

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(URDU DİLİ VE EDEBİYATI) ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

HİNDİSTAN'DA KALICI TÜRK İZLERİ
(1542 - 1666)

41642

Danışman
Yrd. Doç. Dr. ŞEVKET BULU

Hazırlayan
GÜLSEREN HALICI ABAY

Y.G. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ANKARA - 1995

A.Ü. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü D.D.E. Bölümü Urdu Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Gülseren Halıcı Abay in
"Hindistan'da Kalıcı Türk İzleri (1542-1666)"
....." başlıklı tezini değerlendirmek üzere görevlendirilen jürimiz, Prof. Dr.
Mürsel Öztürk başkanlığında, 31.1.1996 günü saat 14.30'da
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde toplandı.

Tezin;

- Peki derece ile başarılı sayılmasına,
- düzeltilmek üzere geri verilmesine,
- reddine,

Oybirliği/Oyçokluğu ile karar verildi.

Üye

Prof. Dr. Mürsel Öztürk

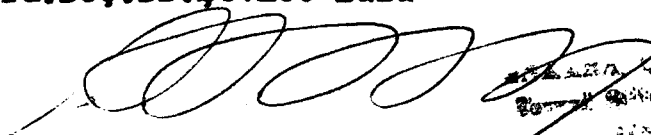
Üye

Prof. Dr. A. Bahtiyar Aşraf

Üye

Yrd. Doç. Dr. Şevket Bulu

Sın Akay
2/2/96
A

Sayı : 0669
Tarih : 1.2.1996

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	XIV
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	XV
KISALTMALAR	XVI
GİRİŞ	XVII

BÖLÜM I

A. BĀBUR FETHİ ARİFESİNDE MÜSLÜMAN HİNDİSTAN	1
Gucrāt	2
Mālva	2
Bangāl	2
Mēvar	3
Pancāb	3
Ḥandaş	3
Baḥmanī Sultanlığı	3
Vijayanagar Krallığı	4
B. ZAHİR-UD-DİN MUḤAMMAD BĀBUR (1483-1530)	5
Doğumu ve İlk Günleri	5
Babur Fargāna'da Tahta Çıkmadan Önceki Durumu	6
Babur Fargāna Hükümdarı ve Samarkant'ı Ele Geçirme Çabaları ..	7
Hindistan'ı Fetih Hazırlıkları	9
Panīpāt Meydan Muharebesi	10
Kānvahah (Kānvaha) Savaşı ve Sonuçları	13
Çanderi ve Bangāl	14
Ölümü	15
Babur'un Vasiyeti	15
Kişiliği	16
Babur'un Eşleri ve Çocukları	18
MĪMARİ SANAT VE EDEBİ ÇALIŞMALAR	19
Babur'un Kütüphanesi	20
ESERLERİ	20

Bāburnāme	20
Bāburnāme'nin Yabancı Dilde Çevirileri	23
Divan	25
Aruz Risalesi	25
Mübeyyen	25
Risale-i Validiyye Tercümesi	26
C. NAŞİR-UD-DİN MUHAMMAD HUMĀYŪN (1508-1556)	27
Tahta Çıkışı	27
Humāyun'un Karşılaştığı Zorluklar	28
Afganlarla Savaş	28
Gucrāt ve Mālva	29
ŞĒR ŞĀH'IN İLK GŪNLERİ	30
Doğumu	30
Farīd Caūnpūr'da	30
Fārīd, Bahar Hān Lohani'nin Hizmetinde	31
Şer Hān Bāb ur'un Hizmetinde	32
Şēr Hān Bihar Valisi	32
Sūracağarh Savaşı ve Önemi	32
Şēr Hān'a Karşı Humāyūn'un Seferi	32
Bangāl'in Şēr Hān Tarafından Alınması	33
Humāyūn Çunār'da	33
Humāyūn Bangāl'i Tekrar Ele Geçiriyor	34
Chausa Savaşı	34
Kanauc Bozgunu (1540)	34
Humāyūn Sindh'de	34
Humāyūn İnan'da	35
Osmanlı-Hint Türk İmparatorluğu İlişkileri	36
Humayūn'un Yeniden Tahta Çıkışı ve Ölümü	38
Kişiliği	39
Humāyūn'un Eşleri ve Çocukları	40
Humayūn'un Kardeşleri	41
BİLİM ve EDEBİYAT	42
Humāyunname	42
MİMARİ	43

Büyüleyici Bina	44
Seyyar Saray	44
Yüzen Saray	45
RESİM	45
MÜZİK	46
ASTRONOMİ	46
D. ŞĒR ŞĀH SŪRĪ (1486-1545)	47
Ghakkırlar	47
Bangāl	48
Mālva	48
Rācpūtāna	49
Ölümü	50
Şēr Şāh'ın Değerlendirilmesi	50
Şēr Şāh'ın Varisleri ve Sūr Hanedanının Sonu	52
İsyān	52
Niyaziler	53
İslām Şāh'ın Ölümü ve Kişiliği	54
İslām Şāh'ın Varisleri	54
Mahdvī Hareketi	55
Mahdvīlik Anlayışı	56
Şeyh 'Alā'ī Biyānvī ve Mevleviler	57

BÖLÜM II

A. CALĀL-UD-DĪN MUĦAMMAD AKBAR (1542-1605)	58
Doğumu	58
Tahta Çıkışı	58
Ekber'in Tahta Çıkışı Sırasında Müslüman Hindistan'ın Durumu ...	59
Bayram Hān	60
Bayram Hān'ın Düşüşü	60
Maham Anāgā	62
Ayaklanmalar	63
Ekber'in Rācpūt Politikası	64
B. FETİH VE İLHAKLAR	65

Gandvānā'nın Fethi	65
Çittor'un Düşüşü ve Mēvar	66
Gucrāt'ın Fethi	67
Bangāl'in Fethi	68
Kābil'in Fethi	69
Sindh, Balūcistān ve Kandahār'ın Fethi	69
Ekber'in Sınır Politikası	70
Aşağı Sindh	70
Balūcistān ve Kandhār	70
Sınır Kabileleri	71
Rāušāniyeler	71
Dakan Seferleri	72
Asirgarh'ın Zaptı	73
Ekber ve Portekizliler	74
Ekber'in Son Günleri	74
Ekber'in Yöneticiliği	75
Ekber'in Eşleri ve Çocukları	76
Ekber Dönemi Devlet Nizamı	78
Merkezi Yönetim	79
Eyalet Hükümeti	80
Ordu Teşkilatı	82
Ordunun Bölümleri	82
Manşabdari Ordu	83
Ahādī Ordu(Özel Ordu)	84
Dāhli Ordu	84
Müstakil Ordu	84
Vergiye Bağlı Rācaların Ordusu	85
Ekber'in Maliye Sistemi	85
Arazi Vergisi Reformları	85
Ekber'in Reformları	86
Ekber ve Din-e İlahi	88
İbadethānah (İbadethane)	90
Hutbe	90
Mahzar (1579 Resmi Genel Bildirisi)	91

Gandvānā'nın Fethi	65
Çittor'un Düşüşü ve Mēvar	66
Gucrāt'ın Fethi	67
Bangāl'in Fethi	68
Kābil'in Fethi	69
Sindh, Balūcistān ve Kandahār'ın Fethi	69
Ekber'in Sınır Politikası	70
Aşağı Sindh	70
Balūcistān ve Kandhār	70
Sınır Kabileleri	71
Rāūşāniyeler	71
Dakan Seferleri	72
Asirgarh'ın Zaptı	73
Ekber ve Portekizliler	74
Ekber'in Son Günleri	74
Ekber'in Yöneticiliği	75
Ekber'in Eşleri ve Çocukları	76
Ekber Dönemi Devlet Nizamı	78
Merkezi Yönetim	79
Eyalet Hükümeti	80
Ordu Teşkilatı	82
Ordunun Bölümleri	82
Mansabdari Ordu	83
Ahādī Ordu(Özel Ordu)	84
Dāhli Ordu	84
Müstakil Ordu	84
Vergiye Bağlı Rācaların Ordusu	85
Ekber'in Maliye Sistemi	85
Arazi Vergisi Reformları	85
Ekber'in Reformları	86
Ekber ve Din-e İlahi	88
İbadethānah (İbadethane)	90
Hutbe	90
Mahzar (1579 Resmi Genel Bildirisi)	91

Din-ë ilâhî	92
C. BİLİM EDEBİYAT	96
Ekber'in Kütüphanesi	98
Fatḥpūr Sikrî Medresesi	99
Şeyḥ Mubārak Nāgūrî	100
Abū-l-faẓl	101
Fēzî	101
Âbd-ur-raḥîm Ḥān-ë Ḥānān	102
Mîr Fatḥ-ul-lah Şirāzî	102
Mollâ Âbd-ul-Ḳādir Badāyūnî	103
Şirî Siyalkūtî (Sialkūtî)	103
Naẓirî	103
Orfî Şirāzî	103
Hakîm Âbd-ul-lah Gēlānî	104
Mollâ Ḳāsim Ḳāşî	104
Ekber Dönemi Edebi Ürünleri	105
Çeviri Eserler	105
Tarihi Eserler	105
Ekber Dönemi Hattatları	107
Ünlü Hattatlar	108
Mollâ Âbd-ur-raḥîm Anbarîn Raḳam	108
Şucâ'	108
Bahbūd Mirzâ	108
Mirzâ Fatḥ-ul-lah Şirāzî	108
Zēn Kōkah	108
Mîr Ma'ṣum Bhakkārî Kandhārî	108
Hv. Âbd-uş-şamad Şirîn Ḳalam	109
Mîr Muḥammad Asġar	109
Mollâ Âbd-ul-ḳādir Ahūnd	109
Mollâ Hüseyin Kaşmîrî	109
Mîr Âbd-ul-lah	109
Mollâ Âlî Aḥmad Mohrkan	110
Hv. Hüseyin Aḥmad Çiştî	110
Rāca Todar Mal Khatrî	110

Ra'ce Manōhar Lāun Kiran Ta'ūsīnī Kāçhvahah	110
D. RESİM	111
Duvar Resimleri	113
Ekber dönemi Ressamları	114
Mīr Sayyid 'Alī Tabrīzī	115
Hv. 'Abd-uş-şamad Şirāzī Şīrīn Kalam	115
Dasūnat	115
Basāvan	115
E. MİNYATÜR	115
Dāstān-ē Amīr Ḥamzāh	116
Akbarnāmāh	116
Mahabhārat (Büyük Savaş)	117
Ā'in-ē Akbarī	118
Ramā'in (Rāmāyānā)	123
Baburname	123
Dīvān-ē Ḥāfız (Ḥāfız Divanı)	124
Cāmi'-ut-Tavārīḥ (Tarihler Koleksiyonu)	124
Ekber Döneminin Diğcr Minyatürlü Kitapları	125
E. MÜZİK	126
Şarkıcılar	128
Tānsīn Gavalyārī	128
Bāz Bahādur	129
Rām Dās	129
Sacān Ḥān	129
Tanbur Sanatçıları	129
Diğcr Saz Sanatçıları	130
Şarkıcı Grupları	130
Ekber Dönemi Enstrümanları	131
F. MİMARİ	133
Kubbeler	133
Anıtların Dış Cepheleri	133
İnşaat Malzemeleri	134
Tezyinat	135
CAMİLER	137

Fatḥpūr Cāmi' Mascid	137
Agra Cāmi'	138
ANITMEZARLAR	139
Ekber'in Anıtmezarı	139
Humāyūn'un Anıtmezarı	139
Atakā Ḥān Anıtmezarı	140
Mh. Gāūs Anıtmezarı	140
SİVİL MİMARİ	141
Agra Kalesi	141
Lāhōr Kalesi	142
Cihāngīrī Maḥal	142
Dīvān-ē Ḥāş	142
Dīvān-ē Āmm	143
Pāñç Maḥal (Beş Saray)	144
Ekber'in Emirlerinin Yaptırmış Oldukları Binalar	145
Hindu Emir'in Camii	145
KİTABECİLİK	146
İNŞAAT MALZEMELERİ FİYATLARI	147
İnşaat Malzemeleri	147
İnşaat Ücretleri	148
G. BAĞ VE BAḤÇELER	150
Nasīm Bāğ (Nasīm Bahçesi)	152
Nagīn Bāğ (Nagīn Bahçesi)	153
H. GENEL REFAH HİZMETLERİ	155
Kervansaraylar	155
Yoksullara Yardım	155
Göletler ve Kanallar	155
Hamamlar	157
Kuyular.....	157
Köprüler	157
Cepur Köprüsü	158
I. YENİ ŞEHİR, KASABA VE KÖYLER	159
Fatḥpūr Sīkrī	159
Aşṭī Barār	162

İ'timādpūr	162
Molmanōhar Nagar	163
Lāhōr	163
Agra	163
Sadmānpūr	164

BÖLÜM III

A. NŪR-UD-DĪ N MUḤAMMAD CĪHĀNGĪR (1569-1627)	165
Doğumu	165
Tahta Çıkışı	166
Ḥusrav'ın İsyanı	166
Mēvar	167
Dakan İşleri	168
Ḥurram'ın Dakan Seferi	169
Kandahār'ın Kaybı	170
Ḥurram'ın Ayaklanması	171
Osmanlı İlişkileri	172
Nūr Cihān ve Saray Entrikaları	173
Maḥabat Han	174
Cihāngīr ve Avrupalılar	175
Cihāngīr'in Dini Politikası	176
12 Hüküm	176
Hindistan'da Nakşibendilik	178
Şeyḫ Aḥmed Sarhindī (İmam Rabbani)	179
Cihāngīr'in Eşleri ve Çocukları	182
Cihāngīr'in Karakteri ve Başarıları	185
B. BİLİM VE EDEBİYAT	187
Tūzuk-ē Cihāngīrī (Tūzuk-ē Cahāngīrī)	188
İran Şahının Elçisinin Gelişi	190
Vaḫāfnavīsler İçin Kurallar	191
Cāgīr Verme Sistemi	192
Muhr ve Sikkelerin Ağırlıklarındaki Değişiklik	193
Ḳamarī Aylara Göre Düzenlenen Doğum Günü Kutlamaları	193

Şamsî Aylara Göre Doğum Günü Kutlama Töreni	194
Dasihra Bayramı	194
Cağat Singh'in Kızıyla Nişanlanma	195
Afyon Ve Şarap Satışının Yasaklanması	196
Cihāngîr'in Emri	196
Tüzük'te Gelecekteki Olayları Yazması İçin Mu'tamad Hân'a Verilen Emir	196
Fathpūr Sikrî	197
Acmîr'e Geliş ve Mermerden Cami Yapımı	198
Nevrûz'un Ertesi Günü Evlenme	199
Nûr Cihân'ın Avı	199
Av Sayısı	200
Kaşmîr'de Balıkları Kör Olan Bir Göl	200
Cihāngîr'in Kütüphanesi	201
Nûr Cihân'ın Kütüphanesi	202
Şeyh Farîd'in Kütüphanesi	202
Hat Sanatı	202
Muhammad Şarîf Şîrîn Raqam	203
Kadı Ahmed Gaffârî	203
Mirzâ Mh. Hüseyin	203
Ahmed 'Ali Arşâr (Erşed)	204
C. CİHANGİR'İN RESME OSLAN DÜŞKÜNLÜĞÜ VE DÖNEMİ	
RESSAMLIĞININ BELLİ BAŞLI ÖZELLİKLERİ	205
İlginç Bir Hayvanın Resminin Yaptırılması	207
İrân'ın Güzel Renkli Bir Kartalı	208
Beylerin Resmi Himayesi	209
Cihāngîr Devrine Ait Bazı Resimler	209
Cihāngîr'in Albümü	211
Âkâ Rızâ' Haravî	214
Abû-l-ḥasan	214
Mansûr	215
Bişan Dās	215
Manūhar	216
Farruh	217

D. MÜZİK	219
E. MİMARİ	220
Ekber'in Anıtmezarı	220
E'tamad-ud-daūlah Anıtmezarı (Mirzā Ğıyas Bey Anıtmezarı)	221
Cihāngīr'in Anıtmezarı	221
F. BAHÇELER	224
Şālāmār Bāğ (Şālāmār Bahçesi)	224
Naşat Bāğ (Neşat Bahçesi)	225
Habak Bāğ (Habak bahçesi)	226
Darūğah Bāğ (Darugah Bahçesi)	226
Virī Nāg Bāğ (Varī Nāg Bahçesi)	226
Aççhābal Bāğ (Aççhabal Bahçesi)	227
G. GENEL REFAH HİZMETLERİ	228
Kervansaraylar.....	228
Yoksullara Yardım	228
Hv. Acmīri Dergahı İçin Büyük Bir Kazan Yaptırılması	229
Doğum Günü Kutlaması	230
Hāzrat-ē 'Arş Aşyānī'nin Ölüm Yıldönümü	230
Gölet, Kuyu ve Kuleler.....	230
Agra'dan Lāhōr'a Kadar Kuyu ve Kulelerin Yapılması	231
Hamamlar	232
Köprüler	232

BÖLÜM III

A. ŞİHĀB-UD-DĪN MUHAMMAD ŞĀH CĪHĀN (1591-1658)	233
Tahta Çıkışı	233
Cihān Lōdhī Hān'ın İsyanı	234
Özbeklerin Kābil'e Saldırıları	235
İran'a Karşı Sefer	235
Yeni İran Şahı İle Münasebetler	236
Şāh Cihān'ın Elçileri.....	236
Osmanlı İlişkileri.....	236
Cachar Singh'in İsyanı	237

Bazı Küçük Askeri Harekâtlar	237
Dakan Devletleriyle İlişkiler	238
Şivâcî'nin Ortaya Çıkışı	241
Taht Kavgaları ve Şâh Cihân'ın Son Günleri	242
Şâh Cihân Döneminin Değerlendirilmesi	245
Şâh Cihân'ın Dini Siyaseti	246
Şâh Cihân Devrinde Dış Siyaset ve Osmanlı ile olan Münasebetlerde Görülen Değişiklik	247
Şâh Cihân'ın Eşleri ve Çocukları	248
B. BİLİM VE EDEBİYAT	251
Hat Sanatı	251
Âkâ 'Abd-ur-raşîd Delêmî	252
'Abd-ul-bâkî Haddad	252
Mirzâ Ca'far	253
Mirzâ 'abd-ul-lah Hân	253
Mîr Mh. Kaşmîrî	253
C. RESİM	254
Şâh Cihân Dönemi Resimlerinin Bazı Özellikleri	254
Bazı Özel resimler	252
Şâh cihân'ın Albümü	257
D. MÜZİK	258
E. MİMARİ	259
DİNİ MİMARİ	260
Delhi Câmî' Mascid	260
Mōtî Mascid (İnci Cami)	261
SİVİL MİMARİ	262
Tâc Maḥal	262
Delhi Kalesi (Lâl Kale: Kırmızı Kale)	265
Divân-ē Āmm	266
Divân-ē Hâş	266
Şâh Burç	267
İmtiyâzî Maḥal	267
Hvâbgâh (Yatak Odası)	268
Agra Kalesindeki Şâh Cihân Anıtları	269

Lāhōr Kalesi	269
Lāhōr Anıtları	269
Şāh Cihān'ın Yapılara Harcadığı Para	270
F. BAĞ VE BAHÇELER	272
Lāhōr Şālāmār Bāğ (Lāhōr Şālāmār Bahçesi)	272
Farahbahş (Ferahlatıcı)	273
FēzBahş (Feyzverici)	273
Nurāfzā (Nursaçan)	273
Behrārā Bahçesi (Deniz Süsleyicisi)	273
Çaşmah-ē Şāhī (Hükümdarlık Kaynağı)	273
G. GENEL REFAH HİZMETLERİ	275
Kervansaraylar	275
Aşevleri	275
Yoksullara Yardım	276
Kanalllar	277
Göletler	278
H. YENİ ŞEHİR VE YERLEŞİM MERKEZLERİ	279
Şāh Cihānābād (Delhi)	279
İbrāhīm Ābād	280
Aşrafābād	280

BÖLÜM III

A. SOSYAL VE EKONOMİK YAŞAM	281
SOSYAL KOŞULLAR	281
Toplum Yapısı	281
Sosyal Adetler ve Uygulamalar	282
Giyimler	284
Kadının Konumu	285
Kadınlara Has Eğlenceler	286
Mīnā Bāzār (İğne İşi Pazarı)	286
Raks ve Musiki	287
Saklambaç	287
Satranç (Paççisi)	287

İskambil (Gancifah)	287
Av	288
B. EKONOMİK KOŞULLAR	288
Ekber Öncesi Ekonomik Durumu	288
Ekber Döneminden Sonraki Ekonomik Durum	288
Zengin Şehirler	289
TARIM	290
Baharat	290
Çivit	290
Uyuşturucu Maddeler	291
Madenler	291
Küherçecele	291
ENDÜSTRİ VE EL SANATLARI.....	292
DIŞ TİCARET	294
FİYATLAR	296
DARPHANELER VE PARA BİRİMLERİ	297
AĞIRLIK VE UZUNLUK BİRİMLERİ	298
SONUÇ	299
SUMMARY	304
URDUCA ÖZET	306
BİBLİYOGRAFYA	308
DİZİN	312

ÖNSÖZ

Türk-Hind İmparatorluğu Müslüman Hindistan kültürünün oluşumunda birinci derecede rol oynamışlardır. Türk kültürünün ana kaynağının Orta Asya olduğu bilinmektedir. Orta Asya'da oluşturulan bu öz İslhamiyetle birlikte yeni bir görünüm almıştır. Komşu ülkelerle olan ilişkilerin (Çin, Hindistan gibi) karşılıklı etkileşimi de kaçınılmaz olmuştur.

Türklerle Hindistan'ın ilgisi 977 yıllarında başlamıştı. Delhi sultanları kültür ve sanatın gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlar; bir çok şair, yazar ve sanatkârı himaye etmişlerdi. Ayrıca gerçekleştirdikleri imar faaliyetleri sonucunda bu gün dâhi varlıklarını koruyan abidevi eserler yarattılar, pek çok yeni şehir kurdurdular. Yapıtlarının çoğu Delhi şehrinde görülmektedir.

Babur ile başlayan Türk-Hind İmparatorluğu dönemi Hindistan'da başlatılan bu kültürel faaliyetlerin bir devamı, neticesi ise zirvesini oluşturmuştur. Bilimsel, edebi, sanatsal ve imar faaliyetleri tüm hızıyla devam etmiştir. O günleri günümüze taşıyan kaynak eserler, bizzat hükümdarların direktifleriyle oluşturulmuş; kendileri de kaleme aldıkları oto biyografileriyle tarihe geçmişlerdir. Mimari alanda yarattıkları eserler ise halâ ilgi çekmeye devam etmektedir.

Tarih, toplumsal yaşamın zaman dilimi içindeki türlü yönlerden değişim ve gelişmesini ortaya koyan bir alan olduğundan, Türk Kültürünün yukarıda kısaca değindiğimiz bu kesitini tarihsel gelişimi yönünden ele almış bulunuyoruz. "*Hindistan'da Türklerin bıraktıkları izler (1542-1666)*" konulu çalışmayı Doktora Tezi olarak öneren, araştırmamı yönlendiren, planlama ve uygulama aşamalarında yol gösteren, yardımlarını ve desteğini esirgemeyen sayın hocam *Yrd. Doç. Dr. Şevket BULU*'ya; ayrıca çevirilerimde her türlü yardımlarını gördüğüm sayın hocam *Prof. Dr. A.B. AŞRAF*'a teşekkürlerimi sunarım.

Transkripsiyon Alfabeti

URDU	TÜRKÇE	URDU	TÜRKÇE	URDU	TÜRKÇE
آ	ā	دھ	dh	ف	f
ا	a	ڈ	ḍ	ق	ḳ
ب	b	ڈھ	ḍh	ک	k
پ	bh	ز	z	کھ	kh
پھ	p	ر	r	گ	g
ت	ph	رھ	rh	گھ	gh
تھ	t	ڑ	ṛ	ل	l
تھ	th	ڑھ	rh	لھ	lh
تھ	ṭ	ز	z	م	m
تھ	tḥ	ژ	j	مھ	mh
س	s	س	s	ن	n
س	c	سھ	ṣ	نھ	nh
چ	ch	سھ	ṣ	ن	ñ
چھ	ç	ض	z	و	v
چھ	çh	ظ	ẓ	وھ	vh
ھ	h	ظھ	ẓh	ہ	h
ھ	ḥ	ع	ʿ	ہ	ḥ
د	ḥ	ع	ʿ	ی	y-ī
د	d	غ	ġ	ی	ē

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser.

Bas. : Basımevi.

bas. : Baskı.

Bkz : Bakınız.

c. : Cilt.

d. : Death

H. : Hicri.

Hv. : Hıvācah.

km. : Kilometre.

M. : Milādi.

m. : Metre.

Mh. : Muammad.

Ölm. : Ölüml.

s. : Sayfa.

Yay. : Yayınları.

GİRİŞ

Hint yarımadasıyla, Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin tarih öncesine kadar gittiği mitolojik bilgilerden de anlaşılmaktadır. Örneğin; Hz. Adam (Adem)in cennetten çıktıktan sonra Seylan'daki bir dağın tepesine indiğini gösteren bir efsaneye birçok hadislerde işaret vardır¹. Allah onun tövbesini kabul edince o Makkah (Mekke) yakınlarındaki Arafat'a indiğinde daha önce Cidde'ye inen karısı Havvâ'yı Arāfat'ta karşıladı. Bu efsane sadece dini literatürde mevcut olmayıp tarihi ve coğrafi eserlerde de geçmektedir. Nitekim bu olayları İbn Kuteybe (H. 267-M. 889), Makdīsī (375-985) ve Yākub-ul-ḥamāvī (626-1228)'de de geçmektedir.

Bu iki ülke arasında, ırk ve dilleri farklı olmasına rağmen ticari alandaki ilişkileri de çok gerilere gider. Nitekim İslâm'ın doğuşundan yy. larca önce Arap ticaret gemileri Arap denizini geçerek Çin'e kadar gidiyordu. Ticaretin ihtiyaçlarına bağlı olarak yerli dilleri öğrenmeleri, burada ikâmetleri gerekiyordu. Bazı tüccarların temsilcilerinin evlenerek buraya yerleşmiş olmaları da mümkün görülmektedir. Konkan, Malābār ve Guchrāt sahil şeridinde eski Arap köylerinin mevcudiyeti bu görüşü güçlendirir. Hān Bahādur Fazl-ul-lah Lutf-ul-lah Farīdī, Bombai Gazettee'de şöyle yazmıştır: "*İslâm'dan önce Araplar Çol, Kāllīyan ve Sopara'ya yerleşmişlerdi*"².

Arap denizcileri iki yoldan Arap denizini geçerlerdi. Birinci yol Adan (Aden)'den doğrudan Malābār, Luknā (Seylan) ve Çin'e kadar giderdi; ikinci yol

-
- 1- Aḥmad, Zubayd, al-Adab al-Arabiyyah fi Sibih al-Karraḥ al-Hindiyyah, Kahirah. 1978; Çev: 'Abd-ul-maksud Mh. Şalgami; Ayrıntı için bkz., s. 48-60.
Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz.: "Al Hazarah al-İslamiyah fi al-Garm al-Rabi' al-Hicri" (Adam Mēz.; Arapçaya çev.: Mh. 'Abd-ul-hadi Abu Raydah), c.1, 3. baskı, Kahire 1957.
- 2- Sibt-ē ḥasan, Pākistān men Tahzib kā Irtikā, 5. baskı, Karachī 1984; Çev: Şevket Bulu (basılmamış çevirileri), s. 123.

Basra körfezinden geçerek Makrân sahil şeridini izleyerek Sindh limanlarına kadar geliyordu. Buradan da Bhīroç ve Malābār'a kadar gidilirdi. Bu deniz ticareti seferleri İslâm'ın doğuşundan sonra da, eskiden olduğu gibi devam etmiştir. Ancak Hz. ʿUmar (Ömer) devrinde İranla Irak fethedilince sınırları Makran'a kadar uzayıp genişledi. Bu şekilde Arabistan ile Sindh ve Hint ticari ilişkilerine siyaset unsuru da katılmış oldu. O dönemde ʿOsman b. Abī-l-as Şakafī, Umman ve Bahrayn valisiydi. Ganimet ihtirasına kendisini öyle kaptırmıştı ki, Hz. Ömer izinsiz Mugīrah b. Abi-l-as komutasında bir deniz askeri birliği Daybul'a gönderdi. O zamanlar Sindh'e Rācah (Raca) Çaç (622-666) hükmediyordu H.15/637'de yapılan savaşta Müslümanlar yenildi, Mugīrah öldürüldü. Hz. Ömer bu olayı öğrendiğinde Irak valisi Abū Musā Aşarī ile Umman valisi ʿOsman b. Abī-l-as'a bunu onaylamadığını belirten bir mektup yazdı ve ilerde hiçbir ordunun gönderilmemesi için talimat verdi. Hz. Ömer deniz savaşına kesinlikle karşıydı.

Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman halife olunca Sindh'i karayolundan istilâya niyetlendi. Nitekim Makran valisi ʿAbd-ul-laḥ b. ʿAmr, halifenin talimatıyla Sindh'in durumunu incelemesi için Hakīm b. Cabālah başkanlığında bir heyeti oraya yollamıştı. Hakīm geri dönerek halifeye, "Sindh'in suyu kirli, meyveleri acı ve ekşi olur; toprağı taşlı ve çoraktır; halkı cesurdur; eğer az sayıda asker giderse hemen yok olurlar, eğer çok sayıda olursa açlıktan ölürler"³ şeklinde rapor verdi. Bunun üzerine ʿOsman Sindh'i istilâdan vazgeçti⁴.

Amir Muāviye halife olduğunda ʿAbd-ul-laḥ b. Savvār ʿAbdī'yi 4000 atıyla Sindh'e gönderir, fakat Abd-ul-laḥ'ın ordusu Balūcistān'da Hazdar ile Gandhāvā arasındaki Sulēman (Süleyman) dağı geçidinde H. 41'de yenilir⁵. Üç-dört yıl sonra Amīr Muāviye, Raşīd b. ʿAmr'ın kumandasında ikinci bir ordu gönderdiği vakit bu ordu da hezimete uğradı ve Raşīd öldürüldü. Daha sonra Sinān b. Salāmah

3- Bulu, Şevket, a.g.e., s. 124 (Çaçnāmah, s. 95-96).

4- Bulu, Şevket, a.g.e., s. 124 (Çaçnāmah, s. 98-99).

5- Bulu, Şevket, a.g.e., s. 124 (Çaçnāmah, s. 103).

bu seferle görevlendirilir. O ilerleyerek Budhiyāh (Batı Cakibabad)'a kadar ulaşırsa da o da katledilir. Dolayısıyla Emevi ordusu geri dönmek zorunda kalır⁶.

Bazı Arap kabileleri bu seferlerden daha önce Sindh'e yerleşmişlerdi; herhalde İslām'ı kabul etmiş olmalarına rağmen ticari uğraşlarını bırakmayan kimselerdi. Çaçnamah yazarı Rāca Çaç'ın (Raca Dāhir'in babası) fetihlerini anlatırken şöyle yazar: Raca Çaç, Sakkhar kalesini ele geçirerek oraya Amīr 'Ayn-uddin Rayhan Madinah (Medine)'yi yönetici tayin edip kendisi Multan seferine gitti⁷. Dili ve dini farklı olan bir yabancıyı bu kadar önemli bir göreve tayin etmek, o Arap emirin, uzun süredir Sindh'de oturduğunu göstermektedir.

Haccac b. Yusuf 694'te Irak'a vali tayin edildiğinde Sindh'in fethine kesin olarak karar verir. Hatta Sindh'den sonra Hint ve Çin'i de Emevi hilafetine katma azmindeydi⁸. Halife Valid'den Sindh seferi için izin istediğinde Valid b. 'Abd-ulmalik (705-715) masrafları ileri sürerek mazeret göstermişti. Bunun üzerine Haccac, savaş için yapılacak harcamaların iki-üç katını vermeyi üstlenir ve bu taahhüdünü yerine getirir. Halifeden alınan izin üzerine Haccāc, genç damadı Mh. b. Kāsım'ı Sindh fethi için gönderir.

Sindh'e o günlerde Raca Çaç'ın oğlu Raca Dāhir hükmediyordu. Halkın çoğunluğunu Budhistler oluşturuyordu ve Raca Dāhir'den memnun değillerdi; dolayısıyla Arap ordularıyla savaşmak yerine, her yönden onları desteklediler. Raca Dahir'in aşağı sınıftan Hindular'a (meselâ Somrō'lar, Cat'lar) da iyi davranması onların da Mh. b. Kāsım'ın saflarına geçmesine neden olur. Mh. b. Kāsım, Sindh sahilinden Multān'a kadarki bölgeleri 4 yıl içinde (712-715) fethetti. Bu seferlerden Araplar sayısız ganimet elde ederler. Mh. b. Kāsım, Multan'da Hindistan'ın fethi hazırlıklarıyla meşgulken Haccāc b. Yūsuf ölmüştü (715). Birkaç ay

---

6- Bulu, Şevket, a.g.e., s. 124 (Çaçnāmah, s. 108).

7- Bulu, Şevket, a.g.e., s. 124 (Çaçnāmah, s. 45).

8- Bulu, Şevket, a.g.e., s. 124 (Çaçnāmah, s. 403, Mh. Kāsım adına mektup).

sonra da Haccac'ın hamisi halife Valid b. Abd-ul-malik ölür. Valid'den sonra Haccac'ın can düşmanı, kardeşi Süleyman b. Abd-ul-malik (715-717) halife olur⁹.

Haccac'ın ölümünden sonra Emeviler'den, bu uzaklardaki eyaletin sorumluluğunu yüklenebilecek kadar idari yetenekte biri çıkmamıştır. Bunun sonucu olarak yer yer isyanlar çıkar ve işte tam bu sırada Abbasiler hilâfeti ele geçirirler (750). Halife Manşūr (754-775). Brahmanābād yakınlarında Manşūrah adlı yeni bir şehir kurup orayı Sindh'in başkenti yapar. Ancak isyanlar yatışmak bilmiyordu, hatta bazı yerlerde (Raḥmī) mahalli Racalar müstakil özgür devletlerini ilân etmişlerdi. Tüm bu gelişmelere rağmen Arap egemenliği, Sindh ve Multān'da aşağı yukarı 150 yıl devam etmiştir. Arap hükümetler çalışmalarını yalnız haraç ve arazi vergisiyle sınırlamışlardı. Ne kimseyi zorla Müslümanlığa zorlamışlar, ne de İslâmi yayma yönünde önemli bir gayretleri olmuştur¹⁰.

Yine de Müslüman nüfus gitgide artmaya devam etmiştir. Kısmen yerlilerin İslâmı kabul etmeleri, kısmen de yeni gelen Arap ailelerin vatanlarına dönme-yip burada yerleşmeleri, neden olarak gösterilebilir. işte tam bu sıralarda M. IX. yy. da Sindh'e yeni bir cemaat geldi. Bunlar İsmâilî İslâm Dâileri Cemaatıydı. İsmaililer, Abbasi hilâfedinin şiddetle karşısındaydılar. Karmatîler de onların nisbeten daha aktif ve ateşli bir koluydu. Yemen'den Sindh'e gelen (883) ilk İsmaili dai (propogandacı, istihbaratçı) Hayṣām idi. O ortamı hazırladıktan sonra sayıları artmaya başladı¹¹.

İsmaili dailer tebliğlerine başladıklarında Multān eyaleti Manşūrah'dan özgürlüğünü almıştı. Ama her iki yerde de hutbeler Abbāsiler adına okunuyordu. İsmaililer etkinliklerini öylesine arttırdılar ki, halk 964'te dai, Calām b. Şaybānî'nin liderliğinde isyan etti, Arap valiyi öldürüp Calām'i Multan hükümdarı yaptılar. O, Mısırdan gelmişti, dolayısıyla Multan'da Mısır'daki Fātimî Halifesinin

---

9- Bulu, Şevket, a.g.e., s. 127-128.

10- Bulu, Şevket, a.g.e., s. 131.

11- Bulu, Şevket, a.g.e., s. 132., 135.

hutbesi okunmaya başladı. Bir süre sonra İsmaili Somrolar, Mansurah'dan Arap hükümdarları uzaklaştırdılar. Artık Sindh vadisinde onlar iki müstakil devlet kurmuşlardı. Multan'daki devletleri yalnız 45 yıl (965-1010) sürdürdü ve Gazneli Mahmud tarafından son verildi¹².

Hindistan içlerine, Müslüman askeri kuvvetlerini bütün ağırlığı ile ilk getiren Türk Gazneliler Devleti idi. Gaznelilerin Hindistana ilgi duymaları daha Sevüktekin (977-997) zamanında görülmektedir. Başlangıçta batı ile uğraşmak zorunda kalan Sevük-tekin bu bölgede durumunu sağlamlaştırınca Hindistan'a akınlara başlamıştı. İlk önemli akını 986-987'de yaptığı görülmektedir. O sırada Pancab'ın bir kısmı ile Sindh ırmağının yukarı bölgelerine hakim olan Hindistan Hükümdarı Caypāl, Sevüktekin'in akınlarına engel olmak istemiş fakat kış mevsimi Hintlileri anlaşmaya zorlamıştır. Utbi'nin ifadesine göre Caypāl, Sevüktekin'e adam göndermiş, barış istemiştir. Büyük oğlu Mahmud'un itirazlarına rağmen sevüktekin barışa razı olmuştur. Bu barışa göre Caypāl, 50 fil ile para ödemeyi (1 milyon dirhem) ve birkaç şehri Sevüktekin'e bırakmayı kabul eder. Fakat sonradan sözünde durmadığı için Sevüktekin yeniden savaş açar ve Kabil'in 100 km. kadar doğusunda bulunan Lamgan'a kadar ilerler. Bunun üzerine Caypāl, birçok Hindu Racası ile anlaşır ve kalabalık bir ordu ile Sevüktekin'e karşı yürürler. Gazne'nin güneyinde olan karşılaşmada Sevüktekin, düşmanlarını bozguna uğratar ve bu savaşın sonucu olarak Kabil, Lamgan, Calālabād Müslüman Türklerin eline geçer (991)¹³.

Bundan sonra Hindukuş dağlarının güneyinde oturan Kalaç Türkleri ile Afganlar da Sevüktekin'in idaresi altına girerler. Ayrıca Bamyān, Toharistān ve Gūr bölgeleri de ele geçer. Böylece denilebilir ki, daha Sevüktekin zamanında

12- Bulu, Şevket, a.g.e., s. 135-136.

13- Bkz: Bayur, Y. Hikmet, Hindistan Tarihi, c.1, s.472-477, T.T.K. Bas. Ankara 1987; Merçil, Erdoğan, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, s. 322-335 T.T.K. Bas., Ankara 1991; Yurtaydın, Hüseyin G., İslâm Tarihi Dersleri, s. 265-282, 2. bas., A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., No. 154, Ankara 1982.

bugünkü Afganistan ile Balucistan'ın önemli yerleri ele geçirilmiştir. Hindular-
dan bazı yerler alınmış, Gazneli devleti oldukça büyümüştür. İşte bu sırada Gaz-
neli devleti, Samanoğullarının durumu yüzünden Türk ve İslâm dünyasının ge-
nel siyaseti içine girmiş olur. Sevüktekin'in, Samanoğullarına bağlı Horasan va-
lisinin Samanoğullarına karşı ayaklanması, arayış bulmak üzere gönderdiği Gaz-
neli elçisine bu vali ve adamlarının kötü muamele etmeleri, bunları savaşa sü-
rükler. 993'de Sevüktekin ve oğlu Mahmud, Horasan valisi Simcuroğlunun ordu-
sunu bozarlar. Bu savaş, sözde Samanoğullarına bağlı olan Gazneli devletini bü-
yük bir devlet ve Samanoğulları devletinin gerçek hakimi yapar. Horasan valili-
ği de Maḥmud'a verilir. Sevüktekin 997'de ölmüş, ancak beylerine yerine ikinci
oğlu İsmail'in geçmesini söylemişti ancak İsmail bu makamın ehli değildi. O sıra-
da Nişapur'da bulunan Mahmud, kendisine mektup yazarak onun bu işin ehli ol-
madığını, babasından kalan maldan payını ve Gazne'yi istediğini bildirmiş, ken-
disini sevdiğini, Balh ve Ḥorāsān valiliklerinden hangisini isterse vereceğini
söylemişti. İsmail anlaşmak istemeyince Maḥmud Gazne üzerine yürüyerek onu
yener, önce serbest bırakır; sonra her türlü rahatını sağlamak suretiyle onu
hapseder.

Maḥmud'un Hindistan'a yaptığı ilk sefer 1000 yılı sonlarında Kābil'in doğu-
sunda Hinduların elinde bulunan yerleri aldıktan sonra 1001 yılında olmuştur.
Bundan sonra Maḥmud'un müteaddid seferleri devam etmiştir. Gazneliler Pan-
cāb'ı işgal ederek burayı Hindistandaki daimi üsleri yapmışlardır. İktidarlarının
sonlarına doğruysa merkezleri Lāhōr olmuştur.

Gaznelilerin yerini alan Gürlular için Pancāb Hindistan fetihleri yönünden
faydalı bir atlama noktası idi. Nitekim bu hanedandan 1173'den itibaren Gazne'de
hükümdar olan Mu'izz-ed-dīn (Şihāb ed-dīn) Mh. Ganj ovasında iktidarını geniş-
letir. Sultān Mu'izz-ed-din, Horasan'da bulunmak zorunda olduğu zaman, Türk
kumandanlarından Kuṭb-ud-dīn Aybağ (Aybēg) bütün Hindistan fetihlerini ida-

reyle görevlendirilmişti. Hindistan'da İslâm hakimiyetinin genişlemesinde önemli rolü olan Mu'izz-ed-din 602/1206'da öldü. Kutb-ud-dîn Aybēg bu haberi duyarak Lahor'a doğru yürüdü ve iktidarı ele geçirdi (26 Haziran 1206). Böylece Delhi Türk Memlûkları Devletinin temellerini atarak Kuzey Hindistan'a hakim oldu. Bu devlet tarihçileri tarafından "Salâtîn-ē Mu'izziye" adı ile de zikredilmiştir. Gūr sultanı Ğiyāş-ud-dîn Maḥmūd bu durumu kabul etmek zorunda kaldı ve Kutb-ud-din'e "melik" unvanını verdi. Bu sırada Tāc-ud-dîn Yıldız (Yulduz) Gazne'de hüküm sürmekteydi. Aybēg onu mağlup ederek Gazne'ye girdiyse de bu şehirde ancak kırk gün kalabildi. Daha sonra Hindistan'a çekilmek zorunda kaldı.

Aybeg 607/1210'da öldüğünde yerine Aram Şah geçti, ancak bir yıl saltanat sürebildi. Bazı devlet büyükleri tarafından iktidarı ele geçirmeye teşvik edilen Aybēg'in damadı İltutmuş, Ārām Şāh'ı mağlub ederek tahta sahip oldu.

Bu sırada Hindistan'daki Müslüman hakimiyeti birbirine rakip hükümdarlar arasında dağılmıştı. Delhi bölgesinde İltutmuş, Multān'da Naşir-ud-dîn Ḳabāca, Laḥnavātī'de Ḥalāc (Kalac) emirleri hakimdiler. Tāc-ud-din Yıldız da Gūrluların Hindistan'daki mirasına sahip olmak istiyordu. İltutmuş, Kuzey Hindistan'daki Türk-İslâm hakimiyetini yeniden birleştirmiş ve sağlamlaştırmıştı. Daha sonra-ları ise başarılı seferler sonucu hakimiyet bölgesini genişletti ve sonunda Vindhya dağlarının kuzeyindeki bütün Hindistan'ı ele geçirdi.

İltutmuş ölmeden önce, oğullarının beceriksizliğini ve içkiye düşkünlüklerini anlayarak, son derece yetenekli kızı Rażiyah (Raziye)yi veliahd tayin etmişti. Ancak o öldükten sonra devlet büyükleri, bu vasiyete rağmen oğullarından Rukn-ud-dîn Firūz'u tahta geçirmişlerdi. İltutmuş'un önceden hissettikleri hemen gerçekleşti. Firuz eğlenceye dalmış, idareye annesi Şāh Terken hakim olmuştu. Şāh Terken'in zalimce idaresi bir isyana sebebiyet verdi. Altı ay hüküm sürmüş olan Fīrūz bir isyan sonucu yakalanıp öldürüldü (1236). Bir çok itirazlara rağmen Rażiyye, Delhi halkı ve ordunun bir kısmı tarafından sultan ilan edildi.

İslâm dünyasında hükümdarlık etmiş ender kadınlardan biri olan raziyye bir çok güçlüklerle karşılaştı. Fakat bu devirde İltutmuş'un Türk kölelerden kırk tanesi devlet işlerine hakim duruma geçmişti. "Çihilgân-Kırklar" denilen bu grub Habeş asıllı Camâl-ud-dîn Yâkût'un "emir âhûr" tayin edilmesi ve bu memluka itibar gösterilmesine karşı çıkararak isyan ettiler. Camâl-ud-dîn Yâkût öldürüldü. Raziye ise hapsedilmek üzere Bhatında valisi Ehtiyâr-ud-dîn Altûnî'ye teslim edildi, yerine üvey kardeşi Bahrâm Şâh geçirildi. (Nisan 1240). Raziye; Ehtiyâr-ud-dîn ile evlenerek tahtını ele geçirmeye çalıştıysa da mağlup oldu ve öldürüldü (637/1240). Gerek Mu'fizz-ud-dîn Behrâm Şâh (1240/1242) ve gerekse ondan sonra tahta geçen Alâ-ud-dîn Mas'ûd Şâh (1242/1246) devleti idare edecek güç ve kudrette olmadıklarından azledildiler. Mas'ud Şah'dan sonra İltutmuş'un en küçük oğlu Nasîr-ud-dîn Maḥmud tahta geçirildi. O, dindar ve müşfik bir hükümdardı; ancak devleti yönetecek yetenekten yoksundu. Bu sırada İltutmuş'un memlûklarından ve "kırklar"dan biri olan Balaban (Balban) büyük bir nüfuz kazanmıştı. Nasir-ud-din önce "han", sonra da "Uluğ Han" unvanı ile onu vekilliğe tayin etti. Öte yandan Delhi sultanlığının varlığı bu sırada tehlikeye düşmüştü. Mongollar; Sindh, Multân ve batı Pancâb'a girmişler ve 638/1241'de Lâhôr'u yağmalamışlardı.

Balaban sûratle faaliyete geçti, muhtelif bölgelerde isyan etmiş Hind kabilelerini, racaları ve bazı emirleri cezalandırdı. Ancak onun başarıları ordu ve halk arasında kuvvet ve kudretinin artması ve yetkileri sebebiyle kıskananları çoktu. Bunların başında sarayda önemli bir mevki sahibi olan Êmâd-ud-dîn Rayhân (Reylan) bulunuyordu. O, Balaban'ı çekemeyen "kırklar"dan bir kısmı ile işbirliği yaparak onu sultanın gözünden düşürmeye muvaffak oldu. Neticede Balaban görevinden azledildi (651/1253). Onun görevden ayrılmasından sonra idare tekrar bozulmuştu. Çok geçmeden gerek kırklar ve gerekse vilâyetlerin başında bulunan melikler Balaban ile birleşerek, Êmâd-ud-dîn Reyhân'ı görevinden uzak-

laştırmak için başkente yürüdüler ve bunda da başarılı oldular. Balaban Delhi'ye girdi ve eski görevine iade edildi (653/1255). Düzen ve intizamı yeniden sağladı. Nihayet Nasir-ud-din Mahmud Şah 664/1266'da öldüğünde iktidarın gerçek hâkimi Balaban, Gıyas-ud-din lâkabı ile tahta çıktı.

Balaban merkez ordusunu yeni baştan düzenledi. Görevlilerde bir disiplin duygusu yaratmaya muvaffak oldu. Asayiş bozan Hinduları ve Delhi civarını haraca kesen haydutları şiddetle cezalandırdı. Balaban idaresi altında büyük bir ordu bulunmasına rağmen, sultanlığın daha önce kaybettiği toprakları geri almak için fazla bir gayret göstermedi. Onun tek düşüncesi sınırlarını tehdit eden Mongollar'a karşı hazırlıklı olmaktı; bu amaçla Sindh ve Pancab'ın idaresini yeniden düzenledi. Balaban bir süre sonra oğlu Muhammad'in Mongollara karşı yaptığı bir savaşta öldüğünü öğrendi (684/1285). Bu onun sağlığının bozulmasına neden oldu, küçük oğlu Buğra Hân'a devlet idaresini bırakmak istedi. Fakat Buğra Hân böyle bir sorumluluğu yüklenerek güçte değildi, babasının iznini almadan Bangal'e döndü. Balaban Muhammad'in oğlu Kayhusrav'i veliahd tayin ettikten kısa bir süre sonra öldü (686/1287). O, yaptığı reformlar ile sultanlığı sağlam bir askeri ve idari temeller üzerine oturtmuştu. Balaban genellikle Delhi Müslüman Türk devletinin başına geçen büyük şahsiyetlerden birisi olarak kabul edilmektedir. 22 yıllık saltanatında devletin dağılmasını önlemiştir.

Delhi sultanlığı emirleri Balaban'ın vasiyetini yerine getirmeyerek Buğra'nın oğlu Mu'izz-ud-din Keykubad'ı tahta geçirdiler. Keykubad eğlenceye dalmış ve devlet işlerini önemsememişti. Neticede ağır şekilde hastalanınca tahttan uzaklaştırıldı, yerine küçük yaştaki oğlu Kayumars geçirildi. kısa bir süre sonra o ve babası öldürülürler. Bu kargaşalık sırasında devletin savunma işleri gibi yüksek bir mevkiinde bulunan Firuz Kalac (Halci), Calal-ud-din lakabı ile Delhi Sultanlığının başına geçti ve böylece 1290'dan 1320 yılına kadar devam eden Kalac (Halci) hanedanı kurulmuş olur.

Mu'izz-ud-din devrinde Kalaçlar, Hindistan'ın Gūrlular tarafından istilâsında önemli bir rol oynadılar. Bangal ile doğu Hindistan bölgelerine İslâmi ilk getiren İhtiyar-ud-dîn Mh. Halcî idi.

Fîrûz Şah 70 yaşında tahta geçmiş iyi kalbli, dindar bir hükümdardı. Bu nedenle de gerekli yerlerde daha sert tedbirler almaktan hoşlanmazdı. Onun hükümdarlığına karşı Balaban'ın yeğeni ve Karâ valisi Malik Çahcū tarafından bir isyan gerçekleştirildi. Firuz Şah'ın ortanca oğlu Erkli Han bu isyanı bastırmaya muvaffak oldu. Fîrûz Şāh Kārā valiliğine yeğeni ve damadı Alā-ud-dîn'i tayin etti. Bu devredeki başka bir olay da, Delhi'de çok nüfuzlu bir derviş olan Sayyidi Mâulā ve bazı eski devlet adamlarının Fîruz Şāh'a bir suikast hazırlamak teşebbüsünde bulunmalarıydı. Bu suikast zamanında önlenmiş ve Sayyidi Mâulā özellikle Erkli Hān'ın verdiği emirle öldürülebilmişti. Fîrûz Şah'ın 19 Haziran 1296'da ölümünden sonra Alā-ud-dîn Mh.'in sultanlığı ilân edildi. Amcasının ölümünden beş ay sonra Delhi'ye gelerek tahta çıktı (3 Ekim 1296). Daha sonra Multān'a gönderdiği bir ordu vasıtasıyla Fîruz Şāh'ın ailesinden geri kalanlar ya öldürüldü veya hapsolundu.

Alā-ud-dîn Mh. zamanında kuzey ve merkez Hindistan Delhi sultanlığına tabi olmuştu. Sultān Alā-ud-dîn hiç tahsil görmediği halde şahsi kabiliyet ve tecrübeleri ile büyük bir devlet kurmuş, bir çok idari islahat yapmış ve Hindistan Müslümanlarına ve refah ve gelişme devresi yaşatmaya muvaffak olmuştu. Halcî hanedanının en göze çarpan şahsiyeti Āla-ud-dîn Mh. idi. Zalim ve tedbirli bir hükümdardı. Ruhani sınıfın devlet işlerine müdahalesini tamamıyla önlemiş, idarede şiddetli bir merkezîyetçi usul izlemiştir. Netice olarak herşeyde devlet kontrolü en mükemmel ve dürüst bir şekilde işliyordu. Onun idaresi halk üzerinde çok iyi bir etki göstermişti. Ölümünden sonra halk onu şükran ve sevgi ile hatırlamıştı.

Alā-ud-dîn'in ölümü üzerine Malik Kāfur veliahd Hızır Hān'ı bertaraf ederek

yerine henüz 5-6 yaşlarındaki Şihāb-ud-dīn Ömer'i tahta çıkardı. Sonra Alā-ud-dīn'in üçüncü oğlu Mubārak Ḥān'ı da kör etmeye teşebbüs etti. Ancak Muhabarak Ḥān, Malik Kāfūr'un gönderdiği adamları onu öldürtmek için kandırmaya muvaffak oldu. Böylece Malik Kāfūr öldürüldü. Mubārak Ḥān 1 Nisan 1316'da "Kutb-ud-din" lâkabı ile tahta çıktı. Yeni hükümdar babasının şiddetli kanunlarını yürürlükten kaldırmakla geçici bir şöhret kazandı. Ancak daha sonraları, uygulamalarında şiddete başvurmaya başlamıştı. Sonuçta, Hindu kölesi ve aynı zamanda gözdesi olan Ḥusrav Ḥān tarafından öldürüldü (Nisan 1320).

Ḥusrav Han Hinduluğun yeniden üstünlük kazanması için teşebbüse geçmişti. Onun bu yöndeki çalışmalarına, Pancāb'da hudut bölgeleri kumandanı olan Gazi Malik uzun süre tahammül edemedi ve oğlu Faḥr-ud-dīn Cavnā'nın da teşviki ile İslām dininin üstünlüğünü yeniden sağlamak üzere Delhi'ye yürüdü. Zaferi kazanan Ğāzī Malik Tuğluk olmuştu ve Delhi Sultanlığı tahtına çıktı (6 Eylül 1320). Bu suretle Delhi Sultanlığında Tuğluklar devri başlamış oldu.

Ḥalcīlerin bir başka kolu ise 839/1436-937/1531 yılları arasında Māvlā'da hüküm sürmüştür (Māvlā Halci Sultanları).

Ğāzī Malik Tuğluk "Ğıyaş-ud-din" lâkabı ile tahta oturdu. Babası Türk annesi Hintli idi. Tuğluk ele geçirdiği Delhi içinde bir haftada düzeni sağladı, hırsızlara karşı şiddetli tedbirler aldı ve "Tuğlukābād" adıyla yeni bir başkent kurdu. O, ziraati teşvik etti ve ziraatçileri koruyucu tedbirler koydu. Bu devrede Dakan (Dekkan)'daki Varangal hakiminin isyanı üzerine Tuğluk, "Uluğ Ḥān" ünvanını almış olan oğlu Cavnā Ḥān'ı oraya göndermişti. Başarısızlıkla sonuçlanan ilk seferden sonra, ikinci seferle burası fethedildi ve bundan sonra Varangal, Sultanpur olarak isimlendirildi. Cavnā Ḥān son olarak Telingana'yı ele geçirdi. Böylece burası ilk defa doğrudan doğruya Müslümanlar idaresi altına girmiş oluyordu.

Babasının ölümünden sonra Cavnā Ḥān Mh. Şāh lâkabı ile tahta oturdu. Mh. b. Tuğluk karışık ve tezatlar ile dolu bir hükümdardı. Aldığı bazı idari ve bir çok

askeri tedbirler çok yüksek kabiliyetlere sahip olduğunu göstermektedir. Sonsuz bir gurur ve ihtiras sahibiydi. Fakat bir şikâyet sebebiyle kadının çağrısı üzerine tek başına bir suçlu gibi mahkemeye gitmek gibi alçak gönüllülük de göstermiştir.

Mh. b. Tuğluk'un ölümünden sonra, başsız ve güç durumda kalan ordunun büyükleri ve devlet adamlarının ısrarıyla bu sırada orduda bulunan Sultan'ın yeğeni Fîrûz Şâh, mesuliyet almak istememesine rağmen saltanat tahtına oturtuldu (Mart 1531). Onun zamanında Delhi Sultanlığı eski büyüklüğünü kaybetmiş ve nüfuz sahası daralmıştı. O ülkesini genişletmek için büyük seferlere girişmekten, daha çok devletin iç işleri ile uğraşmayı tercih etmişti. Davranışlarında daima din âlimleri ve dinî reislerle danışır. Dini müesseseler ve vakıflara çok hürmetkârdı. bu sebeple Müslümanlar arasında büyük bir şöhret kazanmıştı. Halkına karşı merhametli ve şefkatli idi. Seksen üç yaşındayken Eylül 1388'de öldü.

Fîrûz Şâh'dan sonra tahta torunu Gıyâs-us-dîn Tuğluk çıktı. Bu tarihten Tîmûr'un Hindistan'a akınına kadar (1398) geçen süre içinde tahtın altı kez el değiştirmesi, sultanlığın düştüğü durumu göstermektedir. Neticede önce torunu Pir Mh., sonra da Tîmûr'un kendisi Muharrem 801/Eylül 1398'de İndus'u geçerek Hindistan'a girdi. Bu sırada Delhi Sultanı Maḥmud eldeki yetersiz kuvvetlerle mukavemete çalıştıysa da yenilgiye uğradı. timur Delhi'yi ele geçirerek yağmaladı. O, bu şehirden başkoy yolu üzerindeki bütün topraklardan büyük ganimet ele geçirdi ve 1399'da Türkistân'a döndü. Sonuç olarak Maḥmûd'un 1413'de ölmesi ile Tuğluk hanedanı son buldu.

Tîmûr 1399'da Türkistân'a dönerken Tuğluk devletinin beylerinden olup kendi hizmetine geçmiş olan Hızır Hân'ı Multân'da vali olarak bırakır. Hızır Hân, Pancâb'a ve ona yakın yerlerin bir kısmına egemen olur. Lōdhilerden Daūlat Hân Lōdhî son Tuğluk sultanı Maḥmûd'un beyleri arasında en güçlüsü olur ve

Hızır Han'a karşı pek çok savaşa girişir.

1413'de Sultān Maḥmūd öldüğünde, Daūlat Ḥān kendini Sultan ilān ettirse de Hızır Ḥān Delhi'yi kuşatıp alır ve oraya yerleşir. O ölünceye kadar kendisini Timur'un oğlu Şahruh'un Hindistan valisi sayar. Ancak Hindistan'da gerçekten bağımsızdır.

Hızır Ḥān öldükten sonra oğlu Mubarak kendisine şah dedirtip Türkistanla ilgisini kesecek ve böylelikle Delhi tahtına Sayyid hanedanı denilen yeni bir hanedan çıkmış olacaktır. Hızır Ḥān'ın oğlu güçsüz bir devlet adamı ve komutanıdır. Tīmūrlularla her türlü ilgiyi keser. Saltanatı ayaklanmalar içinde geçer. Ölümünden sonra yerine kardeşinin oğlu Muḥammad ve ondan sonra da onun oğlu Ālam (Alem) Şāh tahta çıkar; hepsinin saltanatları kargaşalık, ayaklanma ve savaflar içinde geçecektir ve devlet gikkitçe daha güçsüz olacaktır. Son yıllarda devlet işleri Pancab'ın büyük bir kısmına egemen olan Bahlul Han Lodhi adında bir Afgan beyinin elindedir. 1451'de Ālam Şāh, Bahlūl Lādhī'nin baskısına dayanamayarak tahtı ona bırakıp Badaun'da küçük bir toprak sahibi gibi yaşamaya koyulur. Böylelikle I. Delhi Türk Sultanlığı sona ermiş ve onun yerine Delhi Afgan Sultanlığı kurulmuş olur. Bahlūl Lōdhī dağlık bölgedeki Afganların kütle halinde Kuzey Hindistan düzlüğüne yerleşmesine ve bir Afgan dayanışma duygusunun uyanmasına çok önem verir. Bir yandan Bahlūl'un güçlü bir kişi olması, öte yandan da yeni gelip Cāgīr sahibi olanların başta da olsa, söz dinler olmaları Bahlul'e büyük bir güç ve nüfuz sağlamıştı. Delhi'yi aldığı vakit hazinesindeki bütün parayı Lōdhī Afganlarına dağıtmış, kendisi de herkes kadar bir pay almıştı.

Bahlūl Lōdhī'nin 1451'de ölümünden sonra beyler onun oğullarından Nizām Ḥān'ı Sultān seçerler. Bu seçim yaş veya ölen sultanın vasiyeti gibi bir esasa dayanmadığı için beylerle Sultanın karşılıklı durumunu ve beylerin nüfuzunu gösterir. Görenek olduğu gibi yeni sultan bazı şehzade ve kafa tutmak isteyen bü-

yük beylerle çarpışmak zorunda kalır; bunlar arasında en önemlileri Cāunpūr'da Sultān adıyla vali olan Barbey ve diğer bir kardeşi 'Ālam H̄hān'dır¹⁴. Barbey Sultān Bahlūl'un sağ kalmış en büyük oğluydu. Delhi tahtında küçük kardeşi İskenderle yapılan savaşta Barbey yenilir. Sultān İskender'in başlıca içişi devlete saygı ve korkusunu büyük beylerin yüreklerine yerleştirmek ve İktaların hesaplarını ciddi olarak denetleyip, devlet hakkını tamamen almak olmuştur.

Ancak babası gibi o da, beylerine karşı arkadaşça davranırdı. 1517'de öldüğünde yönetim işleri düzelmişti. Yerine büyük oğlu İbrāhīm Lodhī geçer.

Büyük babası Bahlūl ile babası İskender yakınlarına, beylerine ve genel olarak Afganlara kardeş ve arkadaşça davranmışlardı. Firiştah'ye göre, Sultān İbrāhīm bunu baştan başa değiştirir ve şöyle der; *"padişahların akraba ve kavimleri (Afganlar kastediliyor) yoktur, hepsi onların hizmetkârı (nöker) dir ve gerekir ki bunun icaplarını yerine getirsinler"*.

Bu nedenle bir takım beyler İbrāhīm'in kardeşi Calāl H̄hān'ı tahta çıkarmak isterler ve çok çetin savaflara kapı açılmış olur; sonra Calal Han yakalanıp öldürülür.

Sultān İbrāhīm'in beylerine karşı kuşkuları her gün daha arttığı ve onların pek çoğunu sinsice yakalattırıp öldürttüğü için ona karşı sevgi ve güven büsbütün ortadan kalkar ve birtakım beyler Kabil padişahı Babur'a başvurup onu Hindistan'a girmeyi kışkırtırlar. O da türlü hazırlık ve deneme seferlerinden sonra Hindistan'a yaptığı son kesin seferde Delhi'nin Kuzeyinde Panīpat'ta İbrāhīm'in ordusunu bozguna uğratar ve İbrāhīm Lōdhī bu savaş esnasında ölür (1526). Böylelikle Lōdhī devleti yani I. Delhi Afgan sultanlığı sona ermiş ve Hindistan'da Hint-Türk İmparatorluğu yani II. Türk Delhi Türk Padişahlığı kurulmuş olur.

14- 'Ālam Han için Firiştah ve Hv. Nizām-ud-dīn Eḥmad, Bahlūl'un oğlu ve İskender'in kardeşi derler. "Cambridge" Hindistan Tarihi, c. III, s. 235'deki haşiyede onun Bahlul'un kardeşi olması ihtimaline işaret eder. (bkz. Bayur, Y. Hikmet, Hindistan Tarihi, c.1, s. 474, 2. baskı, T.T.K. Basımevi, Ankara 1987).

1540'da Afganlar yeniden Kuzey Hindistan egemenliğini ele alırlar ve 1555'e kadar elde tutarlarsa da ondan sonra bir kaç yy. için egemenlik yine Türklere geçer.

Bābur (1526-1530) devlet adamı, usta bir diplomat ve komutan olduğu kadar, yüksek kültürü ve edebi kabiliyeti ile de ün kazanmıştır. Genellikle atalarının kahramanlığını ilim ve zerafetle süslemiş bir şahsiyet olarak tanınmaktadır. Tüm özellikleriyle tarihte önemli bir yeri olan Bābūr 1530'da ölmüş ve yerine oğlu Humāyūn (1530/1540-1555/1556) geçmiştir. Hayatı boyunca şanssızlıklar ve uğursuzluklar bir türlü yakasını bırakmamıştır, ancak tahtını ve tacını kaybettikten sonra bile umudunu yitirmemiş, ülkesinden uzakta geçirdiği sıkıntılı günlerden sonra Hindistan'a dönüp türlü mücadeleler sonucu ikinci kez hükümdarlığını ilhan etmiştir. Bununla beraber başarılarını devam ettirecek zaman bulamadı Humayun ve 1556 yılında öldü. Oğlu Akbar (Ekber) babası öldüğünde 13 yaşındayken tahta çıktı (1556-1605). Hint-Türk İmparatorları arasında tarihçiler ve bilim adamlarının en çok ilgisini çeken hükümdarlardan biridir. İktidarı süresince ülkesinin sınırlarını biteviye genişletmiş ve değişik ırk ve din mensuplarını içinde barındıran devletinde halkının barış ve refah içinde yaşamasını gerçekleştirmiştir. O, Müslüman ve Hindular arasında türlü bakımlardan bir eşitlik sağlamak istiyordu. Zamanının dünyevi ve ruhani önderidir. Büyük bir kumandan ve devlet adamlığının yanısıra bir düşünür ve dini reformcu olarak da dikkat çekmiştir. Edebiyat ve güzel sanatlar döneminde zirveye ulaşmış, I. derecede kaynak eserler ortaya çıkarılmıştır. Reformları; sosyal, siyasi ve ekonomik alandaki uygulamalarının tümü tebaasını hoşnut etmeye yarayan yönlerdi. 1605 yılında öldüğünde oğullarına muhteşem bir imparatorluk bırakmıştı. Salim, babasının ölümünden sonra tahta geçtiğinde (1605-1627), ilk olarak adını Cihāngīr (Cahāngīr) olarak değiştirmiştir. İyi eğitim görmüş edebiyat ve sanat hamisi, duygulu, cömert bir hükümdardı. Adalet ve hakkaniyeti severdi. Gerçek bir tabi-

at aşığıydı. Resme duyduğu özel ilgi, döneminde muhteşem eserlerin vücuda gelmesine neden olmuştur. Şāh Cihān (Hürrem), Cihangir'in oğullarından biriydi ve babasının ölümünden sonra (1628-1659) tahta geçmişti. Bu dönem, Hint-Türk İmparatorluğunun en parlak devirlerinden biridir. Bu dönemde özellikle bayındırlık işlerine önem verildiği, sulama tesisleri kurulduğu görülür. Döneminde yapılan mimari âbidelerin güzelliği, sanat değeri dikkat çekmektedir. Şah Cihan'ın ölen eşi Mumtaz Maḥal'e duyduğu derin sevgiyi ebedileştiren Tāc Maḥal, bu sırada gelişen mimari üslubunun ve genellikle Türk-İslām mimarlığının şaheserleri arasında yer almıştır. 74 yaşındayken Āgrah (Agra) kalesinde 1666 yılında ölmüştür.

Müslüman Hindistan Kültürünün oluşumunun başlıca etkeni olan Türk-Hint imparatorluğu ile ilgili çok sayıda eser verilmiştir. Bunlar iki kategoride değerlendirilebilir.

1- Orijinal eserler,

2- Bu eserlerin büyük kısmının batı dillerine çevirileri ve bunlara dayanarak elde edilen zengin külliyat.

Orijinal eserler ve yazarları:

Babürnāmah (Tūzuk-ē Bāburī): (Reşit Rahmeti Arat tarafından 2 cilt olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. T.T.K. Yayınları arasındadır. 1943-1946.

Ḥabīb-us-Siyer: Handmīr.

Tārīḥ -ē Raşīdī: Mirzā Mh. Ḥaydar Dāūlat (N. Elias ve E. Denison Ross tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir. Londra 1895).

Tazkīrāt-ul-Vaka'at: Cāūhar (Stewart tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir. 1832).

Humāyūnnāmah: Gulbadan Begam. (Abdürrap Yelgar tarafından T.T.K. Yayınları arasında Türkçe'ye çevrilmiştir. 1945).

Humāyūnnāmah: Handmīr (Elliot ve Dowsen tarafından İngilizceye çev-

rilmiştir.)

Tabkāt-ē Akbārī: Hv. Nizām-ud-dīn Eḥmad (Ahmet) 3 cilt.

Ā'īn-e Akbarī, Akbarnāmah: Abū-l-faẓl. Her ikisi de 3'er ciltlik eserdir. Ā'īn-e Akbarī, H. Blochmann tarafından Farsça'dan İngilizceye çevrilmiştir.

Akbarnāmah: Fayzī Sarhindī. 3 cilt.

Maasir-ē Raḥimī: Ābd-ul-bakī.

Tūzuk-ē Cihāngīrī (Cihāngīrnāmah, Vaka'at-ē Cihāngīrī): Cihangir. (İngilizceye 2 cilt olarak A. Rogers tarafından çevrilmiştir. 1909-1914.

İkbālnāmah-ē Cihāngīrī: Mu'tamad Hān.

Bādşāhnāmah: 'Abd-ul-ḥamīd Lahōrī. 2 cilt.

Bādşāhnāmah: Muḥammad Vāris.

Yabancı dilde yazılmış eserler ve yazarları:

Mughal Administration: Sarkar, İngilizce, 1924.

India under the Mughals: I. H. Qureshi, İngilizce, 1970.

Akbar the Great Mogul: Sir V.A. Smith. İngilizce, 1919.

India at the death of Akbar: W.H. Moreland, İngilizce, 1920.

The Jesuites and the Great Mogol: Sir E. Maclagen, İngilizce, 1932.

Early Travels in India: Foster, İngilizce, 1921.

History of Jahangir: Bani Prasad, İngilizce 1922.

From Akbar to Aurangzab: W.H. Moreland, İngilizce, 1923.

History of Shah Jahan of Dihli: Banarsi Prasad Saksena, İngilizce 1932.

An Advanced History of India: R.C. Majumdar - H.C. Raychaudhuri - Kalkakar Datta, İngilizce, 1948.

Indian paintings under the Mughals 1550-1750: Percy Brown, 1924.

Indian Architecture: E.B. Havell, İngilizce, 1927.

Oxford History of India: V.A. Smith, İngilizce.

Ülkemizde bu güne kadar Müslüman Hindistan ile ilgili en kapsamlı ve güvenilir kaynak merhum Y. Hikmet Bayur'un 3 ciltlik *Hindistan Tarihi* adlı eseridir. Ayrıca; Hüseyin G. Yurtaydın (*İslam Tarihi Dersleri*), Erdoğan Merçil (*Müslüman Türk Devletleri Tarihi*), Kamuran Gürün (*Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*), Halis Bıyıktay (*Timurlular zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*) ilgili devri genel olarak; Suut Kemal Yetkin ise "*İslâm Mimarisi*" eserinde mimari faaliyet ve yapıtları incelemiştir.

Tezimiz; Türkler'in Babur ile başlayan Hindistan hakimiyetleri süresince Hindistan'da bıraktıkları izleri konu almakta, ağırlık noktasını ise 1542-1666 dönemi oluşturmaktadır. Devrin yönetim durumu; bilimsel, edebi ve sanatsal faaliyetleri ile verilen ürünler çalışmamızı oluşturmuştur.

Babur'un Hindistan'ı fethiyle başlayan çalışmamızda Babur'un Hindistan'ı fethi sırasındaki durum kısaca verildi. Çalışmamızın planı özetle şu yönleri kapsamıştır:

I. Bölüm: Babur, Humayun ve Şer Şah'ın kısa biyografileri dönemlerindeki önemli olaylar; bilimsel, edebi, sanatsal faaliyetlerinin özeti asıl konumuza giriş teşkili mahiyetindedir.

II. Bölüm: Akbar'ın hakimiyet dönemini içermektedir. Biyografik bilgilerden sonra devlet yönetimi; yönetim sistemindeki köklü değişimler; bilim, edebiyat, güzel sanatlar ve mimari ayrıntılarıyla bu bölümde incelenmeye çalışıldı.

III. Bölümde Cihangir; *IV. Bölümde* Şah Cihan dönemi gerek dönemin önemli olayları, gerekse bilim, edebiyat, sanat ve mimari bakımından irdelenmiştir.

IV. Bölüm; Sosyal ve Ekonomik Yaşam'a ayrılmıştır.

Sonuç kısmında çalışmamızın ana hatları değerlendirilerek olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirmeye çalışılmıştır.

Araştırmamız boyunca imkânlar elverdiği ölçüde ana kaynaklardan yarar-

lanmaya özen gösterildi. Gerek duyulduğunda genel bilgiler veren kaynaklara da başvuruldu.

Çalışmamıza koyduğumuz bazı minyatür ve fotoğraflar vasıtasıyla devrin en güzel anıtlarını ve eserlerinin bir kısmını göstermeye çalıştık. Bunlar için ayrıca sayfa numarası verilmemiş, ilgili metne yapılan açıklamalarla (resim I, II...gibi) çalışmamıza ilâve olunmuştur.

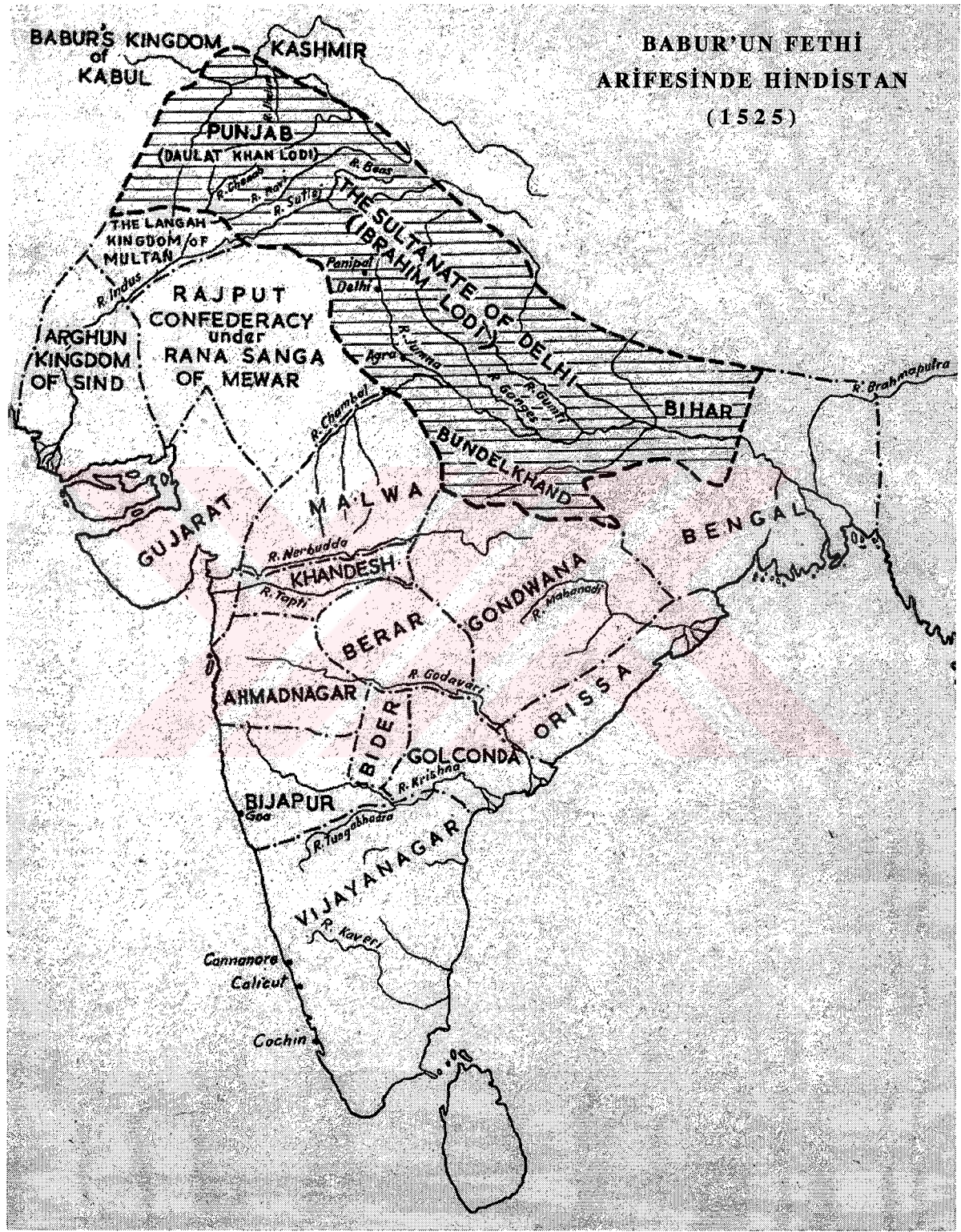
*Bibliyografya*dan sonra çalışmamızda geçen kişi, yer ve eser adı gibi bütün özel adlardan oluşan "*Dizin*" yer almaktadır.

Metin içerisinde kullanmış olduğumuz transkripsiyon harfleri "*Transkripsiyon Alfabeti*" başlığıyla verilmiştir. Türkçe kaynaklarda yaptığımız alıntılarda geçen özel isimler olduğu gibi nakledilmiştir. Türkçe'de çok yaygın olarak geçen bazı isimler, ilk geçtikleri yerde hem transkripsiyonu hem de Türkçe söylenişiyle verilmiştir (Pancab-Pencap; Dalhi-Delhi; Akbar-Ekber; Husayn-Hüseyin gibi). Tekrarlarında Türkçe söylenişleri esas alınmıştır. Bu tür isimler "*Dizin*"e de Urduca ve Türkçe, her iki söylenişle yazılmıştır.

Dipnotlarda verdiğimiz alıntılarımız ve yararlanılan eserlerin hemen yanında parantez içerisinde, yazarın alıntısını yaptığı eser ve ilgili bilgiler de yer almaktadır.

"*Kısaltmalar*" başlığı altında ise, metin içinde kullandığımız kısaltmaların listesi mevcuttur.

BABUR'UN FETHİ
ARİFESİNDE HİNDİSTAN
(1525)

BĀBUR FETHĪ ARĪFESİNDE MÜSLÜMAN HİNDİSTAN¹

16. yy.ın başlarında Müslüman Hindistan bir devletler topluluğu idi. Firūz Tuğluğ'un ölümünden itibaren Dalhī (Delhi) Sultanlığı'nın çözülmesi başlar ve bu ülkede çok sayıda egemen devlet kurulur. Hint-Türk İmparatorluğu'nun kurucusu Bābur (Babur) nihayet 1526'da Hindistan'ı fethettiğinde orada güçlü bir merkezi otorite yoktu. O, Bāburnāmah (Baburname)'de şöyle der; *"Bu ülkeyi fethettiğim vakit burabı beş Müslüman ve iki Hindū Raca yönetiminde bulunuyordu"*. Babur tarafından zikredilen bu devletler yanında Müslüman Hindistan'ın siyasetinde rol oynayan bir çok diğer devletler de vardı. Kuzey Hindistan'ın önemli bağımsız devletlerinin adları arasında Delhi, Guchrāt, Mālvah (Malva) , Bangāl, Mēvar, Hāndaş, Pancāb, Sindh, Kaşmīr burada söylenebilir. Bu devletler karşılıklı savaş halindeydiler ve bu durum onların gücünü büyük ölçüde zayıflatmıştı.

Babur'un fethi sırasında Delhi sultanı İbrāhim Lōdhī idi. Zayıf ve yetersiz bir hükümdardı. Bu Lōdhi saltanatı sadece ismen Bherā'dan Bihār'a kadar uzanıyordu. Ancak gerçekte o sadece Delhi, Āgrah (Agra), Dōab, Bianā ve Çandrī'yi kapsıyordu. Pancāb, Dāulat Hān Lōdhī'nin yönetimindeydi. Batıda Sindh ve Multān, doğuda ise Cāunpūr, Bangal ve Orissā bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. İbrahim Lōdhī'nin kendi akrabalarının çoğu onun kaba ve sert davranışlarından bıkmış ve baş kaldırmışlardı. Bihār sultanı Daryā Hān Lōhānī, Lōdhī sultanı aley-

---

1 - K. Ali, A New History of Indo-Pakistan since 1526, Book II, s. 1-4, Dacca 1968.

hinde güçlü bir isyan tertipleledi. Mēvar Rācası Rānā Sangram Singh de İbrāhīm Lōdhī'yi uzaklaştırma ve Delhi'de kendi hakimiyetini kurma plânları yapıyordu. Tek kelimeyle Delhi Sultanlığı çok zayıflamış, büyük bir kargaşa içine düşmüştü.

Gucrāt

Babur'a göre ikinci Müslüman devlet Guccrat idi . O günlerde Guccrat hükümdarı II. Sultān Mh. Şāh idi. O Malva aleyhine devletini genişletmiş, fakat genellikle Rāna Sangā olarak bilinen Rānā Sangram Singh'e yenilmesi üzerine plânları gerçekleşmemişti. Onun 1526'da ölümünden sonra yerine, Humayun dönemi Hindistan'ında çok önemli rol oynayacak olan oğlu Bahādur Şāh geçti.

Malva

Malva, Kuzey Hindistan'da önemli bir diğer devlet idi. Babur'un istilası zamanında Malva hükümdarı II. Sultān Maḥmūd idi. Bu devletin işleri fiilen Hindu bir vezir olan Madīnī Rāō Çanderī tarafından yürütülüyordu. Onun kaba tavırlarından bıkan Maḥmūd, Guccrāt hükümdarı II. Sultān Mh. Muẓaffar Şāh'ın yardımıyla Madīnī Rāō Çandarī'den kurtulmak istemişti; fakat Mēvar rācası Rānā Sanghā tarafından desteklenen Madīnī Rāō, Malva güçlerini yenmiş ve II. Sultān Maḥmūd Racputlar'ın eline düşmüştü.

Bangāl

Kuzey Hindistan'daki önemli Müslüman devletlerden biri de Bangāl idi. Burası o günlerde Ḥusayn (Hüseyin) Şāhī hanedanlığı tarafından yönetiliyordu. Ālā-ud-dīn Hüseyin Şāhī'nin 1519'da ölümünden sonra oğlu Nusrat Şāh Bangāl'in hükümdarı olmuş ve Babur onunla savaşmak zorunda kalmıştı. Baburnamesinde; *"Nusrat Şāh hayli önemli bir penstī"* demektedir Babur.

Mēvar

Kuzey Hindistan'da en önemli Hindū devleti Mēvar'dı ve o zamanlar şöhre-

tinin zirvesindeydi. Rānā Sanghā o günlerde bu devletin yöneticisiydi. Rānā Sanghā "yüz savaşın kahramanıydı" ve savaş meydanlarında seksen kadar yara almıştı. Cesareti ve kahramanca atılımları sayesinde o, diğer komşu ülke liderlerini de korkutmuştu. Rānā Sanghā bütün egemenliğini tüm Hindistan'a yaymak istiyordu; dolayısıyla bu amacını gerçekleştirmek için Babur'u Hindistan'ı fethetmesi için davet etmiş, İbrāhim Lōdhī'ye karşı her türlü yardımı yapmaya da söz vermişti.

Pancāb

Delhi Sultanlığı'nın bir parçası olan Pancāb 16.yy.ın başlarında fiilen bağımsız hale geldi. İbrāhim Lōdhī'nin bir akrabası olan Dāūlat Ḥān Lōdhī bu eyaletin valisi olmuştu. O, İbrāhim Lōdhī'nin kötü ve aşağılayıcı davranışlarından bıkmıştı ve bağımsızlığını ilân etti. Hatta o, Babur'a Müslüman Hindistan'ı fethetmesi ve İbrāhim Lōdhī'ye karşı müştereken davranmaya söz verecek kadar da ileri gitmişti.

Ḥandeş

Bir zamanlar Delhi Sultanlığı'nın bir eyaleti olan Ḥandeş 1457'den 1503 yılına dek Âdil Ḥān Farūķī yönetiminde kaldı. O, sultanlığın maddi olanaklarını artırmak için pek çok şey yapmıştı ve idaresindeki Ḥandeş'in başkenti Burhānpūr'u Hindistan'ın en cazip şehri haline getirdi. Miran Mh., Babur'un Hindistan'ı fethi sırasında bu sultanlığın hükümdarıydı.

Baḥmanī Sultanlığı

Hindistan'ın güney kesini veya Dakkan (Dakan) da Babur'un Hindistan'ı fethi günlerinde bir karışıklık içerisindeydi. Babur otobiyografisinde yalnızca iki önemli güney devletine dikkat çeker; Baḥmanī Sultanlığı ve Vijayanagar Krallığı. Baḥmanī Sultanlığı o zamanlar Dakan'ın meşhur bir Müslüman devletiydi. Fakat XVI. yy.ın başında yıkılmış ve kalıntularından beş müstakil devlet

çıkmişti. Bunlar; Aḥmadnagar'da Nizām Şāhī; Bicāpūr'da Âdil Şāhī; Golkanda'da İmād Şāhī ve Bidār'da Barīd Şāhī sultanlıklarıydı. Bütün bu devler birbirleriyle ve Hindū krallığı Vijayanagar ile anlaşmazlık halindeydiler.

Vijayanagar Krallığı

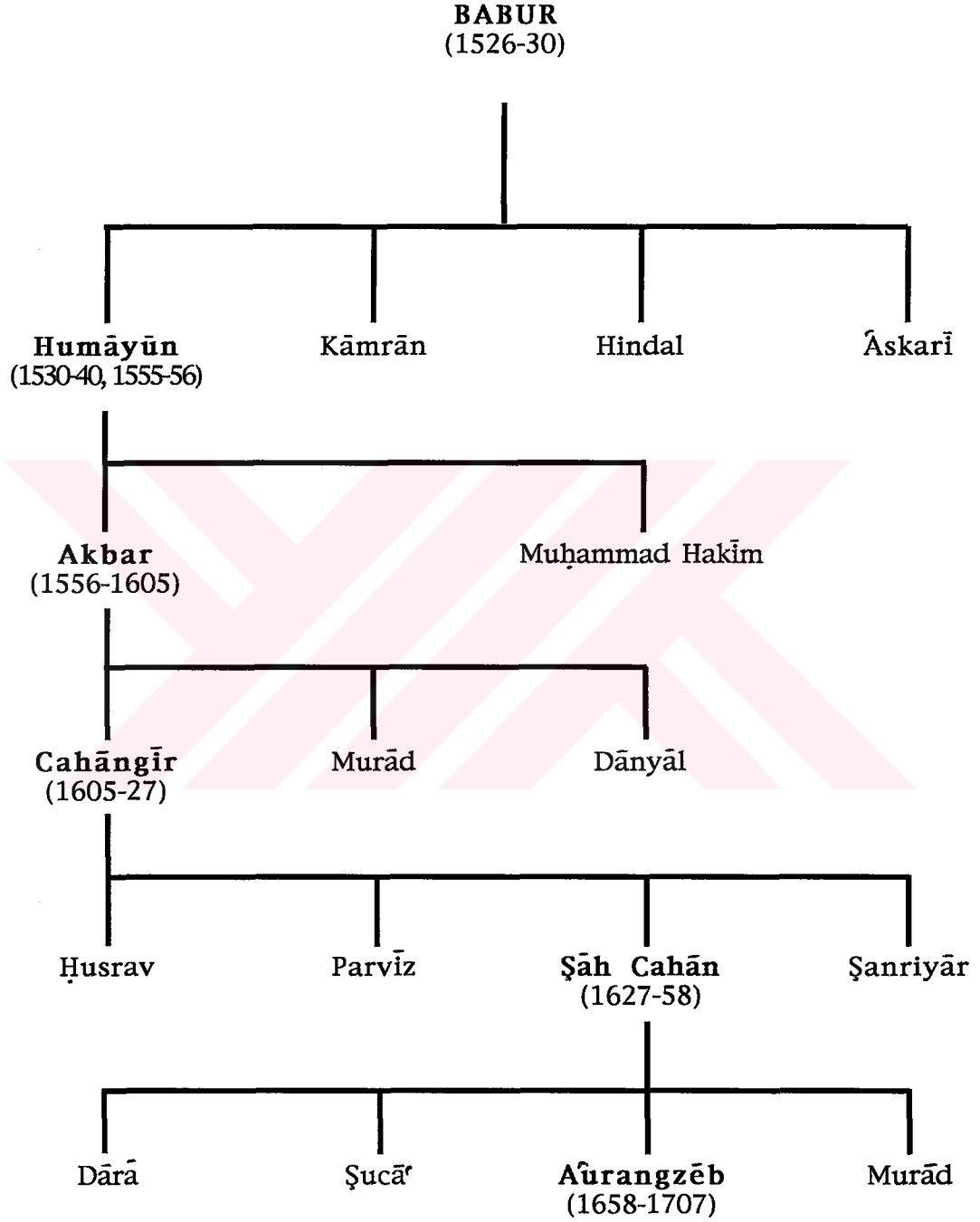
Müslüman Hindistan'ın güney ucunda bir Hindu krallığı olan Vijayanagar bulunmaktaydı ve Krishnā Devā bu krallığın hükümdarıydı. Babur'a göre o, gayri Müslim devletlerin arazi ve ordu bakımından en güçlüsüydü ve çoğu kez Bahmani devletlerine karşı genelde, Bicapur sultanı Âdil Şāh'a karşı da özel olarak savaş halindeydi.

Babur'un fethi esnasında Müslüman Hindistan'da herhangi bir güçlü merkezi hükümetin yokluğundan dolayı birçok müstakil devletlerin oluştuğunu görüyoruz. Onların hepsi birbirleriyle savaşıyorlardı ve ülkede tam anlamıyla kargaşa ortamı yaşanıyordu.

Edwards ve Garret'e göre ; Hindistan siyasi anlamda bölünmüş olmasına rağmen kültür bakımından bütünleşiyordu. Bhaktī hareketinin yayılması Müslümanlarla Hinduları birbirlerine daha da yakınlaştırıyordu. Bhakti hareketinin öncülerinin hepsi XVI. yy.ın başlarında hayattaydılar. Bu yenilikçilerin öğretileri sınıf farklılıklarını bir yana bırakıp Hindū ve Müslümanları bir araya getirmekle kalmayıp aynı zamanda onların yeni bir Müslüman Hindistan toplumu içerisinde kaynaşmasına da yardımcı oldu. İslâm'da sufiler bu yenilikçilerin çalışmalarını desteklediler. Bütün bunlar Müslümanlar'ın Hindular'a, Hindular'ın da Müslümanlar'a saygı duymaya başlamaları sonucunu doğurdu. S. R. Sharma'ya göre; *"aradaki zihni uçurum bu şekilde daraltıldı ve Müslümanlar ile Hindular arasında entellektüel bir alış veriş kuruldu ki bu, çok zengin bir birlik yaratmıştır"*.

Bu dönemin edebiyatı, mimarisi ve dini hareketlerinin tamamı ayrılıkları giderme ve birlik doğrultusunu gösterir.

Büyük Hint Türk İmparatorluğu Soy Ağacı

ZAHİR-UD-DİN MUHAMMAD BĀBUR (1483-1530)

Doğumu ve İlk Günleri

Babur Farğānah (Fargana)'nın başkenti Andicān'da 14 Şubat 1483 yılında, Umar (Ömer) Şeyh Mirzā ve Kutluk Nigār Hānım'ın evinde dünyaya geldi². Baba tarafı beşinci göbekten Tīmūr (Timur)'a, anne tarafı ise onbeşinci göbekten Çingiz Hān (Cengiz Han)'a bağlı oluşu, Orta Asya'nın iki büyük savaşçı kanını kendi damarlarında birleştirmişti. Türkler'in cesaret ve kapasiteleri ve Moğollar'ın enerjileri ona miras kalmıştır. Asıl adı Zahir-ud-din Mh. idi; ancak ilk yıllardan itibaren Türkçe anlamı "kaplan" olan takma adı "Babur" olarak tanındı³.

Babur'un öğretim hayatıyla ilgili çok fazla şey bilinmemektedir. Fakat Baburname'deki bilgiler ışığında, iki insanın, onun yaşamının ilk yıllarında çok etkili oldukları anlaşılmaktadır. Birisi hocası Şeyh Macīd; diğeri anne annesi Āisan Dāulat Bēgam idi. Hocasından Türkçe, Farsça, Arapça ve şiir yazmayı; anne annesinden ise cesaret ve kendine güveni öğrendi. Babur anne annesiyle ilgili; *"Pek az kadın anne annemin sahip olduğu değerlendirme yeteneği ve kültür seviyesindedir. O, son derece akıllı ve ileri görüşlü bir hanımdı; dolayısıyla pek çok müşkülüm onun tavsiyeleriyle çözüm bulmuştur"*⁴ demiştir.

2- Babur'un doğum tarihi "A New History of Indo-Pakistan since 1526" adlı eserde (s.6) 24 Şubat 1483 olarak verilmiştir.

3- Babur: Asıl kelime "Babar (بَبَر)" ve "Babir (بَبِير)" şeklinde Arapça olup, "Hint Kaplanı" anlamındadır.

4- K. Ali., a.g.e., s. 7.

Babur'un kişiliği çevrenin ve soya çekimin etkisileriyle şekillenirken dağlık olan ülkesinin iklimi onu; sağlam yapılı, güçlü ve doğa tutkunu bir kişi haline getirmiştir .

Babur Fargana'da Tahta Çıkmadan Önceki Durum

Hikmet Bayur, Amir Timur'un haleflerine bıraktığı devleti şu şekilde açıklıyor⁵:

"Büyük Timur'un koskoca devletinden toplu olarak kalmış bulunan son kısım, bilhassa Türkistan ile Horasan, Sultan Ebu-Said'in 1469'da Ak Koyunlu Uzun Hasan tarafından tutsak edilip öldürülmesinden sonra bir daha Timuroğulları'ndan birinin elinde birleşmemek üzere dağılır. Pek çok Mirza (Emir-Zade'nin kısaltılmış şekli, Timuroğullarından şehzadelere verilen unvan) çarpışmasından sonra devlet, ilk dördü Ebu-Said'in oğullarında kalmak üzere, beş parçaya ayrılır. Bunlar;

1- Semerkant'ta Sultan Ahmet Mirza,

2- Hisar ve Badahşan'da Sultan Mahmut Mirza,

3- Fergana'da Ömer Şeyh Mirza (Babur'un babası),

4- Kabil'de Uluğ Bey Mirza,

5- Herat'ta Sultan Hüseyin Baykara (Timur'un yetişmiş ikinci oğlu Ömer Şeyh kolundan).

İlk üç Mirza, o devirde oldukça güçlü olan ve Seyhun'un doğusundaki çok geniş ülkelerin egemeni bulunan Yunus Han'ın damatlarıdır. O sırada bir bozkır oymaklar topluluğu olan Özbekler çok ezik ve dağınık bir durumda kuzey bozkırlarındadırlar. onların en büyük hanı Ebül-Hayr'ın torunu olup, çok geçmeden Türkistan ve daha nice yerlere egemen olacak olan Muhammed

---

5- Bayur, Y. Hikmet, Hindistan tarihi, c.2, s. 7-8, 2. baskı, Türk tarih Kurumu Bas., Ankara 1987.

Şaybek (veya Şiybani, Şeybani) Türkistan'da Sultan Ahmet Mirza'nın hizmetindedir.

Sultan Ahmet ve Ömer Şeyh Mirza'nın arasındaki sonu gelmeyen savaşlar dolayısıyla her ikisinin de kayın babası olan Yunus Han biteviye güç kazanır. Fergana'nın bazı kısımlarını ve Taşkent ile birlikte Seyhun'un doğusunda birçok yeri ele geçirir ve hatta Fergana onun bir tür sömürgesi olur.

Bundan sonra 1493-94 yılında enişte-kayın olan Sultan Ahmed Mirza ile Sultan Mahmud Han, Babur'un babası Ömer Şeyh Mirza'ya karşı birleşerek savaşır. Bu savaş sürerken Ömer Şeyh Mirza bir kaza sonucunda ölür (Haziran 1494). Ömer Şeyh Mirza'nın 12, 10 ve 8 yaşlarında üç oğlu vardı. En büyüğü Babur Endican'da, ikincisi Cihangir Ahsi'de, en küçüğü Nasır da Kâ şan'da vasileriyle birlikte sözde vali gibi bulunmaktaydılar. Bu üç çocuğun amcaları Sultan Ahmed Mirza ve dayıları Sultan Mahmud Han bir süre için savaşa devam ederlerse de önemli bir başarı sağlayamadan geri çekilirler ve üç çocuk o an için babalarından kalan ülkeyi ellerinde tutarlar".

Babur Fergana Hükümdarı ve Samarkant'ı Ele Geçirme Çabaları

Ömer Şeyh'in vefatından sonra yerine büyük oğlu Babur, Han, olacaktı. Valisi bulunduğu Andicān'da aldığı vefat haberi üzerine derhal maiyetiyle ata binerek 90 km. uzaklıkta bulunan Aksı'ya gitmeye ve iç kaleyi teslim almaya karar verir. Fakat bir kısım beyler bu hareketin diğerlerine korku vereceğini, onların da şehri istila etmelerine sebep olacağını söyleyerek vazgeçirmek istediler. Fakat Babur fikrinden dönmez. O iç kaledeki eşrafın da kendisine itaat ve katılımı üzerine Aksı'ya varmış ve han olmuştu. Babur henüz on bir yaşındaydı. Fergana'da dört-beşbini aşmayan askeriyle müttefik iki hükümete karşı baba mirasını korumak gibi çok çetin bir vazife kendisine düşmüştü. O, küçük yaşta da olsa gerçek bir kaplan idi. Yanında çok muktedir ve iş bilir bir hanım olan anne annesi

Aisan Dâûlat Bēgam ile mukadderatlarını kendisinininkine candan bağlamış olan Kasım, Gönültaş ve Kerimdat gibi beyleri de vardı. Bundan dolayı içinde bulunduğu durumun güçlüğü, ilerleyen düşman orrularının büyüklüğü ve tehlikeli vaziyetleri de kendisini hiçbir zaman yıldıramadı⁶.

Babur'un en büyük arzusu Timurlular'ın kıvanç ve güç simgeledi olan ata yadigârı Samerkant şehrini ele geçirmektir. 1496'da, amcası Aḥmad Mirzā'nın ölümünden iki yıl sonra, Samerkant'ı almak için ilk girişiminde bulundu; ancak bu girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. 1497'deki kuşatma başarılı olduysa da şehri sadece yüz gün elinde tutabildi. Fargana'da patlak veren ayaklanmalar hem Samarkānt'ı hem de Fargana'yı kaybetmesine sebep oldu. 1498' de Fargana'yı bir kez daha ele geçirdi; ancak 1500' de tekrar kaybetti. 1500-1501 tarihleri arasında Samarkānt'ı kuşattı; fakat sekiz ay sonra en acımasız düşmanları Özbekler ve Şeybani Han tarafından bozguna uğratıldı ve Samarkant'tan sürüldü. Tekrar gizlice gelerek birçok değişiklik ve çalışmalarından sonra Ocak 1504' te Kābil ve Gazne'yi egemenliği altına alır. 1507' de Özbek ve Safavilere bağlı Timur prensliklerinin liderliğini üstlenir ve "padişah" unvanını alır. Babur bu konuda şunları yazmıştır: *"O güne kadar halk Timur Bey'in soyundan gelenleri mirza diye adlandırıyordu; ancak emirlerim doğrultusunda bundan sonra herkes beni padişah diye adlandıracaktır"* ⁷. Bu olay Babur'un saltanatında bir dönüm noktası olmuştur. 1507' de büyüyen Özbek gücüne karşı destek sağlamak ümidi ile Herat'taki akrabasını ziyaret eder. Düşünüşünü takip eden zaman süresince hayatı boyunca çekmediği kadar sıkıntı ve güçlüklerle karşılaşır ve bunlara karşı koyar. Ocak 1511' de İran Şahı'nın desteğiyle Samarkant'ı üçüncü kez kuşatmasına karşın yine bozguna uğrar; nihayet 1513-1514' de Kabil'e gere döner. 1514-1525 ara-

---

6- Bıyıktay, Halis, Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu, s. 9, 10, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Bas., Ankara 1989.

7- Sh. A. Rashid, A Shord History of Pakistan (Book Three, The Mughul Empire), s. 18, Dacca 1968.

sında Kabil'deki yerini sağlamlaştırdıktan sonra güneye ve doğuya yönelir. Bu dönem süresince iki Türk topçu subayını (Usta Ali ve Mustafa) istihdam etmiştir onlar daha sonraları da Hindistan'da Babur'un yanında kalmışlardır⁸.

Hindistan'ı Fetih Hazırlıkları

Babur'un Samerkant'a olan son seferi ve Kunduz'da uzun zaman oturması o yörelerdeki nüfuzunu arttırmış, Belh mıntıkasına bile fiilen hakim olmuştu. Artık Babur'un zihninde Hindistan'a doğru genişlemek vardı; fakat bu büyük sefer çok esaslı hazırlıklar gerektiriyordu. Ordusu da bu devamlı ve çetin seferler için her bakımdan hazırlanmalı ve başarıyla iş görebilecek bir seviyeye çıkarılmalıydı. İş bununla da kalmıyordu. Yapılacak bu savaşa siyasal sahada da hazırlanmak, silah tesirini kuvvetlendirmek gerekiyordu. Hindistan'ı fetih için meşru bir sebep ve bu konuda kendisine yardım edecek nüfuzlu ve kuvvetli beyler bulunmalıydı. Bunlar gibi bütün zarurî icra ve tedbirleri düşünen Babur dört yıl hummalı şekilde çalıştı. Ordudaki bir isyanı baskırdıktan sonra Hazārā, Çahār Aymak ve Afganlılar'a da boyun eğdirdi. Bunca yoğun faaliyetler ve düşünceler arasında Babur filden sülün avcılığına kadar eğlencelere de geniş yer veriyor; ba-yındırlık işlerini de unutmuyor ve bunlar için uğraşmaktan geri kalmıyordu⁹.

Babur için endişe uyandıran bir başka mesele de kudretli Argan ailesi elinde bulunan ve zamanın en müstahkem bir mevki olan Kandahar idi. Zamanında Şaybani'ye hizmet etmişve Şāh İsmâil'in hapsinden kaçmış olan Şāh Şucā değerli ve zeki bir insandı. Babur'un mutlaka saldıracağına düşünüyor ve ona göre hazırlanıyordu. İdaresindeki Afganlılar'ın işlerini düzene koyduktan sonra 1517 de Kandahar'a yürüyen Babur bu muhkem kaleyi zaptedemedi. Sağlığı bozulunca da geri dönmek zorunda kaldı¹⁰.

8- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 18.

9- Bıyıktay, Halis, a.g.e., s. 27-28.

10- Bıyıktay, Halis, a.g.e., s. 28.

1518' de Babur birkaç saatte Bacāūr'u yağmaladı. Oradan Celūm nehrini geçerek Berā'ya saldırdı. Son derece ihtiyatlı davranarak zaten daha önce atası Timur tarafından fethedilmiş olan bu bölgeyi işgal etti. Sultan İbrāhīm Lodhī'ye gönderdiği haberci Pancāb valisi Dāulat Hān ile birlikte bir zamanlar himayeler i altında bulunan toprakları geri vermesini istediği mektupları da yolladı. Gönderilen bu haberci Lahor'da alıkondu ve Afganlılar ile anlaşma imkanı kalmadı. Eylül 1519'da Hayber'e yeni bir sefer düzenlendiyse de geri dönmek zorunda kaldı. 1520'de Berā'ya gitti ve Siālkoṭ'u kuşattı. Ancak bir kez daha geri dönmek zorunda kaldı. Kandahār hükümdarı Şāh Argūn, Bābur için büyük bir tehdit unsuruydu. 1522'de Kandahār fethedildi ve Babur ikinci oğlu Kāmṛān'ı yeni alınan bu kaleye vali yaptı. Bu fetih Babur'a yarımadanın fethi konusundaki hayalini gerçekleştirmesi için bir rahatlık ve güven unsuru oldu¹¹.

Babur Afganlılar yönetimindeki düzensizliğin farkında idi. Pancāb valisi Dāulat Han, İbrahim Lodhi'nin öfkesini üzerlerine çekmelerinin sonuçlarından endişe ediyorlardı. Bunun sonucunda Babur'u yardıma çağırıp İbrahim'i tahttan indirmeyi ve yerine oğlu Álām Hān'ı geçirmeyi düşündüler. Babur daveti kabul etti ve Pancāb'a sefer düzenleyip Lāhōr'u ele geçirdi. Daha sonra 1524'te Diālpūr fethedildi¹².

Panīpat Meydan Muharebesi

1525 Aralık ayının ilk günlerinde Babur sınırı aşarak Hindistan'a son seferini düzenler. Yokluğunda Babur'a karşı fesatlıklar düşünen Dāulat Hān da boyun eğer, hayatı bağışlanır; ancak mallarına el konulur. 26 Şubat 1526' da Babur'un oğlu Humayun, İbrāhīm'in ordusunun büyük bir bölümünü yok eder. Afganlılarla yapılan başka bir çatışma sonrasında Babur 12 Nisan 1526' da Panīpat'a

---

11- Bıyıkta, Halis, a.g.e., s. 27-28.

12- Bıyıkta, halis, a.g.e., s. 28.

ulaşır ve orada karargâh kurmaya karar verir. Ordunun büyük bir bölümü sağ kalmıştı; ancak kendisinin de söylediği gibi, tahmin edilenin altında bir sayıydı sağ kalanlar¹³.

İbrāhīm Lōdhī yaklaşık yüz bin kişilik bir orduyla Babur'un karşısına çıktı. Babur hatıralarında kendi gücünü on iki bin kişilik bir ordu olarak belirtiyor. Bu durumda Babur'un kazanma şansı azalıyordu. Güçler arasındaki dengesizlik onu savaş alanında iyi bir strateji uygulamaya yöneltti. Ordunun bir kanadı Panipat şehri ve civarı tarafından korundu; diğer kanat ise Cumnā (Camnā)'nın kesik ağaç ve çalılık dolu eski nehir yatağı tarafından korunuyordu. Çatışma başladığında düşmanı geri püskürtmek amacıyla, manevra yeteneği yüksek süvari birlikleri kanatlara yerleştirilmişti. Çatışmalar bir haftayı aşkın bir süre devam etti. Babur'un amacı İbrāhīm Lōdhī'yi içeri çekip saldırıyı orada gerçekleştirmekti. Babur bunu İbrahim'i küçük çatışmalarla rahatsız ederek başardı. İbrāhīm Lōdhī, Babur'un dikkatlice düzenlenmiş ve iyi korunan ordusuna cepheden taarruza geçti. Babur ön tarafı sınırlı sayıda askerle koruyordu ki, bu da Afgan gücünü dengelemek amacıyla kasten yapılmış bir plandı. Afgan ordusu şaşır-mıştı ve kumandasız bir halde hızla dağılmaya başladı. Günün ortalarına doğru Afgan ordusu bozguna uğratarak tamamen yok edildi. İbrāhīm'e çatışmalar sürerken yanına alacağı sadık uşaklarıyla birlikte kaçması teklif edildi. O bu teklifi reddetti ve çatışmalar sırasında öldü. Cesedi daha sonra ölümler arasında bulundu, başı kesilip Babur'a getirildi¹⁴.

Âbd-ur-raḥman Sayyid Şabāḥ-ud-din savaşın akabindeki Babur'un faaliyetlerini şöyle anlatır¹⁵:

" Babur, İbrāhīm Lōdhī'yi yendikten sonra çok sade bir şekilde Delhi

13- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 19.

14- Sh. A. Rashid., a.g.e., s. 20-22.

15- 'Abd-ur-rahman, Sayyid Şabāḥ-ud din, Hindūstān kē Musalmān Hukumrānān kē 'Ahd kē Tamaddūnī Calvē, Āzāmgarh 1963, Çev.: Şevket Bulu (Basılmamış çevirileri, II),s.26-27.

ve Agra'ya girdi. Panîpat'ı fethettikten sonra kendisi, Mirzâ Hv. Kalân Mh., Şâh Mansûr, Barlas, Yunûs Âlî, Âbd-ul-laḥ ve Valî Hazân'a, hemen giderek Agra'yı ele geçirip hazineyi zapt edin; Mahdî Hv., Mh. Sultân Mirzâ, Âdil Sultân, Cunayd, Barlâs ve Kutluk Kadam'e de, bir an önce Delhi'ye gidin ve hazinesini koruyun, diye emir vermiştir". Babur şöyle yazar:

"Ertesi gün biz bir kôs¹⁶ yürüdük ve atları dinlendirmek için Camnâ kenarında konakladık. Daha sonra iki menzil (bir günlük yol) gidip çarşamba günü Delhi'ye girdik. Önce Şeyḫ Nizâm-ud-dîn'in türbesini ziyaret ettik. Çarşamba gecesini Delhi kalesini gezerek orada geçirdik. Sabah merhum Hv. Kṭb-ud-dîn hazretlerinin mübarek mezarını ziyaret ettik. Sultan Gıyâs-ud-dîn Balâban ile Sultân Alâ-ud-dîn Ḥilcî'nin mezarlarını, yapıları, Demir Sutun'u, Şamsî Gölet'i, Ḥaş Havuz'u, Sultan Sikandar'ın mezarını ve bahçeyi gezdik. Gezerken kayığa binip şarap içtik. Valî Bēg Furmâlî'yi Delhi valisi, Dâulat Bēg'i Delhi maliye bakanı tayin ettim. Hazineslerin üzerleri mühürlenip onlara teslim edildi. Perşembe günü Delhi'den ayrılıp Tuḡluḳâbâd yakınına, Camnâ kıyısına ordu indi. Cuma günü burada kalındı. Mv. Maḫmud, Şeyḫ Zēn ve diğerleri buradan şehre gittiler ve Delhi Câmî'ye Mascid'inde cuma namazını kıldılar. Adıma hutbe okutuldu. Fakirlere de pek çok para dağıtılarak geri döndüler. Cumartesi günü Tuḡluḳâbâd'ı gezdim. Konaklaya konaklaya Agra'ya gittik. 22 Receb Cuma günü Agra civarına vardık ve Sulēman Furmâlî'nin evine indik. Burası şehirden çok uzaktır. Sabahleyin buradan Calâl Ḥân Caghât'ın malikânelerine varıp durduk. Humayun ve diğerleri önceden gelmişlerdi. Kaledekiler teslim olmada hayli güçlük çıkardılar.... onları cezalandırmak için adam gönderdik....onların suçları bağışlandı.Receb ayınının 27'sinde Cumartesi günü Agra şehrine girip Sultân İbrâhîm'in sarayına indim".

16- Yaklaşık 3 km.

Babur'un zaferi ve İbrāhīm Lōdhī'nin yenilgisine katkısı bulunan pek çok faktör vardır. Babur'un üstün generalliği ve birliklerinin mükemmel disiplini onu düşmanları karşısında başarılı kılmıştır. Daha iyi taktiklerin ve top gibi daha güçlü silahların kullanılması Babur'un rakiplerine karşı başarısında önemli bir diğer faktörü teşkil etmektedir. O zamana dek Hintliler top kullanmayı bilmiyorlardı. Babur Panipat savaşında top, tüfek gibi ateşli silahları kullanarak savaşı kazanmakla kalmayıp, aynı zamanda topu da ilk kez bu ülkeye getirmiş oldu¹⁷.

Panipat zaferi Babur'u Delhi sultanı yapmıştı, fakat Hindistan sultanı değil. Babur bu savaşlardan sonra Delhi ve Agra'nın hükümdarı olmasına rağmen onun işi henüz tamamlanmamıştı. R. B. Williams'ın da söylediği gibi, İbrahim'in ordusunun püskürtülmesi bu görevin sadece başlangıcıydı. Babur yine pek çok Afgan ve Racput hasımlarına karşı savaşacaktı. Gerçi Afganlar yenilmişlerdi, ancak tamamen ezilmemişlerdi. Mēvarlı Rānā Sanghā'ya bağlı olan Rācpūtlar ise Hindistan'da siyasi egemenlik arzusu taşıyorlardı; dolayısıyla Babur'un ordusuyla karşılaşma kaçınılmazdı¹⁸.

Kanvāhah (Kanvaha) Savaşı ve Sonuçları

Racput lideri Rānā Sangā olayların gelişimini dikkatle iliyor ve Babur ile İbrahim Lodhi arasında ikili oynuyordu. Panipat zaferi Babur'a Lōdhī'nin topraklarını kazandırmıştı; kazandırmıştı ama bunun yanı sıra onun düşmanlarını ve sorunlarını da devralmıştı. İlk çatışmalar bir Afgan olan Nizām Ḥān komutasındaki akıncı birliğin Rānā Sangram Singh'in emriyle Bayāna'yı kuşatmasıyla başladı. Babur hemen askeri yardım istedi, güneye doğru harekete geçti ve Agra'nın 20 mil ötesinde bulunan Kanvaha'da Rācpūt ordusuyla karşılaştı (16 Mart 1527). Ordunun yerleşme düzeni ve askeri taktikler hemen hemen Panipat sava-

---

17- K. Ali, a.g.e., s. 11-14.

18- K. Ali, a.g.e., s. 11.

şının aynısıydı, savaşın sonucu da aynı oldu. Savaş sabahleyin 9.30' da başladı ve Racputlar'ın kanlı hezimetleriyle gün batımı sona erdi¹⁹. Kanvaha, Panīpat'ı tamamlayan ve Müslüman Hindistan tarihinde Hindistan'ın kaderini kesin olarak belirleyen savaşlardan biridir. Bu savaş askeri kumandanlığın, disiplinin, birlik ve beraberliğin, silahların bilinçli kullanımının ve dikkatle tasarlanan stratejinin önemini ortaya koymaktadır. Öncelikle o güne dek Müslüman Hindistan politikasına karşı etkin Rācpūt ittifakına öldürücü bir darbe vurulmuş oldu ve artık Hindistan'da Hint-Türk İmparatorluğu'nun temeli atılmıştı²⁰. Babur tüm savaş boyunca çarpışarak gazi unvanını alıyordu. O bu konuda şu dörtlüğü yazmıştır²¹:

*"İslâm uğruna vahşilerin içine karıştım,
Dinsiz ve Hindularla savaşmaya hazırlandım,
Şehitlik mertebesine ermeye azimliydim,
Şükürler olsun Allah'ım! Gazi oldum."*

Çanderī ve Bangāl²²

Kānvaha savaşından sonra Babur, geride kalan Rācpūt birliklerine ve halâ doğuda tutunmaya çalışan Afganlar'a karşı bir temizleme harekâtına başlar. Önce Bōpal yakınlarındaki Çanderī'ye yönelir. Burası teslim olmayı kabul etmeyen Mādīnī Rāō'nun elinde bulunuyordu. Hücuma geçilir ve şehir zapt edilir.

2 Şubat 1528' de Babur Bihār'dan ayrılan Afganlar'ın üzerine yürür. Ganj'ı geçerek asillerin başlarını ezer, Agra'ya geri döner; ancak hemen Bangāl şahı Nusrat'ten yardım alan Afganlılarla yeniden savaşmak için geri dönmek zorunda kalır. 6 Mayıs 1529' da Afganlı ve müttefikleri Bangallileri büyük bir hezimete uğratar. Babur konuyla ilgili; *"Bangalliler savaş aletlerini iyi kullanmada ün-*

19- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 22-23.

20- K. Ali, a.g.e., s. 12.

21- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 23.

22- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 23-24.

lüler. Bu vesileyle onları incelememiz için iyi bir fırsat doğmuştu" diye yazmıştır.

Böylelikle bu savaşların neticesi olarak Babur, Kābil'den Bangāl'e kadar uzanan tüm Kuzey Hindistan'ın sahibi oluyordu.

Ölümü

Bangāl'den dönüşünü takip eden günlerde Babur, çocukluğundan beri süregelen zorlu hayatının stresini hissetmeye başladı. 1530 yazında Humayun ağır bir şekilde hastalanmıştı. Oğlunun hastalığı konusunda aşırı bir şekilde endişelenen Babur, Allah'a oğlunun canı yerine kendi canını alması için, dua etti. Ne gariptir ki, bunun üzerine hastalanan Babur 26 Aralık 1530' da öldü. Direktifleri doğrultusunda oturduğu yerin karşısına, yani Agra'da Arām Bāg'a gömüldü. Daha sonra naaşı Kābil'e taşındı ve bir dağın eteğine gömüldü. Serin akan bir nehir ve mis kokulu çiçekler arasına. Daha sonra ise Cahāngīr (Cihangir), büyük bir askere ve büyük bir devlet adamına yakışacak bir hitabeyi mezarına diktirdi²³.

Babur'un Vasiyeti

Babur'un oğlu Humayun'a vasiyetleri:

"Evladım, Hidistan'da çeşitli dinlere mensup insanlar yaşamaktadırlar. Doyayısıyla şu, Yüce Allah'ın büyük bir nimetidir ki, seni bu ülkenin padişahı yapmıştır. Padişahlığında aşağıdaki hususlara dikkat etmelisin:

1- Sen bir dini taasuba kalbinde asla yer verme, aksine halkın dini duygu ve geleneklerine göz önünde bulundurarak herkese karşı adil davran,

2- İnek kesiminden özellikle kaçın, taki bu sebeple halkın gönlünde yer bulasın ve onlar bu şekilde ihsan ve teşekkür bağlarıyla sana itaat etsinler,

3- Hiçbir kavmin mabedini yıkma ve daima hepsine tam olarak adil

---

23- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 24.

davran ki, hükümdar ile tabaanın ilişkileri dostça olsun, ülkede de güven ve huzur sürsün,

4- İsl miyeti yayma, zulüm ve cebir kılıcını vurandan, l tuf ve ihsan kılıcıyla daha iyi olacaktır,

5- Şii, Sunn  ihtilaflarını daima göz ardı et. Çünkü bu ihtilaflarla İsl m zaafa uğrar,

6- Tebaanın çeşitli özelliklerini senenin çeşitli mevsimleri say; ta ki devlet hastalık ve zaafiyetten korunsun"²⁴.

Kişiliği

Babur kurduğu devlet ve tarihte oynadığı rol itibarıyla Türk tarihinin önde gelen simalarından biridir. O Şüphesiz göze çarpıcı bir deha, güzel sanatlar aşığı, doğuştan doğacı, son derece dikkatli bir gözlemci, kendini  l ms zleştirmiş bir yazar; sadece Hindistan'da hüküm süren şanlı bir hükümdarlığın kurucusu değil, aynı zamanda oto biyografi yazarlarının da  nc lerindedir. Lane Poole'nin dediği gibi; *"onun tarihteki ölümsüz yeri imparatorluk yolunu açan Hint fetihlerine dayanır; fakat biyografisindeki ve edebiyattaki yeri daha çok onun yiğit maceraları, ilk yıllarındaki azimli çalışmaları ve bunları birleştirdiği güzel hatıratı ile belirlenmiştir"²⁵.*

Babur sorumluluk duygusu son derece gelişmiş bir şahsiyetti. Müslüman Hindistan'daki birçok Müslüman yöneticiler gibi çok eşli olasına rağmen tümüyle eşlerine bağlıydı. Şefkatli bir baba, cömert bir arkadaşve İsl m'a kesinlikle inanan biriydi. Onun  zel hayatı bir bütün olarak seviyeli bir ahl ki değer  lus ne dayanıyordu ki, doğduğu ülkede ve yaşadığı çağda nadirdi²⁶.

Geniş bir tasavvuf kültürüne sahipti. Babur, h k mdarlıktan dervişliğe

24- Sibt-  Hasan, P k st n men Tahz b k  İrtik , s. 279, 5. baskı, Karachi 1984 (R ud-e K uşar, s. 23).

25- K. Ali, a.g.e., s. 17.

26- K. Ali, a.g.e., s. 15.

giden yolun çok uzun olmadığına kâni idi. Bu nedenle dervişlere hizmet etmeyi kendisi için bir iftihar vesilesi sayardı. Bu duygular onu zulümden uzak tutmuş ve adil yapmıştı²⁷.

Babur kılıç kullanmakta, ok atmakta, ata binmekte mahir olduğu kadar insan ruhunu tanımakta, fertleri ve toplumları idare etmekte de o denli ustaydı. İleri görüşlü bir devlet adamı ve soğuk kanlı bir kumandan idi. Maiyetine karşı merhametli ve şefkatli davranır, affına sığınan suçluları bağışlamakta tereddüt etmezdi; fakat gerektiğinde de en ağır cezaları uygulamaktan çekinmezdi. Spor ve avla, fikri ve edebi konularla uğraşmaktan büyük haz duyardı. İçki ve eğlenceye düşkünlüğüne rağmen idari ve askeri işlerde en küçük bir ihmâl göstermemiştir. Maceraya bayılırdı. O, hayatta olağanüstü tehlikeli durumlarla yüz yüze gelmekten büyük zevk alırdı²⁸.

Bazı besteler yaptığı bilinen Babur güzel sanatların hemen hepsiyle yakından ilgileniyordu. Şiir ve edebiyata da vâkıf olup Çağatay şiir ve nesrinin en güzel ve en orijinal örneklerini vermiştir. Teknolojik gelişmeleri de yakından takip ederek, bunları yalnızca savaş için değil aynı zamanda tarımda üretimi arttırmak amacıyla da kullanılmıştır²⁹.

Hindu tarihçi İşvarī Parāşad, "Hindūstān mēñ Muselmāññ kī Ḥukūmat" adlı eserinde Babur'un insan severliğini, onun insani şahsiyetinin sebeplerini sayar³⁰.

Erskine de Babur'un insanlık ve merhametini övmüştür. O şöyle der: "*Babur'da hoşgörü duygusu son derece yüksekti; Medini Rao'yu yendikten sonra o, onun yıktığı camii onarmasını emretti. fakat oç almak için ne Hindu-*

27- Yurtaydın, Hüseyin, G., İslâm Tarihi Dersleri, s. 291, 2. baskı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., No: 154, Ankara 1982.

28- K. Ali, a.g.e., s. 15.

29- İslam Ansiklopedisi, c.2, s., İstanbul Milli Eğitim Bas. 1961.

30- Hāşmī, Anvār, Tārīḥ-ē Pāk-ō-Hind, s. 219, 4. baskı, Karāç Ī 1970.

lar'ın mabetlerini yıktı, ne de onlara herhangi bir saygısızlık etmiştir"³¹.

Lane Poole ise, "Babur Müslüman hükümdardı, imanı salih idi. Her şeyi ilahi kaynaklı sayar ve başarılarını sadece Allah'ın lutfuna bağlardı. Hükümdarlığı sadece Allah'ın bir mükafaatı bilirdi"³².

Babur'un Eşleri ve Çocukları³³

Babur yedi hanımla evlilik yapmıştır.

Babur ilk evliliğini amcasının kızı Âişah Sultān Bēgam ile H. 893/M. 1488'de yapmıştı. Babur bu evliliğe dair şöyle der:

" Sultan Aḥmad Mirzā'nın küçük kızı Âişah Sultān Bēgam idi. Beş yaşındayken Samarkand'a gittiğimde onunla nişanlandım. Daha sonraki savaş ve mücadeleler zamanında Hacand'a gelince onunla evlendim. Taşkant'ın tahribatından önce büyük kızkardeşinin kışkırtmasıyla benden ayrıldı".

Babur'un ikinci evliliği Samarkand sultanı Maḥmud Mirzā'nın ikinci kızı Zēnab Sultān Bē gam ile 910/1504'te gerçekleşti. Kendisi bu evliliği şöyle anlatır: "Kabil'i alınca annemin tavsiyesiyle Zēnab Sultān Bēygam ile evlendim; ancak hiç anlaşamadık. İki-üç yıl sonra da öldü".

Üçüncü evliliğini Babur, Maḥām Bēgam ile yaptı. Maḥām Horasanlı bir emir hanedanından olup Şii idi Babur onunla 912/1506' da evlenmişti ve onu çok sevdi. Humayun da işte bu eşinden oldu. Bār Bil, Mihrcān, İhsān Dâulat bu eşinden olan çocuklardı, ancak bu üçü de genç yaşta öldüler.

Māsūmah Sultān Bē gam Babur'un bir diğer eşiydi. Bu eşindende bir kızı olmuştu, fakat yaşamadı. Babur eşini de aynı doğumda kaybetti.

Beşinci evliliği 914/1508 ile 925/1519 arasında Gulruḥ Bēgām ile gerçekleşti. Kāmṛān ile Âskarī bu eşinden dünyaya geldiler. Yine bu eşinden doğan üç

31- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 219.

32- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 218-219.

33- Bulu, Şevket., a.g.e., II, s. 136-137.

çoçuğu Őāhruĥ, Aĥmad, Gulzār daha çocuk yaştayken öldüler.

Dildār Bēgam ile Babur altıncı evliliğini yapar. Bu evlilikten de 1511 - 1515 arasında Gulrang adlı kızları doğar.

Babur'un yedinci nikahı Mubārak Bībī ile 1519' da kıyıldı. Bu eşinden Babur'un hiç çocuğu olmadı; ama o Babur'u çok sevmişti. Son zamanlarında Babur'un ölüm döşeğinde yanında o bulunur.

Gulnār Aęāah ile Nārgul Aęāah, Babur'un iki cariyesiydiler. Őāh Tahmasb onları armağan olarak Babur'a yollamıştı.

Babur'un hayatta dört oğlu vardı. Bunlar; Humayun, Kāmran, Hindāl ve Āskarī.

Babur'un ilk kızı Faĥr-un-niřā Bēgam idi; fakat doğumundan bir ay sonra ölmüştü. Gulbadan Bēgam ile Gulrang Bēgam öz kardeştiler. Gulbadan Bēgam'ın çocukluğu Babur'un yanında, gençliği Humayun'un yanında gurbette, yaşlılığı ise Akbar (Ekber) döneminde geçti. İy bir eğitim ve öğrenim görmüş olduğundan Türkçe ve Farsça'da takdire şayan bir yazar ve řair oldu. Fars dilinde Babur ile Humayun dönemlerinin kültürel, sosyal ve tarihi olayları için değerli bir kaynak olan ünlü Humāyūnnāmāh (Humayunname) 'yi yazmıştır. Babur'un diğer kızları Gulahrah, Gulrang, Gulzār Bēgam idiler.

MĪMARĪ, SANAT ve EDEBĪ ALIşMALAR

Babur'un Hindistan padişahlığı hayli kısa sürmüş, savaşlar içinde geçmiş olmasına rağmen o, halkının refahı için çalışmış ve ülkeyi mamur hale getirmeye büyük gayret sarfetmiştir. Dönemi süresince pek çok bayındırlık işleri gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında en önemlileri; Agra-Kābil yolunu ölçtürmesi, aşağı yukarı her 27 km. de bir konak (Hindistan'ın bu günkü şartlarına göre yolcuların yararlandıkları misafirhane veya kervansaraylar) yaptırması ve her 50 km. de posta atları bulundurmasıdır. Panipat zaferini ebedileştiren Kābil Őāh Cā-

mi, Sanbâl Cāmi' ve Agra Cāmi' eserleri arasındadır³⁴.

Babur'un Hindistan'da her alanda başlatmış olduğu yenilik hareketlerinin kendisi hayattayken büyük bir titizlikle takipçisi olmuş, ölümünden sonra da mirasçuları Türk-İslâm sanatının günümüze kadar ulaşmış emsalsiz eserlerinin vücuda gelmesine vesile olmuşlardır.

Babur'un Kütüphanesi

Babur ilimsever bir hükümdardı. Zamanı onun rahatça bir yerde oturmasına pek izin vermemişti. Son günlerinde Kābil ve Delhi'yi ele geçirdiği vakit nisbeten sakin bir hayat sürmeye başladı. İşte o günlerde devlet işlerinden fırsat buldukça ilmi çalışmalarla ilgileniyordu. Hükümdarlık kütüphanesine ilâveten kendi anlayışına uygun, seçme kitaplardan oluşan bir de şahsi kütüphanesi bulunmaktaydı. Nitekim Babur zehirlenmek istenildiği vakit işte bu şahsi kütüphanesine gelerek uzun bir süre dinlenmişti³⁵.

Babur aynı zamanda çok da iyi bir hattat idi. "Ḥatt-ı Bāburī" adıyla yeni bir yazı icat etmişti. Çağatay edebiyatının en güzel ve en orijinal eserlerini vermişti. Çağatay Türkçesiyle yazdığı eserleri şöyledir: Baburname, Aruz Risalesi, Mübeyyen, Risale-i Validiyye Tercümesi ve Divan'dır³⁶.

ESERLERİ

Baburname

Babur günlük tutan biriydi. Ailesindeki diğer fertler gibi o da bir edebiyat aşığıydı. Tūzuk-ē Bāburī, Vakīāt-ē Bāburī ya da Baburname adlarıyla bilinen oto biyografisi, tarihin en meşhur kahramanlarından birinin hayatının akışını

34- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., 28-29; Merçil, Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s. 372, Ankara 1991.

35- Nadvī, Maūlānā 'Abd-us-Salām, Hindustan kē Musalmān Hukumrānān kē 'Ahd kē Tamaddūnī Karnāmē, No: 93, Aẓamgarh 1963, Çev: Şevket Bulu (Basılmamış Çevirileri, I) s. 181.

36- Merçil, Erdoğan, a.g.e., s. 354.

gözler önüne seren en güvenilir belgelerden biridir. Yaşamını, başından geçen olayları anlatan, gezip gördüğü ülkeleri tasvir eden, dönemin çeşitli hayvan ve bitkilerini tanıtan, çağın sosyal ve politik yapısını inceleyen; yazarın kullandığı açık üslup, cümlelerin zarafeti ve ahenginden dolayı doğulu ve batılı bilginler , Çağatay Türkçesiyle yazılmış Baburname için övgülerini gizleyememişlerdir. Babur ne kusurlarını ört bas etmeye, ne onları küçültmeye, ne de kendi başarılarını abartmaya çalışmıştır. Doğal anlatım tarzı ve sunuşu onun büyüyen kişiliğinin göstergesidir³⁷.

Babur'un yaşamının çeşitli yönleri "Tuzuk" olmaksızın açıklanamaz. O hükümdar, siyasetçi, yazar ve şair olarak işte bu eserin sayfaları arasında görülebilir³⁸.

Babur saltanatı tarihinde tek bir otorite olarak ve tüm zamanlarda yaşayacak hatıratında yaşamının her anını anlatmaya çalışmıştır. Ne gördüyse, ne hissetiyse, ne gibi deneyimler kazandıysa hepsini doğru bir biçimde kaleme alması eserinin en faziletli yanlarından biridir. Kendi insanlarını ve çağdaşlarını giysileriyle, görünüşleriyle, arayışlarıyla, davranış biçimleriyle sanki aynada görülüyormuşçasına net bir şekilde ortaya koymuştur³⁹.

Bu otobiyografi Müslüman Hindistan'da o devirde var olan politik, sosyal ve ekonomik şartlar hakkında detaylı bilgi sunmasının yanı sıra Babur'un ülkesine olan tavrı konusunu da aydınlatmaktadır. Babur Hindistanı şöyle tanımlar:

"Hindistan çok büyük, mamur, verimli, olağan dışı bir ülkedir. Bu ülkenin dünyası bizim ülkelerimizden farklıdır. Dağları, ırmakları, ormanları, çölleri, şehir ve köyleri; hayvan ve bitkileri; insan ve dilleri; rüzgar ve yağmurları tamamen ayrıdır. Sindh ırmağını karşıya geçer geçmez öyle bir

---

37- Ayrıntı için bkz.: A New History of Indo-Pakistan Since 1526, s. 17.; A Short History of Pakistan (Book Three, The Mugul Empire), s. 1, 2.

38- Mh. Sa'f'd-ul-ħaħ, Mh. Bin Kāsim sē Āuranzēb tak, s. 251-252.

39- K. Ali, a.g.e., s. 18.

*bölgeye gireriz ki, oranın toprağı; iklimi; ağacı; taşı; insanları ve göçebele-
ri; görüşleri, gelenek ve görenekleri hepsi Hindistan'a özgüdür*⁴⁰.

Babur Hindistan ile ilgili olarak biyografisine şunları da yazmıştır:

*"Hind ülkesinde ilgi çeken şeyler çok azdır. Halkı güzel değildir. On-
larda ne dostça sohbet geleneğı vardır ne de başkalarıyla münasebet kurar-
lar. Onların kafası anlayış ve zekâdan yoksundur. Meclis adabını bilmezler.
Onların el işlerinde ne uyum vardır ne de biçim. Sanatkârlıklarında ne bir
güzellik ne de güzel görünüm vardır. Burada ne cins at ne de cins köpek bu-
lunur. Üzüm, karpuz, iyi meyve, buz ve soğuk su da yoktur. Burada ne sıcak
hamam; ne medrese; ne şamdan vardır. Çarşılarda iyi ekmek, lezzetli yemek
te bulunmaz. Bahçe ve evlerde akarsu da yok. Evleri çok kötü planlıdır. Hava
alacak yer yoktur. Köylü ve aşağı sınıf insanlar çırılçıplak gezerler. Örtün-
mek için göbekten aşağıya bir lenguta (peştemal) bağlarlar. Kadınlarsa lung
(sari) giyerler ki; bunun yarısı bele sarılır, yarısıyla da baş örtülür*⁴¹.
Babur şöyle devam eder;

*"Hindistan'ın hususi meziyeti şudur: Ülke çok büyüktür ve burada al-
tın ve gümüş boldur. Yağmur mevsiminde buranın havası gayet temiz ve ber-
rak olur. Kış ve yaz mevsiminde de hava çok iyidir. Ancak kum fırtınası
çıktığında toz dumandan birbirini görmek mümkün olmaz. Hindistan'ın ikin-
ci meziyeti de burada her meslek ve sanat erbabı sayısız derecededir. Her
meslek ve sanatın bir topluluğı vardır. Bu sanat ve meslekler kuşaktan ku-
şağa, babadan oğula intikal eder gelir*⁴².

Baburname yazılış itibarıyla coğrafi, tarihi, siyasi, ekonomik ve edebi yö-
nüyle değerlendirme yapılabilme zenginliğini bünyesinde taşıdığından tüm ta-

---

40- Sibt-ë hasan., a.g.e., s. 274 (A. S. Beveridge, Babur-nama, İng. çev., s. 480, London 1929).

41- Sibt-ë hasan., a.g.e., s. 518.

42- Sibt-ë hasan., a.g.e., s. 276 (A.S. Beveridge, Babur-nama, İng. çev. s. 520); Aynı konuyla ilgili olarak bkz.: A New History of Indo-Pakistan since 1526, Book II, s. 18.

rihçiler Babur'u modern çağ öncesi Türk-İslâm toplumlarının bir simgesi gö-
rek onu bir ekol, karizmatik, fetihçi, dindar, Sunnî Müslümün ve büyük bir hü-
kümdar olarak adlandırmaktadırlar.

Beveridge'e göre, Babur'un hatıratı kıymet biçilmez belgelerden biridir
ve St. Augustine ve Rousseau'nun itiraflarıyla ya da Gibbon ve Newton'ın eserle-
ri seviyesine konulabilir⁴³.

Lane Poole'e ise Babur'un Baburname'sine, güvenilir literatür adını ver-
miştir⁴⁴.

Kısacası; bilimsel düzeyi, her hükümdardan beklenemeyecek samimiyet ve
doğallığı ile hayranlık uyandıran bu hatırat, Babur'u unutulmazlar arasına sok-
muştur.

Baburname'nin Yabancı Dilde Çevirileri⁴⁵.

1- The Babur-nama in English.Memoirs of Babur. Traslated from the origi-
nal turki text of Zahirud-din Muhammed Babur Padşah Ghazi by. Annetta Su-
sannah Beveridge,I, Ferghana 1912; II, Kabul 1914; III, Hindustan 1917; IV,
London 1921; Babur-Nama: Memoirsof Babur by Annetta Susannah Beveridge,
London 1922,I. II (2.bs).

2- John Leyden - W. Erskine. Memoirs of Zehir-ed-din Muhammed Ba-
ber, Emperor of Hindustan, written by himself, in the Jaghatai Turki, London
1828 (Abdürrahim Mirza'nın Farsça tercümesinden yapılmıştır) .

3- A. Kaiser. Zehir-Eddin Mh. Baber, Kaisers von Hindustan, von ihm
selbest im Dschagatâi Türkischen vefasst und nach der Englischen Uebersetzung
des J. Leyden und W. Erskine deutsch bearbeitet von, A. Kaiser, Leipzig 1828 (J.
Leyden ve W. Erskine'nin İngilizce tercümesinden Almanca'ya).

43- K. Ali, a.g.e., s. 17.

44- Anvâr, Hâşmî, a.g.e., s. 218.

45- İslâm Ansiklopedisi, s. 407-408; Arat, Reşit Rahmeti., Vekayi, c. 1, s. 141, 2. baskı,
Türk Tarih Kurumu Bas., Ankara 1987.

4- Caldecott. Life of Baber, Abrid god from the Memories of Zehir-ed-din Muhammed Baber, London 1844 (J. Leyden ve W. Erskine tercümesinin kısaltılmış şeklidir).

5- A. Pavet de Courteille. Memoires de Baber (Zahir-ed-din Mohammed), Fondateur de la dynastie mongola dans l' Hindoustân, Traduits pour la premiere fois sur le texte djagatai, Paris 1871, I. II (ilk defa Çağatayca metinden batı dillerine yapılmış tercümedir).

6- F. G. Talbot. Memoirs of Baber, Emperor of India, First of the Great Moghuls, being an Abridgement with an Introduction supplementary notes, and some account of his successors, London 1909.

7- Sir Lucas King. Memoirs of Zehir-ed-din Muhammed Babur, Emperor of Hindustan, written by himself in the Chaghatai Turki and traslated by John Leyden and William Erskine, annotaded and revised, Oxford 1921 (J. Leyden ve W. Erskine tercümesinin gözden geçirilmiş ve notlarla zenginleştirilmiş yeni neşridir).

8- Gazi Zahiruddin Muhammed Babur, Vekayi' Babur'un hatıratı (Doğu Türkçesinden çeviren Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1943-1944, I. II.

9- M. Sali'e. Babur-name, Zapiski Babure, Taşkent 1958 (S. Azimcanova'nın bir önsözü ile indeksi, Baburname'de geçen yer isimlerini bu günkü karşılıkları ile göstermesi bakımından önemlidir).

10- Mirza Nasireddin Haydar. Tercüme-i Tüzük-i Baburi, Delhi 1924 (Urduca).

11- Reşid Ahter Nedevi. Tüzük-i Baburi, Lahor 1969 (Urduca).

12- J,-L. Bacque-Grammont. Le Livre de Babur. Babur-Nama. Memoires de Zahiruddin Muhammed Babur de 1494 a 1529, Paris 1980; a. mlf., Le Livre de Babur, Memories de premier Grande Moghol des Indes (1494-1529), Paris 1985 (şekil bakımından birincisinden farklı bir baskıdır).

Divan

Babur'u Çağatay edebiyatı'nın şiirde Nevai'yi takip eden büyük temsilcisi olarak tanıtan Divan'ı, onunkiler kadar hacimli olmamasına karşın, orijinal yönler taşıyan seçme ve kuvvetli şiirleriyle Babur'un değerini ortaya koymaya yetmiştir. Klâsik divan tarzında tertip edilmemiş olan Babur Divan'ında; Risale-i Validiyye Tercümesi, 119 gazel, 18 mesnevi, 212 rubai, 57 musamma, 19 kıta, 15 tuyuğ, 79 matla, 7 masnu şiir, 16 natamam gazel, 3 nazım, 16 murassa beyit, 5 müfred, 4 yerde de mensur parça bulunmaktadır. Ayrıca Farsça olarak 2 gazel, 12 rubai, 8 kıta, 17 matla ve 1 mensur parça daha vardır⁴⁶.

Aruz Risalesi

Kendisinden önce Ali Şir Nevai'nin aruz nazariye ve kaidelerine dair yazdığı eseri yeterli görmekten gelen bir ihtiyaçla Babur'un ondan 35 yıl sonra aynı konuda meydana getirdiği bir çalışmadır. Babur'un Aruz Risalesi'nin en önemli yanı, onun da Nevai gibi klâsik aruz kitaplarında yer almayan Türk şiirine has olan tuyuğ, koşuk, urğuşték, türki neviinden vezinler üzerin de durmasıdır. Bütünüyle ele alındığında Babur eserinde 19 bahir (?) etrafında 500'den fazla vezin göstermiştir. Bunlardan bir kısmının kendi icadı olduğunu bildirir⁴⁷.

Mübeyyen

Yazıldığı sırada on bir - on iki yaşlarında bulunan oğlu Kamran Mirza'ya öğüt olarak Hanafi fikhına dair bazı konu ve meseleleri izah amacıyla kaleme aldığı 2000 mısralık bir mesnevidir. Sefer esnasında tamamlandığından önce sefer ve misafirlik ahkâmına yer verilen risalede oruç, zekât ve vergi konuları üzerinde durulmaktadır. Mübeyyen'in adı bazı yerlerde Der Fikh-ı Mübeyyen veya Fikh-ı Baburi şeklinde de geçmektedir⁴⁸.

46- İslâm Ansiklopedisi, s. 398.

47- İslâm Ansiklopedisi, s. 398.

48- İslâm Ansiklopedisi, s. 399.

Risale-i Validiyye Tercümesi

XV. yy. da Timurlular çağında Maverâünnahir ülkelerinde büyük manevi nüfuzu olan Nakşibendi Hv. Ubeydullah Ahrar'ın babası Mahmud Şâî Dileği dolayısıyla yazdığı için Validiyye diye adlandırdığı Farsça tasavvufi ahlâk risalesinin manzum terçümesidir. Bu eserin Babur'un manevi hayatında özel bir yeri vardır. Babası Fergana Sultanı Ömer Mirza'ya, oğlum, diye hitab edecek kadar yakınlık gösteren Hv. Ubeydullah'ı Babur zaman zaman rüyalarında gördüğünü ve ondan olacak güzel şeylerin işaretlerini aldığını söyler⁴⁹.

Babur'un bunlardan başka var olduğu söylenen biri musikî hakkında, diğeri savaş sanatına dair iki eseri şimdiye dek ele geçmemiştir⁵⁰.

49- İslâm Ansiklopedisi, s. 399.

50- İslâm Ansiklopedisi, s. 400.

NAŞİR-UD-DİN MUHAMMAD HUMĀYŪN (1508-1556)

Babur halefleri için muhteşem bir imparatorluğun temellerini atmıştır. Fakat Humayun'a geçen görev hiç de kolay değildi. Babur geride dört oğul bırakmıştı; Humayun, Kāmṛān, Hindāl ve Āskarī. Humayun kardeşler arasında en büyük ve en akıllı olanıydı¹.

Tahta Çıkışı

Humayun daha tahta geçmeden güçlükler başlamıştı bile. Saltanat başveziri Halifah Nizām-ud-dīn Ālī, Humayun'un yerine Maḥdī Hv.'yı tahta geçirmek istemişti; ancak Babur'un eniştesi olan Maḥdī Hv. sert mizaçlı biriydi. Onun davranışlarından çekinen saray ilerigelenleri destek ve yardımlarını ondan keserler².

Humayun Babur'un vefatından sonra 30 Aralık 1530'da Delhi'de tahta geçti. Tahta çıktığında yirmi üç yaşındaydı³. Rivayetlere göre Agra süslendi, bir sandalın içine altın paralar doldurulup dağıtıldı. Bu vesileyle Humayun kardeşi Hindāl'a Mavāt'ı Cagir olarak verdi. Mirzā Kamrān'a Pancāb, Kābil ve Korfundhā; Mirzā Āskarī'ye Sanbhal; emirlere de Cagirler verildi. Hazineye çok miktarda para bulunduğundan cömertçe hediye olarak dağıtıldı⁴.

-
- 1- Sh. A. Rashid, A Short History of Pakistan (Book Three, The Mughul Empire), Karachi 1967.; Salik, 'Abd-ul-macid, Muslim Sikafat, s. 38, Lahor.
  - 2- Camil Yusuf, Bābur sē Zafar tak, s. 38, 3. baskı, İslāmābād 1989.
  - 3- Muslim Şikāfat, a.g.e., s. 231.
  - 4- 'Abd-ur-raḥman, Sayyid Sabaḥ-ud-dīn, Hindūstān kē Musalmān Hukumrānōn kē 'Ahd kē Tamaddūnī Calvē, s. 34, Aẓamgarḥ 1963.; Çev: Şevket Bulu (basılmamış çevirileri II), S.27.

Humayun'un Karşılaştığı Zorluklar

Humayun kısa zamanda Delhi'nin güllük gülüstanlık bir yer olmadığını anlar. Karşılaştığı zorluklar bir hayli büyüktü. İlk olarak o, babasından tam olarak yerleşmemiş bir imparatorluk devralmıştı. Babur sadece Afganlar'ı yenmiş ve geçici olarak Racputlar'ı boyun eğdirmişti. Fakat Müslüman Hindistan'daki fetihlerini tam olarak sağlamlaştıramamıştır. Bütün bunların yanı sıra imparatorluk Cagirlere bölünmüşkü ki bu, Cagirdar (tumar sahipleri) lara büyük itibar kazandırmıştır. Cagirdarlar yarı bağımsızdılar ve Humayun için büyük problem yarattılar. Bu arada Humayun'un kardeşleri ve akrabaları tahta talip olmaya ve Humayun'a sorunlar yaratmaya başlamışlardı. Kardeşler arasında Kamran en tehlikeli olanıydı ve hırslı gözlerini Delhi tahtına dikmişti. Diğer iki kardeşi Áskarî ve Hindal bağımsız olarak bir faaliyet gösterecek yetenekte değillerdi⁵.

Öte yandan Afgan kuvvetleri bozguna uğratıldıkları halde tam anlamıyla bastırılmamıştı. Sonuçta Humayun'un tahta çıkışı bunlara, hareketlerinde daha cüretkâr olmalarını sağladı. Afgan asilzadelerinin bazıları Humayun ile taht için mücadele edecek kadar güçlüydüler. Bunlar arasından Maḥmud Lōdhī, Bahādur Şāh ve Şēr Şāh'ın adları burada sayılabilir. Bunlar arasında Şēr Şāh Sūrī, Humayun'un en zorlu düşmanı olduğunu kanıtladı. Son olarak Humayun'un babasından devralmış olduğu ordu değişik kesimlerden oluşuyordu ve dolayısıyla ulusal çıkarları dikkate almıyorlardı⁶.

Afganlar'la Savaş

Babur'un ölümünün duyulması üzerine Bangāl'e sığınmış olan Sultān Maḥmud Lōdhī ve peeeek çok Afgan beyi Bihār'a girerler ve ordaki Afganlar'la birlikte batıya ilerlerler; amaç, kaybedilmiş egemenliği yeniden kazanmak ve

---

5- K. Ali, A New History of Indo-Pakistan since 1526, Book II, s. 19-20, Dacca 1968.

6- K. Ali, a.g.e., s. 20.

Lōdhī devletini yeniden kurmaktır. Bu nedenle en çok adları geçen Afgan beyleri Bebben ve Bayāzıd'dır⁷.

Bunlar Hint-Türk İmparatorluğu'nun doğu genel valisinin merkezi olan Caunpur'u alırlar ve Bahādur Şāh'a da haber yollayıp kendileriyle iş birliği yapmasını isterler. Daha önce Kalincār'ı almış olan Humayun, Afganlar üzerine yürür ve onları Dāurah'da bozguna uğratar. Bu şekilde Bihār yeniden Türk egemenliği altına girmiş olur (Temmuz 1521)⁸.

Gucrāt ve Malva⁹

Humayun asi beyleri maiyetinden uzaklaştırması için Bahādur Şāh'a bir mektup yazmıştı; ancak Bahādur Şāh küstah bir cevap gönderir. Bunun üzerine hükümdar onun üzerine yürümeye karar verir. Gavalyār'a girer, orada Bahādur Şāh'ın Racpūtāna'ya gittiğini ve Çittor'u kuşattığını öğrenir. Humayun Mālva'ya hareket eder ve Sarangpūr'da beklemeye geçer. Bu arada Bahadur Şah Çittor'u ele geçirir, bir hayli ganimet sağlar, Humayun ve ordusuyla karşılaşmak için Mandāsor'a hareket eder, siperlerle durumunu sağlamlaştırır. Bir Türk subayı olan Rūmī Hān tarafından emir alan topçulara güvenerek saldırıya hazırlanır; Humayun, Bahādur'un karargāhına saldırmaz, fakat kuşatır. Bütün erzağı keser ve karargāhı bir hapishaneye çevirir. Bahadur cesaretini yitirip bir gece gizlice karargāhı terk eder ve Mandū'ya kaçar. Karargāh yağma edildikten sonra hükümdar Bahādur'u takip etmek için yürüyüşe geçti. Mandū zapt edildi ve Bahādur bir kez daha çareyi kaçmakta buldu. Gucrāt yöneticilerince hazine saklamak için kullanılan, güçlü bir kaleye sahip Çampānir'de bir süre kaldı. Fakat burası da Humayun tarafından işgâl edildi. Humayun daha sonra Aḥmadabād ve Kāmbay'da

7- Bayur, Y. Hikmet, Hindistan Tarihi, c.2, s. 35-36, 2. baskı, T.T.K. Bas., Ankara 1987.; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 28.

8- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 36.; K. Ali, a.g.e., s. 21.

9- K. Ali, a.g.e., s. 22.; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 29.

ele geçirince Bahādur Şāh, Diu adasına kaçmak zorunda kaldı. Böylece 1523' Ağustosunda Humayun tüm Guchrāt'ı ele geçirmiş olur.

Humayun yeni fethedilmiş eyaletlerin yönetimlerini sağlama almak yerine büyük bir hataya düşüp, idareyi sadakatleri şüpheli valilere devretti. Mirzā Āskari ve Hindū Bēg , Humayun aleyhine girişimlerde bulundular. Guchrāt yönetimini üstlenen Āskari kendini zevk ve eğlenceye vermişti. Bahādur Şāh tüm bu avantajları çok iyi kullanarak bütün Guchrāt'ı terrar geri alır, Malva'yı işgal eder. Humayun doğuda Şēr Şāh'ın isyanını bastırmak için çağırıldığından, bu arada Bahādur Şāh'a boyun eğdirmeyi düşünemezdi .

ŞĒR ŞĀH'IN İLK GÜNLERİ

Doğumu

Asıl adı Farīd olan Şēr Şāh 1486'da¹⁰ Bacvāra'da doğdu. Büyük babası İbrāhīm Sūr, Bahlūl Lōdhī'nin hükümdarlığı sırasında Hindistan'a gelmiş ve Bacvāra Parganah (Pargana) sında¹¹ yaşamaya başlamıştı. Babası Hasan Sūr zamanın rütbece büyük Afgan lideri Ömer Han'ın hizmetindeydi. Dört karısı vardı ve Farīd onun ilk karısındanandı. Camāl Hān, Skandar Lōdhī zamanında Cāūnpūr'a geldiğinde Hasan Sūr'u da yanına aldı ve Banāras yakınlarında Tandā, Sahsaram ve Hūvāspūr kendisine Cagir olarak verildi. O Sahsaram'a yerleşti ve geleceğin Hindistan hükümdarı çocukluğunu işte burada geçirdi¹².

Farīd Caunpur'da

Hasan Sūr'un Afganlı karısından olan Farīd ve Nizām ile birlikte sekiz oğlu vardı. Genç eşine olan büyük tutkusundan dolayı ve ilk karısını sevmediği için Farīd'i ihmal ediyordu. Farīd babasının ilgisizliğinden ve daha sonraki annesi-

10- "A New History of Indo-Pakistan since 1526 (s.22)" ve "Tarih-ē Pāk-ā-Hind (s.232)" adlı eserlerde doğum tarihi 1472 olarak verilmiştir.

11- Vilâyetten sonra gelen idari bölge, bizdeki kaza.

12- K. Ali, a.g.e., s. 22; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 30.

nin ilgilenme biçiminden rahatsız olup evden ayrıldı, o zamanlar öğrenim ve kültür merkezi olan Caûnpûr'a gitti. Orada kendini edebiyat çalışmalarına adadı ve kısa zaman içinde Arapça ve Farsça'yı öğrendi. Yeteneği ve çalışkanlığıyla babasının efendisi olan ve baba-oğul arasında uzlaşma sağlayacak Caûnpur valisi Camâl Hân'ın dikkatini çekti. Hasan Sûr'un Caûnpûr'a gelmesi ve Camâl Hân da dahil olmak üzere bazı arkadaşlarının samimi ara buluculukları baba-oğul arasındaki dargınlığı giderdi. Hasan oğlunu tekrar Sahsaram'a getirdi ve yeteneğinden etkilenildiği için H̄vāspûr ve Sahsaram Parganalarının yönetimi ona verildi. Farīd orada ; kanun ve düzenin korunması, arazi gelirinin toplanması, değerinin biçilmesi için eşit ve etkili bir sistem geliştirdi¹³.

Farīd yönetim işlerini başarıyla yürütüyordu. Bu durum; kocasının Farīd'i atıp, yerine Parganaların başına oğlu Sulēman'ı getirmesi için baskı yapan, üvey annesinin kıskançlığını daha da alevlendirdi. Üvey annesinin entrikaları Farīd'i ikinci kez buradan ayrılmaya zorladı. Agra'ya gitti ve orada bir iş buldu. Babasının ölümü onu tekrar Sahsaram'a getirdi; fakat akrabaları tarafından Cagir'lerinden mahrum bırakıldı¹⁴.

Farīd, Bahār Hân Lōhānī'nin Hizmetinde

Farīd 1522'de Bihār'ın bağımsız valisi Bahār Hân Lōhānī'nin hizmetine girer. Kısa bir süre sonra, bir kaplanı öldürme cesaretini gösterdiği için Şēr Hân (aslan han) unvanını alır. Daha sonra Bahār Hân onu küçük oğlu Calāl Hân'ın özel hocalığına getirir. Şēr Hân'ın hızlı yükselişi diğer Afgan asilzadelerinin kıskançlığına neden olur. Bu kişiler Bahār Hân'ı ona karşı kışkırtıp kovulmasına neden olurlar¹⁵.

13- K. Ali, a.g.e., s. 23.; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 30.

14- K. Ali, a.g.e., s. 23.

15- K. Ali, a.g.e., s. 23.

Şer Hân Babur'un hizmetinde

1527'de Şer Han Agra'ya gitmiş, Babur'un hizmetine girmişti. Türkler'in hizmetinde bulunmak ona pek çok yararlar sağladı. Karargâhı ve zayıf yönleri inceleme imkânı buldu. Babur daha sonra Bihâr'a hücum ettiğinde Şer Hân, Babur'a büyük hizmet verir; bunun farkında olan Babur ona, babasının Cagirlerini üvey kardeşlerinden geri alması için yardım eder. Şer Hân 1528'de Babur'un hizmetinden ayrılır¹⁶.

Şer Hân Bihâr Valisi

Kazandığı deneyimlerle Şer Hân yeniden daha önceden hizmetinde bulunduğu Bahâr Hân ile karşılaşır ve oğlu Calâl Hân'ın hocalığına ve muhafızlığına atanır. Bahâr Hân'ın ölümünden sonra dul karısı Dâdû Bibî onu Bihâr vali yardımcısı olarak atar. Vali yardımcısı olarak Şer Hân yönetime pek çok yenilikler getirir ve aynı zamanda pozisyonunu güçlendirir. Dâdû Bibî'nin ölümüyle Şer Hân 1529'da Bihâr'ın asıl ve tek hükümdarı olur¹⁷.

Sûracgarh Savaşı ve Önemi

Bihârlı Calâl Hân, Şer Hân'ın büyüyen gücünü kısıkanıyordu. Calâl Hân Bihâr'ın diğer asilleriyle birlikte Bangâl yöneticisi Maḥmud Şâh'dan onu kovmak için yardım ister. Müttefik kuvvetler 1534'te Şer Hân ile Sûracgarh'da karşılaşır ve Şer Hân'ın galip geldiği şiddetli bir savaş olur. Bu savaş Şer Hân'ın hayatında bir dönüm noktası olmuştur¹⁸.

Şer Hân'a karşı Humayun'un Seferi

1531'in bitimine yakın Şer Hân Bihâr valisi olmuş ve Çunâr kalesini ele geçirmişti. Humayun, Şer Şâh'ın faaliyetleri konusunda daha önceden uyarılmış-

---

16- K. Ali, a.g.e., s. 24.

17- K. Ali, a.g.e., s. 24.; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 30.

18- K. A.i, a.g.e., s. 24.; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 31.

tı. Bangāl sultanı Maḥmud püskürtülünce Humayun dikkatini Afgan reislerine yöneltir. Bir keresinde Çunār'a doğru yürür ve orayı kuşatır. Bahādur Şāh'ın, Gucrāt'da problem yarattığı haberini alan Humayun, Şēr Şāh ile barış yaptığında kuşatma dört aydır sürüyordu¹⁹.

Bangāl'in Şēr Hān tarafından Alınması

Humayun Gucrātlı Bahādur Şāh'a karşı savaşlarla oldukça meşguldü ve Şēr Hān Bihār ve Bangāl'deki kuvvetlerin arttırmak için fırsat buldu; 1534'te Sūraccarḥ savaşında Bangāl güçlerini bozguna uğrattı. Bu onun için büyük bir zaferdi. Hazinenin tamamı, filler ve Bangāl ordusuna ait çok sayıda silah onun eline geçti. 1537'de Bangāl'i bir kaz daha istilâ etti ve Gâur kapılarında görüldü . Sonunda Humayun Şēr Hān ile barış yapmayı ve hatta Bangāl'i elinde tutmasına izin vermeyi düşünür; fakat olaylar bunu uygulamasına izin vermez. Afganlar Gâur'u sıkı mücadelelerden sonra alırlar. Bangāl'de Şēr Hān'ın otoritesi kurulur, fakat başarı kısa süreli ve geçici olur. Humāyun Gâur'u zaptetmek için ilerlediğinde Şēr Hān hazinesini Gâur'dan Rotasgarḥ'a götürür ve Humayun'un Bangāl'e engelsiz girmesine izin verir²⁰.

Humayun Çunār'da

Humayun Şer Han'ın doğudaki başarılarını duyunca büyük bir orduyla ona karşı yürür. Çunār yakınlarında adamlarına, önce Çunār'ı mı yoksa Gâur'u mu, almaları gerektiğini danışır. Yūsuf H̄vā'ıl'in, önce Gâur'u fethetmeleriyle ilgili, akıllıca önerisine karşın Humayun Çunār fethine karar verir. Bu kalenin alınışı için altı ayın geçmesi gerekiyordu. Bu süre içerisinde Şēr Hān, Monghir ve Gâur arasındaki Bangāl arazilerini ele geçirir ve Bangāl'in başkenti Gâur'u kuşatır. Ayrıca Bihār'daki Rothasgarḥ kalesini de ele geçirir²¹.

19- K. Ali, a.g.e., s. 24.

20- K. Ali, a.g.e., s. 25-26.

21- K. Ali, a.g.e., s. 25.

Humayun Bangāl'i Tekrar Ele Geçiriyor

Humayun ve ordusu Gaūr'u zorlanmadan ele geçirirler. İl çeşitli Cagirlere bölünür ve değişik memurlara verilir. Humayun bu zaferden sonra kendini aylarca eğlenceye verir. Bu arada Şēr Şāh, Bihār ve Delhi arasındaki bölgede kontrolünü kurmayı başarır. Bangāl ve Delhi arasındaki bütün haberleşme hatlarını keser ve Humayun için Bangāl'i bir hapishaneye çevirir²².

Chausa Savaşı

Humayun hızla Bangal'den Agra'ya geçer. Şēr Hān onu Chausa'da hazırlıksız yakaladı. Humayun bu kritik anda kardeşlerinden yardım beklemişti, fakat onlar önemsemediler. Hatta askerlerinin çoğu ve beyleri onu terketmeye başladılar. Sonunda Humayun düşmanını küçük bir asker grubuyla karşıladı ve Haziran 1539'da bozguna uğradı. Chausa zaferi son derece önemlidir. Şēr Hān'ı büyük ölçüde cesaretlendirmiş ve prestijini yükseltmiştir. Şēr Hān hemen hükümdarlık sembollerini saptadı, Şāh unvanını aldı, para bastırdı ve kendi adına hutbe okuttu²³.

Kanūāc Bozgunu (1540)

Humayun bir kez daha kaybettiği pozisyonunu kazanmak için hücumda bulunur. Dokuz yüz bin askerden oluşan büyük bir ordu toplamayı başarır; fakat askerlerinin çoğu yeni alınmış acemilerdi ve yararlı olamadılar. 1540 Mayısında Humayun tekrar Afganlar tarafından Kanūāc savaşında bozguna uğratılır. Kanūāc savaşı Humayun'un tahtına mal olur ve Afganlar'a güç verir²⁴.

Humayun Sindh'de

Kanūāc savaşındaki bozgunundan sonra Humayun o şehirden bu şehire hareket eder. Pancāb'a gider, fakat o kadar sevdiği kardeşleri ona sığınma bile ver-

---

22- K. Ali, a.g.e., s. 26.; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 31.

23- K. Ali, a.g.e., s. 26.; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 32.

24- K. Ali, a.g.e., s. 27.

meyince Sindh'e geri çekilir. Orada Bhakkar'ı kuşatır, fakat fethedemez. O günlerde Şeyh Âlî Ekber Cāmî' nin kızı Hamīdah Bānū Bēgam ile evlenir (1541). Humayun Rānā Prasad'dan sığınma istemek için Âmarkōṭ'a gider. Büyük Hint-Türk İmparatoru Ekber 1542'de işte burada doğmuştu. Sindh'de gerekli yardım almaktan ümidi kesilen ve geniş çaptaki terketmelerle kalbi kırılan Humayun; karısı ve aralarında Bayram Hān'ın da bulunduğu yimi iki taraftarıyla birlikte Kanda-hār'dan ayrılır²⁵.

Humayun İran'da

Humayun için yapılacak tek şey kalmıştı; İran'a kaçmak. Pek çok güçlüklerden sonra Humayun beraberindeki çok az kişiyle 1543 sonlarında Hilment ırmağını geçip Horāsan'a Şah Tahmasp'ın ülkesine girer.

Humayun ile İran'a sığınanlar arasında Bayram Han da vardı. Bahārli Türkmenleri'nden ve Şii olan Bayram Han; Hindistan'daki yıkımlar sırasında Şer Şah'ın eline düşmüş, kaçmış, Guçrat'a gitmiş ve Humayun'un Sindh'den ayrılmasından az önce onunla birleşmişti. Bundan sonra Humayun'un en önemli beyi, çoğu kez onun akıl hocası ve Hint-Türk İmparatorluğu'nun Hindistan'da ikinci kuruluşunun gerçek âmili olacaktır.

Şah Tahmasp Humayun'u çok parlak karşılar. Humayun şehirden şehre, ziyafetten ziyafete gezdirilir ve çok büyük ikram görür. Humayun da Şāha değerli bir elmas ile 250 Badahşan yakutu sunar²⁶.

Humayun'un İran'a sığınması ve orada geçirdiği günler içinde gelişen olaylarla ilgili olarak Y. Hikmet Bayur şöyle yazar²⁷:

"Şah Tahmasp başta Humayun'u çok iyi karşılar da sonraları araya bazı kuşkular girer v e Hūmayun'un durumu tehlikeye düşer. Tahmasp'ı kuş-

25- K. Ali, a.g.e., s. 27.; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 33.

26- Begam, Gulbadan, Humayunnamah; Farsça'dan çev: Abdürrab Yelgar; giriş ve tarihi özeti yazan: Y. Hikmet Bayur; s. 90, 2. baskı, T.T.K. Bas., Ankara 1987.

27- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 57-58.

kulandıran yönler, bazı ara açıcı kimselerin sözlerine eklenen, şu konularda toplanabilir:

a - Humayun Hindistan'da yeniden büyük bir devlet kurarsa onun, Timur'un bütün mirasına ve bunlar arasında İran Türkmen devletinin ülkelerine göz dikmesi ihtimali,

b - Babası Babur'un daha önce Türkistan seferi sırasında kızılbaşlara oyun etmiş olmakla suçlanması,

c- Başlangıçta Hacc'a gitmek düşüncesini beslemiş olan Humayun'un, Osmanlı padişahı Kanuni Süleyman'a alet olmayı tasarlamış olmasından kuşulanması,

Aradaki bu soğukluk çok sürmez, bir yandan Şah'ın kız kardeşi Sultanım Beyim'in ve öte yandan Humayun'un ünlü beylerinden Bayram Han'ın aracılığıyla iki hükümdarın arası bulunur. Belki de Tahmasp, Şer Şah'ın kendisine karşı Kanuni Süleyman ile bağdaşma tasarılarını duymuş ve Humayun'u Şer Şah'a karşı kullanmak istemiştir. Varılan anlaşmanın esasları şunlardır:

Humayun ele geçireceği yerlerde Şiiliği yaymayı ve hiç olmazsa Şii geleneklerine göre 12 imamın adını okutmayı üstlenir. Tahmasp da ona oğlu Murat ve onun Atalğı Budak Hak Kacar (veya Afşar) ile birlikte 10.000 (veya 12.000) atlı verir. Humayun; Kandahar, Gazne ve Kabil bölgelerini ele geçirmeye çalışacak ve Kandahar'ı Şah'ın oğlu Murad'a verecektir" .

Osmanlı - Hint Türk İmparatorluğu İlişkileri²⁸

Bilindiği üzere bu devir Osmanlı Türklüğünün en parlak zamanı sayılan Kanuni devridir. Devrin bütün siyasi gelişmelerini yakından izleyen Kanuni,

---

28- Yurtaydın, Hüseyin G., İslâm Tarihi Dersleri, s. 292-293, 2. baskı, A.Ü. İlahiyât Fakültesi Bas., No: 154, Ankara 1982.

Hindistan'da Müslüman yeni bir Türk devletinin ortaya çıkmasına, daha Humayun Şer Şah Suri'ye yenilmeden ve İran'a iltica etmeden önce ilgi duymuştu. Zira 1536 tarihinde Burhan Lodhi İstanbul'a iltica etmiş; ayrıca Guccrat hakimi Bahadur Şah, bir taraftan Humayun'un baskısı, diğer taraftan o sırada Hind denizindeki Portekizlilerin faaliyetleri karşısında Osmanlılar'dan yardım istemişti. Bu istek üzerine Osmanlıların Hind denizine bazı seferler açtıkları bilinmektedir. Bunların en önemlisi 1538 tarihindeki Hadım Süleyman Paşa'nın Hind seferidir. Bu Osmanlı ilgisiyle Kanuni'nin asıl gayesinin, Guccrat ve muhtemelen bütün Hindistan'ı Osmanlı idaresi altına almak olduğu da ileri sürülmüştür. Bu deniz seferlerinin sonuncusu ünlü Seydi Ali Reis tarafından yapılmıştır. Sefer sonunda Seydi Ali Reis, donanmasından kalanları Guccrat limanında bırakarak Delhi'ye gitmiş ve daha sonra Türkiye'ye karadan dönmüştür. Seydi Ali Reis Delhi'de Humayun tarafından karşılanmış ve kendisine çok iyi muamele edilmiştir. Seydi Ali Reis, Baburlu sarayında ilk gayri resmi elçi olarak kabul edilmiştir. Gerek Humayun, gerekse adamları üzerinde çok müsbet intibalar bırakmıştır. Bu ziyaret bir kültür alış verişine vesile olmuş ve aslında şair olmayan Humayun, Osmanlı amiralinin gazellerinin güzelliği karşısında son derece duygulanmıştır. Zaten Hindistan'da kaynağı Ali Şir Nevai'ye kadar giden ve Hindistan'a Babur tarafından getirilmiş olan Türk şiir geleneği canlı bir şekilde yaşamaktaydı. Diğer taraftan Seydi Ali Reis, ünlü Müslüman Hint şairi Hüsrev'in uslusunda gazeller yazmıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki Osmanlılar, Müslüman Hint şairlerinin şiirlerini ilk defa bu yolla öğrenmişlerdir.

Bu ziyaretin siyasi bazı sonuçları da olmuştur. Seydi Ali Reis, Delhi sarayında Osmanlı sultanlarının diğer Müslüman hükümdarlar arasındaki üstün ve önemli yerini açıkça belirtmiştir. Humayunun da, Osmanlı sultanlarının padişahlığa lâyık yegâne hükümdarlar, olduğunu ifadeden çekinmediği görülmektedir. Seydi Ali Reis Delhi'de bulunduğu sırada 1556'da Humayun ölmüş ve bu olay

Seydi Ali Reis'in tavsiyesiyle, Ekber Şah tahta geçinceye kadar, kimseye duyurulmamıştır.

Humayun'un Yeniden Tahta Çıkışı ve Ölümü

Humayun, İran askeri gücü yardımıyla Kāmṛān adına Āskarī tarafından müdafaa edilen Kandahār önlerine gelir ve 1545'de Kābil ve Kandahār'ı işgal eder. Kandahār, yapılan anlaşma gereğince şehzade Murād ve atalığı Budak Ḥān'a bırakılır. Sonraları Murād'ın ölümüyle İran'dan gelmiş birçok Türkmenin geri dönmesi üzerine Budak Ḥān çok az kuvvetle kalır ve bir kavga sonunda Humayun'un adamları orayı Türkmenler'den geri alırlar. Tāhmasp da orayı yeniden almak için bir denemede bulunmaz. Kandahār'ın ele geçirilmesinden sonra Mirzā Āskarī yakalanmış ve Mekke'ye gitmesine izin verilmişti²⁹.

1546'da Humayun Badāḥşan'a bağlı olan Sulēman Mirzā'yı cezalandırmaya karar verir. Sindh'e gitmiş olan Kamrān, Humayun'un yokluğundan yararlanıp Kābil'i tekrar ele geçirir. Fakat Humayun Nisan 1547'de Kābil'e geri döner ve alır. Tekrar sorun yaratmaya başlayan Kāmṛān yenilir, ele geçirilir ve affedilir.

Haziran 1548'de Humayun Balḥ'i ele geçirmek için başarısız bir girişimde bulunur. Humayun'a karşı pek iyi niyetler beslemeyen Kāmṛān, kayın pederi Şāh Hüseyin Argun'dan Humayun'a karşı yardım ister. Kabili tekrar ele geçirmede başarısızlığa uğrayan Kamrān, Sultān Salīm Şāh Sūr'a sığınır.; ancak Afganlardan herhangi bir yardım göremeyince Şāh Sūr'un karargahından ayrılır. Sultān Aḥmad Ghakkar tarafından yakalanıp Humayun'a götürülür. Kāmṛān'ın gözlerine mil çekilir, sonra 5 Ekim 1557'de, öleceği Mekke'ye gönderilir³⁰.

Bütün rakiplerinden kurtulan Humayun 1554 Kasımında Hindistan'a doğru yürür ve 1555'te Lāhōr'u ele geçirir. Sultān Sikandar Sūr ona karşı ilerlediyse de Sarhind'de bozguna uğratılır³¹.

29- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 58.; K. Ali, a.g.e., s. 42.

30- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 33-34.

31- K. Ali, a.g.e., s. 42.

Haziran 1555'te Humayun Delhi'ye girer ve bir kez daha adına hutbe okutur; fakat zaferini kutlayacak kadar uzun yaşayamaz. Kütüphanesinin merdivenlerinden düşer ve 25 Ocak 1556'da ölür³².

Kişiliği

Humayun pek çok faziletleri olan bir insandı. İtaatkâr bir oğul, saygılı bir arkadaş ve cömert bir hükümdardı. Humayun'un kelima anlamı "şanslı, kismetli"dir; ancak ondan daha şanssız biri daha herhalde olmamıştır. Lane Poole şöyle yazmıştır: *"Humayun yirmi üç yaşındayken babasının ölümünden sonra tahta geçti. Ancak kismetinde yaşamın acıları da vardı. Ölene dek şanssızlık ve felâketler yakasını bırakmadı. O zevk ve eğlenceye düşküdü. Babası gibi son derece nazik ve terbiyeli biriydi. İlim ve edebiyata olan tutkusu ise aşk düzeyindeydi"*³³.

Humayun hükümdarlığı süresince karşılaştığı tüm zorluk ve talihsizliklere sabır ve metanetle tahammül etti. Kardeşleri ona tahmin edilmez zorluklar çıkardılar; fakat babasının ölüm anındaki nasihatledini hiçbir zaman göz ardı etmedi. Onlara hep insanca muamele etti³⁴.

Erskine Humayun'un kişiliğini şöyle özetler: *"O cömert, arkadaş ve sevgi dolu; davranışları nazik, açık ve güven vericiydi. Hizmetkârlarına karşı anlayışlı davranırdı. Ölümüne yakın günlerde dalkavuk ve taraftarlarının kurbanı olmuştur. Edebiyat ve sanata olan ilgisi babasından mirastır. O sadece şiiir hayranı değil aynı zamanda kendisi de şairdi. Matematik ve astroloji alanında dikkate değer ilerlemeler kaydetti. Bu bilim dallarında başarı gösterenleri himaye ve teşvik etti. Ölümüne yakın günlerde bir rasathane yaptırmayı ta-*

32- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 34.

33- Camîl Yûsuf, a.g.e., s. 34.

34- K. Ali, a.g.e., s. 43.

35- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 35.

*sarlıyordu. Bunun için gerekli aletleri bile toparlamıştı*³⁵.

Bütün bunların yanı sıra Humayun kusursuz değildi. Onun uyuşturucu alışkanlığı pek çok iyi niteliklerini bastırdı ve zaferlerin meyvelerinden onu mahrum etti. Sahip olduğu kararsızlığı ve yanlış kullandığı âlicenaplığı yüzünden çok acı çekmek zorunda kaldı. Bir hükümdar olarak başarısızlığı ise; sık sık karşılaştığı kardeşlerinin isyanları, Şēr Şāh'ın emri altındaki Afganlar'ın muhalefetleri, ülkenin politik durumu gibi zorlukların ışığı altında değerlendirilmelidir³⁶.

Humayun'un Eşleri ve Çocukları³⁷

Humayun sekiz hanımla evlilik yapmıştı. Bunlar:

Humayun'un ilk eşi, daha sonraları Hācī Begam diye anılan, Bēgāh Bēgam idi. Bu hanım uzun süre Humayun'a hükmetmiştir. Humayun öldüğünde anıtmezarı onun nezaretinde inşa edilmiştir. Ekber onu çok sever ve ikinci annesi sayardı.

Humayun ikinci evliliğini Bībī Ganūr ile yapmıştı. Bu eşinden Bahşī Bānū Bēgam adında bir kızları oldu.

Gulbarg Bēgam Barlas, Humayun'un bir diğer eşiydi.

Humayun başka bir eşi olan Mēvah Cān ile, bir erkek çocuğu olması niyetiyle, annesinin tavsiyesi üzerine evlenmişti.

Humayun'un 1514'te evlendiği Ḥamīdah Bēgam'ın Şii olması nedeniyle bu evlilik daha bir önem kazanmıştır. Humayun'un annesi de Şii idi. Humayun saltanatını kaybedip İran'a gittiği vakit gözde hanımı Ḥamīdah Bānū da beraberindeydi. Eşi sadık ve itaatkâr biri olarak hep yanında kaldı. Humayun'un henüz hiçbir eşinden erkek çocuğu olmaması da onun kıyetini arttırdı. Ekber 1542'de

36- K. Ali, a.g.e., s. 43.

37- 'Abd-ur-raḥman, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, Hindūstān ke Musalmān Hukumrānōn kē 'Ahd ke Tamaddūnī Calvē, 'Aẓamgarḥ 1963.: Çev: Şevket Bulu (basılmamış çevirileri II),s. 138.

bu eşinden dünyaya geldiğinde Humayun ve hanedanı mensuplarının eski bir arzuları gerçekleşmişti.

Māh Çōçak Bēgam, Humayun'un 1546'da evlendiği eşiydi. Ondan Mh. Hākīm ve Farruḥ Fāl adlı iki oğlu ve Baḥt-un-niṣā, Sakīnah Bānū, Amīnah Bānū ve Faḥr-un-niṣā adlı dört kızı dünyaya geldi.

Çānd Bibi ve Şād Bibi de Humayun'un eşleriydiler.

Humayun'un Kardeşleri³⁸

Humayun'un tahtını kaybetmesindeki önemli etkenlerden biri de kardeşleri ve akrabalarıdır. Bunlar, Tīmūr şehzadelerinin Türkistān ve Horāsān'da yapa gelmiş oldukları gibi ayaklanıp devletin temelini sarstılar. Babur öldüğü vakit Humayun'dan başka üç oğlu hayattaydı.

a- Kamrān : Humayun'dan bir-iki yaş küçük olup Kābil ve Kandahār'da valiydi. Humayūn devrinde orada hemen hemen bağımsız bir durum alır ve 1532-1533'te Humayun doğu seferindeyken Lāhōr'u da alarak Sütlec ırmağına kadar olan yerleri ele geçirir.

b- Āskarī : Kamrān'ın öz kardeşi ve onun ayaklanmalarında iş ortağıdır. Babur öldüğünde on dört yaşındadır.

c- Hindāl : Babasının ölümünde on bir yaşındadır. Humayunname'nin yazarı Gulbadan'ın öz kardeşidir.

Humayun'un başına iş açacak olan mirzaların başlıcaları; amcası Nāşır Mirzā'nın oğlu Yedigār Nāşır Mirzā, Hüseyin Baykārā'nın oğlu Bedī-uz-zamān'ın oğlu Mh. zamān Mirzā (Babur'un damadı) ve bir zamanlar Badaḥşān'ı elde tutmuş olan Süleyman Mirzā'dır .

38- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 35.

BİLİM ve EDEBİYAT

Humayun bilimsel eserlere ilgi duyuyordu. Meydan savaşında bile kitaplarını beraberinde bulundururdu. Onun döneminde pek çok kaynak eser yazılmıştı. Tazkirāt-ul Vaka'at Humayun döneminin ünlü tarihidir. Bu eser Humayun'un ibrikçisi Cāuḥar Humayun tarafından yazılmıştı. Astronomi ilmi üzerine yazılmış olan meşhur kitap *Ḳānūn-ē Humayun* da işte bu dönemin eserlerindedir³⁹.

Tarihçilere göre Humayun da bilimsel anlayış bakımından babasından hiç de geri değildi. Edebiyat, şiir ve astronomiye özel bir ilgi duymaktaydı. Dolayısıyla özel toplantılarında daima ilmi sohbetler yapılırdı. Meşhur Amir-ul-bahr (Tuğamiral) Sayyid Ālī Turkī, *Safarnāma*'sinin pek çok yerinde Humayun'dan bahsetmiştir. Bir yerde şöyle der: *"Kısacası o günlerde şiir ve şiir toplantıları çok canlıydı. Bu sebeple benim daima padişahın huzurunda bulunmam gerekirdi". Humayun sarayına ne vakit bir bilim adamı gelse ondan yararlanmaya çalışırdı. Sayyid Ālī Turkī şiirden başka astronomi bilimini de çok iyi biliyordu*⁴⁰.

Canūbī, Badaḥṣanī, Mōllā Ḥayrātī, Nādirī Samarḳandī, Farigi Ḥarātī, Tāhir Dakānī, Kāhī Kābūlī gibi pek çok seçkin şair Humayun'un himayesindeydiler. O bu şairleri ilimsever sohbetlerine devamlı iştirak ettirirdi ve onlar sayesinde şiir meclisleri canlı kalırdı. Humayun'un seçme kabiliyeti ve yaratıcılığı da bu meclislerde iyice gelişme imkânı buldu; dolayısıyla zaman zaman o üstadların şiirlerinde çekinmeden düzelmeler yapabiliyordu⁴¹.

Humayunname

Babur ve Humayun dönemleri ve olayları üzerene kurulu olan Humayunname Gulbadan Begam tarafından Farsça olarak kaleme alınmıştır. Yazar Babur'un kızı, Humayun'un kız kardeşidir. Bazı olayları o bizzat görmüş, bazılarını ise büyüklerinden dinlemiştir. Önemli tarihi bir kaynaktır. Tarihi önemi *Tūzuk-ē*

39- Ġulām Cēlānī Maḥdūm, *İslāmī Hind kē Muslim Hukumrānōn kē Tahzībī aur Siyāsī Karnāmē*, s. 402, Lāhōr.

40- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s.181.

41- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 51.

Bāburī, Tūzuk-ē Cihāngīri gibidir⁴².

Saray içi yaşamı, hükümdarlık hanedanının ihtilafları ve ilişkilerin anlatımının yanı sıra, siyasi durum ile Babur ve Humayun'a has özel ihtilaflar da eserde anılmaktadır.

Gulbadan Begam haremde yaşıyordu ; bununla birlikte o devrin siyasi durumu da bu eserde görülmektedir. 1537'den sonra saray dışındaki olaylar da anlatılmıştır eserinde. Yaşamın iyi, kötü, hoş ve nahış yönlerine ışık tutan Humayunname sade bir dille yazılmıştır ve abartıdan uzaktır. Gereksiz laf kalabalığından kaçınılmıştır. Humayunhame bilgi ve olayların gerçekliği bakımından son derece önemli bir kaynaktır⁴³.

Eser Abdürrap Yelgar tarafından Türk Tarih Kurumu yayınları arasında Türkçe'ye çevrilmiştir (1945). Eser ve yazar hakkında bu yayında oldukça ayrıntı vardır⁴⁴.

MİMARİ

Humayun'un hükümdarlığı uzun sürmemesine karşın o yine de mutlaka yapı inşa ettirmeye çalışmıştır. Pancāb Zīla' Hisar'daki Fathābād'da inşa ettirmiş olduğu bir cami vardır. Delhi'de Humayun'un inşa ettirdiği Dīnpanāh isimli kale çok kısa bir sürede yapılmıştı⁴⁵. Y. Hikmet Bayur eserinde bu konuyla ilgili şöyle yazmıştır⁴⁶:

"Humayunnamesinde bu padişahın, Dinpenah⁴⁷, adında bir kent¹⁰² kent kurduğunu yazar. Bu kent şimdiki Delhi'nin az güneyindeydi. Mv. Şihab-üd-Din Ahmet Muamma'ının, Şehr-i Padişah-i Dinpenah, cümlesiyle tarih dü-

42- Mh. Sa'īd-ul-ḥaḡ, Mh. Bin Ḳāsım sē Aūrangzēb tak, s. 64, Lāhōr.

43- Mh. Sa'īd-ul-ḥaḡ, a.g.e., s. 265-266.

44- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 557.

45- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 35.

46- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 512.

47- Yazar, Din Panah için herhalde sehven "şehir" ifadesini kullanmış olmalı. Zira Delhi şehri tarihinde bu adla inşa edilmiş bir yerleşim bölgesi bulunmamaktadır.

şürmesi üzerine ivedilikle 940 Hicri Muharreminde işe başlanmış (Temmuz-Ağustos 1533) ve aynı yılın Şevvalinde (Nisan-Mayıs 1534) duvarlar ve kapıların çoğu bitirilmiştir. Bu kadar çabuk yapılmış olan duvarların moloz veya ona yakın gereçlerle yapılmış olması muhtemeldir. Şer Şah Sur, Humayun'u Hindistan'dan çıkarıp Kuzey Hindistan sultanı olduktan sonra Dinpenah'ı yıktırılmış ve oraya yeni ve daha sağlam yapılar yaptırmıştır".

Bu kaleyi Raca Annār Pāl, Bkir Mācit'te inşa ettirmişti. Humayun'un bu kaleyi ne durumda bulduğu bilinmemektedir. Onu yeni baştan inşa ettirerek adını da Dīn Panāh koymuştur ve halâ mevcuttur. Bu kalenin üç kapı ve birkaç penceresi vardı. Humayun zamanında oturlan kısımlar şu anda mevcut değildir. Fakat o zamanlardan kalma Ekber'in süt annesinin yaptırmış olduğu bir medrese binası vardır. Bu medresenin yanında bir de cami vardır. Bu iki binadan başka Humayun'un yaptırmış olduğu başka bir cami daha vardır. Bütün cami granit taşındandır. Şēr Şāh, Humayun'u yenince bu kalede Şēr' Manḍal adıyla tanınan yüksekçe bir kule yaptırmıştı; ancak Humayun devleti tekrar ele geçirdiğinde burasını kendisi için kütüphane ve rasathane yaptı. Bir gün aşağı inerken kayıp merdivenlerden düştü ve hayatını kaybetti⁴⁸.

Büyüleyici Bina

Humayun Delhi'de herhangi bir saray yaptırmamıştı; ancak Agra'da oturmak için muhteşem bir bina yaptırıp adını da Büyüleyici Bina koymuştu⁴⁹.

Seyyar Saray

Humayun bir de seyyar yaptırmıştı. Bu saray üç katlı ve tamamı ahşaptandı. Bu sarayın parçaları birbirine o şekilde yerleştirilmişti ki, bakıldığında ekli olduğu anlaşılıyordu. Fakat bütün saray parçalara bölünebilirdi. İşte bu nedenle sarayı parçalara ayırarak nerede istenirse kurdurtulurdu⁵⁰.

48- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 35.

49- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s.

50- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s.

Yüzen Saray

Humayun Camnā ırmağında vapurlardan oluşan bir saray yaptırmıştı. Öncelikle dört vapur yapıldı ve her birine dört kemer ilâve edildi. Bu dört vapurun ikisi arasında sekizgen bir de havuz vardı. Humayun genellikle beyleri ve kraliçeleriyle birlikte bu vapurla Firūzābād ve Delhi'den Agra'ya giderdi. Bu yüzen sarayın yanında diğer vapurlar üzerinde, halkın gerekli ihtiyaçlarını karşıladığı dükkânlar vardı. Diğer vapurların üzerine hükümdarlık bahçıvanları bir bahçe kurmuşlardı. Bu şekilde sarayla birlikte bahçe de ırmakta yüzerdi⁵¹.

RESİM⁵²

Humayun İranda sürgünde bulunduğu günlerde Tabrīz'e gittiğinde orada Mīr Sayyid 'Alī ile görüşmüştü. O ünlü bir ressam ve Hamsah-ē Nizāmī'nin fevkalâde müsveddesinin minyatürlerini hazırlayan birkaç usta ressam arasında sayılıyordu. O zamanlar bu şehirde Şirāzlı bir ressam olan Hv. Âbd-us-şamad da yaşamaktaydı. O da Humayun'un hizmetine girdi. Bu kişi hem ressam hem de hattattı ve Şāh Şucā' Hakīm Şirāzī'nin vezirinin oğluydu. Humayun 1550'de Hindistan'a döndüğü vakit bu iki ressamı da beraberinde getirdi. Derler ki; Humayun ve küçük oğlu Ekber her ikisi de bu dönemde süsleme ve ressamlığı öğrenmişlerdi. Her ikisi de güzel sanatlara son derece ilgi duyuyorlardı. Humayun burada Mīr Sayyid 'Alī Tabrīzī'ye Dāstān-ē Amīr Hānzah'ı minyatürlemesi için hüküm vermişti. 1200 sayfalık bu eserin her sayfasına resimler çizilmesi bu işin kapsamı hakkında bilgi vermektedir. Bu çalışmada Hv. Âbd-us-şamad Şirāzī ve başka diğer ressamın da Mīr Sayyid 'Alī'ye yardımcı oldukları söylenir. Humayun Hindistan'a saldırdığında ve savaşlar devam ederken bile ressamlar kendi çalışmalarlarıyla meşgulüldüler. Fakat bu çalışma tamamlanamadan Humayun kütüphanesinin merdivenlerinden düşerek öldü .

51- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s.

52- Gulām Cēlāni Maḥdūm, a.g.e., s. 159.; Sālik, 'Abd-ul-matīd- a.g.e., s. 386-387.

MÜZİK

Humayun müzik sanatında ince bir zevk sahibiydi. O Mandû'yu fethettiğinde herkesin kılıçtan geçirilmesi emrini vermişti. Müzisyenler arasında Baççõ adında bir kişi vardı. Sultan sadece onun canını bağışlamakla kalmadı aynı zamanda onu sarayında görevlendirdi de⁵³.

Gulbadan Begam Humayunname'sinde şöyle söyler: "Hanedan mensupları ne zaman bir araya gelip otursalar kadınlar da şarkıya iştirak ederlerdi; ancak orada herhangi yabancı bir erkek bulunmamasına dikkat edilirdi"⁵⁴.

ASTRONOMİ

Hint Türk İmparatorları yıldız bilimcilere fazlasıyla inanmışlardı. Humayun astronomi ve yıldız bilimine çok düşküdü. Bu bilimlerde hocası astronominin her dalında çok bilgili sayılan Allāmah İjyās Ardābilī idi. Humayun ona öylesine değer veriyordu ki, ondan ayrılmaya hiçbir şekilde ayrılmaya tahammülü yoktu. Taht ve tacını kaybedip Hindistan'dan uzakta Irak ve İran'da bir yabancı olarak perişan haldeyken bile hoası ve başka bir astronomi bilgini Şeyh Ábu-l-kāsım Curcānī'den ders almaya devam ediyordu. Yeni bir şehre geldiğinde de astronomi ve yıldız bilimini araştırırdı⁵⁵.

53- Ğulām Cēlānī Maḥdūm, a.g.e., s. 164.

54- Abd-ur-raḥman, Sayyid Sabaḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 535-536.

55- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 57-58.

ŞER ŞAH SURİ (1486-1545)

Humayun'un Pancāb'dan çekilip Sindh'e gitmesiyle (Ekim sonu 1540) Şēr Şāh Kuzey Hindistan'da Timuroğullarının egemenliğine son vermiş ve onun yerine Sūr Afgan devletini kurmuş olur; Afganlar için bu olay on dört yıl önce 1526'da Panīpat'ta Lōdhī devletinin yıkılmasıyla kaybedilmiş olan 75 yıllık egemenliğin yeniden elde edilmesi demektir. Şēr Şāh da, Babur gibi, bu egemenliği kurduktan dört-beş yıl sonra ölecektir. O kısa süre içinde bir yandan ülkesine bi-teviye genişletmek diğer bir yandan da güçlü ve düzenli bir yönetim kurmakla uğraşır ve her yönden başarı sağlar¹.

Şēr Şāh Kamrān'ın elçisinin çağrısı üzerine Pancāb'a girmişti. Geri çekilen Humayun birlikleri tarafından kendisini hiçbir direnme gösterilmez. Şer Şah bunun kendisini tuzağa düşürmek için bir savaş hilesi olabileceğinden şüphelenir, dikkatlice ilerler, kardeşler arasındaki anlaşmazlığı öğrenir ve Lāhōr'a doğru ilerler. Çanāb'a vardığında Multān'a doğru ilerlemiş olan Humayun'u takip için bir grup ayırır ve diğerlerineyse, Sindh ırmağına doğru, Kāmran'ı takip etme emrini verir. Bharā'ya vardığında Balūcī reisleri gelirler ve teslim olurlar. Kendisini ziyarete çağırdığı Ghakkar başkanları ise daveti kabul etmezler².

Ghakkarlar

Şēr Şāh Ghakkarlar'ı itaat ettirmeye kararlıydı. Onların Hotia kadar uzak olan bölgelerine girmişti; ancak birlikleri yenilir. O ilerde yapacağı harekâtlar-

1 - Bayur, Y. Hikmet, Hindistan Tarihi, c.2, s. 53, 2.baskı, T.T.K. Bas., Ankara 1987.

2 - Sh. A. Rashid, A History of Pakistan (The Mughol Empire Book Three), s.37, Karachi 1967.

dan asillerin bazıları tarafından; halkın cesareti, arazilerin daha kuvvetli bir birlik gerektirmesi, daha fazla zaman ve tedbir gerektiğinin söylenmesiyle caydırılır. Ğazne ve Lāhōr arasındaki yolu kontrol ve aynı zamanda Ghakkarların bölgesine hakim olmak için kuvvetli kale yapılmasına karar verilir. Şēr Şāh'ın müstahkem Rothas kalesini inşa ettirdiği Balānath'ın yakınlarında bir yer seçilir. Hōvās Hān, eyalet gelirinin onda birini almak kaydıyla Pancāb'a vali tayin edilir. Hēbat Hān Niyāzī o bölgedeki Afgan yönetimini sağlamlaştırmak için kuvvetli bir orduyla birlikte Rothas kalesinin inşası için görevlendirilir³.

Bangāl

Şēr Şāh dikkatine son Bangāl hükümdarı Maḥmud Şāh'ın kız kardeşiyle evlenmiş olan Hızır Hān Şarvānī'nin bulunduğu Bangāl'e çevirmişti. Hızır Hān yakalanıp zindan'a atıldı. Bangāl eyaleti daha küçük idari bölümlere bölündü ve birbirinden bağımsız görevlilerin komutasına bırakıldı. Ğāzī Fazīlat, Amīn lākabıyla bütün Bangāl'in yönetimine nezaret etmeye atandı⁴.

Malva⁵

Şēr Şāh Agra'da Bir süre kaldıktan sonra Malva'ya döner. Onun ilk hedefi, daha sonraları generallerinden biri olan Şucā'at Hān tarafından dört bir yandan kuşatılacak olan Gavālyār'ı küçültmekti. Kale teslim olur ve Şēr Şāh sonradan ortalığı karıştıracak olan Malva'ya yürüyüşüne devam eder. Humayun'un eyaleti bırakmasından sonra, son Hālcī (Hālācī) hükümetinin değerli subaylarından biri olan Mallū Hān, imparatorluğun komutanlarına saldırıda bulunmuştu ve bir yıl içinde bütün Malva'yı emri altına almayı başardı. Başarılarından bulduğu cesaretle Kuzey Hindistan'daki olaylardan faydalanıp Mandū'da tahta geçer ve Kādir Şāh lākabını alır. Çandari'de sığınan Raca Silhādī'nin oğulları, Bhōpat ve Puran

3- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 37-38.

4- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 38.

5- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 38-39.

Māl onu hükümdar olarak tanırlar. Şēr Şāh Sarangpūr'a vardığında Kādir Han direnmeyi bırakır ve Şēr Şāhın saflarına katılır. O, yüz bir at ve giysiler verilerek ödüllendirilir. Şēr Şāh Malva'yı ikiye böler; doğu kısmını Şuca'at Hān'a, batı bölgelerini Hācī Hān'a verir. Kendisi de Ranthāmbor'a ilerler.

Malva hükümeti basit bir konu değildi. Kontrolü hiç de kolay olmayan çok sayıda başkanlar vardı. Kādir Şāh, Hācī Hān'a Karşı başarısız bir teşebbüste bulunur; fakat Şuca'at Hān'ın zamanında yetişmesiyle yenilir. Bundan sonra Şuca'at Han bütün Malva'nın yöneticisi olarak atanır. Aynı anda Şēr Şāh Ranthāmbur'u ele geçirir. Multān hemen sonra A'zam Humayun lākabı verilen Hēbat Hān tarafından işgal edilir. Agra'ya dönüşünde Şēr Şāh kendini devletin yönetimini düzenlemeye adar.

Rā'esingh, Çandarī ve çevresindeki bölgelerde gücünü dikkate alınacak kadar artırmış olan Puran Māl karşısında Şēr Şāh'ın harekete geçmesi gerekmişti. Harekâtlar; Rā'esingh'deki Müslüman kadınların odalık tutulması nedeniyle olduğu kadar, askeri nedenler yüzünden de gerekliydi.

Rā'esingh kalesi dört bir yandan kuşatılır. Rācpūtlar büyük çapta direnme gösterirler. Puran Māl, rahatsız edilmeden gitmelerine izin verildiği takdirde, kaleyi teslim razı olur. Buna rağmen Puran Māl'in kendi bölgesindeki Müslümanlara daha önceki zulmü nedeniyle Rācpūt direnmesinin odak noktası olması tehlikesinden ele geçirilir ve öldürülür.

Rācpūtāna⁶

Şēr Şāh'ın daha sonraki hedefi Rācpūtāna idi. Çittor'un prestiji ve gücü Gucrāt ve Delhi hükümdarları karşısında savaşması nedeniyle dikkate değer derecede azalmıştı. Bu nedenle Rana'nın dominyonları ve siyasi etkisi oldukça azaltıldı. Cūdhpūr'un Maldev'i, Rācpūtāna'da liderliği yürütmede başarılı olur. Agra ve Delhi'ye tehlikeli derecede yaklaşıncaya kadar bölgesini genişletir.

6- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 39-40.

Şēr Şāh ülkesinin arazi yapısı ve ikmal yollarını kurmadaki güçlük nedeniyle çeşitli zorluklarla karşılaşır. Şēr Şāh buna rağmen Rācpūtlar arasında anlaşmazlık yaratmada başarılı olur. Maldev geri çekilmeye karar verir. Yardımcılarından Kumb savaşmakta kararlıdır ve Şēr Şāhın karargāhına ani bir baskın düzenler. Buna rağmen kuşatılır ve yok edilirler. Daha sonra Şēr Şāh Çittor'a yönelir, Cēpūr'u geçip Ranthāmbor üzerine yürür ve son olarak dikkatini Kalincār'a çevirir.

Ölümü

Kalincār, Bundelkhant'ın anahtarı olarak farzediliyordu ve Malva'ya bağlı olan en önemli noktaydı. Kalincār Kasım 1544'te dört bir yanından kuşatılır. Kuşatma boyunca Şēr Şāh harekātu yönetir. Kaleye atılan bir el bombasıyla geri sıçrayıp bombaların içine düşer ve yaralanır. 22 Mayıs 1545'te kalenin zapt edildiğine dair haberin gelmesinden hemen sonra ölür⁷.

Şēr Şāh'ın Değerlendirilmesi

Şēr Şāh çağdaşları ve sonraki devrin tarihçileri tarafından asker olarak, devlet adamı ve yönetme kabiliyetindeki başarılarından dolayı övülmüştür. Afganlar için imparatorluğunu tekrar ele geçirmedeki mutlak azmi, içten amacı aklı başında yargılaması, soğuk kanlılığı, çözümlenme ve problemleri gerçekçi yaklaşımı diğer Afgan liderlerinin başarısız olduğu yerlerde onu başarılı kılmıştır. İhtiras sahibi biriydi, fakat ihtirası dikkatlice islāh edilmişti⁸.

Şēr Şāh büyük bir general, başarılı bir hükümdar ve uzağı gören bir devlet adamıydı. Çok mütevazı bir ortamdan Afgan dirilişinin liderliğine, oradan da Hindistan yöneticiliğine tamamen ve hakkıyla yükselmişti⁹. Fevkalāde askeri zaferleri yanında esas olarak büyük yönetme kabiliyetiyle de anılır o. Cāūnpūr'da

7- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 40.

8- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 40.

9- K. Ali, A New History of Indo-Pakistan since 1526, Book II, s. 39, Dacca 1968.

yaşadığı günlerde kitaplardan yönetme sanatını ve yönetim zorluklarını dikkatle gözlemeyi öğrenmişti. Hükümdarlığının beş yılı boyunca askeri seferlerle meşgulken sıkı çalışmalara başlamıştı. İtina ile hazırladığı ve testlerine tâbi olunmuş metodları uygulamaya koydu. Konularını büyük faraziyelerle ele aldı. İngiliz yazar Keene şöyle söyler: "*İngilizler de dahil olmak üzere hiç bir hükümet şimdiye dek Hindistan'da bu asker kadar zekâsını ortaya koymamıştır*"¹⁰.

Şer Şâh yargılama meziyetiyle de meşhurdur. Döneminde ceza kanunu iyice sağlamlaştırıldı ve cezalar ciddileştirildi. Hedef, canilerin suçlarını tekrarlamadan suçlarından vazgeçirilmesiydi. Kendi öz oğulları bile, eğer bir suç işlemişlerse, adalet sisteminden muaf tutulmazlardı. Onun hükümdarlığı süresince çok yaşlı bir kadın başının üzerinde altın süslerle dolu bir sepeti güvenle taşıyabilir, seyahate gidebilirdi ve soyguncular Şer Şâhın koyduğu cezaların korkusundan ona yaklaşamazlardı. Şer Şâh çok kısa bir zamanda yolların emniyetini, hükümetin yönetimini, askerlerin ve halkının mutluluğunu sağlamıştır¹¹.

Toprağın ölçümüne, değişik kategorilenmesine ve köylülerin refah durumuna dayanan Şer Şâh'ın, toprak geliri sistemi, Ekber tarafından da benimsenmiş ve geliştirilmiştir. Şer Şâh bir reformcuydu; fakat bir yenilikçi değildi. Posta ve taşıma sistemi, yolların yapımı, askeri sistem ve torakların ölçümü hepsi daha öncende de vardı. Şer Şâh bunları geliştirme ve devam ettirme konusunda itibar kazanmıştır¹².

Mr. W. Crooke, "*Şer Şâh geniş anlamda halkın iradesine dayalı bir Hindistan imparatorluğu kurmayı amaçlayan ilk kişiydi*" demiştir. Hindistan halkının hiçbir kesimi onun yönetiminden uzak tutulmamış ve yönetimini geliştirirken o, Hindu veya Müslüman gibi din ayrımına gitmemiştir. Farklı inançlara

---

10- Mh. Sa'îd-ul-ḥaḡ, Mh. Bin Ḳâsım se Zafar tak, s. 267, Lâhör.

11- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 41-42.

12- K. Ali, a.g.e., s. 39.

bağlı olan halkları uzlaştırarak Hindistan milletini oluşturma girişimleri yapmıştır. Reformları tebaasının en küçük haklarını bile korumuştur¹³.

Şēr Şāh dağınık durumdaki Afganları bir araya getirip yeni bir topluluk oluşturdu ve yerinde politikasıyla halkının gönlünü kazandı¹⁴. O halkına karşı gerçek bir babaydı. Fakir ve yoksula karşı son derece cömertti. "Hükümdarlık mutfağından kimse yemek almadan gitmesin" diye genel bir buyruk vardı. Hindulara karşı son derece adil ve hoşgörülüydü. Yönetimi altındaki Hindular ülkenin önemli mevkilerine atanmıştı. Şēr Şāh tıpkı Ekber gibi tebaasıyla aynı politik ilişkiler içerisindeydi. daha uzun yaşayabilseydi Hindistan onun reformlarından çok daha fazla yararlanabilecekti¹⁵.

Şēr Şāh'ın Varisleri ve Sūr Hanedanının Sonu¹⁶

Şēr Şāh'ın ölümü bu kadar zahmetlice meydana getirdiği imparatorluğunun hızlı sonunun başlangıcıydı. Şēr Şāh'ın en büyük oğlu 'Adil Hān babasının ölümünde küçük kardeşi Revā'dayken Ranthāmbor'daydı. Asillerin Şēr Şāh'ın ailesinden bir varis arama ve tahtı koruma telaşları nedeniyle Calāl Hān'a 25 Mayıs 1545'te Kalincār'da taç giydirildi ve o İslām Şāh lākabını aldı .

İsyān

İslām Şāh hızla ordunun sadakatini sağlamaya yönelir. Bütün özel muhafızlarını daha üst dereceye terfi ettirir. Bir aylık maaş hediye olarak, ikinci ayın-kiyse geçim parası olarak askerlere iki aylık maaş dağıtılır. O diğer Afgan asillerin yardımlarıyla büyük kardeşinin taht üzerinde hak iddia etmesinden korkuyordu. Onu Kalincār'daki yerine halef olması için nazikçe çağırdı. Kolay kanan biri olan 'Adil Hān Biyānah'daki Cagir teklifini kabul eder. Taht üzerindeki hak-

13- K. Ali, a.g.e., s. 39,40.

14- Mh. Sa'īd-ul-ḥaḳ, a.g.e., s. 267.

15- K. Ali, a.g.e., s. 40-41.

16- Sh. A. Rashīd, a.g.e., s. 43-47.

kından vazgeçer. İslâm Şâh buna rağmen 'Adil Han hayatta olduğu sürece kendini emniyette hissetmeyecekti. Onu ele geçirmek için bir teşebbüste bulduysa da Âdil Hân bundan haberdar oldu, Mēvat'a kaçtı ve babasının güvenilir kumandanlarından biri olan H vās Hân'ın koruması altına girdi.

Havās Hân, İslâm Şâh'ın tutumundan hoşlanmıyordu. Diğer Afgan asilleriyle Agra'ya ilerledi, fakat yenildi. 'Adil Hân Patna'ya kaçtı, bir daha da kendisinden haber alınamadı. İsyancılar Kumāõn dağlarına sığındılar. İslâm Şâh'ın elleri artık başı çeken Afgan liderlerinin üzerindeydi; bazıları zindana atıldı ve haklarından mahrum edildiler, diğerleri şu veya bu bahanelerle öldürüldüler. Sert hareketlerinin sonucunda İslâm Şâh, en büyük iki düşmanı olan Niyaziler ve Pancāb'ın Ghakkarları tarafından isyan ve baş kaldırmalarla yüz yüze geldi.

Niyaziler

Âzam Humayun Niyāzī, Şucā'at Hân'ın Malva. 'da kalmasına izin verildiğinde Pancāb valisiydi. İkisi de İslâm Şâh tarafından saraya çağırılırlar. Şucā'at Hân çağrıya uyarak saraya gelir ve sarayda gözde evlâtlığı Dâulat Hân Uciyāla'nın yüksek konumu sebebiyle iyi muamele görür. 'Azam Humayun ise gelmeyi reddeder. Büyük bir ordunun başında, Agra yenilgisinden sonra Pancāb'a gelen Havas Han'ın yardımlarıyla Delhi'ye yürür. Asiller İslâm Şâh'ın ordusunu Ambala'da karşılarlar. Savaş arifesinde Havās Hân ve 'Azam Humayun, İslâm Şâh'ın yenilgisinden sonra, tahta kimin geçeceği konusunda tartışır. Şēr Şâh'ın ailesine sadık olan Havās Hân; Âdil Şâh'ın hakkını istemeyi tercih ederken Niyaziler, geleneksel başarı hakkını kabulü reddettiler ve *"hiç kimse bir sultanlığı miras yoluyla elde edemez, onu kılıç yoluyla her kim kazanırsa ona aittir"* dediler. Fikirler arasındaki bu kesin farklılık asillerin arasını bozar. Havas Han mücadeleden vaz geçer, Niyaziler yenilir ve Rothas'a doğru kovalandılar. Havās Hân Kumāõn Racasının yanına sığınır; fakat affedileceği vaadiyle geri çağırılır ve öldürülür. Niyaziler, Ghakkarların yardımını istemek zorunda kalırlar. İki yıl (1548-

1550) Ghakkarlar bölgesi İslām Şāh tarafından taciz edilir. Niyaziler Kaşmīr'e girmeyi denerler, fakat Mirzā Haydar Dāulat tarafından geri çevrilirler. Sonuçta yenilirler ve 'Azam Humayun savaşta öldürülür. İslām Şāh öfkesini sağ kalanlardan alır. Ghakkarları ne mağlup etmeği başaran ne de onlarla uzlaşabilen İslām Şāh, onları kontrol altında tutmak için en önemlisi Mankot olan bir seri kale inşa ettirir.

İslām Şāh'ın Ölümü ve Kişiliği

Kendinden önceki İbrāhīm Lōdhī gibi İslām Şāh da Afgan komutanlarının ihtirasları ve disiplinsizlikleri karşısında savaşmıştı. Tārīḫ-ē Dā'ūdī'nin yazarı 'Abd-ul-lah; *"İslām Şāh babasına debdebe ve tantana içinde yaşamayı sevmesiyle, dominyonlardan ve fetihlerden hoşlanmasıyla benzer. O; büyük güce, kabiliyete ve iyi bir tarihe sahip oldu"* demektedir. İslām Şāh iyi bir eğitim almıştı. İlahiyat ve hukuk alanındaki tartışmalarıyla da ilgi çekti. İyi bir asker ve lider, cesur ve enerji dolu, özel hayatında sade biriydi. Babası gibi ağır başlı yargılamada ılımlı ve kendini kontrolde başarılı olabilseydi babasına lâyık bir vâris olacaktı. Soyluların gücünü kırma ve disipline etmede yaptığı teşebbüste Afganlar'ın gücünü kırdı ve onları bölünmüş olarak bıraktı.

İslām Şāh babasının arazi ve yönetim politikasını izledi. Devletin otoritesini daha da kuvvetlendiren, asillerin imtiyazlarını ve gücünü azaltan yeni düzenlemeler getirdi. Köylülerin durumu iyiydi ve hükümetin siyaseti onların tümü üzerinde genel tatmin sağlamıştı. İslām Şāh 1554'de sekiz yıl, dokuz ay ve dokuz günlük bir saltanattan sonra Gavalyār'da öldü.

İslām Şāh'ın Varisleri

İslām Şāh'dan sonra yerine 12 yaşındaki oğlu Firūz Şāh tahta çıkarılırsa da üç ay geçmeden bu çocuğun hem dayısı hem de büyük amcasının oğlu olan (Şēr Şāhın kardeşinin oğlu) Mübaris Hān onu öldürüp kendisi Sultān Mh. 'Adil ya

da 'Adli adıyla tahta çıkar (1554)¹⁷. Onun son derece kayıtsız oluşu ve hükümet işlerine olan ilgisizliği halkı bezdirir; cesaretli Afgan kumandanları onun otoritesinden bıkarlar ve bağımsızlıklarını ilân ederler. Açık olarak ilk isyan eden Çūnār'da Tāc Hān Karrānī idi. 'Adil Şāh isyana karşı yürür. Yokluğunda başkentte kuzeni İbrāhīm Hān, Delhinin hakimiyetini ele alır ve kendini hükümdarlığın sembolü farz etmeğe başlar. Pancāb'da Şēr Şāh'ın yeğeni Aḥmad Hān, Sikandar Şāh lâkabını alır; Delhi ve Agra üzerine yürür. İbrāhīm'i Sambhal'a sürerek bu yerleri ele geçirir. Bangāl'de Mh. Şāh Sūr bağımsızlığını ilân eder; ancak 'Adil'in generali Himu tarafından Bundalkhand'a sürülür, yenilir ve öldürülür. 'Adil Han genellikle 'Adli olarak bilinen büyük bir musikî şinanstı. Afganların kronik hastalıkları olan uyumsuzluk ve disiplinsizlik Hindistan imparatorluğuna mal oldu. Humayun İmparatorluğu tekrar kazanmak için ortaya çıktığında Hindistan işte böyle bir politik durumun içerisindeydi¹⁸.

Mahdvī Hareketi¹⁹

Bu hareketiun kurucusu Sayyid Mh. Caūnpūrī'dir (1443-1504). Sayyid Mh. doğduğu vakit Şarkī devleti zirvesindeydi. Tīmūr'un saldırıları nedeniyle Delhi'de şaşkınlık alemi hakimdi; dolayısıyla alimler ve sanatkârlar Caūnpur'a sığınıyorlardı. Şarki hükümdarları kendileri de ilim ve sanata çok düşküdüler. Nitekim bu dönemde Caūn pūr, Samarḳand ve Golkandah ile yarışyordu. Sayyid Mh. büyük bir alim ve faziletli bir büyüktü, kalenderlere has bir yaşam sürüyordu. Ancak Bahlūl Lōdhī 1476 da Sulṭān Hüseyin Şarkī'yi yenip Caūnpur'u Delhi sultanlığına katınca Caūnpūr'un tüm ihtişamı yok oldu. Bu durum Sayyid Mh. Caūnpūrī'yi çok sarstı. O Caūnpur'un yok olmasını İslâmın çöküşüyle açıklayıp 'Asr-ē Şadet dönemindeki İslâmi değerleri yeniden canlandırmak için faaliyete geçti.

17- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 56.

18- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 47.

19- Sibt-e Hasan, Pakistan men Tahzib ka İrtika, s. 227-231, 5. baskı, Karaçi 1984.

Onun bu niyetinde Müslümünlar'ı Bhaktī Hareketi'nin etkisinden koruma duygusunun da bulunması mümkündür. O âhir zamanın Mahdisi olduğunu ilân etti. Binlerce saf Müslüman ona Bi'at etti. Maḥdiy-ye Mau'ūd inancı Hristiyanların Masih-ē Mau'ūd inançlarının İslâmi şeklidir. Sayyid Mh. Cāunpūrī'nin, Maḥdiy-ye Mau'ud olduğu iddasında bulunduğu günlerde tesadüfen Ḥazrat-ē Muḥammad'in Hicreti bin yıla yaklaşıyordu. Tīmūr'un ülkede yaptığı tahribat ve gittikten sonra da yaygınlaşan perişanlık durumunu Müslümanlar, Maḥdiy-ye Mau'ūd'un geleceğinin habercisi saymışlardı ve Sayyid Mh.nin müridlerinin sayısı artmaya başlamıştı. Alimler Cāunpur'da Sayid Mh.in tutulmasını çekemediler. Ona Kufr ve İlhād fetvası verdiler ve onu öylesine sıkıştırdılar ki, nihayet o mecbur kalarak Golkāndah (Golkanda)'ya (Dakan) gitti; fakat orada da ona rahatça oturmak nasib olmadı. Elbette pek çok insan orada onun eğitiminden etkilenip Maḥdvīci oldular (Ḥaydarābād Dakan'da Maḥdvī Fırkası halâ mevcuttur). Sayyid Mh. Dakan'dan Guçrat'a oradan da Ṭhaṭh'a geçti. Burada yaklaşık bir buçuk yıl kadar kaldı. Ḥacc'a giderken Balūcistān'da Farah mevkiinde bir düşman tarafından katledildi.

Maḥdvīlik Anlayışı

Maḥdvīler kişisel mülkiyete karşıydılar. O, İslâm'ın kişisel mülkiyete müsaade etmiyip aksine ortak mülkiyeti desteklediğini iddia ederdi. Nitekim Maḥdvīliği kabul ettikten sonra herkes bütün varlığını cemaate teslim ediyordu. Her halde din bilginleriyle devlet ileri gelenlerini Maḥdvīlerin can düşmanı yapan uygulama tarzı işte buydu.

Maḥdvīlik, İslām-ē İhyā'nın saldırgan bir hareketiydi. Maḥdvīciler Şa a'ir-e İslāmī'yi eksiksiz uygulamanın her Müslümanın görevi olduğuna inanıyorlardı. Eğer bir kimse bu şekilde davranmazsa o cezalandırılarak mecbur bırakılırdı. Nitekim bu insanlar silâhlanarak çarşılara çıkarlar; birini haram bir şey satarken görürlerse onu yok ederler, alıcıyı şiddetle cezalandırırlardı. Hüküm-

darlar bunlardan öylesine çekinirlerdi ki, hiçbiri onların faaliyetlerine müdahale cesaretini gösteremezlerdi.

Şeyh 'Alā'ī Biyānvī ve Mevleviler

Derler ki; İslām Şāh Sūrī siyasi menfaatleri sebebiyle başlangıçta Mahdvīleri kullanmak istiyordu. O günlerde Mahdvī Hareketi'nin başı Şeyh 'Alā'i Biyānvī idi. İslām Şāh onu Agra'ya çağırdı . O saraya geldiğinde padişahın karşısında baş eğerek selām verme yerine sadece "Selamun'aleyk" demekle yetindi. Şadr-us-şudur Mōllā 'Abd-ul-laḥ diğer mevlevilerle birleşerek Şeyh 'Alā'ī'yi öldürmek için müsaade istedi. Ancak İslām Şāh aksine ona Muhtasib görevini teklif ettiyse de Şeyh 'Alā'ī padişahın bu teklifini reddetti.

Dini deliller işe yaramayınca mevleviler siyasi silah kullanmaya başladılar ve padişaha Mahdivelerin devlet için çok büyük bir tehlike olduğu şikayetinde bulundular. Tam o günlerde Hindiyah eyaletvalisi Bahār Hān Survānī kabilesiyle birlikte Mahdvī oldu.

Bunun üzerine Sadr-us-sudur "*Mahdvīler devleti ele geçirme rüyası görmektedirler*" diyerek padişahın kulağını doldurdu. 1549'da İslām Şāh'ın, Niyāzī Pathanların isyanını bastırmak için Pancāb'a gitmesi gerekmişti. Biyāna'ya yaklaşıncı Şadr-uş-şudur onu, Biyānah civarında üç-dört yüz silāhlı Mehdivilerle birlikte bulunan ve isyancı Niyazilerle de ilişkisi bulunan Şeyh 'Abd-ul-laḥ Niyazī aleyhine kışkırttı. O 'Abd-ul-laḥ Niyāzī ile Şeyh 'Alā'ī'yi tutuklattı ve kamçılanmalarını emretti. 'Abd-ul-laḥ Niyāzī tövbe etti; ancak Şeyh 'Alā'ī inancında ısrar etti ve kamçılara dayanamayarak öldü. Şeyh 'Alā'ī'nin ölümünden sonra Mahdivilerin katliamı başladı.

CALĀL-UD-DĪN MUĤAMMAD AKBAR (1542-1605)

Doğumu

Ekber 23 Kasım 1542'de¹ Āmarkōṭ'ta dünyaya geldi. Annesi Humayun'un ikinci eşi Hamīdah Bānū Bēgam idi. O günlerde Humayun, Şēr Şāh'a yenilmesi ve saltanatını kaybetmesinden dolayı sığınacak bir yer arıyordu. Çocuğunun doğumu üzerine beraberindeki kader arkadaşlarına, bu mutlu haberdan dolayı, verebileceği hiçbir şeyi yoktu. O yanında bulunan güzel kokuyu yanındakilere dağıtıp şöyle dedi:*Oğlumun doğumu dolayısıyla size verecek hiçbir hediyem yok. Bu kokuyla oda koksun ve bu şekilde çocuğumun şöhreti dünyaya yayılsın*². Humayun'un bu duası kabul olacak ve Ekber'in şöhreti gelecekte tüm dünyaya yayılacaktı³.

Tahta Çıkışı

Babası öldüğü vakit Ekber, Pancāb'da bir kasaba olan Kalāūnur'daydı. Ekber'e büyük destek veren Bayram Hān, onu 14 Şubat 1556'da tam bir güvenlik içerisinde tahta çıkardı. Ekber tahta çıktığında henüz 13 yaşındaydı ve Bayram Hān onun hamiliğini üstlenmişti⁴.

Ekber'e babasından tek kalan şey küçük ordusu ile babasının sadık hizmetkârı Bayram Hān idi. Ekberin en büyük düşmanlarını müsamaha göster-

-
- 1- Bazı kaynaklarda, örneğin; Abu-i-fazl, Nizam-ud-din-ehmad vd. Ekber'in doğum tarihini 15-Ekim-1542 olarak verilmiştir (Tarih-e Pak-o-Hind, s. 253).
  - 2- Hāşmī, Anvar, Tārīḥ-ē Pāk-ō-Hind, s. 254, 4. baskı, Karāçī 1974.
  - 3- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 253-254.
  - 4- K. Ali, A New History of Indo-Pakistan since 1526, Book II, s. 44, Dacca 1968.

meksizin sert bir tavırla dize getiren ve devletin kanunlarına bağlı olmayı sağlamakla Bayram Han, Babur ailesine en büyük hizmeti yapmış oluyordu⁵.

Ekber'in Tahta Çıkışı Sırasında Müslüman Hindistan'ın Durumu⁶

Ekber tahta çıktığında Delhi tahtını düzensiz ve karışık bir durumda buldu. Kıtık ve veba Delhi ve Agra dahil Kuzey Hindistan eyaletlerinde kol geziyor, pek çok insan bu sebeplerden dolayı hayatlarını kaybediyorlardı. Hayatının son günlerinde imparatorluğun sınırlarının küçük bir kısmını kurtarabilen babası teşkilatsız, düzensiz ve yıpranmış bir imparatorluk bırakmıştı. V. A. Smith'e göre; *"Ekber tahta çıkışı sırasında hükümdarlığına tam hükmediyordu."* Ayrıca bir çok taht iddiasında bulunanlar vardı. Onlardan iki Sūr prensi; İbrāhīm Sūr ve Sikandar Sūr, taht için mücadele ediyorlardı. ama hepsinden ünlü ve güçlü olanı Âdil S. āh'ın Hindu veziri Hīmū idi. Hīmū o denli güçlüydü ki, Delhi ve Agra'yı istilada başarılı oldu ve tahta çıktı. Kābil, Ekber'in kardeşi Mh. Hākīm'in yönetiminde Bangāl, Malva, Guchrāt, Gandvāna, Orissa, Kaşmīr, Sindh, Balūcistān ve Dakan bu süre içerisinde özgürlüklerinin tadını çıkardılar. Racput'lar üstlerindeki şoku atmışlar ve artık kendi kalelerinde güçlenmişlerdi. Portekizliler batı denizi sahillerinde yerleşmiş ve Arap denizi ile İran körfezindeki üstünlükleri Hacca giden Müslümanlara zorluk ve tehlike nedeni olmuştur.

Bu çocuk hükümdar babası Humayun'un yerine geçmeye çağrıldığında Müslüman Hindistan'ın durumu işte böyleydi. Ama o, hükümdarlık gemisini bu fırtınalı günlerde yürüten Bayram Hān'ın destek ve güvenine sahip olma şansına sahipti ve bu zat efendisine sadakat ve güvenle hizmet etti.

Delhi ve Agra'yı ele geçirdikten sonra Ekber ordularının üzerine yürüyen Hīmū, Bayram Hān ile 1556 Kasımında tarihi Panīpat savaş meydanında karşı

5- Sh. A. Rashid, A Short History of Pakistan (Book Three, The Mughul Empire), s. 48-49, Karachi 1967.

6- K. Ali, a.g.e., s. 44-45.; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 50.

karşıya geldi. Himu imparatorluğa karşı başlangıçta basit başarılar ettiysede sonunda zafer şansı Bayram H̄n ve Ekber'e güldü. Bu Panīpat savaşı Müslüman Hindistan tarihinde kesin karar veren bir savaştı. Bu savaş ile Hinduların egemenliklerini kurma ümitleri yerle bir oldu. Ekber'in orduları süratle Delhi ve Agra'yı istila ettiler. Ellere büyük miktarda ganimet geçti ve bu aynı zamanda onlara genişleme yolunu hazırladı.

Bayram H̄n ve Ekber daha sonra Sikender Sūr'a doğru ilerlediler ve Pancāb'a yürüyerek Mankot kalesini kuşattılar. Sikandar 15 Mayıs 1557'de teslim oldu. 'Adil Şāh aynı yıl içinde Orissa'da öldürüldü. İbrāhīm H̄n ortadan kayboldu. Bütün Sūrī'ler bertaraf edildi ve hanedanlıkları sona erdi.

Bayram H̄n

Aslen Türkmen ve Şii olan Bayram H̄n, zamanın en önemli isimlerinden biriydi. Bu dertlerle ve tehlikelerle dolu zamanda o, Humayun'un yanında yer aldı ve onunla bütün yoksulluğunu, sürgün hayatını paylaştı. Humayun ona çok şey borçluydu; dolayısıyla Kandāhar fethedildiğinde onun meziyet ve hizmetinin taktiri karşılığında kendisini o şehre vali tayin etmişti. Sarhind şehri ona Cagir olarak verildi, Hanlarhanı yapıldı. Ekber'a atalık tayin edildi ve daha sonraları H̄n Bābā diye çağrıldı. 1556'dan 1560'a kadar olan Ekber'in hakimiyet günlerine "Bayram H̄n'in atalığının dönemi" denir. Bu dönem boyunca Ekber, Bayram H̄n'in tavsiyeleri doğrultusunda yönetimini sürdürmüştür⁷.

Ekber iktidara geldiğinde Bayram Han tüm enerji ve kabiliyetini onun emrine sundu, zekâsı ve becerikliliği ile imparatorluk tehlikelerden korundu. Daha önce de bahsedildiği üzere ikinci Panīpat savaşı onun sayesinde kazanıldı ve kaybedilen araziler kurtarıldı⁸.

Bayram H̄n'in Düşüşü

Bayram H̄n görevlerini büyük bir bağlılık ve inançla yerine getiriyordu.

7- H̄smī, Anvār, a.g.e., s. 258.

8- K. Ali, a.g.e., s. 46.

Artık gücü zirveye ulaşmıştı. Gavalıyār zaptedilmiş ve Cāūnpūr da buna eklenmiş; ancak bundan sonraki seferler Bayram Ḥān'ın başarısızlıklarıyla sonuçlandı. 1559'un sonlarıyla birlikte çeşitli etkenler Bayram Ḥān'ın çöküşünü kaçınılmaz hale getirdi. Bayram Ḥān'ın saltanatı 1556'dan 1560'a kadar sadece dört yıl devam etti. 1560'da Ekber tarafından azledilerek Mekke'ye gitmesi emredildi. Onu azle götüren pek çok sebep vardı. Bunlar ana hatlarıyla aşağıdaki şekilde özetlenebilir⁹.

a- Ekber'in haremde nüfuzlu bir grup gelişti ve Bayram Ḥān'ın iktidar ve nüfuzunun artmasından dolayı saraydakiler arasında kıskançlıklar başgösterir hale geldi,

b- Bayram Ḥān Şii inançlıydı. Oysa hükümdar, hane halkı ve ileri gelenlerin çoğu Sünnî inanca sahiplerdi. Yaşlı asiller yabancı birisinin hükümdar üzerinde bu denli etkili olmasına dayanamadılar,

c- Bayram Ḥān tarafından kullanılan mutlak yetki onun başını döndürdü; dolayısıyla da durumu mağrur ve ayrıcalıklı bir hal aldı. Bu durum hükümdar ve asiller tarafından hoş karşılanmadı. Bayram Ḥān'ın kendi mezhebinden olanlara gereğinden fazla ilgi göstermesi, düşüşünün en önemli etkenlerinden biri olmuştur. O kendi memurlarına, Ḥān ve Sultān, ünvanları vermeye başladı. Dal-kavuklarına da çok büyük Mansab'ları veriyordu,

d- Ekber gitgide Bayram Ḥān'ın sadakatinden şüpheye düşmeye başladı. O, Bayram Ḥān'ın kendisini tahttan indirerek, Kāmṛān'ın oğlu Ābu-l-kāsım'ı tahta geçirmek istediğini sezmişti. Ekber işte buna tahammül edemezdi¹⁰.

e- Delhi valisi Tardī Beyin idamı Bayram Ḥān'ı çok gözden düşürdü. O, sırf Afganlara mukavemeti uygun bulunmadığı için Tardī Bey'i öldürdü. Soylular bu infazı keyfi buldular ve kendilerinin de Bayram Ḥān'ın iktidarı devam ettiği sü-

9- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 50.

10- Ḥāshimī, Anvār, a.g.e., s. 259.

rece tehlikede bulduklarına karar verdiler. Bu nedenle Bayram Hân'ın azli yönünden genç hükümdarı ona karşı kışkırtmaya başladılar¹¹.

f- Bayram Hân'ın azlinde saray entrikaları her şeyden fazla etkin olmuştur. Ekber'in annesi Hamîdah Bânû Bēgam, süt annesi Maham Anāgā ve Maham Anāgā'nın oğlu Adham Hân ile onun bir akrabası olan Şihāb-ud-dīn gizlice anlaşarak plân yaptılar ve Ekber'ı ona karşı kışkırttular. Smith'e göre; "*Maham Anāgā bu anlaşmada çok önemli bir rol oynamıştı*". Çünkü o Bayram Hân'ın yerini almak ve kendi hükümetini kurmak istiyordu¹².

1560'da Ekber Bayram Hân'a, bütün yükümlülüğünü almaya karar verdiğini ve Mekke'ye gitmesini istediğini bildirdi. Ona bir de takım elbise verdi¹³. Korumucusu bu emre rıza gösterdi. Fakat daha sonra bulunduğu mevkiye yakışmayan bir muamele ile karşılaştığından isyan bayrağını çekti, ancak yenildi ve yakalandı. Ekber Onun Mekkeye gitmesine izin verdi¹⁴. Bayram Hân, Mekkeye giderken Kathyāvar bölgesinde bir Afganlı'nın saldırısına uğradı ve öldü¹⁵. 4 yaşındaki oğlu Âbd-ur-raḥīm, Ekber'in koruması altına alındı. Badāyūnī şöyle söyler; "*Akıl, cömertlik, sadakat, tedbirlilik, alçak gönüllülükte o herkesi geride bıraktı...Hindistan'ın ikinci kez fethi ve imparatorluğun kurulması Onun tükenmek bilmeyen gayretleri, gücü ve dirayetli politikası sonucu gerçekleşti*"¹⁶.

Maham Anāgā

Bayram Hân'ın düşmesi Akber'e devletin sorumluluğunu bütünüyle kendi eline almasını sağlayamadı. iki yıl boyunca o süt annesi Maham Anāgā ve oğlu Adham Hân ile, süt annesinin akrabalarının etkisi altındaydı. Bu dönem (1560-

11- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 50.

12- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 259.

13- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 259.

14- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 259.

15- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 259-260.

16- K. Ali, a.g.e., s. 48.

1562) pek çok tarihçi tarafından -kadın devleti veya hükümeti- olarak tanımlandı¹⁷.

Ekber 1561'de Şams-ud-dīn Muḥammad Atkā'yı Vazīr-ē Āzam (Başvezir) yaptı ve Ādham Ḥānı da Malva işi için gönderdi. Adham Ḥān Malva Hükümdarı Bāz Bahādur'u yenilgiye uğratarak bütün ganimete, haremdeki kadınlara ve müzisyenlere el koydu; ancak Ekber'e sadece birkaç fil yolladı. Bunun üzerine Ekber, Adham Ḥān'ı derhal Delhi'ye tekrar çağırdı. Maham Anaga bu davranışına çok sinirlendi, artık iktidar onun ellerinden çıkıyordu. Ādham Ḥān da ilerleyeceği yerde düşmeye başlamıştı. Ādham Ḥān bir gün hükümdarlık sarayında Şams-ud-dīn Atkā Ḥān'ı öldürdü. Büyük bir olasılıkla Ekber'i de öldürecekti. Ekber Ādham Han'ı çatıdan yere fırlattı ve o öldü¹⁸. Maham Anāgā da oğlunun üzüntüsüyle çok kısa bir süre sonra can verdi (1564). Ve bu şekilde kadınlar hükümeti dönemi de sona erdi.

Bu olaydan sonra Ekber kendisinden başka kimseye güvenmemeye karar verdi. Başkalarına danıştı, ancak her zaman son kararı kendisi verdi. Hiç kimse onun üzerinde nüfuza sahip olamadı. İki yıl geçmeden gelecekteki siyasetin ana hatlarını kesin olarak belirledi¹⁹.

Ayaklanmalar

Ekber, fetih faaliyetlerine girişmeden bir seri isyan ve başkaldırılarla uğraşması gerekti. Malva'ya Bāz Bahādur'a karşı gönderilen Adham Ḥān ve Pīr Muḥammed büyük başarılar kazanmışlardı; ancak şiddet ve zulümde aşırıya kaçmalarıyla kendilerini gözden düşürdüler. Ayrıca ele geçen ganimetlerin büyük bölümünü başkente göndermediler. Ekber ani bir seferle Malva'ya girer ve onları şaşırtır. Adham Ḥān Ekber'in affına sığınır. Ekber'in sınırı ancak Maham Anā-

17- K. Ali, a.g.e., s. 49.

18- Ḥāsmī, Anvār, a.g.e., s. 260-261.

19- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 53.

gā'nın gelişinden sonra yatışmıştı²⁰.

Caūnpūr'un Özbek Lideri H̄n Zamān 1565'de isyan bayrağını çeker, fakat imparatorun yaklaştığını duyunca ona itaat eder. Bir diğer Özbek kumandanı Ābd-ul-laḥ H̄n da Ekber'e karşı ayaklanır. Sonunda Ekber onun üzerine yürür ve Gucarāt'a sığınmaya mecbur bırakır. O Gucarāt'tan hain H̄n Zamān ve 'Arif Han'ın bulunduğu Caūnpur'a gidip onlarla birlik olur. Bu ayaklanma Özbek kumandanlarının bir tür genel isyanıydı. Bu isyan kardeşi Mh.'in Pancāb'ı istilâ ettiği sıradaydı. Ekber bu sürede fevkâlade bir cesarat ve uyanıklılık gösterdi. Kardeşini geriye attı ve isyancı Özbekleri hezimete uğrattı. Özbek isyanı bu şekilde geçici olarak bastırılmış oldu²¹.

Ekber'in Racput Politikası

Ekber büyük bir devlet adamıydı. O, tüm hedeflerine ulaşmak için tebaasının tamamıyla işbirliği ve iyi niyet temel alınmaz ise imparatorluğunun gittikçe zayıflıyacağına kesinlikle inanıyordu. O eğer Hindistan'ı yönetmek istiyorsa Racput'lar gibi cesur, cömert ve güvenilir bir topluluğu kendi tarafına çekmenin zorunlu olduğunu da biliyordu. Uzağı gören bir devlet adamı olarak Racput'larla uyumlu ilişkiler kurmaya çalıştı. Ekber ilk olarak Hindu hacılardan alınan vergiyi (cizye) kaldırdı²².

Ekber bütün Hindulara mutlak din özgürlüğü ve sosyal yaşamlarını inandıkları şekilde yaşamalarına imkan tanıdı²³. Hindu mabet ve Hinduların eğitimleri için eğitim kurucularının inşası için mali destek sağlandı.

1562 yılında Ekber Cēpur Racası Bahārī Māl'in kızıyla evlendi. Cēpurlarla kurulan bu akrabalık Ekber'in daha sonraki Rācpūt politikasının esasını oluşturdu ve nesiller boyunca Cēpur ailesi Baburlu tahtına en sadık aile olarak büyük

20- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 52.

21- K. Ali, a.g.e., s. 49-50.

22- Hāshmī, Anwār, a.g.e., s. 266.

23- K. Ali, a.g.e., s. 50.

yardımlarda bulundular. Dr. Banī Prasad; *"Bu evlilik Hindistan politikasında yeni bir dönemin doğuşunu temsil etti ve memlekete bir grup övgüye değer yöneticiler kazandırdı"* demiştir²⁴.

Ekber en büyük oğlu Salim'î (Cihāngīr) de 1584'de bir Rācpūt şehzadesiyle evlendirdi²⁵.

Ekber Rācpūtlara çok yüksek Manşab'lar verir. Raca Bahāri Māl'in oğlu Bhagvān Dās ve onun yeğeni Mān Singh derhal Ekber'in beyleri arasına dahil edildiler ve onlara yüksek Manşablar²⁶ verildi. Rācpūt Raca'larla iyi ilişkiler kurabilmek için Ekber onların yanına kendi elçisini gönderir; pek çok Rācpūt hükümdar onun dostu olurlar. Bu şekilde Rācpūtlarla ilgili hükümet politikası çok başarılı olur, son derece güzel sonuçlar verir ve Rācpūt muhalefeti son bulur. Onların yardımıyla pek çok fetihler yapılmıştır²⁷.

Ekber Rācpūtlara karşı izlediği uzlaştırıcı politikaya rağmen onların siyasi özgürlüklerine müsamaha göstermedi. Egemenliğini kabul etmeyen Rācpūt devletlerine karşı savaşmakta da hiç tereddüt göstermemiştir²⁸.

FETİH ve İLHAKLAR

Gandvānā'nın Fethi

Ekber iktidarının ilk günlerinde Delhi, Agra, Acmīr, Gavalyār ve Cāunpūr'u fethetti. Bāz Bahādur Malva'nın yöneticisiydi. Bāz Bahādur imparatorluk kuvvetleri tarafından yenildi ve Malva 1561'de fethedildi. Malva'yı fethettikten sonra o, orta Hindistan eyaletleri arasındaki Gandvānā Rācpūt devletlerine doğru dikkatini çevirdi²⁹. Gandvānā (şimdiki Madhyā Pradesh eyaletinin kuzey bölümü) 15 yıl boyunca çok başarılı bir biçimde ünlü Rānī Durgavātī tarafından yö-

24- K. Ali, a.g.e., s. 50-51.

25- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 266.

27- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 267.

28- K. Ali, a.g.e., s. 50-51.

29- K. Ali, a.g.e., s. 53-54.

netildi. 1564'te Bundelkant'teki Pannā Racalığını zapteden ʿAbd-ul-macīd ʿAsaf H̄ān'a Gondvānā'ya doğru ilerlemesi emredildi. Rānī'ye sapanan iki ok onu sakat bıraktı ve her şeyini yitirdiğini görünce kendini hançerleyerek canına kıydı. ʿAsaf H̄ān daha sonra krallığın hazine merkezi olan Chauragarh'a yürüdü ve fazla zorlanmadan orayı da ele geçirdi. Böylelikle Rānī'nin ve daha öncekilerin paha biçilmez değerdeki hazineleri Ekber'in eline geçmiş oldu³⁰.

Çittor'un Düşüşü ve Mēvar³¹

Çittor kuşatması Ekber'in en ünlü askeri teşebbüslerinden birisiydi. Bu kalenin stratejik önemi Hint-Türk İmparatorluğunun acil müdahalesini gerektiriyordu. Keza Rānā, Bāz Bahādur'a sığınma hakkı verdiği için Malva'nın kaçak hükümdarı ve isyancı Mirzā'ya yardımlarından dolayı Ekber'e müdahale gerekçesi vermişti. Buna ilaveten mağrur Rana, Türklerin otoritelerine 1567'de meydan okudu. Kuzey Hindistan'ın mutlak hakimi olmak isteyen Ekber büyük bir orduyla Rānā Udāī Singh'in üzerine yürüdü. Onun yaklaşması üzerine başkentinin sorumluluğunu Cayāmal'a bırakarak Rānā Udāī Singh dağlara kaçtı. Cayāmal derhal kurşuna dizildi. Racputlar son adamlarına kadar cesaretle savaştılar. Ekber böylece Çittor kalesini fethetti.

Çittor'un düşmesiyle diğer Rācpūt reisleri Ekber'a itaat ettiler. Bundelkand, Ranthambūr ve Kalincār reisleri derhal Ekber'e boyun eğmekle kalmayıp aynı zamanda kızlarını Ekber ile evlendirdiler. Böylece Rācpūt hükümdarları peşpeşe Hint-Türk İmparatorunun üstünlüğünü itiraf ettiler, fakat Mēvar Rānāsı onun egemenliğini kabul etmedi. Udāī Singh'in ölümünden sonra oğlu Rana Pratap, Mēvar'ın hükümdarı oldu. Gerçi o başkentsiz ve imkansızdı. Buna rağmen Ekber'e boyun eğmekten kaçındı. Ekber, Mān Singh ve ʿAsaf H̄ān kumandası altında çok büyük bir askeri kuvveti Rānā'ya karşı gönderdi. Haldighat savaşında

30- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 54.

31- K. Ali, a.g.e., s. 53-54.

Rānā Pratap yenildi ve dağlara sığındı. Fakat cesaretini hiç kaybetmedi. Oğlu Âmar Singh, imparator ile mücadeleyi sürdürmeye çalıştı, fakat yenildi. Artık Ekber, Racputānā'nın Mēvar hariç tartışılmaz sahibi oldu. Rācpūtlar da onun hoşgörülü ve şefkatli politikası sebebiyle en sadık taraftarları oldular .

Gucrāt'ın Fethi

Gucrāt bölgesi Humayun'un geçici fetihlerinin bir parçası olmuştur. Bu bölge Bahādur Şāh'ın ölümünden sonra anarşi içine düşmüş ve Muẓaffar Şāh'ın otoritesini çok az uygulayabildiği beyliklere bölünmüştü³² . Rācpūtānaya boyun eğdirdikten sonra Ekber, Hint-Türk İmparatorluğunun kaybedilmiş vilayetlerinin tekrar geri alınması için karar verdi. Muẓaffar Şāh zayıf ve ehliyetsiz bir yöneticiydi. Onun veziri İfīmād Hān bu eyaleti karışık ortamdan kurtarması için Ekber'i davet etti. 1572'de Ekber bizzat Gucrāt'a karşı yürüdü. O Aḥmadābād'a ulaştığında Muẓaffar Şāh teslim oldu. Ekber Şubat 1573'de bir buçuk aylık kuşatmadan sonra Gucrāt'ı ele geçirerek zapt etti ve Fathpūr Sikri'ye geri döndü. Fakat o henüz başkentine ulaşmamıştı ki yeni fethedilen eyalette Mirzā tarafından yönetilen yeni bir isyan çıktı. Derhal bir birlik göndererek Aḥmadābad yakınlarında 1573 Eylülünde beylerle savaşa girişti ve onları büyük bir hezimete uğrattı. Gucrāt böylece fethedildi ve imparatorluğuna ilhak edildi. Gucrāt'ın fethi Ekber'in iktidarı tarihinde önemli bir devri gösterir. Bu fetih onun imparatorluğunun sınırlarını denize kadar genişletti ve artık imparatorluk Sūrāt ve diğer batı limanları üzerinden geçen zengin ticaretten yararlanmaya başladı. Devlet geliri geniş çapta arttı ve imparatorluk ilk kez Portekizlilerle yakın ilişkiler içerisine girdi. Aynı zamanda Gucrāt'ın fethi daha sonraki fetihlere de zemin hazırladı³³ .

32- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 58.

33- K. All, a.g.e., s. 53-54.

Bangāl'ın Fethi

Bangāl'de müstakil bir krallık kuran Süleyman Karrānī, Ekber'in ege-menliğini resmen kabul etmiş ve onunla dostça ilişkiler sürdürmüştü. Fakat ölü-mü üzerine en genç oğlu Dāūd, Ekber'in otoritesini reddetti ve kendi adına para bastırttı. Ekber bunun üeziren Bengāl hükümdarına karşı yürüyüşe geçti, onu Patna ve Hacipur'dan attı. Savaşın idaresini Muḥmin Hân ve Tōdar Māll'e bırakarak başkentine geri döndü. 1557'de Orissā'daki Tukarioi'de yapılan kader savaşın-da Dāūd yenildi ve hükümdara boyun eğerek vergi vermeye mecbur edildi. Fakat kısa bir süre sonra Dāūd sözünde durmadı ve ayaklandı. Ekber ordularına tekrar Dāūd'un üzerine yürümelerini emretti. Dāūd yenildi ve 1576 yılının Temmuzunda Rācmahāl yakınlarında yapılan bir meydan savaşında öldürüldü. Bengāl artık Hint-Türk İmparatorluğunun bir parçası haline geldi³⁴.

Bangāl İsyanı

1580-1581 yılları arasında Ekber, döneminin en ciddi isyanıyla tehdit edil-di. Bengāl ve Bihārli kumandanlar arasında sadakatsizlik yaratmak için çeşitli sebepler yaratılmıştı. İlk önce 1578'de Han Cahān öldü ve Muḥaffar Hân Turbātī yerine geçti. Yeni validen atların damgalanması uygulamasının düzeltilmesi istendi. Aynı zamanda bu durumu Cagirilere taşındı ve devlet tarafından yeni dü-zenlemeler getirildi. Bu düzenlemelerin uygulanması büyük derecede hoşnutsuzluk yarattı. Bangāl ve Bihār ordularında yüzde yüz ve yüzde ellilik bir maaş artışı emreden Ekber'e karşılık, imparatorluk bakanı Şāh Manşūr kendi sorumluluk-luğunda bu artışı ard arda %50 ve %20 oranında düşürdü³⁵. Bu askerler arasında büyük hoşnutsuzluğa neden oldu. Nihayet Ekber'in dini siyaseti bu krizi hızlan-dırdı. Onun, Sulḥ-ē Kul (herkesle barış içinde olma) ilkesi muhafazakâr ulema ta-

34- K. Ali, a.g.e., s. 53-54.

35- Konuyla ilgili olarak "A New History of Indo-Pakistan since 1526 Book II" adlı eserde, maaşlarda Bangal'de %50, Bihar'da %30 oranlarında azaltma yapıldığı yazmaktadır. Bkz., a.g.e., s. 54-55.

rafından ayrılış olarak görüldü. Onlar açıkça Ekber'i İslam'dan dönen biri olarak açıkladılar. Bangāl ve Bihār'daki asiller başkaldırdılar. 1584 yılındaki isyan Raca Tōdār Māll ve Mirgā Áziz Kōkah tarafından bastırıldı ve ülkede düzen yeniden sağlandı³⁶.

Kābil'in Fethi

Haziran 1585'te Mirzā Mh. aşırı içkiden ölünce fırsattan yararlanan Ekber Kabil'i imparatorluğa katmaya karar verdi. 1580'deki saldırı Ekber'e prestij kazandırmıştı. Mān Sing'in ilerleyen birliklerini Ekber izledi. Mān Sing'in harekâtı başarılı oldu. Afganlılar teslim oldular, fakat Mirzā Hākīm'in amcası Faridūn, Hakim'in genç oğlu Turan ile başarısız bir kaçma teşebbüsünde bulundu. Man Sing, Faridun ve genç prensi geri getirdiğinde Ekber Ravālpindīdeydi. Faridūn Mekke'ye gönderildi ve imparatorluk hükümeti sonunda Kābil'de kuruldu³⁷. Bu Kābil zaferi imparatorluğa büyük ferahlık getirdi. Bu zafer Mirzā Mh. Hākīm'i Hindistan hükümdarı yapmak isteyen muhafazakar isyanlara acı bir darbe indirdi. Aynı zamanda Ekber'e geri kalan hayatında mutlak bir egemenlik verdi ve kuzey-batı sınırı yönünden istilâ korkusunu da giderdi³⁸.

Sindh, Balūcistān ve Kandahār'ın Fethi

Bu sıralarda Kaşmīr, yöneticisinin kötü idaresi yüzünden bir kargaşa içerisindeydi. Bu karışık Ekber'e oranın içişlerine karışma fırsatını verdi. Ayrıca vadinin fevkalâde iklimi ve doğal manzarası, 1586'da burayı imparatorluğuna katmaya başlayan Ekber'in dikkatini çekmiş olabilir. Bundan böyle Kaşmīr imparatorlarının yazlık başkenti haline geldi. O, sonra Sindh ve Balūcistān'ın fethine karar verdi. Bu görev orayı Hint-Türk İmparatorluğuna katan hanlarhanı Abdur-rahim'e verildi. Sindh ve Balūcistān'ın fethi, Kandahār'ın fethi için Ekber'e

---

36- K. Ali, a.g.e., s. 55.

37- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 68.

38- K. Ali, a.g.e., s. 55.

büyük fırsat verdi. Kandahār şahı Mirzā Muẓaffar Hüseyin Özbekler ile çatışma halinde bulunuyordu. Ekber bu durumdan yararlanarak Kandahār'a bir askeri hareket düzenledi ve şah ile ilişkilerini gerginleştirmeden oraya 1595'te imparatorluğuna kattı³⁹.

Ekber'in Sınır Politikası

Ekber iktidara geldiğinde sınır problemini ciddi olarak ele aldı. Kardeşi Mh. Hakīm'in ölümünden sonra Kāb il, Hint-Türk İmparatorluğuna ilhak edildi. Kāb il'in korunması için, karışıklık çıkartan Afgan kabilelerinin gücünü kırmak imparator için zaruriydi. Tam o esnada Âbd-ul-laḥ'in liderliğindeki Özbekler, Ekber'in İmparatorluğuna karşı bir tehlike kaynağı olduğunu gösterdiler. Ekber Özbeklerin kuvvetleriyle Rōshnī 'leri yenmede başarılı oldu. Rōšnīlerin lideri Calāl, Hindistan'ın istilasını plânlamıştı, fakat Gazne'de öldürüldü ve karısı, çocukları tutsak edildi⁴⁰.

Aşağı Sindh

Yukarı Sindh ya da Multān toprakları Babur zamanında imparatorluğun ayrılmaz bir parçasıydı. Bhakkar kaleleri 1574'te imparatorluğa ilhak edildi. Dattā yada aşağı Sindh yöneticisi Mirzā Ganī Bēg vergi ödemediği için Ekber, Multān valisi Âbdur Rahim'i 1590'da Dattā'yı alması için görevlendirdi. Âbd-ur-rahim, Mirzā ganī Bēg'i yendi ve Siwistan (Sehwan) ve Dattā'yı teslim etmesi için zorladı. Mirzā'nın boyun eğmesi üzerine cömertçe bir anlaşma yapıldı. O Dīn-ē-İlahī'ye katıldı, topraklar geri verildi ve üç bin kişinin komutanı oldu⁴¹.

Balūcistān ve Kandāhar

1585'de Mīr Maḥsūm, Kuetta'nın güney-batısındaki Sivi (Sibi) kalesine saldırdı ve savaştan sonra Afganlıları mağlup etti. Kabileler kaleyi teslim etmeye

39- K. Ali, a.g.e., s. 55-56.

40- K. Ali, a.g.e., s. 59.

41- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 68-69.

karar verdiler ve Makrān, İmparatorluk otoritesi altına alındı. Aynı yıl Kanda-hār'ın İranlı valisi Muẓaffar Ḥusayn Mirzā, Özbeklerin korkusundan arazisini Ekber'e teslim etti Şāh Bēg, (idareyi elinde tutma göreviyle) vekil tayin edildi ve Kandahār barışçı yollarla imparatorluğa katıldı⁴².

Sınır Kabileleri

1586'da Ekber, Attack'da iken mesele çıkaran sınırdaki kabilelerden Afrīdī ve Yusufzaileri cezalandırmak amacıyla iki birlik gönderdi. Batı ordusu Bocaur kabilesi ve doğu ordusu Mundura'lara karşı harekete geçirildi. Zain Han takviye kuvvet istedi ve iki ayrı birlik, savaş sanatından habersiz Birbal ve Hakim Abu-l-fath komutasında yardımı için gönderildi. Üç kumandan birliklerini Chakdara'da birleştirdiler ve aralarında uyuşmazlıklar baş gösterdi. Zāin Ḥān'ın düşüncesi; Chakdārā'nın kuvvetle elde tutulması, bu arada kabilelere elçiler yollanması ve tekrar Ekber'e katılmaları tavsiyesinde bulunmaktı. Yürüyüş Malākand geçidine değil Karākār ve Mālandrī geçitlerine yöneltilmeliydi. Zain Ḥān geçide girdiğin-de kabile genel taciz hareketlerine başladı ve Karākār geçidinde yapılan savaşta yaklaşık sekizbin asker mahvoldu. Zeyn Ḥān ve Âbu-l-fath hayatlarını kurtardılar, ancak Birbāl mahvoldu. Ekber arkadaşlarının kayboluşuna üzüldü ve Tōdār Māl komutasında yeni bir birlik yolladı. O, kabileyi taciz ederek teslim olmaya zorladı. Daha sonra kabilelerin pasifize edilmesinde büyük başarılar sağladı⁴³.

Rāuṣānīyeler

Hint-Türk ordusunun ortaya çıkmasından yaklaşık yirmi yıl önce, ismi Bayāzid olan Hindistan doğumlu bir Afganlı tarafından Afganlı kabileler Rāuṣā-nīye mezhebine döndürüldüler. Bayāzid büyük ölçüde İsmaili doktrinlerinden esinlendi ve bir çok müridler oldu ve mezhep genişledi. O, izleyicileri tarafından

42- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 69.

43- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 69-70.

Pîr Râuşan diye anılırdı. Öğretilenlerin Kuran'dan daha önemli olduğunu, Allah'ın insanların ibadetine ihtiyacı olmadığını ve kendisini izlemeyenlerin sadakatsiz olduklarını söyledi. Adamlarının, asi olan müslümanların arazi ve mallarına el koymasına kanuni kıldı. Bu son emir savaşa çağrı oldu, ancak dini lider Bayāzid 1585'de öldü. Daha sonra oğlu Calāl, Ekber'a saygı gösterdiyse de çok geçmeden o da ayaklandı. Paşāvar ve Gazne'yi sık sık yağmaladı. Her şeye rağmen Mān Singh, Paşāvar-Kābil yolunu açık tutmaya muvaffak oldu. Calāl 1600'de Gazne yakınlarında öldürüldü. Oğlu Ahdād 1611'de Kābil'i yağmaladı, fakat geri sürüldü. Sonunda yenildi ve Cahangir'in hükümdarlığı sırasında 1622'de öldürüldü. Mezhep liderinin ölümüyle Yusufzailer Ortodoks inançlara döndüler⁴⁴.

Dakan Seferleri⁴⁵

Kuzey Hindistan üzerindeki otoritesini sağlamlaştırarak Ekber, Dakan'a doğru yöneldi. O iki değerlendirme ile güneye askeri birlikler göndermeye sevk edildi. Birincisi; Dakan devletlerini kontrol altına almak diğeri de, Portekizlileri denize sürmek için Dakan üzerindeki kontrolünü bir vasıta olarak kullanmak. Dakan'daki karışık durum onun düşüncesini kolaylaştırdı. Vijayanagar Hindu krallığının tahribiyle yardımlaşma unsurları ortadan kalktı ve Dakan'daki Aḥmadnagār, Biçāpūr ve diğer Dakan devletleri arasındaki düşmanlıklar yenildi ve aralarındaki işbirliği kayboldu. İmparator ilk olarak Dakan devletlerini diplomatik metodlarla kontrolü altına almak istedi ve onların saraylarına, kendinin egemenliğini itiraf etmelerini ve düzenli vergi vermelerini isteyen, elçiler gönderdi. Hāndaş hariç, Aḥmadnagār, Biçāpūr, Golkānda sultanları bu teklifi reddettiler. Böylece diplomatik vizyonu başarısız olan Ekber orduya başvurdu.

Ekber'in ordularının ağırlığını ilk hisseden Aḥmadnagardı. Aḥmadnagār tahtı iki rakip arasında anlaşmazlığa yol açtı ve herbiri Ekber'in yardımını iste-

44- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 70.

45- K. Ali, a.g.e., s. 60-61.

diler. İmparatorun, şehzade Murād ve Hanlarhanı Âbd-ur-raḥim komutasında gönderdiği büyük ordu Ahmadnagār'ı 1593 yılında kuşattı. Hükümdarlık ailesinin bir prensesi ve Nizām Şāh'ın kızı olan Çānd Sultāna yiğit ve kahramanca bir savunma gösterdi. Emperyalistler şehri istilada başarısız kalıp ve Çānd Sultāna büyük gerginliğe düşünce bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre sultana, Berār'ı Moğollara bırakmayı kabul etti, fakat bir takım saray entrikaları ve sınır anlaşmazlıkları hemen yapılan anlaşmayı ihlale götürdü ve Aḥmadnagār'a karşı tekrar savaş ilan edildi. Şehzade Dānyāl savaşı yönetmeye gönderildi. Çānd Sultāna savaşın devamını istemedi ve dolayısıyla Moğollara müzakereye başladı. Kısa bir süre sonra kendi subayları tarafından öldürülüp bu şehir Ağustos 1600'de Hint-Türk İmparatorluğu tarafından işgal edildi.

Āsirgarḥ'ın Zaptı⁴⁶

Dakan seferi 1601 yılında ünlü Āsirgarḥ kalesinin fethi ile sonuçlandırıldı. Handaş'teki Asirgarḥ'ın zaptedilmesi Ekber'in zaferi ile sonuçlandı. Aḥmadnagār 'ın kuşatılmasından önceki Ḥandaş Sultānı Raca Ālī, İmparatorun arkadaşıydı. Fakat yeni sultan Mīrān Bahādur imparatorluğun otoritesini kabulü reddetti. Ekber Dakan'a yürüdü, Ḥandaş'in başkenti zorla ele geçirildi ve Asirgarḥ'ın kuvvetli mevkiisi olan kale güvenilir bir şekilde kuşatıldı. Yedi aylık bir kuşatmadan sonra kale düştü ve bütün Ḥandaş krallığı çöktü. Barār, Aḥmadnagār ve Ḥandaş üç eyalet olarak teşkilatlandırıldı ve şehzade Dānyāl valileri olarak atandı.

1602 yılında Ekber artık tüm Hindistan'a hakimdir. O tahta çıktığında Pancaḥ, Delhi ve Agra civarındaki yerler dışında belirli bir sınırı yoktu. Fakat ölümünde imparatorluğu Arap Denizinden Bengāl Körgezi ve Himalayalardan Narmādā'ya kadar genişlemiştir.

46- K. Ali, a.g.e., s. 62.

Ekber ve Portekizliler⁴⁷

Ekber, Arap Denizi (Umman Denizi) trafiğini kontrol eden (Hindistan'ın batı kıyısında bulunan) ve gittikçe kuvvetlenen Portekiz'e hiç ilgisiz değildi. Şubat 1580'de Ekber, Portekizlilerin Hint kıyılarındaki limanlarını almaya karar verir. İş, Dakan'ın Müslüman ve Türk devletlerine bildirilir ve Hacc yolundaki birer engel olan bu limanları alacak orduya yardımda bulunmaları istenir.

Abū-l-fazl; *"bu seferin Hacc yolunu açmaktan başka bir de dağınıklık yerine birlik (bir devletin büyümesi ve küçüklerin ortadan kalkması yolu ile) kurulması"* olduğunu yazar. Ancak bu sefer yapılmayacaktır; sebebi, o sıralarda çıkan bir sürü ayaklanma ve özellikle Bihār ve Bengāl ayaklanmasıdır.

Ekber'in din hakkındaki sınırsız merakı da onun Portekizlilerle irtibat kurmasına yol açtı. Bir çok münasebetlerle onların Goa'daki Hıristiyan Misyonerlerine kendisini Agra'da ziyaret etmeleri için davetiye gönderdi. 1580'de Rodolf Aquiva ve Baba Monserrate'nin başkanlığında ilk Portekiz misyon heyeti sarayına geldi. İkinci misyon heyeti 1590 yılında geldiler, fakat amaçlarını gerçekleştiremediler. Yani Ekber'i kendi inançlarına döndürmediler. 3. Misyoner heyeti ise, o zamanlar imparatorluk sarayının bulunduğu Lahōr'a geldiler. Ekber'in onları saraya davet edişindeki amacı dinden ziyade politikti. Ekber Dakan devletlerine karşı Portekizlilerin yardımını istiyordu .

Ekber'in Son Günleri

Ekber'in son günleri büyük acı ve kederlerle umutsuzluğa bürünmüştü. Sevgili dostu, şair Fēzi 1595'te öldü. Tahtı ele geçirmeye çok hevesli olan Salīm, Allahābād'da kendini bağımsız bir hükümdar ilan ederek amacına ulaşmak üzere Portekizlilerde birlikte entrikalara girişti. 1602 yılında, İmparatorun yakın arkadaşısı Abū-l-fazl'ı Dakan'dan dönerken öldürterek babasını daha da fazla kırdı.

47- Bayur, Y. Hikmet, Hindistan Tarihi, c.2, s. 118, 2. baskı, T.T.K. Bas., Ankara 1987.; K. Ali, a.g.e., s. 85.

1603 yılında Sultāna Salīma Bēgām'ın arabuluculuğuyla baba-oğul arasında geçici bir uzlaşma sağlandı. Fakat Salīm yeniden Allahābād'a geçti ve fazlasıyla hoş olmayan davranışlarda bulunmaya başladı. Bu arada Han-e 'Azām, Raca Mān Singh ve diğer bazı soylular Salīm'in oğlu Husrav'in tahtı devralmasını sağlamak için komplo kurmuşlardı, ancak diğer soyluların karşı çıkmaları nedeniyle planları başarılı olamadı. Ekber'in diğer oğulları daha önce ölmüşlerdi. Hayattaki tek oğlu Salim tahtın diğer tüm varis ve talipleri ortadan kaldıktan sonra babasına rıza gösterdi. Ekber Salīm'e haşarı bir çocukmuş gibi davrandı, ağır şekillerde azarladı ve Kasım 1604'te affetmeden önce bir süre onu kapalı tuttu. Fakat Ekber'in sonu yaklaşıyordu. 1605 yılının sonbaharında ağır şekilde hastalandı ve 17 Ekim'de öldü⁴⁸.

Ekber'in Yöneticiliği⁴⁹

Ekber yalnız büyük bir fatih değildi; aynı zamanda büyük bir dahi ve kurucuydu. Kısa bir süre içinde mevcut sistemin aksaklıklarını gördü ve yeni oluşturacağı sistemde ülke halkının inana ve duygu; gelenek ve göreneklerini göz önüne alarak eski sistemi tamamen geliştirip yepyeni bir sistem kurdu. Askeri terörizm ve kılıç üzerine değil, işbirliği ve iyi niyet üzerine imparatorluğunu kurdu. Tebaaları arasında din ve ırk ayrımı gözetmiyordu. İmparator bizzat kendisi sivil ve askeri yönetimin başıydı. O; devlet kuvvetlerinin başkumandanı, adaletin kaynağı ve baş kanun koyucuydu. Bu günkü tanımıyla yasama, yargı ve yürütmenin başı idi.

Ekber'in genel siyaseti ana çizgileriyle şöyle özetlenebilir.

a- O döneme göre çok ileri bir insanîyet göstermek ve insana değer vermek,

---

48- Datta, Kalikanlar; Majumdar, R.C., Raychaudhuri, An Advanced History of India, s. 457, London 1948.

49- K. Ali, a.g.e., s. 63; Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 74-75.

b- İyi yönetim ve ekonomik kaynakların gelişmesine önem vermek ve tebaanın devlet için değil, devletin tebaa için var olduğunu her zaman göz önünde tutmak,

c- Ekber'in siyaseti; devleti ve orduyu sadece Türkistan'dan gelme Türklere ve yerli Müslümanlara dayamayıp, Hinduları da kazanmaya, onlara da devlet yönetiminde yüksek mevki vermeye ve dolayısıyla dayanılan temeli çok genişletmeye varıyordu,

d- Ekber kendisinden önce Ala-ud-din Kalaç ve Şer Şah'ın yapmış oldukları gibi beylerini el altında tutma işine önem vermiş, onların bağımsızlığa doğru kaymaya yönelik eğilimlerini kırmış ve bir an bile yorulmayan denetlemeleriyle yönetim ve ordunun iyi olmasını ve halkın ezilmemesini sağlamaya çalışmıştır.

Ekber'in Eşleri ve Çocukları⁵⁰

Ekber on hanımla evlilik yapmıştır. Bunlar:

Ekber'in ilk eşi Mirzā Hīndāl'in kızı Rukiyyah Bēgam idi. Kırk sekiz yıl yaşadı fakat hiç çocuğu olmadı. Şahzade Hurrām'i o büyüttü.

İkinci eşi 'Abd-ul-laḥ Mān Muḡal'ın kızıydı. Ābū-l-fāzl onunla ilgili olarak, *asaleti vardı*, diye yazmıştır.

Salīmāh Sulṭān Bēgam, Ekber'in üçüncü eşi idi. Önce Humayun'un isteğine uyarak Hanlarhanı Bayram Ḥān ile evlenmişti, o ölünce 1557'de Ekber ile nikahlandı.

Ekber'in haremine 1560'da Ambarlı Kaçhvāhah hanedanı Raca Bhārī Māl'in kızı ve Raca Bhāgvān Dās'ın kızkardeşi de katıldı.

Ekber 970/1562'de Agralı 'Abd-ul-vasi adlı bir kişinin son derece güzel karısını görmüştü. Kadının koca ve babasına, Ekber ile evlenebilmesi için müsaade

---

50-'Abd-ur-raḥmān, Sayyid Şabaḥ-ud-dīn, Hindūstān mēn Musalmān Ḥukumrānōn kē Āhd kē Tamaddūnī Calvē.; Çev: Şevket Bulu (basılmamış çevrileri,II), s.141-145, Āzamgarḥ 1963.

etmeleri haberi salındı. Cengiz H̄ān Töreni Yasası'na göre; hükümdar birinin karısını görüp onunla evlenmek isterse, kocasının onu boşaması gerekirdi. İşte bu töreye göre 'Abd-ul-vāsif karısını boşadı ve o da Ekber'in nikahlısı olarak saraya girdi.

H̄andiş Hükümdarı Mīrān Mūbārak Şāh'ın kızı da 972/1564'de hareme katılmıştı.

Ekber, Arāb Şāh'ın kızı Kasīmah Bānū ile 982/1574'te evlendi. Akbarnāmah'da *"bu münasebetle büyük tören yapıldığı"* yazmaktadır.

Cihangir Tuzuk'ünde Ekber'in eşleri arasında Dāulat Şād'ı da zikreder. Onun adı yerine Bībī yazarlar; cariye olması sebebiyle adı yoktur.

Ekber'in haremine Kāzī 'Īsā ile Şams-ud-dīn Çāk'ın kızları da dahil olmuşlardı.

Ekber eşlerinin refah ve huzuruna çok özen gösterirdi. Şehzāde Salīm ve Murād'ın anneleri, lohusalık günlerini Salīm Çiştī'nin dergahında geçirdiler. Onların her türlü ihtiyaçları temin edilmişti. Gerçi Ekber Agra'daydı; fakat daima dergāha gider gelirdi.

Ekber'in hayatta üç oğlu üç de kızı vardı.

Ābū-l-fazl; *"972/1565'te Ekber'in ikiz çocuğu doğduğunu ve bu nedenle sarayda olağanüstü şenlik yapıp adlarının Hasan ve Hüsayın konulduğunu yazar; ancak çocukların bir aylıkken öldükleri için Ekber'in tüm ümitleri yok oldu"* diye de devam eder. Ābū-l-fazl o çocukların hangi eşten olduğunu yazmamıştır. Zaten o eserinde Ekber'in eşlerinin adlarından da fazla bahsetmemiştir.

Ekber'in eşlerinden biri olan Bhārī Māl'in kızı hamile kaldığında Şeyh Salīm'in yanına gönderilmişti ve O 977/1565'te Şehzade Salīm'i (Cihangir) dünyaya getirdi. Ekber bu çocuğun, Şeyhin dua ve niyazları neticesinde doğduğuna inanmıştı. Dolayısıyla şehzade Salīm doğunca mutluluğundan H̄vācah Mu'īn-ud-dīn

Çiştî'nin türbesini ziyaret için Agra'dan Acmîr'e kadar yol boyu altın ve gümüş saçarak yaya olarak gitti. Orada bulunanlara padişaha yakışır şekilde hayır ve sadaka dağıttı. Ayrıca bir cami ve tekke için binalar yaptırdı.

Şehzade Salîm'den sonra 978/1570'te Şehzade Murâd dünyaya geldi. Doğum münasebetiyle büyük törenler yapıldı. Onun annesinin adı da öğrenilememiştir. Cihangir ona dair şöyle yazmıştır; *"Cariyelerinin birinden bir oğlan dünyaya geldi, adı Şah Murad konuldu. Fetihpür Sikrî'nin dağlık bölgesinde doğduğundan ona Pahârî (dağlı) ünvanıyla hitap edilirdi"*.

İki yıl sonra Şehzade Dānyāl doğdu. Acmîr'de Şeyh Dānyāl'in evinde dünyaya geldiğinden Danyal adı verildi.

Ekber'in Hānım Sultān, Şukr-un-Nizā' ve Ārām Bānū Bēgam adlarında üç de kızı vardı. İlk kız bir cariyedendi. Sonraki iki kız Daūlat Şāh'dan doğmuşlardı. Ekber, Ārām Bānū'yu çok sever ve değer verirdi.

Ekber Dönemi Devlet Nizamı

Tarihçiler Ekber'i Hindistan'ın en iyi yöneticisi olarak kabul etmişlerdir. Ekber yönetimin en iyi şekilde sürdürülebilmesi için mevcut idari sistemi değiştirip Mansabdārî adını verdiği yeni bir yönetim sistemi kurmuştur. Buna göre idari sistem yeniden oluşturulmuş ve herbirinin başına da doğrulukları bilinen, yaratılıştan iyi, tok gözlü kişiler getirmiştir. Buna, günümüz değimiyle devlet işlerini bakanlıklar arasında bölüştürmek diyebiliriz. Bu yeni sistemin belli başlı önemli birimleri şunlardı⁵¹:

- 1- Dini vakıflar ve yardım vakıfları (Şadr-uş-şudūr'a bağlı),
- 2- Maliye (Dīvān'a bağlı),
- 3- Askeri İşler, maaşları ödeme ve hesap tutma dairesi (Mîr Bahşî'ye bağlı),

---

51- K. Ali, a.g.e., s. 64.

"Hindistan Tarihi" adlı eserde, Ekber dönemindeki bakanlık diyebileceğimiz bu birimler 12 kısma ayrılmıştır. Bkz. a.g.e., Hikmet Bayur, c.2, s. 126-127.

- 4- İmparatorluk ailesi (H̄ān-ě Sāmān'a baēlı),
- 5- Adliye (K̄āzil-l k̄uzzāt olarak bilinen başkadiya baēlı)
- 6- Sansür ve halkın ahlāki davranışlarını denetleme dairesi(Muhtasib'e baēlı),
- 7- Topçu dairesi (M̄ir-ě Ātiş ya da Dārāgha-yě Tōphāneye baēlı),
- 8- İstihbarat ve posta işleri (Dārōghah-ě Dāk Çāūk 'a baēlı),
- 9- Darphane (Dārōghah-ě Tiksāl'a baēlı) .

Merkezi Yönetim⁵²

Hükümdar merkezi yönetimin başıydı. Yönetimin tüm güçleri onun elindeydi. O başyönetici, başkumandan ve başkadiydı. Bu günkü sisteme göre yaşama, yürütme ve yargının başıydı. Yönetim işlerini en iyi şekilde yerine getirebilmek için Ekber merkezi hükümeti çeşitli birimlere ayırdı. Her birim bir baş görevlinin sorumluluēu altındaydı. Bu görevliler aşağıda verilmiştir.

1- Vakīl (Hükümdarın vekili) : Vazīr-ě Āzam'a, vakīl, denirdi. Devletin tüm önemli işleri konusunda hükümdar onunla görüş alış verişinde bulunurdu. Yönetimin bütün birimleri de ona baēlıydı. Diğer vezirlerin tamamını o atardı.

2- Dīvān (Maliye bakanı) : Hükümdarlık hazine ve maliyesinin baş yetkilisiydi ve devlet hazinesi ona baēlıydı.

3- M̄ir Baḥṣī (Milli savunma bakanı) : Günümüz milli savunma bakanının görevini yapıyordu. Askeri görevlilerin tayini, maaşlarının ödenmesi, asker alımı ve ordunun kayıt ile ilgili tüm işlerinden sorumluydu.

4- Şadr-uş-Şudūr : Merkezi hükümetin dört önemli vezirinden birisiydi. Ekber'in Şadr-uş-Şudūrunun geniş görüşlü bir kişi olması gerekiyordu. Görevleri şunlardı : Dini bilimlerin ilerlemesini sağlamak; ihtilafli konuları şeriyat kurul-

---

52- H̄āsmī, Anvār, a.g.e., s. 274.

larına göre karara bağlamak; hükümdar ve tebaasını Kuran hudutları içinde tutmak; Müslüman din adamlarının fıkıhla bağlantılarının devamını sağlamak; Hükümdarın onayından geçen zekâtı ehillerine dağıtmak. Eyalet kadıları onun tavsiyesi ile atanırdı. Hân-ě Sāmān, Muhtasib, Mîr Ātiş, Dārōgah-ě Dāk Çâuık, Dārōgah-ě Tiksāl onu sorumluluğu altındaydı.

5- Hân-ě Sāmān (Kâhya) : Yiyecek içecek işlerini düzenleyen görevliydi. O imparatorun gezi ve teftişlerinde de beraber olurdu ve yemeğin hazırlanması, çadırların kurulması ve kilerlerin tanziminden sorumluydu.

6- Muhtasib : Genel ahlâki değerleri denetleyen başgörevliydi. Düzeni bozan kişileri cezalandırmak onun işiydi.

7- Mîr-ě Ātiş : Hükümdarlık tophanesinin baş sorumlusuydu.

8- Dārōgah-ě Dāk Çâuık : Posta işlerinin baş yetkilisiydi. Her türlü posta işleri onun denetimindeydi. Yönetimin çeşitli birimlerini de inceleyip onlarla ilgili bilgileri hükümdara aktarırdı.

9- Dārōgah-ě Tiksāl : Hükümdarlık darphanesinin baş sorumlusuydu. Sikkeleri belirlenen miktar ve ağırlıkta hazırlatmak başlıca göreviydi.

Eyalet Hükümeti⁵³

Ekber Cāgirdārî sisteme (Osmanlıdaki tımar sistemi) son verip hükümdarlığı on iki eyalete ayırmıştır. Dakan fetihlerinden sonra bu sayı on beş olmuştur. Bunlar; İlahābād, Agra, Aūdih, Acmîr, Aḫmadābād, Bihār, Bangāl, Dalhi, Kābil, Lāhōr, Multān, Malva, Barār, Hāndēş ve Aḫmadnagar'dır. Bazı tarihçilere göre bu sayı on sekiz idi⁵⁴.

Eyaletlerin özel memurları şunlardı:

53- Hāşmî, Anvār, a.g.e., s. 275-277.

54- Hindîstan Tarihi adlı eserde bu eyaletlerin sayısı 12 olarak verilmiştir. Bkz., a.g.e., Y. Hikmet Bayur, c.2, s. 119.

Aynı konuyla ilgili olarak bkz., K. Ali, A New History of Indo-Pakistan, s. 65-66.

1- **Sūbēdār (Eyalet valisi):** Ona Sipahsālār (komutan) ve Nā'zım da denirdi. Bulunduğu eyaletin en yetkili görevlisiydi ve hükümdarın temsilcisi sayılırdı. Eyaletin güvenlik ve barışını sağlamakla görevliydi. İsyancılara ve huzuru bozanlara cezalar verirdi. Eyalet odrdusunun da kumandanıydı. Hükümdarın düzene koyduğu yasaları uygulamak durumundaydı .

2- **Dīvān (Maliye bakanı):** Merkezi hükümet tarafından atanırdı. Vergi tahsilatıyla görevliydi. Bu çalışmada 'Āmil (Tahsildar), Tabakçī (Maliye memuru), Hāznādār onun yardımcısıydılar. Eyaletin gelir giderlerini kontrol ederdi. Kendisi merkezi hükümetin Dīvān'ına sorumluydu.

3- **Baḥṣī (Milli Savunma bakanı):** Merkezi Mīr Baḥṣī'nin önerileriyle tayin edilirdi. Sipahsālārın emirleriyle asker toplar ve düzenlenirdi. Eyalet ordusunun maşını da o öderdi.

4- **Şadr (Başkan):** Şadr-uş-şudūr'un önerileriyle atanırdı. Dini işler biriminin görevlisi, hayır ve zekâtın baş sorumlusuydu. Bölgesinde bulunan dini amaçlı vakıfları da denetlemek onun göreviydi.

5- **Ḳāzī:** Eyaletin başkadısıydı. Sarkār (il) ve Pargana (ilçe) kadılarının da çalışmalarını o denetlerdi.

6- **Vaka'h Nigār ve Savānaḥ Navīs (İstihbaratçı):** Eyalet hükümetinin iki önemli görevlisiydi. Eyalet yönetimi, görevlileri, eyaletlerin durumu ve olaylarından merkezi hükümeti haberdar etmek bunların göreviydi.

7- **Kōtvāl (Emniyet genel müdürü):** Eyalet başkentinin emniyet amiriydi. Suçları önlemek ve güvenliği sağlamak sorumluluğu ona aitti. Şehre yeni gelenleri denetlemek, adreslerini tesbit etmek sorumluluğundaydı. Ayrıca o varisiz ölen kimselerin mallarını da gözetim altında tutardı.

8- **Mīr-ē Baḥr (Amiral):** Tüm eyaletin kayık ve köprülerinden vergi toplanması ve diğer gelirlerin tahsilinden sorumluydu. Deniz yoluyla yapılan taşımacılık konusunda da denetim yetkisine sahipti.

Her eyelet birçok Sarkār'a bölünmüştü. Sarkār'ın en üst düzeydeki görevlisine Faūcdār (Vali) denirdi. Sarkārın diğer memurları 'Āmil, Tabaqçī ve Haznedār idi. Her Sarkār birkaç Pargana'ya ayrılmıştı. Pargana'nın en üst yetkilisine Şıkdār denirdi. Pargana'nın diğer memurları ise 'Amil, Kānūngō (kayıt sözcüsü), Haznedār ve Kār-kūn (kâtip) idiler. Köylerin yönetimleri ise yerel Pançāyat (5 kişiden oluşan bir heyet) orumluluğundaydı. Ekber'in bu yönetim sistemiyle devlet mekanizması daha belirgin ve yararlı amaçlara yönelik, daha etkili ve daha rasyonel bir şekilde organize edilmişti.

Ordu Teşkilatı⁵⁵

Ekber'dan önceki ordu düzeni Cāgirdārī sistemi üzerine kurulmuştu. Cāgirdārlar, orduyu düzenlemek ve gerekli durumlarda kendisi de ordu birliğiyle birlikte yola çıkmakla yükümlüydüler. Askerler'in maaşları atların giderleri hepsi cagirdarın gelirinden karşılanırdı. Cāgirdār çoğunlukla geniş arazi almış olmasına rağmen az sayıda asker tutup çok zengin olabilirdi. Bu şekilde riyakarcaca bir tutum sergilemiş oluyorlardı. Bu da sistemin olumsuzluklarından biriydi.

Ekber ordu sisteminde pek çok yenilik gerçekleştirdi. Her şeyden önce maaşın cagirdarlar tarafından değil, devlet hazinesi tarafından nakit aylık olarak ödenme düzenini kurdu. Atların damgalanması sistemini devam ettirdi. Askerlerin bir kayıt defterine kaydettirilmesi zorunluluğunu getirdi. Bu şekilde askerlerle ilgili geniş bilgiler edinilmiş oluyordu. Cāgirdārī sistem yerine Manşabdārī sistemi uygulamaya koydu.

Ordunu Bölümleri⁵⁶

Ekber orduyu beş bölüme ayırmıştı. Bunlar ; Manşabdārī ordu, Aḥadi ordu, Dāhli ordu, Mustakīl ordu, vergiye bağlanmış Rācaların ordusu.

55- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 277.

56- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 278.

1- **Manşabdārī ordu:** Manşab'ın kelime anlamı mevkii, derece ve memuriyet demektir. Ekber devlet memurlarını 33 dereceye ayırmış, her derecenin maaşını da tesbit etmişti. Manşab verilen kişiye Manşabdār denilmekteydi. En küçük mansab 10, en yükseğiye 10,000 idi. Manşabdārlara kendi derecelerin uygun olarak maaş ve ödenek verilirdi. 100'den 400'e kadar Manşab sahibi olanlara Mansabdar, 500'den 2500'e kadar olanlara Āmīr (bey), 3000'den daha yukarı Manşab sahiblerine ise Amīr-ul-umarā (beylebeyi) denirdi. Ekber bizzat kensi Manşab verirdi. Yetersiz durumlarda hükümdar Manşab için araştırma yapabilir ve Mansabı düşürebilirdi de. 7000'den daha yüksek Manşab genellikle şehzadelere özgülüydü. Manşab vermede din ve topluluk farkı gözetilmezdi. Yeteneğe göre herhangi bir kişi Manşab sahibi olabilirdi.

Manşab dereceleri ve ödenen maaşlar aşağıda verilmiştir⁵⁷.

Askerlerin Tahsilatları Rūpiye	3. Derece Rūpiye	2. Derece Rūpiye	1. Derece Rūpiye	Manşab
44	75	82	100	10
185	230	240	250	50
1,100	2,100	2,300	2,500	500
3,000	8,000	8,100	8,200	1000
6,700	16,700	16,800	17,000	3000
10,700	20,000	29,000	30,000	5000

"Ahd-ē Moğolīyah kā Nizām-ē Hükumrānīyūn Tahzībi Kārnamē" adlı eserde bu konu şöyle açıklanmaktadır⁵⁸ :

"Manşab 10'dan başlardı. Ekber ve Cihangir devirlerinde 10.000'e kadar yükselmişti.

57- Hāşmi, Anvār, a.g.e., s. 279.

58- Tāūziyah, Āyyūb Sayyid, 'Ahd-e Moğolīyah kā Nizām-e Hükumrānīyūn Tahzībi Kārnamē, s. 139-140, Lāhōr

20'den 100'e kadar olan Manşablarda her derece arasındaki fark 20 idi. 20, 40, 60, 80, 100 şeklinde;

100'den 400'e kadar olan Manşablarda her derece arasında 50 fark vardı. 100, 150, 200, 250, 300, 350, 400 şeklinde;

500 ilâ 1000 arası Manşablarda her derece arasında 100 fark vardı. 500, 600, 700, 800, 900, 1000 şeklinde;

1000'den 4000'e kadarki Manşablarda ise her derece arasındaki fark 500 idi. 1000, 1500, 2000, 2500, 3000, 3500, 4000 şeklinde.

Bunlar Mansabdarın bulunduğu Manşabdan bir üst dereceye geçmesi için belirlenmiş ilkelerdi. Manşabdar bu derecelere zaman birimine göre de yükselebilirdi. Bu dereceler doğrudan hükümdar tarafından da verilebilirdi".

2- **Aḥadī ordu (Özel ordu):** Bu ordu sadece süvarilerden oluşmuştu. Maaşları hükümdarlık hazinesinden karşılanırdı. Her asker çok iyi cins at bulundururdu. Bu ordu hükümdara en fazla bağlı olan orduydü⁵⁹.

3- **Dāḥli ordu:** Daḥlī orduda asker devlet tarafından silâh altına alınır, maaşları da hazineden ödenirdi. Ancak bu ordunun talim ve terbiyesi Manşabdar tarafından üstlenilirdi⁶⁰.

4- **Müstakīl ordu⁶¹:** Ekberin müstakīl ordusunu 25,000 askerden meydana geldiği söylenmektedir. Müsākīl ordu beş bölümden oluşuyordu. Bunlar: Piyadeler; Topçular (tophane); Süvariler; Deniz kuvvetleri; Savaş filleri. Piyade orduda silahçı, kılıççılar, nöbettçi, pehlivanlar, köleler ve taşıyıcılar bulunmaktadır. Bunlar arasında en önemli bölümü süvari birliği oluşturmaktaydı. Manşabdārī sistemin bir amacı da ordunun bu bölümünü daha da güçlendirmektü⁶².

59- Ḥāşmī, Anvār, a.g.e., s. 279.

60- Ḥāşmī, Anvār, a.g.e., s. 280.

61- Ḥāşmī, Anvār, a.g.e., s. 280.

62- "A New History of Indo-Pakistan since 1526 Book II" adlı eserde konuyla ilgili olarak 4 bölüm verilmiştir. Bkz., a.g.e., K. Ali, s. 67.

5- Vergiye bağlı Racaların ordusu: Gerekli durumlarda Ekber vergiye bağlı Racalardan da askeri birliklerini isteyebilirdi. Bu Şekilde ordunun bu b6l6m6 Ekber'in ordularının bir kısmını teşkil ediyordu⁶³.

Ekber'in Maliye Sistemi

HiÇbir h6k6metin, devletin hayat damarı olan finansmanını gereği gibi d6zenlemeden var olması m6mk6n değildir. Ekber saltanat d6neminde devletin gelirini arttırmak işin bir dizi yenilikler gerŐekleŐtirdi. Bu devirdeki finansman kaynakları Şunlardı: Arazi vergisi, g6mr6k vergileri, darphane gelirleri, miras vergileri, ganimete il6veten tazminatlar, hediyeler ve cizye. Bunlardan arazi vergisi devletin gelir kaynaklarının en 6nemli kısmını oluşturuyordu. Hint-T6rk imparatorları d6neminde en 6nemli gelişmelerden biriside arazi vergi sisteminin yeni baştan organize edilmesidir. Bu d6zenlemeleri Ekber gerŐekleŐtirmiŐtir⁶⁴.

Arazi Vergisi Reformları⁶⁵

Ekber 1560 yılında imparatorluğunun arazisinin pek Şok kısmına yerel baŐkanlarla C6đird6rların sahip olduğunu g6rd6. Bu arazilerin gelirleri de bu kişilere aitti. Gelirin k6Ő6k bir kısmı merkezi h6k6mete veriliyordu. Halisah adı verilen devlet arazisi Şok azdı; dolayısıyla devlet hazinesinin geliri de Şok d6Ő6kt6. Bu durumun ivedilikle d6zeltilmesi gerekiyordu ve Ekber ilk olarak 'İtimat Han ve MuŐaffar H6n'ı arazi vergisini d6zeltmek işin g6revlendirdi. Ancak asıl başarı 1573'te Gucr6t eyaletindeki arazi d6zenlemelerinde T6d6r M6ll'in ŐalıŐmalarıyla sağlandı. Gucr6t'ta elde edilmiş tecr6belere dayanarak T6d6l M6ll t6m saltanatta arazi d6zenlemesi gerŐekleŐtirdi.

Yeni d6zenlemenin 6nemi sistemli ve doğru bir araştırma 6zerine kuru-

63- H6Őm6, Anv6r, a.g.e., s. 280.

64- H6Őm6, Anv6r, a.g.e., s. 280.; K. Ali, a.g.e., s. 68-69.

65- H6Őm6, Anv6r, a.g.e., s. 281.; K. Ali, a.g.e., s. 69-70.

lan ilmi ve adil vergi tarzında yatmaktadır. Bu amaç için arazi ölçme âleti sert bir sırıkla değiştirildi; halbuki daha önce urgan kullanılıyordu. Dönüm başına düşen ortalama ürünün ne olduğunu öğrenmek için araziler dört sınıfa ayrılmıştı. Bunlar:

1- **Polac:** Devamlı ekilip biçilen ve hiç nadasa bırakılmayan arazi;

2- **Parti:** Bu arazide her yıl ekim yapılmazdı, her ekim arasında bir-iki yıl nadasa bırakmak gerekirdi;

3- **Çaççar:** Üç dört yılda bir ekim yapılan araziydi;

4- **Bancar:** Beş veya yedi yılda bir ekim yapılırdı.

İlk üç kısım arazi de kendi içerisinde; birinci derece, ikinci derece ve üçüncü derece olmak üzere üç kısma ayrılmıştı. Bu üç tür arazinin her üç kategorisinin yıllık ortalaması alınarak vergi tarhında bu ilke benimsenmiştir. Ayrıca üretimin ortalamasını almak için geçmiş on yılın üretimi göz önünde bulunduruldu. Vergi de on yıllık konulurdu. Çiftçilere, arazi vergilerini nakit ya da aynı olarak verebilme kolaylığı da gösterilmişti. Vergilerini hazineye yatırmaları gerekiyordu, karşılığında da makbuz alıyorlardı. Böylece hem devlet ne kadar alacağını, hem de çiftçiler ödeyecekleri vergiyi bilirlerdi. Ayrıca sel, kıtlık, kuraklık vb. doğal felâketlerden zarar gören bölgelerin vergileri affedilir, kendilerine Takavi denilen bir yardımda bulunulurdu. Bu sistem imparatorluğun vergi gelirini artırmakla kalmayıp, köylülerinde refah düzeyinin artmasına da yol açtı.

Ekberin Reformları

Ekber'in dikkati belli bir alanla sınırlı değildi. O hükümetin tüm bölümlerine değinmiştir. Büyük bir reformcuydu. Hem idari hem de sosyal bir dizi reformlar gerçekleştirdi. Bunlara ana hatlarıyla aşağıda değinilmektedir⁶⁶.

Hinduların kalplerini kazanmak amacıyla 1568 yılında Hacc vergisini kal-

---

66- K. Ali, a.g.e., s. 73.; Majahan, V.D., Mughal Rule in India, s. 111-112, New Delhi 1993.

dırdı. Müslümler, hükümdarlık hazinesine büyük bir kayıp getireceği ve eski bir verginin artık yük olmayacağı gerekçeleriyle, itiraz ettiler. Ekber ise Hindu- ların iyi niyetini kazanmak amacıyla yıllık toplam on milyon Rupiyeye kaybetmeyi tercih etti.

Daha sonraki reform cizyenin kaldırılmasıydı. Bu önlem Hindu- ların kafalarında Müslüman yöneticilere karşı derinlere kadar işlemiş, kindarlığı yok et- me bakımından çok etkili olmuştur.

Atların damgılanmasına dair bazı düzenlemeler getirildi. Devlete ait atlar hükümdarlık işareti veya numarasıyla damgalanıyordu. Hileli (at) toplama uygu- lamasına gidemedikleri için bu reformlar soylular arasında hoşnutsuzluk yarattı.

Cāgīr sistemi kaldırıldı ve tüm Cāgīrlar hükümdarlık arazisine dönüştürül- dü. Dilekçeleri halktan alıp imparatora iletmek üzere Mīr Arz tayin edildi.

Bir kayıt bürosu kuruldu ve yönetimin işleri kayda geçildi.

Hükümdarlık darphanesinin organizasyonunda önemli değişiklikler ya- pıldı. Paralarda (sikkeler) saf altın kullanılıyordu⁶⁷ ve standart ağırlıkta yapılı- yordu. Dr. Smith, Ekberin para sistemini şu sözlerle övmüştür :

"Kullanılan metalin saflığı, ağırlığın tamlığı ve el işçiliği bakımlardan son derece müstesna paraların mükemmelliği nedeniyle Ekber yüksek takdire lâyıktır. Ekber dönemi paraları kraliçe Elizabeth'in ya da o devirdeki Avru- pa'daki diğer kralların paralarıyla karşılaştırıldığında, bütünde çok daha üstün olarak nitelenmelidir. Ekber ve ondan sonra gelenler ne ağırlık ne de saflık derecesi bakımından paranın ayarını düşürmenin çekiciliğine hiç bir zaman kapılmamış görünmektedir".

Ekber genelde tüm Hindu- lar, özellikle Rācpūtlardan Satī geleneğini kal- dırmaya çalıştı. Sati olaylarını kontrol altına almak üzere özel müfettişler görev- lendirildi (1590-1591) .

67- "Pākīstān Mēñ Tahzīb kā İrtikā" adlı eserde, Ekber sikkelerinin saf gümüşten yapıldığı yazmaktadır. Bkz., a.g.e., Sibt-ē ḥasan, s. 361.

Ekber çocuk yaşta evlilikleri ve kız çocuklarının öldürülmesi sistemini engellemeğe çalıştı. 16 yaşından küçük erkek ve 14 yaşından küçük kız çocuklarının evlenemeyeceğine dair bir yasa çıkarıldı. Evliliğin gerçekleşebilmesi için gelin ve damadın rızaları zorunlu tutuldu. Bir başka yasayla da asil bir kişinin oğlu veya kızının yaşları bir polis tarafından belirlenmeden evlenmemesi hükmedildi. Ekber yüksek miktarda başlık parası uygulamasını da onaylamıyordu. Kişinin sağlığını, mutluluğunu bozduğu gerekçesiyle çok eşliliği de yasakladı. Eğer bir Hindu çocukluğunda Müslümanlığa geçirilmişse istediği takdirde yeniden Hindu olma hakkı verildi .

Fetihlerde esir edilenlerin karılarının ve çocuklarının köle yapılması sistemini kaldırdı. Hindistandaki herkes hür olacaktı .

Eğlence ve kumarhanelerin devletin denetimi altında açılmasına izin verildi⁶⁸ .

Hekimlerin izniyle şarap içilmesine müsaade edildi ve devletce de şarap satmak için dükkanlar açıldı; bu ölçü yavaş yavaş doktor raporu olmadan da şarap içilebilmesine yol açtı. Ancak sarhoş olup sokaklarda olay çıkaranlar ağır cezalara çarptırıldılar⁶⁹.

Eğitim işlerinde de değişiklik yapıldı. Badāūniye göre; Ulum-ı Arabiye yani dini bilgileri de kapsamak üzere Arapça'ya dayanan bilgiler yerine astronomi, matematik, tıp, felsefe gibi gerçekten faydalı denilen bilgilerin okutulmasına önem verildi⁷⁰ .

Ekber ve Dīn-ē İlāhī

Ekber pek çok gecesini ibadetle geçiren iyi bir Sunnî Müslümandı. Dinin kaidelerini yerine getirir, dindarlara ve ulu kişilere hürmet ederdi. Pirlere ve ermişlere inanır, onların türbelerini ziyaret ederdi. Müslüman tebaasını İslâm

---

68- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 132.

69- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 132.

70- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 132.

dininin kutsal yerlerini gezmek için teşvik eder ve bunları imparatorluk hazinesinden desteklerdi. Ekber'in dini geçmişini belirlemek için onun çevresini ve olayların genel bir portresini çizmek gerekir⁷¹.

Ekber'in düşüncesinin ulviyeti ile mizacı ve ideallerinin enginliği, çeşitli faktörlerin şekillendirilmesiyle oluşmuştu. Her şeyden önce kalıtımı ona, çevresinin belirtilerini algılayıp mümkün olan en iyi şekilde yansıtmasını sağlayan kafa ve yürek nitelikleri vermiştir. Tīmūr soyundan gelenler edebiyat ve sanat düşkünleri kimselerdi ve dini tutuculuğu aşmışlardı. İranlı bir âlimin kızı olan Ekber'in annesi oğlunun kafasına hoşgörü tohumları ekmişti. Safavi zulmunun baskısı altındaki İran'dan kaçan pek çok sufi'nin sığındığı Kâbil sarayında bulunduğu sıralarda tasavufî olan erken teması ve ardından öğretmeni Âbd-ul-latîf'in etkisi, liberal ve ulvi fikirlerin değerini zihnine yerleştirdi. Ayrıca Râcpūt kökenli eşleri, Hinduim ile olan teması ve çağının reform hareketleri onun hayâl gücü yüksek zihninde pek çok etki bırakmıştır. Böylece ender bir zekâyâ, uyanık ve sorgulayıcı bir akla sahip olan Ekber; doğuştan, yetiştirilme şeklinden ve çevresiyle temaslardan edindiği nitelikleriyle yaşadığı yüzyılın belirgin özelliği olan özlemleri ve manevi çalkantıları en keskin şekilde hissedebilecek, en uygun yapıda bir insandı. Ekber sadece çağının adamı olarak kalmayıp en değerli siması da olmuştu⁷².

16. yy. dünya tarihinde dinsel canlanma asrıydı. Hindistan bu ruhu ; insanların kardeş olduğuna, bir gerçeğe ve aşka inanç ilkelerini benimsiyen ve öğreten, Kabîr, Nānāk ve Chāitanyā gibi büyük reformcularla yaşadı. Bu öğretiler Ekber üzerinde büyük etkiler bıraktı. Bhaktî ve Mahdvî hareketleri büyük taraftar toplamıştı. Mahdvi hareketi bin yıl da bir dünyadaki insanların günahları için bir kurtarıcı veya Masîh geleceği esasına dayanıyordu. Aynı şekilde Afga-

---

71- K. Ali, a.g.e., s. 74.

72- Datta, Kalikankar; Majumdar, R.C., Raychaudhuri, a.g.e., s. 570.

nistan'da Rōšnī akımı vardı ve Rōšnīler'de bir kurtarıcı geleceğine inanıyordu. Ekber bu akımlardan da fazlasıyla etkilenmişti. Ekber'in Fayzī, Âbu-l-fazl ve babaları Şeyh Mubārak ile olan yakın ilişkisi onun dini düşüncelerine önemli katkılarda bulunmuştur⁷³.

İbadethānah (İbadethane)⁷⁴

Ekber 1575'de dini konuları tartışmak üzere Fatḥpur Sīkrī de İbadethane adıyla özel bir bina inşa ettirdi. Her salı gecesi burada dini konular üzerine tartışılırdı. Bu tartışmaya Müslüman alimlerin yanı sıra Hindu, Canist, Hristiyan, Zerdüşt bilginler de ketılırdı. Ekber ibadethane'nin kurulmasını ve orada yapılması gereken müzakerelerin amacını bir konuşmada şu şekilde açıkladı:

" Ey bilge bilginler! Tek amacım hakikati araştırmaktır. Gerçek dinin esaslarını aramak ve onları keşfetmektir. Dolayısıyla şu hususu göz önünde bulundurunuz ki, insani duyguların etkisinde kalarak hiçbir gerçeği gizlemeyin ve Allah'ın emirlerine aykırı olan hiç bir şeyi söylemeyin. Eğer böyle yaparsanız Allah'ın katında bizzat siz sorumlu olacaksınız".

Hutbe⁷⁵

Haziran 1579'da Fayzī'nin hazırladığı bir hutbeyi Ekbar Fatḥpur Sīkrī camii mimberinden sadece birkaç cümlesini söylemişti ki, onun vücudu öylesine titremeye başladı, bu hutbeyi caminin hatibinden okunmasını istedi ve kendisi mimberden indi. Hutbenin birkaç cümlesinin tercemesi aşağıda verilmiştir:

"O yaratıcının adına ki bize padişahlık bahşetti. O bizi bilge yaptı ve kol gücü bahşetti. O bizi hak ve sadakat meşalesiyle nurlandırdı ve kalb ka-dehimizi hak ile silme doldurdu. Onu övmeye bizim dilimiz yetmez. o büyük güç sahibidir. Allah büyüktür".

73- Datta, Kalkankar; Majumdar, R.C., Raychaudhuri, a.g.e., s. 570.

74- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 268.

75- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 268.

Mahzar (1579 Resmi Genel Bildirisi)⁷⁶

İmparator muhafazâkar ulemânın iktidarından kurtulma yollarını araştırıyordu ve 1579 yılında çok cesur bir adım attı. Aralık 1579 da Ekber bir kararname (yanılmazlık fetvası) yayınladı. Bu kararnamede Müslüman alimlerden 'Abd-un-nabî, Sufî Şeyh Mubârak ve diğer âlimlerin imzaları vardı. Bu belgeyi Şeyh Mubarak kendisi hazırlamıştı ve bu belgeye göre Ekber dini ve dünyevi işlerde büyük önder olarak belirleniyordu. Bu belgenin Urduca'dan tercümesi aşağıdadır:

"Artık Hindistan, güvenlik ve huzurun beşiği insaf ve şevketin ülkesi haline geldiğinden pekçok bilgin ve hukukçu diğer ülkelerden göçerek buraya yerleşmişlerdir.

Şimdi bizler seçkin bilginler yalnız Kur'an'ın çeşitli dallarında değil, kanun usullerini iyi bilen, delil ve aynî kanıtlara dayalı fermanlara vakıf olan hatta dindarlık ve iyi niyetliliğimizle de meşhuruz. Bizler öncelikle Kuran-ı Kerim'in ayetlerinin engin olmasını dikkatle inceledik. İlki, Allah elçisi ve sizden olan hükümdarlara itaat edin. İkincisi; sahih rivayetin (Hadis) engin manâsı , şüphesiz kıyamet gününde Allah'ın en sevgili kulu adil imamdır. Bir hükümdara itaat eden Allah'a itaat eder. Ona isyan eden sana isyan etmiş olur. Biz şu konuda müttefiğiz ki, Allah katında adaletli sultanın derecesi müçtehidin derecesinden daha yüksektir. Buna ek olarak şunu da ilân ediyoruz; İslâm'ın emri, Allah'ın gölgesi Abu-l-fath Calâl-ud dîn Akbar Gazi padişah (Allah onun saltanatını daim kılsın) en adaletli, en bilgili ve son derece Allah'dan korkan hükümdardır. Bu nedenle ileride eğer müçtehidlerin görüş birliğinde olmadıkları bir meseleyle karşılaşırsak ve padişah hazretleri milletin menfaatini o farklı görüşlerden birini benimsiyerek ferman yayınladığında, o fermana göre onun uygulaması bize ve bütün

---

76- Hâşimî, Anvâr, a.g.e., s. 269-270.

millete mecburi olacaktır. Bu belge iyi niyetlerle Allah'ın azameti ve İslâmın yayılması için hazırlanmıştır ve bu belgeyi biz yaşlı, bilgi sahibi ve hukukçular Recep ayı Hicri 987'de imzaladık".

Ekber bu belge gereğince en adaletli hükümdar ve normal bir müçtehid derecesinden daha yüksek bir duruma gelmiştir. Bu belgeye müçtehidlerden Maḥdūm-ul-mulk Şeyḫ 'Abd-un-nabī ve diğer âlimlere baskıyla imzalatırıldığı söylenir.

Bu kararnameyle, İslâm çerçevesinde Ekber'in elde edebileceği tüm yetki ona sağlanıyordu. Bu kararnamenin yürürlüğe girmesi üzerine İbadethane'deki tartışmalar serisi de son buldu. 1580 başlarında Ekber, Maḥdūm-ul-mulk ve Şeyḫ 'Abd-un-nabī'yi Mekkeye gitmeye mecbur bıraktı. Maḥdūm-ul-mulk 1582'de Mekke'de öldü ve 1584'te de Şeyḫ 'Abd-un-nabī birisi tarafından öldürüldü.

Dīn-ē İlāhī

Ekber'in dini görüşlerinin evriminin son safhası 1581 yılında ilân ettiği Din-e İlahi'dir. Bu hem Müslüman ve hem de Hinduların kabul edebileceği milli bir din idi. Ekber bununla yüce Allah'ın hoşnutluğunu kazanmayı ümit ediyordu⁷⁷.

Tarihçiler bu konuda ikiye ayrılmaktadır. Bir kısmı Ekber'in Dīn-ē İlāhī adında yeni bir din kurduğu görüşündedir; diğer grup ise bunun yeni bir din olmayıp, ülkenin sosyal gerçeklerinin Ekber'e çıkış yolu bulmak için yeni bir düşünce tarzı, olarak değerlendirmektedirler⁷⁸. Aşağıda bunun ayrıntısını göreceğiz.

Aslında Ekber İbadethanede yapılan uzun tartışmalar sonucunda bütün dinlerin temel ilkelerde birbirlerinin benzeri olduğu sonucuna varmıştı, sadece dış görünüşleri farklıydı. Böylece bir çok dinin genel prensiplerini bir araya

77- K. Ali, a.g.e., s. 79.

78- Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Şeyḫ Mh. İkrām, Rāūd-e Kaūşar, s. 126-132, 13. baskı, Lāhōr 1990.

getirerek çeşitli inançların bir sentezini oluşturmak için uğraştı ve buna Dīn-ē İlāhī adını verdi. Bu; sosyo-dini bir sistem, ülkedeki farklı toplumları birbirine kaynaştıran bir kardeşlik⁷⁹. Evrensel hoşgörü politikasına yürekten inan Ekber insanların iç duygularına hitab etmiştir. Bu dinin özel kuralları şöyle idi⁸⁰ :

- 1- Allah birdir ve o herkesin Allahıdır,
- 2- Bu dünyada sadece Ekber Allah'ın tek halifesidir,
- 3- Bu dinin mensupları önderleri için sahip oldukları herşeyi feda etmeye hazırdılar,
- 4- Bu dinin mensuplarına genel refahı sağlamak ve ahlâklarını yüceltme konusunda direktif vardı.

Ekber'e Bî'at şekli şu şekildeydi: Her yeni üye pazar günü hazır olur ve sarığını kendi eliyle tutarak başını padişahın ayaklarına koyar. Padişah onu yukarı kaldırıp sarığı üyenin başına koyardı ve ona Şast denilen bir mühür verirdi. Mührün üzerinde İsm-e Āzām "Allah-u Akber" yazılıdır. Yeni üyeye padişahın bir de resmi verilirdi.

Bu dinin önemli kuralları ve gelenekleriye şunlardı⁸¹.

- 1- Dīn-ē İlāhī mensupları birbirleriyle buluştuğlarında "Allah-u Akbar, Calle Calāluhu" diyerek birbirlerini karşılayacaklardı;
- 2- Bu dinin her mensubu doğum yıldönümlerinde bütün üyeleri davet ederlerdi. Buna ilâveten yaşamlarında bir defaya mahsus olmak üzere bütün üyelere özel bir davet verirlerdi ve bu şekilde ahiret azıklarını hazırlarlardı;
- 3- Her üyenin kararlaştırılmış miktarda zekât ödemesi gerekiyordu;
- 4- Dīn-ē İlāhī mensupları et yemekten sakınacaklardı;
- 5- Üyelerin; hamile, güçsüz ve on bir yaşından küçük kadınlarla ilişki kurmaları yasaktı;

79- K. Ali, a.g.e., s. 79.

80- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 270-271.

81- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 272.

6- Üyelerin kendi önderleri için canını, malını, şerefini ve dinini, her şeyini feda etmeleri gerekiyordu;

7- Üyeler uyurken ayaklarını doğuya, başlarını batıya doğru uzatacaklardı;

8- Bu dinin mensupları önderlerinin (Ekber) karşısına geldiklerinde yeri öperek secde ederlerdi;

9- Güneş, ateş ve ineğe saygı da onların inançları arasındaydı.

Dīn-ē İlahi'nin mensuplarının sayısı on sekizden fazla olamamıştır. Bu kişiler arasında Şeyh Mubārak, onun iki oğlu Abū-l-fazl ve Fayzī vardı. Ekber'in vefatından sonra Dīn-e İlāhī de tamamen bitmiştir⁸².

Din-e İlahi pek çok faktörden dolayı uzun sürememiştir; bu fikir Ekber'den çıkmıştı, fakat o ne bu dinin propagandasını yaptı ne de herhangi bir kimseyi inanmaya zorladı. İkinci olarak; halk Ekber'in düşünce yapısını anlayamadı ve bu nedenle onun bu yeni düzeninin değerini bilemediler. Son olarak; Ekber'in oğlu Cihangir babasının dini görüşlerine oldukça kayıtsızdı ve Ekber'in ölümünden sonra doğal olarak bu sistem yok olmaya mahkûm oldu⁸³.

Dīn-ē İlāhī hakkında bazı tarihçilerin görüşleri şöyledir⁸⁴: Bir Alman tarihçisi olan Von Noar; "*Dīn-ē İlāhī öncelikle siyasi, felsefi ve dini bir sistemdi*" der. Prof S. R. Sharma; Dīn-ē İlāhī'nin "*imparatorun milli idealizminin taç giydirilmiş ifadesi*" olduğunu söyler. Lane Poole ve Dr. Holden'e göre ise Dīn-ē İlāhī, "*politik bir ihtiyacın neticesiydi*".

Ekber'in dini kuralları ve yasaları asla İslâmiyetin temel prensiblerine düşmanca değildi. Birçokları Dīn-ē İlāhī'yi uygun bulmamışlardı. Çünkü Müslümanlar onu anti-İslâm olarak düşünüyorlardı ve Hindular da İslâmın biraz değiştirilmiş şekli olarak farzediyorlardı. Ancak Ekber samimi bir Müslümandı. Oğlu

82- Hāşmī, Anvār, a.g.e., s. 272.

83- K. Ali, a.g.e., s. 81.

84- K. Ali, a.g.e., s. 82.

Cihangir, babasının bir an bile Allah'ı unutmadığını söyler. A'în-ě Akbarī, Akbarnāmah ve Cihangir tarafından yazılan Tūzuk-ě Cihāngirī de, Ekber'in yaşamı boyunca Müslüman olarak kaldığı gerçeğini doğrulamaktadır. Bu görüş çağdaş ve çağdaş olmayan pek çok tarihçi tarafından destek gördü. Bunlar arasında özellikle Baba Anthony Botelho ve Sir Thomas Roe burada zikredilebilir. Ekber 1586'da Âbdullah Hān Özbek'e Yazdığı mektupta kendini bir Müslüman olarak tanımlamıştır. Ekber bir Müslüman olarak doğdu, Müslüman olarak yaşadı ve öldü. Kendinden sonra gelenler de Müslümandılar⁸⁵ .

85- K. Ali, a.g.e., s. 83.

BİLİM ve EDEBİYAT

Ekber fazla okur-yazar olmamasına rağmen geniş bir kültüre sahipti,engin bir edebiyat zevki vardı. Kendisine her türden kitapları okuyan bilginler, şairler ve filozofları sarayında himaye etmiş ve bilgilerinden yararlanmıştı. Olağanüstü bir hafızası, keskin bir zekası ve sınırsız bir nezaketi vardı. Allah ona doğuştan olgun bir zevk ve ilmi anlayış bir yeti vermişti. İlim ve edebiyatı öylesine yüce tutmuştur ki, dönemi ilim ve edebiyatın altın çağı olmuştur.

Ekber ve Yeni Öğretim Sistemi

Bu dönemin en belirgin özelliği eğitim ve öğrenimle ilgili birkaç köklü değişikliğin yapılmış olmasıdır. İlköğretimdeki en önemli değişiklik, öğrenim süresinin kısaltılması olmuştur; dolayısıyla yıllarca süren öğretimden sonra kazanılan bilgiler, birkaç ay içerisinde sağlanmaya başlanmıştır. Bunun yanında müfredat programı da genişletilip birçok yeni bilim eklenmiştir. Hatta Hindi Bilimleri bile ders programı kapsamına alınmıştır. Abū-l-fazl Ā'in-ĕ Akbari'de şunları yazmıştır :

"Her ülkede, bilhassa, bu memlekette öğrenime yeni başlayan acemiler yıllarca mekteplerde okurlar ve Mufradāt-ĕ Hurūf-ĕ Mo'cāmah (noktalı harflerin ayrıntıları), harekeleme v.b. ile uğraşırlardı. Ve bu şekilde büyük zaman kaybedilirdi. Alemin Sığınağı (Ekbar)'nın emri ile ABTS (Alfabe) yazılmaya başlandı, taki öğrenci önce harflerin adını ve şeklini öğrenebilsin. Ayrıca her öğrencinin kendisinin anlayabilmesi ve hocanın da ona az çok yardımcı olması konusunda da dikkat gösterildi. İşte bu şekilde her gün bir mısra ve beyit bitirildi. Öğrenci her gün beş şeyi öğrenirdi : Harfler, kelimeler, mısralar ve beyitleri anlamayı öğrenirdi. Böylece yıllar boyu yapılmakta olan iş, şimdi aylar hatta günler içerisinde yapılmaya başlandı. Müfredat programı genişledi. Ahlak ilmi, hesap, yöneticilik, tarım, kadastro, geometri, yıldızbilim, kehanet, ev idaresi, şehirleri idare bilimi, tıp, man-

tık, fizik, tarih, ilâhiyat derece derece (yani sınıf sınıf) hazırlandı. Hindi Bilimler de müfredata dahil edildi. Biyākīrān (dilbilgisi), Patançalī tüm öğrencilere okutuluyordu". Öğrenim sisteminin bu ayrıntularından sonra Abu-l-fazl; "bu şekilde mekteplere şuur, medreselere de yeni bir aydınlık geldi" ifadesini kullanmıştır ⁸⁶.

Ekber zamanına kadar Hindistan'da daha çok dihi ağırlıklı öğrenim verilmişti. Gerçi Sikender Lōdhī zamanında akli bilimler okutulmaya başlanmıştı, ancak bu insanların düşünce ve inançlarını etkilememişti. Dolayısıyla da dini bilimlerin ağırlığı devam ediyordu. Ancak Ekber Din-i İlahi adıyla yeni bir din veya mezhebin temelini atıp bu alanda tüm dinlerin incelenmesi gayesiyle, her din ve mezhebe mensup bilginleri sarayında toplayarak aralarında karşılıklı münazaralar yapıldığında, hoşgörülle birlikte oldukça geniş bir fikir özgürlüğü de meydana geldi. Dolayısıyla Maaşir-ul-Umarā' yazarının ifadesiyle onlar şu sonucu meydana getirmişlerdir; *"Şer'i ve nakli bilimlerin hiç değeri kalmadı. Halk hikmet, yıldızbilim, tıp, hesap, tarih ve şiire yöneldi"* ⁸⁷.

Bu dönemde akli bilimlerin yaygınlaşma nedenlerinden birisi de Nazari ve Ameli devlet yönetimi biliminde eşsiz olan Amir Fath-ul-lah Şirazi'nin (991/1582)'de Ekber'in emirleri arasına girerek son dönem İranlı Bilginler'in kitaplarını derslere dahil etmiş olmasıdır. Nitekim Maulvi Gulam 'Ali Azad, Maasir-ul-Kiram'da şöyle der:

"Mir Muḥakkik Dēvānī, Mīr Şadr-ud-dīn, Mīr Ğiyās-ud-dīn, Maşūr ve Mirzā Cān gibi sonraki alimlerin kitapları Hindistan'a getirildi ve derslere dahil edildi. Kitleler bu eserlerden yararlanmaya başladılar. İşte bu şekilde akli bilimler o dönemde yayıldı" ⁸⁸.

86- Nadvī, Maūlānā 'Abd-us-salam, Hindūstān kē Musalmān Ḥukumrānān kē 'Ahd kē Tamaddūnī Kārnamē, no: 93, Ażamgaḥ 1963. Çev: Şevket Bulu (basılmamış çevirileri 1994), s. 127.

87- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 127 (Maaşir-ul-Umarā; c.2, s. 386.

88- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 128 (Maaşir-ul-Kīrām, c.1, s. 238).

Ekber döneminde en büyük inkılap Kaşmîr'in eğitim ve öğreniminde meydana gelmiştir. Bu inkılap sayesinde Kaşmîr'deki ilmi gelişmeleri Badşāhnāmah yazarı şu sözlerle anlatır: "*Gerçi orada pek çok geleneksel bilimler okutulmaktaydı ama, halihazırda okutulan bilimlerin tamamı mevcut değildi. Nestalik hattı güzel yazdırılırdı, şiir dili de vardı. Ancak daha sonra Ekber'in saltanatı zamanında Keşmirliler fevkalâde bilim tahzili yaptılar. Onlarda insanlık ve uygarlık ruhu tecelli etti. Farsça konuşma, hattatlık, Farsça şiir söyleme veya yazma vb. orada tamamen yayıldı*" ⁸⁹ .

Ekber'in Kütüphanesi

Ekber, döneminde ilmi gelişmelerin alabildiğine geliştiği talihli bir hükümdardı. Sarayı büyük bilgin, bilge, şair, edip ve hüner sahiplerinin merkeziydi. Sarayının Dokuz Mücevherinin ünü halâ sürmektedir.

Ekber'in ilmi anlayış ve dirayeti, atalarından asla geri değildi. Tercüme dairesini kuran odur. Bu daire vasıtasıyla Sanskrit kitaplar Farsça'ya tercüme edildi. Bir yandan da bağımsız ezer verme çalışmaları da başlatılmıştır ki, bu çalışmalar arasında tarihe ilâveten her bilim ve sanat dalının kitapları yazıldı. Ekber'in kendisi de bir kitap tutkunuydu. Ne zaman yeni bir kitap gelse onu mutlaka okutup dinlerdi ⁹⁰ .

Āin-ĕ Akbarî'de Ekber'in okutturarak dinlediği kitapların uzun bir listesi verilmiştir. Bunlar arasında ahlâk, tarih, tasavvuf ve edebiyatın meşhur kitaplarının çoğu vardı. Meselâ; Aĥlâk-ĕ Nāşiri, Kîmyâ-yĕ Saâdat, Gulistân, Bōstân, Kâbusnāmah, Şāhnāmah, Mv. Rûmî'nin Mesnevisi, Şĕĥ Şaraf Munîrî'nin Mektûbât-ı, Mollâ Canî ve Amîr Ĥusrav'in kitapları vb. Hattâ Abû-l-fazl; "*Ekber'in önünde okunmayan meşhur kitap herhalde kalmamıştı*" der⁹¹ .

89- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 128 (Badşāhnāmah, c.2, s. 55).

90- Bulu, Şevket, a.g.e., s. I, 184 (Akbarnāmah, c.1, s. 404).

91- Şeyĥ Mĥ. İkrām, a.g.e., s. 83.

Ekber'in muazzam bir kütüphanesi vardı. Atalarından tevarüs ettiği kitaplara ilaveten, Gucrāt, Caûnpūr, Bihār, Kaşmîr, Bengāl ve Dakan fetihlerinde oraldaki kütüphanelerde bulduğu kitapların büyük bir kısmını kendi kütüphanesine koymuştu. Bu şekilde kütüphanesi nadir kitapların kıymetli bir hazinesi haline gelmişti. Aralarında Abū-l-aẓl'ın Akbarnāmah'sında birkaç dörtlüğünü naklettiği, Naşir-ūd-dîn Humāyūn Şāh'ın Farsça Divanı da bulunuyordu ⁹².

Ekber'in kütüphanesinde 24.000 kitap bulunmaktaydı. Abū-l-faẓl'ın verdiği bilgiye göre; *"Saltanat kütüphanesi sarayın kütüphane ve haremindedir bulunuyordu. Kütüphanedeki kitaplar konu ve önemleri esas alınarak tasnif edilmişti. Bunlar arasında menzur ve manzum kitaplar vardı. Hintçe, Farsça, Yunanca, Kaşmirce ve Arapça kitapların bulunduğu bilinmektedir"*⁹³.

Abu-l-faẓl, Feyzî, Mâulânâ Fath-ul-lâh Şirâzî, Hâkîm Abū Âlî Gilânî, Hâkîm Ebū-l-fath Gilânî, Hanlarhanı Hâkîm Hümân Âbd-ur-raḥîm, Mâulânâ Âbd-ul-ḥak Muḥaddîş (dehlevî) Dehlvî, Mâulânâ Âbd-ul-kâdir Badâyünî, Mollâ Mubarâk adlı Nizâm-ud-dîn Bahşî ilmi zevkleri olan ve bilimi takdir eden kimselerdi ve her birinin şahsi kütüphaneleri de vardı⁹⁴.

Fathpūr Sikrî Medresesi

Ekber, Fathpūr Sikrî'de tepenin üzerine oldukça büyük bir medrese kurmuştu. Calāl Sel Çānd, Tafriḥ-ul-İmārat'inde; *"Ekber Acmir'den geri gelip Fathpūr Sikrî'yi başkent yaptı. Buraya, aralarında medrese, tekke v.b. bulunan pekçok bina inşa ettirdi"* diye yazar. Âin-ē Akbāri de; *"Alemin Sığınağı Hükümdar'ın emriyle dağın tepesine cami, medrese ve tekke kurulup bitirildi. Dünyayı gezmiş kişiler bunlar gibisini nadiren görmüşlerdir"* der⁹⁵.

92- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 184 (Akbarnāmah, c.1, s. 404).

93- Sibṭ-ē ḥasan, Pākistān meñ Tahzīb kā İrtikā', s. 297, 5. baskı, Karāçî 1984.

94- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 184.

95- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 137.

Ekber Fathpūr Sikrī'de 1575'de dini meseleler üzerinde tartışmak için İbadethane adıyla bir bina inşa ettirmişti. Her salı gecesi bu binada dini meseleler konuşulurdu. Bu sohbeta Müslüman âlimlerin yanısıra Hindu, Cainist, Hristiyan ve Zerdüşht bilginler de katılırdı⁹⁶.

Ekber Fathpūr Sikrī'de kızlar için ayrı bir okul ve ek olarak mükemmel bir de kütüphane yaptırmıştı. Orada tanınmış âlimleri, kendisine kitap okumak için görevlendirdi. Abū-l-fēz Fēzī bu kütüphanenin yöneticisiydi⁹⁷.

Ekber devrinde bölgesel dillerin edebiyatları da büyük ilerleme kaydetmiştir. Nitekim Hintçe, Bangālī, Pancābī, Gucrātī, Marhātī dillerinde 16. yy. da son derece yüksek seviyeli bir edebiyat oluşturuldu. Ekber'in hoşgörü ve ileri görüşü ülke genelinde olumlu bir değişim meydana getirdi. İlmî ve edebî çalışmaların sürati artmıştı⁹⁸.

İlim ve edebiyatın bu parlak döneminde pekçok âlim mevcuttu. Bunlar hakkında kısa bilgiler aşağıda verilmiştir.

Şeyh Mubārak Nāgūrī

Şeyh Mh. Abū-l-faẓl ve Fēzī'nin babalarıydı. 1505'te Nāgūr kasabasında doğdu. Öğrenimini Aḥmadābād (Guçrāt)'da tamandıktan sonra Agra'ya geldi. İlim ve bilgisi, inanç ve ibadetiyle çok ünlü oldu. İlmî şöhret ve üstünlüğünden dolayı Agra'daki bölge yöneticisi 'Abd-ul-laḥ Sulṭān Pūrī ile aralarında anlaşmazlıklar baş gösterdi. 'Abd-ul-laḥ Sulṭān Pūrī, yanlış yola saptırıcı inançlar taşıdığı ve Hīmūn Baḳal ile işbirlikçilik yaptığı gerekçesiyle onu suçladı. Şeyh Mubārak canını zor kurtarıp kaçtı. Daha sonra Ekber canını bağışladığı için Delhi'ye yerleşti. İşte bu, oğulları Abū-l-faẓl ve Fēzī'nin Ekber sarayı ile temasa geçtiği dönemdir. Şeyh Mubārak oğulları sayesinde padişahla tanıştığı zaman bu fir-

96- Haşmi, Anvar, a.g.e., s. 268.

97- Ğulām Cēlānī Maḥdūm, İslāmī Hind kē Muslim Ḥukumrānōn kē Tahzībī āur Siyāsī Kārñāmē, s. 387, Lāhōr.

98- Ğulām Cēlānī Maḥdūm, a.g.e., s. 315.

sattan yararlanıp kendisine muhalefet yapanlardan intikamını aldı ve padişahı onlara karşı kışkırttı. Ekber'in gerçekleştirdiği dini reformun gerisinde Şeyh Mubārak'in beyni işbaşındaydı. O, bilginlerin imzalamak zorunda kaldığı bir kararname de hazırlamıştı. Bütün ömrünü eğitim ve öğretimle geçirdi. Ancak bahse değer herhangi bir eserine rastlanmaz⁹⁹.

Abū-l-fazl (14)

Ekber sarayının çok büyük bir yazarıydı. 1551 yılında Agra'da doğdu. Son derece zeki biriydi. Geleneksel ilimleri babası Şeyh Mubārak'ten öğrendi. 1572'de ağabeyi Fēzī aracılığıyla saraya bağlandı. Çok kısa bir süre içerisinde sultan ile, sarayda yaşayan diğer kişilerin kıskançlığına sebep olacak düzeyde, yakınlık kurdu. Hükümdarlık sarayında 5.000'lik Manşabına kadar yükseldi. Ekber, her konuda onun görüşlerini alacak kadar, onun kişiliğine güven duyuyordu. Padişahın tüm emirleri onun kaleminden çıkardı. Yazı alanında öylesine güçlüydü ki, 'Abd-ul-laḥ Ozbak (Özbek) "*Ekber'in okundan korkmam, ama Abu-l-fazl'ın yazılarından çok korkarım*" derdi. Abū-l-fazl, Farsça düzyazı konusunda rakipsiz, sözcük diziminde çok ustaydı. Dīn-ē İlāhī'nin kuralları ve inançları onun tarafından düzenlenmiştir. Tarih yazımında Akbarnāmah, Āīn-ē Akbarī kalıcı eserleri arasındadır. Fars edebiyatında 'İyār-ē Dāniş nesir dalında son derece güzel bir eserdir. Abū-l-fazl, Akbarnāmah'da şehzade Salīm aleyhinde yazılar yazdığı için şahzadāh Salīm tarafından 1602 yılında öldürtüldü¹⁰⁰.

Fēzī

Şeh Mubārak Nāgūrī'nin büyük oğluydu. 1547'de Agra'da dünyaya geldi. 21 yaşındayken şairlik alanında, saraya girebilecek derecede, yüksek bir yer edindi. Kısa bir süre içinde padişahın dostu ve sevilen bir şair oldu. Şehzadelerin eğitim ve öğretimi onun sorumluluğundaydı.

99- Ğulām Celāni Maḥdūm, a.g.e., s. 387.

100- Ğulām Celāni Maḥdūm, a.g.e., s.387-388.

Saray şairi Gazzālī'nin ölümünden sonra şairlerin sultanı ünvanına sahip oldu. Hinçte bir hikaye olan Nal Daman ve Farsça divanı son derece değerlidir. Yine bir çeşit dini kitap Lēlavātī ve Mahabhārāta'nın bazı bölümleri onun tarafından Farsça'ya çevrilmiştir. Kuran-ı Kerim'in tefsirini Arapça olarak noktasız harflerle yazdı. Bu eser onun ilmi düzeyinin yaşayan kanıtıdır. Tefsirin adı da noktasız harflerden oluşur. Savāti-I-İlhām'dır. Fēzī'nin nasihatlerden oluşan Mavārīd-ul Kelīm adında bir kitabı da vardır. 1596 yılında vefat etmiştir¹⁰¹. İn-şā-yē Fēzī adlı eserini ölümünden sonra Nūr-ud-Dīn Mh. Âbd-ul-laḥ derlemiştir. Bu eser, Fēzī Dakan'da Ekber ile birlikte bulunduğu esnada yazılan resmi yazılardan oluşmaktadır ki, dönemin ve Fēzī'nin düzyazının örneklerini içermektedir¹⁰².

Âbd-ur-raḥīm Ḥān-ē Ḥānān

Bayram Ḥān'ın oğluydu. Geleneksel ilimlerin yanısıra Arapça, Farsça, Türkçe ve Hintçe'yi de iyi bilirdi. İlimsever bir yapıya sahip olması şöhretinin en önemli nedenidir. Şair ve bilginleri gözetir ve onlara kıymetli hediyeler verir. Farsça şiir ve Hintçe Dōhā'ları (Hintçe şiir) bugün de toplumun her kesiminin dilindedir. Tūzuk-ē Bāburī'yi Türkçe'den Farsça'ya tercüme etmiştir¹⁰³. Farsça şiirlerinde Raḥīm, Hintçe şiirlerinden ise Raḥīman mahlasını kullanırdı. İranlı meşhur şair Nazīrī Nīşāpūrī onun dostları arasındaydı¹⁰⁴.

Mīr Fath-ul-laḥ Şīrāzī

Ekber'in en gözde dostlarından biri olan Mīr Fath-ul-laḥ Şīrazi büyük bir alimdi. Ekber ona 'Azūd-ud-dāulah ünvanını vermişti. Mantık ve felsefe onun özel konularıydı ve bazı araştırmacılara göre Dars-ē Nīzāmī (sistemli dersler)nin mucidi oydu¹⁰⁵.

101- Gulām Cēlānī Maḥdūm, a.g.e., s. 388-389.

102- Sibt-ē ḥasan, a.g.e., s. 302.

103- Gulām Cēlānī Maḥdūm, a.g.e., s. 389.

104- Sibt-ē ḥasan, a.g.e., s. 302.

105- Sibt-ē ḥasan, a.g.e., s. 302.

Mollā 'Abd-ul-kādir Badāyūnī

Bir ilim deryası ve gözüpek bir eleştirmendi. Gençlik yıllarını Paşāvār'de geçirdi. Agra ve Sanbāl'da eğitim gördü. 1574'de huzuruna çıktığı Ekber tarafından sarayda göreve atandı ve aylık bağlandı. Badauni'nin hükümdarın isteğiyle yazdığı birçok kitap arasında en önemlileri Kitāb-ul Ḥadiṣ (Hadisler Kitabı), yalnız bir bölümü ona ait olan Tārīh-ē Elfi (Bin Yılın Tarihi) ve Cāmi'-üt-Tāvārīh (Tarihler Koleksiyonu) dur. Eserlerinden Hz. Mh.'in sözlerinden oluşan Kitāb-ul- Ḥadiṣ günümüze ulaşmamıştır. Cāmi'-üt Tāvārīh, büyük tarihçi Raṣīd-ed-dīn'in yapıtının bir özet çevirisidir. Bedāyūnī'nin en önemli yapıtı Muntaḥāb-ut-Tāvārīh (Tarihten Seçmeler) dır. Bu yapıt; Müslüman dinadamları, hekimleri, şairler ve bilginler üzerine ek bölümler de içeren bir Müslüman Hindistan bilim tarihi denilebilir. Bu yapıtlardan başka birçok Sanskrit öyküsünü, Rāmāyānā ve Mahabhāratā gibi Hint destanlarını da çevirmekle görevlendirilmiştir¹⁰⁶.

Şirī Siyālķūtī (Sialķūtī)

Ekber sarayının gözde şairlerinden biriydi. Kendi şiirleriyle daima gurur duymuştur. Onun Dīvān'ı makbul görmüş eserlerden biridir¹⁰⁷.

Nazīrī

Gazel dalında tek ve rakipsiz olarak yüksek bir yere sahiptir. Divan'ı halâ mevcuttur¹⁰⁸.

'Orfī Şirāzī

'Orfī kasideleri çok ünlüdür¹⁰⁹.

106- Ana Britannica, c.3, s. 509.

107- Ğulām Cēlānī Maḥdūm, a.g.e., s. 390.

108- Ğulām Cēlānī Maḥdūm, a.g.e., s. 390.

109- Ğulām Cēlānī Maḥdūm, a.g.e., s. 390.

rında çeşitli bilim ve sanat dallarında eserler vermiş bulunan birçok müellif ve edebiyatçı bulunmaktaydı. Onların eserleri bugün de mevcut olup konularında başvurulabilecek temel kaynaklar vasfına sahiptirler¹¹⁴.

Ekber Dönemi Edebi Ürünleri

Hint-Türk imparatorları iktidar devrinde Ekber'in dönemi ilmi ve edebi alanda da en parlak olanıydı. Farsça, Hinçte ve Sanskrit dillerinde sayısız eserler yazılmış ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Elimizdeki kaynaklar çerçevesinde Ekber dönemindeki tercüme ve telif eserleri aşağıda veriyoruz. Bunların büyük çoğunluğunu Sanskritçe'den Farsça'ya tercüme yapılmıştır. Keza telif eserlerin de çoğunluğu Farsça olarak yazılmıştır. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla gerek çeviriler gerekse telif eserler, Ekber'in buyruğuyla bir komisyon tarafından denetlenerek belli başlı bilginlere yaptırılmıştı. Farsça tarih yazımı, tercüme, manzum ve mensur pekçok muhteşem eser işte bu dönemin ürünleridir. Ekber dönemi ilmi ve edebi çalışmaları üç bölüme ayrılabilir : Çeviri eserler; Tarih yazımı; Şiir ve Şairlik.

Çeviri Eserler¹¹⁵

1- Tüzuk- ě Bāburī

Çağatay Türkçesiyle yazılmış eser olan Tüzuk- ě Bāburī, Ābd-ur-raḥīm Ḥān- ě Ḥānān tarafından Vaqī'at- ě Bāburī adıyla Farsça'ya tercüme edilmiştir.

2- Hindistan'ın en eski destanı *Mahābhārāt*, Sanskritçe'den Farsça'ya tercüme edildi. Bu çalışma Naḳīb Ḥān, Mollā Ābd-ul-ḳādir Badāyūnī ve Şeyḫ Sulṭān İhansīrī'nin denetiminde yapıldı. Bu eserde yaklaşık yüzbin beyit bulunmaktadır ve Ekber bunun adını *Razm-nāmah* koymuştur. Bu alimler Rāmā'n'ı de Farsça'ya tercüme etmişlerdir.

114- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 155.

115- Sibt- ě ḥasan, a.g.e., s. 298-300.

Hakim Abd-ul-fath Gelani

Bilgili bir hekimdi. İbn-i Sīnā'nın meşhur Kānūn'u hakkında ayrıntılı bir şerh yazmış olan Hakīm Ábd-ul-fath Gēlānī'nin adı saray tabipleri arasında görülmektedir¹¹⁰.

Mollā Kāsım Kāşī

Şiirleri besteye elverişli tarzda yazılmış bir şairdir. Humayun'un ölüm mısraı "Humāyūn ez bām uftād (ہمایون از بام افتاد)" onun eseridir¹¹¹.

Şairler arasında Ğazzalī Maşhadī ve Naẓīrī Nīşāpūrī de önemli yerlere sahiptirler¹¹².

Hint-Türk imparatorları, çeşitli yollarla Hinduları eğitim ve öğrenime teşvik etmişlerdir. Saraylarında Müslüman bilginler yanında, Hindu bilgin ve bilgelere yer vermişlerdir. Ekber döneminde aşağıdaki Hindu bilginleri adlarına rastlamaktayız :

Mahā Dēv, Bhīm Nāth, Narāin Şevcī, Madhā, Rām Çandār, Sīrī Bhāt, Sadhō Sarsātī Ğadrūp, Bişān Hāth, Madsūdān, Rām Kişan, Narāin Asram, Bibhadramsār, Harcī Sūr, Basdeū Masr, Damod Bahār Bhāt, Rām Tirāth, Būdhnavās, Nārsingh, Gōrī Nāth, Barēm İndrā, Gōpī Nāth, Bacāsın Sūr, Kişan Pāndit, Nahāl Çānd, Kāşī Nāth, Dēvī Brahmañ. Sonuncu şahıs, Mahabhā rāt'ı Farsça'ya tercüme etmişti¹¹³.

Timurluların böylesine takdir ve teşvikleri sayesinde dönemlerinde Hindular eğitim ve öğrenim alanında alabildiğine ilerlediler. Hattatlık, yazarlık gibi diğer yaygın bilim ve sanat dallarında tam bir meleke kazanmışlardı. Bilhassa Lāhōr, Delhi, Agra, Birleşik Eyaletler, Avadh ve Bihārlı Hinduların eğitim ve öğrenim alanında seçkin bir yerleri vardı. Bu şehirlerde yaşayan Hindular arasında her bilim ve sanat dalında ciddi bilgin ve sanatkarlar yetişmiştir. Keza arala-

110- Ğulām Cēlānī Maḥdūm, a.g.e., s. 390.

111- Ğulām Cēlānī Maḥdūm, a.g.e., s. 390.

112- Ğulām Cēlānī Maḥdūm, a.g.e., s. 390.

113- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 154.

3- Hindu inançlarına göre dört kutsal kitaptan biri olan Utharvêd'in Farsça'ya tercümesi Hâcî İbrâhîm tarafından yapıldı.

4- *Lēlavātī* Şêh Abū-l-Fayz Fayzî tarafından Farsça'ya çevirilmiştir. Bu eser hesap ilmi konusunda Hindistanlı matematikçilerin en önemli kitabıdır.

5- Geçmiş 4000 yıllık durumu anlatan *Tārīh-ē Kaşmîr (Râc Tarāngî)*'yi Maûlânâ Şâh Mh. Âbâdî Farsça'ya tercüme etmiştir.

6- Ekber'in emriyle Mukammal Hân Guçrâtî astronomi biliminin meşhur kitabı *Tācak*'i Farsça'ya çevirdi.

7- *Mo'cam-ul-Buldân (Şehirler Ansiklopedisi)* şehirler ve ülkeler hakkında son derece güzel bir eserdir. Molla Ahmat Tattavi Kasım Beg, Şeyh Munavvar ve diğer Arapça âlimleri bu eserin Arapça'dan Farsça'ya çevirisini yaptılar.

8- Krşancî'nin yaşamını konu alan *Harî Bâs*'in tercümesi Maûlânâ Şîrî tarafından yapıldı. Ekber'in emriyle bu kitabın yazarı *Kalilah-o-Dimnah*'yi yeni baştan tercüme etti ve adını *'İyâr-ē Dāniş* koydu. Naşr-ul-laḥ Mâstüfî ve Mollâ Hüseyin Va'az bu eseri Farsça'ya tercüme ettiler.

9- *Nal Daman*'in tercümesini Fēzî, Leyla ve Mecnun bahrında nazmetti ve bu eser şimdi *Nal-ō-Daman* adıyla meşhurdur.

10- Mōlvî Mh. Hüseyin 'Azad; Maaşîr-ul-Umarâ' ve Muntâhâb-ut-Tāvârîh'den bahsederken başka eserlerden de bahsetmiştir. Bunlar arasında; Mollâ Âbd-ul-kâdir Bādâyünî padişahın buşruğu üzerine Singhâsan Battîs'i Farsça'ya çevirdi ve adını da *Hîrad Afzâ* koydu. Yine Bādâyünî, Şeyh Âbul-fazl'ın önerisiyle Câmî Raşîdî'nin çevirisini ve Hintçe bir efsanenin tercümesini yaptı ve adını *Baḥr-ul-Asmâ'* koydu. Âbd-uş-şathar İbn-ē Kâsım, *Şamarat-ul-Falâsafah* adıyla bir kitap tercüme etti. Bu kitabın el yazmasını Âzâd, Halîfah Sayyed Mh. Ḥosan Dîvân Paṭyâla'nın kütüphanesinde görmüştü.

Tarihi Eserler¹¹⁶

- 1- Muntahāb-ut-Tavarih: Yazarı Mollā Ābd-ul-ķādir Badāyūnī, 3 cilt.
- 2- Tabķāt-ē Akbarī: Yazarı Nizām-ud-dīn Aķmat, 3 cilt.
- 3- Āin-e Akbarī, Akbarnāmah: Her ikisi de 3'er ciltlik bir eserdir. Yazarı Abū-l-faīl.
- 4- Akbarnāmah: Yazarı Fēzī Sarhindī, 3 ciltlik bir eserdir.
- 5- Maaşir-ē Raķimī: Yazarı Ābd-ul-baķī. Bu eser Mirzā Ābd-ur-raķīm Hān-ē Hānān'ın isteği üzerine yazılmıştı.
- 6- Humayunname: Humayun dönemi tarihini anlatan Ekber döneminde yazılmış bir eserdir. Ekber'in halası Gulbadan Bēgam tarafından kaleme alınmıştır¹¹⁷.

Ekber Dönemi Hattaları

Ekber dönemi emirleri arasında Hanlarhanı Ābd-ur-raķīm sağduyulu, bilimsever ve sanatkār dostu bir emirdir. Kütüphanesi, dönemin nadir ve kıymetli kütüphanelerinden birisiydi. Buranın yönetim ve korunması için yeterince personel tayin edilmişti. Hanlarhanı, nadir ve kıt bulunan kitapların temini yanında, kitapların dış görünüm, zarafet ve temizliğine de çok dikkat gösterirdi. Dolayısıyla bu hedefleri gerçekleştirmek için zamanın meşhur hattat, nakkaş vb. oraya toplanmışlardı. Kendi oğulları Mirzā Ārāc ve Mirzā Darāb birinci sınıf hattattılar. Māulvī Ğulām Mh. Haft Ķalam Dehlvī, Tazkirah'sinde der ki; "*O hat sanatında uzmandır. Hintçeyi de bir hayli ilerletmişti. Nagari (Devanagari) yazıyı da güzel yazardı*"¹¹⁸.

Mollā Ābd-ul-baķī Nihāvāndī Maaşir-ē Raķimī'sinde o kütüphaneyi anlatırken orada çalışan bazı hattat, nakkaş ve minyatürcülerin kısa biyografilerini

116- Sibt-ē ḥasan, a.g.e., s. 300.

117- Eser hakkında ayrıntılı bilgi Humāyūn kısmında verilmiştir.

118- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 231 (Tazkirah-ē Hūş Navīsān, s. 87).

de yazmıştır¹¹⁹.

Ünlü Hattatlar

Molla Abd-ur-rahim Anbārīn Raqam: Harâtlydı. Hanlarhanı'nın hükümetine bağlıydı. Nesih ve Nastalik'i çok iyi yazardı. Zamanında Mh. Hüseyin Kaşmîrî'den başka emsali yoktu¹²⁰.

Şucā: Asıl vatanı Şirāz idi. Hanlarhanı'nın hükümetine bağlıydı. Başlangıçta Nesih ve Nastalik hattatı olarak tayin edilmiştir. Sonra yükselerek kütüphanenin yönetimine getirildi¹²¹.

Behbud Mirzā: Ünlü bir hattattı. Nakkaşlık da bilirdi¹²².

Mirzā Fath-ul-laḥ Şirāzî: Ekber döneminin ünlü bir bilgin ve saygın bir büyüğüdü. Bütün bilim ve sanatları iyi bilirdi. Bazı bilimlerde tekti. Hattı son derece güzeldi. Onun biyografi ve meziyetleri Tīmūrlular dönemi tarih kitaplarında mevcuttur. Tazkirah-ē Hūşnavīsān yazarı da ondan bahsetmiştir¹²³.

Zēn Kōkah: Ekber dönemi 5000'lik emirlerindendi. Hat ve minyatür ustasıydı. Molla Âbd-ul-Ķādir Badāyūnî onu şairler zümresi arasında sayar. Kısa biyografisini de yazmıştır¹²⁴.

Mīr Ma'sūm Bhakkārī Kandhārī: Babası Sayyid Safāī vatanından ayrılarak Bhakkar (Sind)'a yerleşmişti. Mir Ma'sūm burada doğmuştur. Eğitim ve öğrenimini de orada tamamlamıştı. Zahiri ve Batini bilimlerin her ikisinde de iyi yetişmiştir. Ekber zamanında Sakkhar'ın haznedarlık ve Ekber'in Hacamat (kan alma)'lığı gibi saygın mevkiye getirilmiş ve binlik Manşab ile onurlandırılmıştı. Bunlara ilâveten usta bir şair ve yazardı. Bir Farsça Divanı, Madan-ul-Afkār Mesnevisi ve Tārīḥ-ē Sindh gibi eserleri vardır. Usta bir hattattı da. Hindistan, Tabrīz

119- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 231 (Maaşir-ē Raḥīmī, c. 2).

120- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 231.

121- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 231 (Tazkirah-ē Hūş Navīsān, s. 85).

122- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 231.

123- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 231 (Tazkirah-ē Hūş Navīsān, s. 89).

124- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 232 (Muntaḥāb-ut-Tavārīḥ, c.3, s. 310).

ve İsfahān arasındaki birçok bina ve cami üzerinde onun şiirleri yazılmıştır. Fathpūr Sikri'nin "Buland Darvāzah" ve "Cāmi' Mascid" in kitabesi de onun yazısıdır¹²⁵.

Hv. 'Abd-uş-şamad Şirīn Kalam: Ekber devri memurlarındandı. Meşhur bir hattat ve minyatürcüydü. Nastalīk'i çok güzel yazardı. Meziyetlerinden en önemlisi bir hardal tanesi üzerine İhlās süresini yazarak sığdırmış olmasıdır

Minyatürcülükte üstad mertebesine ulaşmıştır¹²⁶.

Mīr Muḥammad Asgar: Lākabı Eşref Ḥān idi. Arab Şah'ı seyyitlerindendi. Yedi kalemi de yazardı. Bu nedenle kendisine yedi kalem denirdi. Ekber'in Mīr Munşī (başsekreteri)'siydi. Yaşamının ayrıntıları Maasir-ul-U marā' ve başka eserlerde mevcuttur¹²⁷.

Mollā 'Abd-ul-kādir Ahūnd: Ekber'in hocasıydı. Arapça ve Farsça dil ve bilimlerini çok iyi bilirdi. Aynı zamanda hattat idi. Hayatının son günlerinde Mekke'ye göçmüştü¹²⁸.

Mollā Hüseyin Kaşmīrī: Ünvanı "Zarrīn Raqam"dır. Ekber devrinin en büyük hattatıydı. Abū-l-fazl; *"bu sanat dalı uzmanları onu İranlı meşhur hattat Mīr 'Alī Haravī ile ayrı seviyede sayarlardı"* der. Ekber onu "Zarrīn Kalem" ünvanıyla taltif etmişti¹²⁹.

Mīr 'Abd-ul-laḥ: Şāh Nīmat-ul-laḥ Valī'nin çocuklarındandı. Ekber devri meşhur hattatıydı. Ekber, kendisini Mişkīn Raqam ünvanıyla mükafatlandırmıştı. Divan sahibi bir şairdi de. Vasfī mahlazını kullanırdı¹³⁰. Badāyūnī, biyog-

125- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 232 (Maasir-ul-Umarā', c.3, s. 326-328).

126- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 232 (Maasir-ul-Umarā', c.1, s. 89).

127- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 232 (Maasir-ul-Umarā', c.1, s. 89).

128- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 232 (Tazkirah-ē Ḥūş Navīsān, s. 79).

129- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 233.

130- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 233 (Tazkirāh-ē Ḥūş Navīsān, s. 75).

rafisini şairler zümresi arasında yazmıştır. Onun yazısı hakkında; *"hattı çok güzeldir, Maûlânâ Şâh Giyâs Kûmni'nin talebesidir. Yedi kalemle de yazardı"* der¹³¹.

Mollâ Âlî Aḥmad Mohrkan: Ekber devrinin meşhur bir mühür yapımcısı ve usta hattatıydı. Kullanılan bütün yazılarda usta derecesine ulaşmıştı. Mh. Yedi Kalem, Â'în-e Akbarî'den naklen der ki; *"demiri hiç kimse onun kadar süslememiştir. Talik'e ilâveten diğer hatları da zirveye ulaştırdı. Fakat Nestalik'i akli baştan alacak hale getirdi"* ¹³².

Hv. Hüsaym Aḥmad Çiştî : Şeh Salim Çiştî'nin halifesi, nesih yazının ustasıydı. Fathpūr Sikrî'deki Taç kapının dış yüzündeki kitabeyi yazmıştır ¹³³.

O günlerde güzel yazı, öğrenim ve medeniyetin bir gereği sayılırdı. Dolayısıyla Hindular da eğitim ve öğrenimde kimseden geri kalmak istemiyorlardı. Devlet daireleri, bilhassa Maliye bakanlığı ve müstemilâtında onlar çoğunluktaydılar. Resmi dairelerin işlerinin yürüyebilmesi için güzel yazıya gerek vardı. Bu ve benzeri diğer sebeplerle Hindular arasında da, birçok hattat, özellikle de Nestalik ve Şikoste ustaları yetişmişti. Meşhur Hindu hattatlarının bazıları aşağıdadır :

Rāca . Tōdār Māl Khaṭrî : Ekber döneminin meşhur emiri, sarayın dokuz yetenekli kişisinden birisi aynı zamanda hattattı da. Mh. Yedi Kalem; *"Çabuk yazardı, güzel ve tatlı bir yazısı vardı"* ifadesini kullanmıştır¹³⁴.

Râ'e Manōhar Laūnī Kirān Taūsīnī Kaçhvāhah : Rāca Sanbhar'ın oğludur. Ekber'in gözetiminde eğitim ve öğrenimini yapmıştır. Cihangir döneminde de gelişmesini sürdürmüştür. Unvanı Mirzā Rācah idi. Ekber ona çok güvenirdi. Farsça'yı iyi bilirdi. Şairdi de. Çok usta bir hattattı¹³⁵.

131- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 233 (Tārīḥ-ē Badāyūnī, c.3, s. 382).

132- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 233 (Tazkirah-ē Hūş Navīsān, s. 84).

133- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 233.

134- Bulu, Şevket a.g.e., I, s. 245 (Tazkirah-ē Hūş Navīsān, s. 88).

135- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 245.

RESİM

Ekber büyük bir fatih ve yönetici olmakla kalmayıp, ataları gibi güzel sanatlarının da açık fikirli bir hamisi olarak tarihe geçmiştir. Babasının İran'da geçirdiği iktidardan yoksun günlerinde Hindistan'a dönerken Kābil'de daha küçük bir çocukken çizim dersleri almış ve resme karşı bir ilgi uyanmıştı. Ekber ve babasının bu sanat dalına ilgileri sadece resimle ilgilenmekten öte bir davranıştı. Ekber'in tarihçisi Abū-l-fa'z'lın yazdığına göre; gençliğinin ilk günlerinden itibaren İmparator bu sanat dalına büyük bir eğilim göstermiş ve hem bir eğlence hem de çalışma vasıtası olarak gördüğünden her türlü desteği vermiştir. Ekber'in saray erkânıyla yaptığı bir toplantıda açıkladığı ve aynı tarihçi tarafından nakledilen kendi düşünceleri daha da anlamlıdır: *"Resim sanatından nefret eden birçok kimse vardır; böyle kimseleri ben de sevmem bana öyle geliyor ki bir ressamın Tanrı'yı anlamak için kendine özgü pek çok vasıtaları bulunmaktadır; zira ressam canlı olan herhangi bir şeyin resmederken ve bir-biri ardına kol, bacak gibi uzuvları çizerken eserindeki canlıya can veremeyeceği için, zorunlu olarak Tanrı'yı düşünecek ve böylelikle de bilgisi ve inancı artacaktır"*¹³⁶.

Ekber'in bu sanat koluna en büyük katkılarından birisi Fathpūr Sikrī'de sarayın yanına bir resim atölyesi kurulmasıydı. Humayun tarafından Hindistan'a getirilmiş olan iki İranlı ustanın rehberliğinde, çoğu Hindu olan yüz kadar sanatçının çalıştığı bir devlet atölyesi kuruldu. 1605 yılında Ekber öldüğünde kütüphanesinde yaklaşık 24.000 cilt, bir kısmı minyatürlerle bezenmiş el yazması mevcuttu¹³⁷.

Atölyede görevli tüm ressamın eserleri haftalık olarak Darūgah (kütüphane sorumlusu) ve memurlar tarafından imparatorun huzuruna getirilip

136- Brown, Percy, Indian Paintings (under the Mughals 1550-1570, s. 62, Oxford 1924.

137- Craven, Roy. C., A Concise History of Indian Art, s. , London 1976.

yapılan işin mükemmelliği ölçüsünde (Ekber) ödüller verdiği veya aylıkları arttırdığı için, atölye doğrudan doğruya hükümdarın kişisel denetimi altındaydı. Vucuda getirilen ürünlerin imparatorun bizzat kendisi tarafından böylesine sık ve düzenli olarak denetlendiğinde ve her bir sanatçının ödülünün yine aynı otorate tarafından belirlendiğinde bu üretkenliğin ne ölçüde olacağı tahmin edilebilir. Okulun baş ressamı ikisi de İranlı olan Âbd-uş-şamad ve Mîr Sayyid 'Alî idiler; fakat diğer ressamın hemen hemen tamamı Hindu idi. Hintli ressamın yetenekleri imparator tarafından farkedilmiş ve İranlı ressamlarla birlikte ortaklaşa çalışmak üzere bu sanatçılar sınavdan geçirilmiş olduğundan atölyenin üretkenliği artırılıyordu. Hintli ressamın yüzlerce yıllık deneyim, birikim sonucu oluşan doğal dehalarının yeniden yüksek bir verimlilik düzeyine gelebilmesi için kuşkusuz sadece Ekber'in hamiliğine ve İranlı sanatçıların rehberliğine ihtiyacı vardı. Çalışmaları esas olarak iki sanat dalında, bu bölümün resimleme kısmının ana uğraşları olan portrelerde ve kitap minyatürlerinde, değerlendiriliyordu. Buna ilave olarak süsleme sanatçıları, yıldız kaplamacılar, cedvelciler ve istinsahçılar ekibinden oluşan bir teyinat kısmı bulunmaktaydı. Ekber'in uygulamasının en pratik aynı zamanda onun tabiatının mükemmelliğini gösteren yanı, teknik kısım olarak isimlendirilebilecek olan; bu resim tarzında kullanılan malzemelerin geliştirilmesi mükemmelleştirilmesi konusuydu ilgilidir. Böyle bir bölüme duyulan ihtiyaç açıkça görülmektedir. Resim atölyesi daha önce ülkede yapılmakta olanlardan farklı bir ifade şeklini dile getiren yepyeni bir girişimdi. Artık sanatçılar duvar yüzeyleri üzerine zamanla ya da iklim nedeniyle aşındığı zaman kolaylıkla yeniden boyanabilen kaba suluboya renkleriyle büyük manzara resimleri yapmayacaklardı. Bunun yerine bu sanatı kağıt üstünde küçük resimlerle adepte etmeleri gerekiyordu ki, dikkatli ve hassas bir şekilde çizilip boyanan bu resimler her zaman bir ressamın bireysel yeteneğinin uzun ömürlü birer anıları haline geliyorlardı. Bu nedenle özel kağıt ve boya çeşitlerine ihti-

yaç duyuluyor, uygun incelikte fiçalar hazırlanması ve bu belirgin teknik değişikliğin gerektirdiği tüm ince malzeme ve yapıştırıcıların sağlanması gerekiyordu. İranlı sanatçıların gözetimi altında minyatür boyalarının hazırlanmasına çok titizlik gösteriliyordu ve bu boyalar va da formülleri Hintli sanatçıların kullanımına veriliyordu. Hintli sanatçıların zaten kendi renk ve boya dağarcıkları oldukça zengindi, fakat bu yeni resim sanatında güzel sonuçlar elde etmelerini yardımcı olacak her türlü boya ve gerekli malzemeyi de alıyolardı¹³⁸.

Ekber döneminin ilk resimlerinde doğal olarak Harāt ve Buḥārā resim sanatının derin işleri görülmektedir. Resmin çeşitli kısımlarının düzenlemesi, şekilleri, kıyafetler, renk kombinasyonu ve geri plandaki binaların biçimlerinin hepsi İran ya da Türk tarzındadır. Aynı dönemde Hıristiyan keşişlerin gelip gitmeleri başlayınca saray rassamları yeni bir sanat tarzıyla tanıştular. 1580'de hükümdarın isteğiyle Goa'dan iki keşiş Rudolva Quaviva ve Antonia Monserate Fathpur Sikriye geldiklerinde Ekber'e hediye olarak bir İncil sundular. Bu eserde yer yer Hollandalı sanatçıların son derece güzel minyatürleri vardı. Onlar Hz. İsa ve Meryem'in çok güzel iki resmini de hükümdara sundular. Saltanat ressamları bu resimleri inceleyerek üç boyutlu görüntünün yeni hünerini ve renk karışımında da yepyeni bir tarz öğrendiler. Hatta bazen çizdikleri resimlerde Portekizli çehre, giysi ve Hıristiyan azizlerin görüntülerine de yer vermişlerdir¹³⁹.

Duvar Resimleri ¹⁴⁰

Ekber Fathpūr Sikri'yi muhteşem tarzda inşa ederek el sanatının her çeşidini teşvik etmek, desteklemek için zaten çok şey yapmıştı. İmparatorluğun her yanından mimarlar, inşaat ustaları, oyma sanatçıları, taş ustaları ve dekaratörler bu büyük inşa hamlesine yetenekleriyle katkıda bulunmak üzere bir araya geti-

---

138- Brown, Percy, a.g.e., s. 63-64.

139- Sibṭ-ē ḥasan, a.g.e., s. 346-347.

140- Brown, Percy, a.g.e., s. 61-62.

rildiler; böylece Hindistan'ın el sanatları daha önceki yy.lar boyu hiç olmadığı kadar bir hamle yaptı. Ekber'in saraylarının inşasında yaralanılan sanat dalları arasında o çağın en belirgin olanı duvar, tavan resimlenmesiydi. Duvar ustalarının işleri biter bitmez, saray salonlarıyla oturma odalarının bir çoğunun iç duvarlarına resim tasarımları belirlemek üzere uzman ressamılar çağırılıyordu. Bu resimlerin kalıntıları halâ görülmektedir ve büyük ölçüde silinmiş olmalarına rağmen o dönemde gözde çalışmaların tarzını açık seçik olarak yansıtmaktadır. Duvarın iç yüzeyi kireç ve kum harcıyla sıvandıktan sonra alçıyla sıvanır. Sonra duvara resim çizilirdi. Resimlerin bazıları tamamen İnan görüntüleri olup, o zamanlarda komşu ülkenin kralı Şâh Tahmasp'ın sarayında gelişmekte olan Safâvî ekolüne ait bir sanatçı tarafından çizilmiş olabilir.

Günümüze kadar korunabilmiş parçalardan anlaşıldığı kadarıyla resimlerin pek te az olmayan bir kısmı karakteristik olarak Hint resmidir ve duvar süsleme amacıyla işe alınan Hindu duvar dekaratörlerinin eserleri olduğu açıkça belli olmaktadır. Şimdilerde de hemen hemen silinmiş olmalarına rağmen, hepsi birden bu kalıntılar, yaklaşık olarak yapıldıkları yıl kabul edilen 1575 yılındaki resim sanatının durumunu belirlemede büyük önem taşımaktadır. Her halükârda hem İnanlı hem de Hint ressamlarının, Fathpūr Sikrî'nin duvarlarını süslemekle görevlendirildiklerini, fakat her bir grup sanatçının kendi sanatını az çok bağımsız olarak uyguladığını göstermektedirler. Nadiren birbirlerinden bazı unsurlar almışlardır. Ekber; Fathpūr Sikrî'nin duvar tezinatından yola çıkılarak, iyi organize edilmiş bir resim atölyesinin de yardımıyla Hindistan resim sanatını canlandırabileceğini düşünmüştür.

Ekber Dönemi Ressamları¹⁴¹

Abū-l-faız eserinde; bu sanat dalında yüzün üzerinde sanat ustasının doğ-

---

141- 'Abd-ur-raḥman, Sayyid Şabaḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 567-568.

duğunu yazmıştır . Bunlar içinden Mîr Sayyid Âlî Tabrîzî, Hv. Âbd-uş-şamadŞîrâzî Şîrîn Kalam , Dasûnat ve Basāvân hakkındaki kısa bilgileri aşağıda veriyoruz.

Mîr Sayyid Âli Tabrîzî: Bu sanatı babasından öğrendi. Uzun süren öğrencilik devresinden sonra olgunluğa erişip ünlü oldu ve yaşamının her alanında başarı sağladı.

Hv. Âbd-uş-şamad Şîrâzî Şîrîn Kalam: Resim sanatını tüm ressam-lardan önce öğrenmiş kişidir. Pek çok öğrenciyi yetiştirip ünlü yapmıştır. Bun-lar arasında aşağıdakiler ünlüdür.

Dasûnât: Kahr (işçi) soyundan gelmekteydi. Sürekli resim ve duvar üze-rine süslemeler yapardı. Bir gün Ekber'in dikkatini çekti; zekası ve kabiliyetin-den dolayı Hv. Âbd-uş-şamad'e teslim edildi. Çok kısa bir süre içinde büyük ün kazandı ve hatıra olarak eserler bıraktı.

Basāvân: Taslak çizimi, portreci, renk kombinasyonu, benzetmecilik ve resim sanatının diğer bölümlerinde eşsizdi. Bazı resim ustaları onu Dasûnat'a ter-cih etmişlerdir.

Bu sanatçıların yanı sıra Kēsū, Lāk, Mukand, Niksîn, Farruḥ Ḳalmāk, Mad-hū, Cagan, Mahēş, Khem Kirān, Tārā, Sanvālā, Hār Bāns ve Rām bu sanat dalının ünlü resamlarıydılar. Aḳā Rızā Harvî de Ekber sarayının ünlü resamlarından biriydi¹⁴².

MİNYATÜR

Ekber döneminde kitapların minyatürlenmesi konusuna da özel bir ilgi göstermiştir. Pek çok değerli eser ünlü ressam-lar tarafından minyatürlenmiştir. Kaynaklardan öğrenebildiğimiz kadarıyla önemlileri hakkındaki bilgileri aşağıya alıyoruz.

142- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 154.

Dastān-ē Amīr Ḥamzah (Emir Hamza Destanı)

Ekber iktidarının başlangıç yıllarında resim sanatındaki en önemli çalışma Dastān-ē Amīr Ḥamzah'ın minyatürlenmesidir. Bu çalışma Mīr Seyyid Ālī Tabrīzī ve Hv. 'Abd-uş-şamad Şirāzī Şirīn Kalem'in gözetiminde tamamlanmıştır. Ekber bu esere o kadar önem verirdi ki, saraydaki hikaye ustaları gibi kendisi de bu destanı anlatır dururdu. İşte bu nedenle bu eserin minyatürlenmesini emretti ve tüm efsaneyi baştan sona dek, kağıt üzerine minyatürlendirip 12 cilt olarak bastırttı. Her cilt 100 yapraktan oluşuyordu ve bir yaprak bir el uzunluğundaydı. Önce Mīr Seyyid Ālī Tabrīzī'nin yönetiminden sonra ise Hv.'Abd-uş-şamad Şirāzī'nin denetimi altında 50 ressam bu eserin minyatürlenmesini tamamladılar¹⁴³.

Akbarnāmah¹⁴⁴ (Resim I)

Son derece özenle minyatürlenmiş bir eserdir. Akbarnāmah'de bulunan resimlerden 117 minyatür South Kensington ke Victoria and Albert Museum'dadır. Bu minyatürler içinden Basāvan ve Çattarın çizmiş oldukları resim mükemmel sayılmaktadır. Minyatürde Cēlum ırmağındaki fillerin birbiriyle itişip kakışmaları. Bu minyatürler arasında Agra kalesinin inşaasının da resmedildiği bir manzara vardır. Resmin taslağını Miskīn hazırlamış, renk kombinasyonu ise Tūlsī tarafından yapılmıştır.

Londra'daki Chister Beti Koleksiyonunda da Akbarnamah'nin bazı minyatürleri vardır. Bunlardan birinde Panīpāt'daki ikinci savaş gösterilmiştir. Bir diğer minyatürdeyse şehzade Salīm'in doğumunu kutlama şenlikleri görülmektedir.

143- 'Abd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 569-570.

Konuyla ilgili olarak "Pākistān meñ Tahzīb kā İrtikā'" adlı eserde şöyle yazar: Dastān-ē Amīr Ḥamzah'nın resimlenmesinde, çizimler kâğıt yerine kumaş üzerine yapılmıştır. Bkz. a.g.e., s. Sibt-ē ḥasan, s. 348.

144- 'Abd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 570-572.

Akbarnāmah'den bir minyatür; 16. yy.'da Basāvan ve Çattar tarafından çizilmiş orijinal resimlerden; Victoria and Albert Museum South Kensington, India Section.

Oxford Bodleian kütüphanesinde de Akbarnāmah'nin birkaç minyatürü bulunmaktadır. 1567'de Mīr Mu'īz-ul- mulk ve Bahādur Ḥān'ın görüşmeleri Far- ruḥ Bēg tarafından çizilmiştir.

Indian Museum'da da Akbarnāmah'ye ait bir kısım minyatürler vardır. Bunların birinde küçük Ekber'e Humayun'un ölüm haberinin gelişi görülmektedir. Ekber'in elinde bir atmaca bulunmaktadır. Diğer bir minyatürdeyse Ekber'in sarayına meşhur müzisyen Tānsīn'in gelişi canlandırılmıştır. Bu eser dönemin en güzel yapıtları arasında sayılmaktadır.

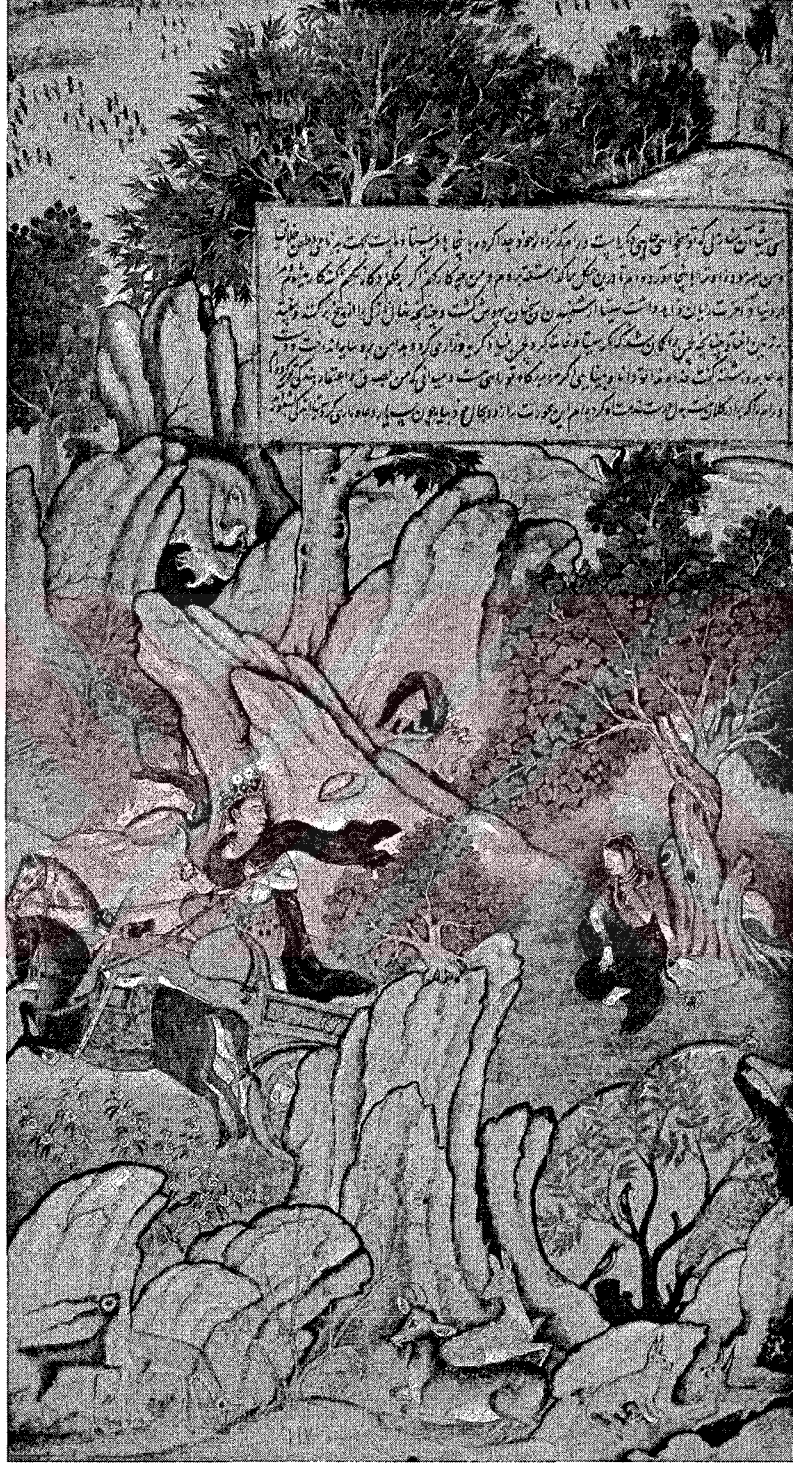
Mahābhārāt (Büyük Savaş)¹⁴⁵ (Resim II)

Mahābhārāt'ın, Razmnāmah, adıyla yapılmış olan Farsça tercümesi Hv. 'Abd-uş-şamad Şīrīn Kalam'ın oğlu Maḥmud Şarīf Şīrīn Kalam'ın denetiminde minyatürlenmiştir. Eserde 165 minyatür vardı ve batılı araştırmacıların hesabına göre bu çalışma için 40.000 Paund harcanmıştır. Bunlar şimdi Cēpur kütüphanesinde bulunmaktadır. Bunlar arasından 148 minyatür Dr. Kaḥnal H. T. Handle ayrı ayrı olarak yayınlamıştır.

Razmnāmah'nın bazı minyatürlü nüshaları Şimlah Barūdah ve Londra'da'ki kütüphanededir. Bu eseri değişik ressamalar bir araya gelerek minyatürlemişlerdir ve bu ressamaların isimleri de minyatürlerde geçmektedir. Bunlardan bazıları; Miskīn, Aḥmad Kaşmīrī, Bahan, Bhavānī, Dhānū, Blati, Camşīd, Nāyak, Mīrak, Sarcū, Narāyin ve Mādhū'dur. Bu minyatürlerin birinde Hindu racaların, kızlarını evlendirecekleri vakit, erkekler arasında yaptıkları eş seçimi töreni görülmektedir. Bu minyatürle o döneme ait tüm görüntüler göz önüne serilmiştir. Pekçok savaştan kesitler de verilmiştir. Araba, fil ve atlar üzerinde askerler savaşırken minyatürlenmiştir. Arabada sadece iki insan olurdu, birisi arabacı, diğeri savaşçı.

145- 'Abd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ūd-din, a.g.e., s. 575.

Razmnāmah'den bir minyatür; ressam Kēsū, MS. 1580;
Jaipur State Library.

Minyatürlerin birinde Şivacî'ye tapınma manzarası vardır. Razmnāmah'daki bütün minyatürler Ekber zamanında yapılmıştır. Bu minyatürlere meşhur ressam Bahzad'ın (Behzad) etkileri görülmektedir; buna rağmen bunlarda bölgesel etkilerin oluşmaya başladığı da açıkça görülmektedir.

Ā'in-e Akbarī¹⁴⁶

Bu eser Akbernāmah ile minyatürlenmişti. Seyyid Aḥmad Ḥān, Ā'in-e Akbarī'yi basarken 87. sayfasına şu dipnotu düşmüştür; "*Ā'in-e Akbarī, Ekber zamanında minyatürlenmiştir, ancak günümüzde ondan hiçbir iz yoktur. Eserin minyatürlü nüshası bulunabilseydi, o dönem kültür ve medeniyetinin tüm özellikleri ortaya çıkabilecekti*". Ancak Sir Sayyid bu eksikliği, tashihli yayımladığı bu esere, pek çok minyatür ilâve ederek kapamaya çalışmıştır. Bununla döneme ait kültür ve medeniyeti tanıma, büyük ölçüde kolaylaşmaktadır. Bu eserde aşağıda isimleri verilen resimler bulunmaktadır:

"Tarāzū (ترازو): Terazi, su kapları,

Çarāġ (چراغ): Kandil.

Hükümdarlık araç ve gereçlerinden:

Aūrang (اورنگ): Taht,

Saibān (سائبان): Gölgelek,

Kaūkubah (کوكيم): Bir tür gölgelek,

Çatr (چتر): Hükümdarlık şemsiyesi ,

Tumantūk (تومن توك): Genellikle Tibet akdoğanlarından yapılan bir sancak,

Çatrtūk (چترتوك): Genellikle Tibet akdoğanlarının teleklerinden yapılan

hükümdarlık şemsiyesi,

Chandah (چنڈہ): Bayrak,

Ālam (علم): Sancak.

146- 'Abd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 573-574.

Naḳḳarahhānah (Nakkarehane) bölümünden:

Naḳḳārah (نقاره): Tös,

Damāmah (دمامه): Davul,

Karnā (کرتا): Zurna,

Nafirī (نفری): Boru,

Sarnā (سرنا): Zurna çeşidi,

Sanc (سنج): Zil.

Çadırlardan:

Bargāh cōbīn (برگاه جویین): Ahşap direklerle kurulan otağ,

Raūṭī (راوٹی): Bir tür çadır,

Do āşyānah manzil (دو اشیپہ منزل): Çift katlı akşamlik çadır,

Zamīn dūz (زمین دوز): Üç tarafı kapalı geçit,

Sargāh (سرغم): Çadır türü,

Ācā`ibī (عجائبی): Çadır,

Maḅḅal (منڈل): Çadır,

Ḥargāh (خرگاه): Tavla (atların bağlandığı yer),

Sarāpardah (سراپردہ): Harem veya harem ile selamlık arasındaki perde vb.,

Daha sonra çeşitli ağaç, bitki fideleri ve sarmaşıklar arasında:

Kīlā (کیلا): Muz,

Ūzkh (اوزک): ?,

Caman (حصن): Bir erik türü,

Sipāri (سیاری): Fındık benzeri bir meyve,

Kanval (کنول): Nilüfer çiçeği,

Gaṭṭah (گٹم): Dağ eriği,

Bādincān (بادنجان): Patlıcan,

Bel (بیل): Sarmaşık,

- Tar'ī (تَرِي): Tere,
 Rangtarah (رنگ تَره): Mandalina,
 Nārangī (نارنگی): Turunçgiller,
 Hacūr (كهجور): Hurma,
 Çampā (چمپا): Yabani yasemin,
 Kundrū (کندرو): Bir sebze türü,
 Sīm (سيم): Fasülye,
 Bīl (بيل): Böğürtlen,
 Papītah (پيپينه): Ağaçta yetişen Hint kavunu,
 Sadāphal (سواپھل): Ölümsüzlük meyvesi (efsaneye göre yiyenin ömrü
 uzun olur),
 Harbuzah (خربزه): Kavun,
 Ahrūt (آخروٹ): Ceviz,
 Hurmā (خرما): İyi cins hurma,
 Nabīz (نبيز): Meyve suyu,
 Hacūr (كهجور): Hurma,
 Mahvā (مهوا): çiçeklerden likör yapılan bir ağaç,
 Gūlar (گولر): Yabani incir,
 Pīlū (پيلو): Misvak ağacı,
 Anar (انار): Nar,
 Bēr (بير): İğde,
 Şarīfah (شريفم): Gerli ayva,
 Dhak (ڈھاک): ?,
 Kanīr (کنير): Zakkum ağç ve çiçeği,
 Cafarī (جعفرى): Kadife çiçeği,
 'Ām (عام): Mengo,
 Ananās (انناس): Ananas,

- Līmū (ليمو): Limon,
 Amal bēd (اصل بيد): Afyon,
 Īncīr (انجیر): Īncir,
 Tūt (ثوت): Dut,
 Kamrak, Kamrik (كمرک): Palamut,
 Angūr (انگور): Üzüm,
 Tindū (تندو): Bir abanoz ağacı türü,
 Kathal (کتھل): ?,
 Karīlah (کريلم): Sūs biberi,
 Gālah (گالم): İşlenmiş pamuk,
 Kākdarah (کاکدره): Darı,
 Tarbūz (تریوز): Karpuz ,
 Khirnī (کھرنی): Mürdüm eriği cinsinden bir erik, vb;
 Çiçeklerden:
 Siyutī (سیوٹی): Yaban gülü,
 Ra`e bēl (رائے بیل): Yasemin türü bir çiçek,
 Mūgrā (موگرا): Katmerli yasemin türü bir çiçek,
 Çanpēlī (چنپیلی): Yabani yasemin,
 Fālsah (فالسم): Mavi renkli mayhoş bir meyve,
 Gul-ē Malti (گل مالتی): ?,
 Karan phūl (کرن پھول): Küpeli çiçeği,
 Gul-ē Dōpahriyā (گل دوپھریا): Ayçiçeği,
 Sugandarsan (سگنورسن): Bir zambak türü.
 Askerlerin giyisileri arasında;
 Kōṭhī (کوٹھی): Barut cebi,
 Šādīkī (صادقی): Barut cebi,
 Angrakh (انگرکھ): Yedek malzeme,

Mozah (موزه): Çorap,

Ahni (آہنی): ?,

Dastānah Çahalkad (دستنام چہلقد): Dirseğe kadar uzun eldiven. Genellikle kılıcın kabzasına bitişik olur,

Çār A'inah (چار آئینہ): Göğüs kısmını kapsayan dört zırh levhası,

Baktar (بکتر): Göğüslük zırhı,

Zirah (زره): Uzun zırh,

Caūšan (جوشن): Kol zırhı,

Kulāh (کلاه): Kavuk, vs. ;

Atlar için gerekli eşyalardan:

Gacam (گچم): ?,

Çaşkah (قاشقہ): Atların dağı veya damgası,

Artak Gacam (ارتک گچم): Baş zırhı, tuğ,

Artak Macmu'ahband (ارتکہ مجمہ بند): Boğaza kadar sarkan baş zırhı,

Pušttag (پشتتہ تنگ): Atın kuyruğunun altından geçirilip belindeki kuşağa bağlanan kısım,

Magas Ran (مگس ران): Sineklik,

İyālpōş (ایالہ پوش): Atın boyun ve göğüslüğü,

Cīt (جیت): ?, vs. ;

Silahlar arasında:

Zagnul (زغنول): Kama,

Gurz (گرز): Gürz,

Açkar (اچکر): ?,

Bisōlah (بسولہ): Balta,

Tabr (تبر): Kazma,

Kārd (کارد): Bıçak,

Barçhā (برچہا): Mızrak,

- Nēzah (نېزه): Mızrak,
 Hancar (خنجر): Hançer,
 Camdhar (جمدهر): Çift ağızlı süngü,
 Ganpatti (گنپتی): ?,
 Kaṭar (کٹار): Kama,
 Kamān (کمان): Yay,
 Sitahş Kaman (سیتھش کمان): Sırım yay,
 Pēş Kabz (پیش قبض): Pala bıçağı,
 Şamşīr (شمشیر): Kılıç,
 Khāṇḍah (کھانڈہ): Çift ağızlı kılıç,
 Dhāl (ڈھال): Kalkan,
 Sipar Kanthā (سپرکٹھا): Bir tür kalkan,
 Kaṃcī Kārd (قمچی کارڈ): Kırbaç,
 Puṣṭhār (پشتے خار): Kaşağı,
 Tufang-ě dahān (تفنگ دہان): Horozlu tüfek, çeşitli toplar, tüfekler vs."
 Ramā'īn (Ramayana)

Bu eserin minyatürlenmes için 20,000 Paund sarfedilmişti. Eserin nüshası şimdi Washington'dadır¹⁴⁷.

Baburname¹⁴⁸

Baburname'deki minyatürler için; Ekber döneminde minyatürlenmiş tüm eserlerdeki minyatürler içinde sanat bakımından en muhteşem eserler olduğu, düşüncesi hakimdir. Eser Ekber'in tahta çıkışının 41-43. yıllarında minyatürlenmiştir. Bu çalışmada 183 minyatür vardır ve 48 ressam birlikte bu eseri tamamlamışlardır. Baburname'nin minyatürlü bir nüshası Yeni Delhi Müzesinde bulun-

147- 'Abd-ur-raḥmān Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 576.

148- 'Abd-ur-raḥmān Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 577-578.

maktadır.

Rampūr Rizā Kütüphanesi'inde bulunan resimli bir nüshasında bir minyatür özellikle çok beğeni toplamıştı. Resimde Babur katiplerinden birine kendi Baburname'sini yazdırmaktadır.

Baburname'nin minyatürlü bir diğer nüshası da Moskova State Museum'dadır ve eserde 69 minyatür vardır. Aynı eserde Babur'un Baburname'sinde anlattığı hayvanların minyatürleri de bulunmaktadır. Eserdeki bazı minyatürler büyük beğeni kazanmıştır. Bunlardan biri 1506-1507 yıllarında Harat'daki Cahān Ārā bahçesinde verilen davetin görüntülediği minyatürdür

Paris'de Baburnamenin bir, Bombay Prens Of Velz British Museum'da da iki minyatürlü nüshası bulunmaktadır.

Dīvān-ĕ Hāfız (Hāfız Divanı)

Delhi National Museum'da bu eserin, Ekbar döneminde hazırlanmış, son derece güzel bir nüsha bulunmaktadır. Eserde 11 minyatür vardır ve her minyatürün altında ve üzerinde Hāfız'ın gazellerinin beyitleri yer almıştır¹⁴⁹.

Cāmi'ut-Tavāriḥ (Tarihler Koleksiyonu)¹⁵⁰

Bu eserin minyatürlü bir nüshası Tahrān Hükümdarlık Kütüphanesinde. Eserdeki minyatürlerin çoğunu Ekber sarayı ressamlarından Basavan, Miskīn ve Farruḥ Ḳalmaḳ birlikte yapmışlardır. Bu eserde 98 minyatür bulunmaktadır. Bu minyatürler arasında 4-5 tanesi, Indian Miniatures Of D. Moḡhol School, isimli esere de alınmıştır. Minyatür birinde bir prensesle olan savaş manzarası görülmektedir: Göl, daḡ ve orman manzarasının hakim olduğu minyatürde; gölde balıklar yüzmekte, bazı hayvanlar da su içmekte, ormanda geyikler koşuşturmakta; uzaktaki bazı evler gözükmekte; yer yer yemyeşil ağaçlar; birkaç

149- 'Abd-ur-raḡmān, Sayyid Sabāḡ-ud-dīn, a.g.e., s. 578.

150- 'Abd-ur-raḡmān, Sayyid Sabāḡ-ud-dīn, a.g.e., s. 582.

atlı ve devenin üzerinde tösçüler bulunmaktadır. Prenses atından inmiş meydana-
lıkta mağrurca durmaktadır. Başka bir minyatürde de nehirden geçişi canlandı-
rılmıştır. Bu son derece canlı bir minyatürdür. Fil at ve develerin doğal renkleri-
nin yanı sıra askerlerin giysileri de ayrı ayrı renkte çizilmiştir.

Birkaç sanatçı enstrüman çalarken başka bir minyatürde çizilmiştir. Min-
yatürde bir avcının elinde bir atmaca bulunmaktadır. Bir atlı da atıyla ayaktadır.
Bazı kişiler Sultān Ğazān Hān'a doğru bakmakta, sözlerini dinlemektedir. Bu eseri
Basāvan yapmıştır.

Miskīn tarafından hazırlanmış bir minyatürde, Ğazān Hān'ın ordusu gece
vaktinde ormandan geçerken sergilenmiştir. Ay parlamakta, yıldızlar gökyüzü-
nü kaplamışlardır. Biraz uzakta saray binaları göze çarpmakta, ağaçların arala-
rında yer yer vahşi hayvanlar bulunmaktadır. Miskīn, hayvan resimlerini aslı-
na uygun şekilde çizmekte son derece başarılıydı.

Bu basılmış eserde, Basāvan'ın hırsızlığı tasvir ettiği diğer bir minyatürde
de; saraya hırsızların sızarak girişleri, ikisinin kaçı, birinin yakalanışı, pren-
sesin yatağında ürpermiş oturuşu, iki cariyesinin hizmete koşuşmaları dile geti-
rilmiştir. Odanın tüm eşyaları son derece doğal bir şekilde gösterilmiştir. Bu, Ba-
savan'ın en iyi eserlerinden biri sayılır.

Ekber Döneminin Diğer Minyatürlü Kitapları

Cihāngīrnāmah'nin minyatürlü bir nüshası Paris Museum ve Tahrān
Hükümdarlık Kütüphanesi'ndedir. Abū-l-fazl, Zafarnāmah, Nal-ö- Daman ve Kalī-
lah-ö-Dimnah (Kelile Dimne)'nin de minyatürlendiğinden söz eder; ancak bunla-
rın şimdi nerede oldukları bilinmemektedir¹⁵¹.

Darabnāmah'nin minyatürlü bir nüshası London British Museum'dadır.
Cāmi'nin Bahāristān (*Resim III*) adlı eseri Oxford Bodleian Library'de bulun-
maktadır. Hamsah-ē Nizāmi (*Resim IV*) ve Anvār Sahēli'nin nüshaları ise Indian
Museum ve British Museum'da korunmaktadır¹⁵².

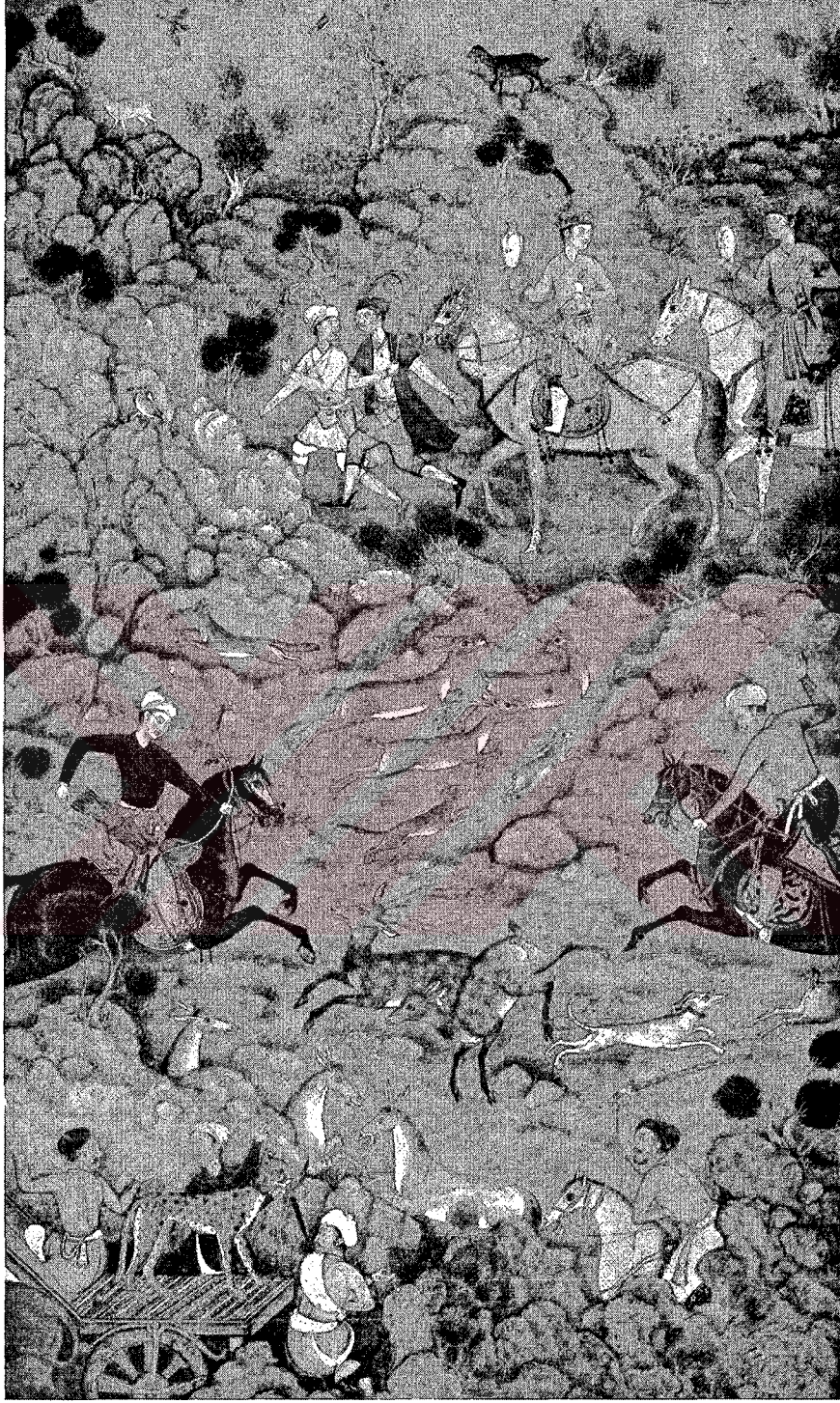
151- 'Abd-ur-rahmān, Sayyid Sabāh-ud-dīn, a.g.e., s. 583.

152- 'Abd-ur-rahmān, Sayyid Sabāh-ud-dīn, a.g.e., s. 583.

Bahāristān'dan bir Minyatür; ressam Lāl, MS. 1590;
Bodleian Library, Oxford.

Ḥamsah'dan bir minyatür (Ḥusrav'in bir av sahnesi);
ressam Hv. Ábd-uş-şamad, MS. 1593; Mr. Dyson Perrins
Malvern Koleksiyonu, Malvern, England.

MÜZİK

Müslümanlar Hindistan'a geldiklerinde beraberlerinde k̄anūn (قانون), 'ūd (عود), tanbūr (تنبور) ve kamāncāh (کمان چاه) gibi pek çok müzik aleti getirmişlerdi. Bu müzik aletlerinin hepsi de telli çalgılardı. Üflemeli çalgılar arasında Baḳ (بوق), Nē (نہ), Surnā (سرنہ) da Müslümanlarla birlikte gelmişti Hindistan'a. Ayrıca Naḳḳārah (نقاره), Daf (دف), Tabl (تبل) ve Nāubat (نوبت) de Müslümanlar vasıtasıyla Hindistan'da kullanıldı. Yine bu dönemde İran ve Arap müziğinde kullanılan 'uṣṣāk (عشاق), nāūrōz (نوروز), Mubārah Kriṣmah (مبارک کرشم), Ba'īt (بعیت), 'Irāk (عراق), Niṣapuri (نیشاپوری), Zanglah-ē Čahārgāh (زنگله چهارگاه), Pedazal (پيرازل), Āṣīran (آشيران), Rahvā'ē (رهوائے), Zanglah (زنگله), Hičāz (حجاز) ve gōṣah-e āzal (گوشتم ازل) makamlar da çok meşhur oldu. İran'a ait makamların 12 türü bir rubaide şöyle yazılmıştı: Rāst, 'Uṣṣāk, Busalik, Čal, Banvā, İsfahān, Buzrūd Mavāz, Kōṣak, 'Irāk, Zanglah, Ḥusaynī, Havā'ī ve Hičāz. Bu 12 tür (makam) gök yüzündeki 12 burçtan dolayı konulmuştu. Bu makamların her birinin çalınması için özel vakitler belirlenmişti¹⁵³. Bunlar¹⁵⁴:

Rāst makamı : Öğlen vaktinde çalınırdı;

'Uṣṣāk makamı : İkindiden akşama kadar çalınırdı;

Būsalik makamı : Kuşluktan ikindiye kadar çalınırdı;

Banva makamı : Gece yarısına kadar çalınırdı;

İsfahān makamı : Gece yarısından tan yeri ağırincaya kadar çalınırdı;

Buzorg makamı : Gece yarısından daha önceye kadar çalınırdı;

Kōçak makamı : Öğlenden ikindiye kadar çalınırdı;

'Irāk makamı : Kuşluk vaktinden öğleye kadar çalınırdı;

Zanglah makamı : İlk akşamdan yatsı sonrasına kadar çalınırdı;

Husaynī makamı : Güneş doğduktan kuşluk vaktine kadar çalınırdı;

153- 'Abd-ur-raḥmān Sayyid Şabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 523, 524.

154- 'Abd-ur-raḥmān Sayyid Şabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 524, 525.

Rahvâ'ê makamı : Tan yeri ağardıktan güneşin doğuşuna kadar çalınırdı;

Hicâz makamı : Yatsı sonrasına kadar söylenirdi.

Bu makamlardan her biri de kendi içinde ikiye ayrılmıştı; böylece 12 olarak belirlenen makam sayısı yirmi dörde çıkmış ve bu da gece gündüzün 24 saati-
ne uymuştur

İran ve Arap makamları ve melodilerinden bazıları Hindistan makam ve melodilerine öylesine benzemektedir ki bunlardan; İran ve Arap makamlarının mı Hindistanlıkilerden yoksa Hindistan'a ait olanlarını mı İran ve Arap makam ve melodilerinden etkilendiğine karar vermek oldukça güçtür. Meselâ Nağmat-ul Asrâr'ın yazarına göre; Nâûröz, Hindî, Lalat Pancam ve Kandhârî makamları birbirlerine benzemektedir. Zamanla Hind, İran ve Arap makamları arasında büyük karışım devam etmiştir¹⁵⁵.

Hint Türk İmparatorları sanatın pek çok dalına gösterdikleri ilgiyi müziğe de göstererek himayelerinde bu sanat dalının gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır. Ekber de ataları gibi bu büyümlü sanatın gerçek bir hamisiydi ve müziğe olan ilgisi tutku düzeyindeydi. Onun döneminde çeşitli müzikler bir araya getirilmek suretiyle Hindistan'a özgü bir tarz da oluşturulmuştu¹⁵⁶.

Ekber sarayında Hindu, İranlı, Turanlı sayısız kadın ve erkek müzisyen vardı¹⁵⁷. O müzisyenleri yedi gruba ayırmıştı ve haftanın her günü bir grup sanatçıdan müzik dinlerdi. Abûl-l-fa'zî müzisyenleri üç grupta toplamıştı¹⁵⁸. Bunlar:

1. Grup : Şarkıcılar,
2. Grup : Saz sanatçıları ve
3. Grup : Şarkıcılarla birlikte olan ses sanatçıları.

Yine Abûl-l-fa'zî eserinde otuz altı müzisyenden bahseder. Bunlar içinden

155- 'Abd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 525.

156- Ğulām Cēlanī Maḥdūm, a.g.e., s. 164.

157- Ğulām Celani Maḥdūm, a.g.e., s. 164.

158- Sibṭ-ē ḥasan, a.g.e., s. 355.

14'ü Gavalı, dördü Orta Hindistanlı, biri Malvâlı (Bâz Bahâdur), biri Agra, ikisi Harâtî ve altısı Maşhadlidir. Bu listenin başında Miyan Tansin yer almaktadır. Yine bu listede Baçattar Han, Tansin'in oğlu Tan Tarang Han, Baz Bahadur, Baba Sur Das ve Çand Han'ın isimleri de geçmektedir.

Ekber'in beyleri de müzikle çok yakından ilgilidiler. Maaşir-ë Raḥîmî'de; Ḥân-ë Ḥânân'ın konağında Ağâ Maḥmūd (neyzen), Mv. Asûtî Tebrîzî, Ustâd Mollâ 'Alî, Mv. Şaraf Nişâpûrî, Maḥmud Ma'usun (tamburi) ve Ḥafîz Naẓar Tûrânî gibi müzisyenlerin görevli oldukları yazar¹⁵⁹.

Şarkıcılar

Ekber sarayındaki şarkıcıların, müzik aleti çalan sanatçıların çoğu Gavalıydılar. Burası Râca Mân Singh Gavâlyârî'nin gayretleri sonucunda büyük bir müzik merkezi haline gelmişti. Abû-l-fâzîl Â'in-ë Akbarî'de, Ekber sarayının ünlü şarkıcılarının isimlerini yazmıştır. Bu şarkıcıların isimleri ve bazıları hakkında kısa bilgiler aşağıya alınmıştır¹⁶⁰.

Tânsîn Gavâlyârî (Resim V)

Hız. Gös Gavâlyârî'nin himayesinde eğitim gördü. Râca Mân Singh'ih kurmuş olduğu müzik merkezi Gandvâdâliya'da müzik eğitimi aldı. Burada sanatlarının zirvesinde olan müzik ustaları bulunmaktaydı. Daha sonra Bandrâban'a gidip Bâbâ Hârî Dâs'dan müzik eğitimi aldı. Ekber'in kendisi de müzik sanatında son derece bilgiliydi; dolayısıyla Tânsîn'in değerini bildi. O da Tânsîn ile, birlikte devrinin en büyük hocası ve iyi bir müzisyeni olan, Bâbâ Hârî Dâs'ın yanına giderdi. Â'in-ë Akbarî'de Tânsîn için; *"Böyle bir sanatçı bin yılda bile yetişmez"* diye yazar. Tansin 1589' da öldüğü vakit Ekber; *"Artık dünyada müzik bitti"* demiştir¹⁶¹.

159- Sıbt-ë ḥasan, a.g.e., s. 355.

160- 'Abd-ur-raḥmân, Sayyid Sabâḥ-ud-dîn, a.g.e., 537.

161- 'Abd-ur-raḥmân, Sayyid Sabâḥ-ud-dîn, a.g.e., s. 537-538.

Ünlü müzisyen Miyān Tānsīn.

Bāz Bahādur

Ekber sarayının bir diğer ünlü müzisyeniydi. O önceleri Malva yöneticisiydi; ancak Ekber'in ordusunun Malva'ya girmesinden sonra saraya bağlanmıştı. Onun müzik tarzı, Bāz Bahānī, adıyla tanınmıştır. Bāz Bahādur'un Rūp Miṭī ile olan aşkı meşhurdur. Bu aşk onun namelerine zevk, yakıcılık ve hüznü katmıştır. Ā'īn-e Akbarī'de onun sadece şarkıcılık yönü övülmez; çünkü o hem enstrüman hem müzik, her ikisinde de usta, komple bir sanatçıydı. Malva'da onun Dōhā'ları halen söylenmektedir¹⁶².

Rām Dās

Ekber sarayının en seçkin sanatçılarından birisiydi. O Malhār (müzikte bir makam) çok ustaydı; bu nedenle onun tarzında söylenmiş Malhar'ın adı, Rām Dāsi Malhār, olmuştu. Oğlu Sūr Dās da Ekber sarayındaydı¹⁶³.

Sacān Hān

Ekber sarayının yine ilk sıralarda adı geçen sanat üstadları arasında Sacān Hān'ın da adı vardır. O şarkı söylerken dinleyenler göz yaşı dökerlerdi. Hacc'a gittiği zaman naatları büyük ün kazanmıştır¹⁶⁴.

Abū-l-faẓl Ā'īn-e Akbarī'de (s. 18) Ekber sarayının müzik alanında ünlü diğer sanatçıların adlarını yazmıştır. Bunlar: Hargayān Hān Gavālyārī, Miyañ Çand Gavālyārī, Baçattar Hān Gavālyārī, Maḥmud Hān Dhārī, Sultān Hāfiz Hısayn Maşhādī, Dāud Tarang Hān, Mollā Saḥak Dhārī, Sūr Dās Gavālyārī, Çand Han, Rang Sin Agartī, Rahmat-uş şamad, Hāfiz Hv. Āli Maşhadī, Nātak Çarcō Gavālyārī¹⁶⁵.

Tanbur Sanatçıları¹⁶⁶

Ekber döneminde adı geçen tanbur sanatçıları ;

162- Ābd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 539.

163- Ābd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 539.

164- Ābd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 539.

165- Ābd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 536.

166- Ābd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 536.

Ustād Yūsuf Harvī, Sultān Hāşim Maşhādī, Ustād Maḥmud Amīn, Ustād Maḥmut Ḥusayin idiler.

Diğer Saz Sanatçıları¹⁶⁷

Birmandal Ḥān Gavālyārī : Sarmandil (سرمندل) çalıyor;

Ḳāsim Ḥān, Taş Bēğ Ḳabakçī : Ḳīz (قیز) çalıyor;

Barmin Ḥān, Şahāb Ḥān Gavālyārī : Bīn (بین) çalıyor;

Ustad Ḥān Gavālyārī : Ney (نئ) çalıyor;

Bahram Ḳalī Hardī, Mīr Sayyid ‘Alī : Ğīçk (غیچک) çalıyor;

Mīr ‘Abd-ul-lah : Ḳānūn (قانون) çalıyor;

Şeyḫ Dāud Ḍhārī, Ustād Şāh Mh. Navāz : Karnā (کرنا) çalıyor.

Şarkıcı Grupları¹⁶⁸

Ekber dönemi şarkıcılarının gruplarını Abū-l-faẓl eserinde şöyle belirtmiştir:

"1- Kalānat ya da Kalāvānt : Bu grup çoğunlukla Dharpad (makam türü) söylerdi.

2- Dhārḥī : Pancāblı şarkıcılara verilen isimdi. Bunlar Dhāḍh (bir enstrüman) ve Kangrah (bir enstrüman) çalarak şarkı söylerlerdi. Ḳavvāl da ayı gruba bağlıydı ve Dalhi ve Caūnpūr tarzında şarkı söyler, Farsça dizeler de okurlardı.

3- Hurūkiyah : Bu grup şarkıcılar Aūc adı verilen enstrüman çalarlardı. Kadınlar hem tempo tutup hem de şarkı söyleyerek bu gruba eşlik ederlerdi.

4- Daf zan : Kadınların oluşturduğu bir gruptu. Evlilik ve çocuk doğumlarında bu grup Dharpad ve Suhah (bir makam) söylerlerdi.

167- ‘Abd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 536.

168- ‘Abd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 544-545.

5- *Sīzdah Tālī* (On üç kişiden oluşan nakarat grubu) : Bu grupta erkekler büyüklü küçüklü defleri bir arada bulundurulardı ve kadınlar da bakır kadehleri birbirine çarparak ses çıkartırlardı. Genellikle *Gucrāt* ve *Malva*'da bulunurdu bu grup.

6- *Naṭvah* : Dans ve müziği bir arada sunan gruptu. Şarkı söylerken *Pakhāvaç*, *Rabāb*¹⁶⁹, *Macīrah* (küçük bakır kadeh) çalarlardı.

7- *Kīr Taniyyah* : Hindular ibadet ederken bu topluluk şarkı söylerdi. Erkekler kadını elbiseleri giydirilerek *Kırşan Cī'yi* öven gösteriler yapıyordu. Bu gösteride enstrüman olarak *Pakhāvāc*, *Rabāb* ve *Macīrah* kullanılırdı.

8- *Bhagtiyyah* : Değişik kılıklara girerek geceleri şarkı söyleyip, gösteri yapan bir gruptu.

9- *Bahnūyyah* : Bu grup bakır tepsi tempolarına göre şarkı söyler ve oynarlardı.

10- Bu grupta küçük hançer ile birlikte erkekler *Pakhāvāc*, *Rabāb* ve *Macīrah* çalarlar ve kadınlar da dans edip şarkı söylerlerdi".

Ekber Dönemi Enstrümanları¹⁷⁰

Abūl-l-faẓl müzik aletleriyle ilgili ayrıntıları *Ā'in-e Akbari*'de vermiştir. Bunlar hakkında kısa bilgileri aşağıda veriyoruz.

Ḥabtar (حَبْتَر) : Khökli ağacından yapılmış 1 gaz uzunluğunda bir enstrümandır. Her iki başında birer gövdesi vardır. Baş kısmına tahtadan 16 tane akort anahtarı takılıp içine 5 madeni tel geçirilir ve bu teller diğer başa kadar gerilerek sağlam bir şekilde bağlanır. Sesin alçak ve yüksek tonları ve diğer çeşitli ses tonlarını elde etmek için çevresine kısa aralıklarla tahta parçaları bağlanmıştır.

Bīn (بِيْن) : *Ḥabtar*'a benzeyen bir müzik aletidir, ancak üç telli bir enstrü-

169- *Pakhāvāç* ve *Rabāb*, "Ekber Dönemi Enstrümanları" başlıklı kısımda anlatılmıştır.

170- 'Abd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 543-544.

mandır. Narbīn, Sarsūnibīn, Madrasibīn ve Vaçtarbīn gibi çeşitleri vardır.

Sarbīn (سربین) : Tıpkı Bīn gibidir, ancak bunda tahta parça kısımları yoktur.

Kannar (کتر) : Bin'e benzeyen bir müzik aletidir. Ağaç kısmı Bin'dekinden biraz daha uzundur ve üç gövdesi vardır.

Abnartī (ابنرتی) : Ağaç kısmı Sarbīn'de olduğu gibi çok kısadır. Alt kısımda bulunan gövde yüksek yapılmıştır ve bir madeni teli vardır.

Rabāb (رباب) : Bu enstrümana kuru bağırsaktan yapılmış altı tel; kimi zaman 12, bazan da on altı madeni tel bağlanmıştır.

Sarnagi (سرنگی) : Rabab'dan daha küçük bir enstrümandır ve Ğīçk gibi çalınır.

Panāk (بناک) : Keman ile eşit uzunlukta bir enstrümandır. Ağaç kısmı biraz eğilerek bir telle bağlıdır. Gövdesi her iki taraftan ters çevrilip Ğīçk gibi çalınır.

Uhtī (اُتی) : İki gövde ve iki telden oluşan bir müzik aletidir.

Kangrah (گنگره) : Bin'e benzeyen bir enstrümandır; ancak bunda kuru bağırsaktan yapılmış iki tel bulunur ve gövdesi de Bīn'den daha küçüktür.

Pakhāvac (پکھاوج) : Deriyle kaplı bir müzik aletidir. Dört bir tarafından bağlanıp Naqqarah'da olduğu gibi çekilir ve küçüklü büyüklü dört tahta parçasıyla iki elle birlikte çalınır.

A'īn-ē Akbarī'de; Mednī, Randnī, Depnī, Bhāuni, Tarāvalī vb. gibi müzikte kullanılan taksim türlerinden de bahseder . Yine aynı eserde bazı makamların çalınması için belirlenmiş özel vakitlerinden de bahsedili. Örneğin; Kalvān ve Purvā akşamları, Asavrī öğlenleri, Tōrī öğleden sonraları, Kedērā geceleri. Mākūs ikindi vakitleri çalınırdı. Ekber zamanında Gavālyār'da yaşayan Çānd Hān ve Sūrac Hān adlarında iki müzisyen kardeş vardı ve söylenenlere göre, sadece geceleri şarkı okurlardı¹⁷¹.

171- 'Abd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 542-543.

MİMARİ

Genel olarak Hindistan'daki Hint-Türk imparatorları dönemi anıtları, Türkistan ve Horasan'daki Tīmūr ve Timuroğulları devirleri anıtlarının veya daha eski anıtların üslubuna uygundur¹⁷².

Önce Babur ile ve daha sonra da ikinci kez Humayun ile Hindistan'a giren Türkler, genel çizgileri bakımından ana yurtlarındaki zevklerini muhafaza etmişler ve ona göre anıt yapılar vücuda getirmişlerdir. Tabii bazı yeni biçimler bulunmuş, bazı biçimler az çok değiştirilmiş, bazen anayurt tarzında iş görebilecek yeterli usta ve işçi bulunamayınca, bulunabilenlerin kendi bölgeleri üsluplarına göre iş görmeleri zorunluluğuna katlanılmış, ancak başlıca anıtlar anayurt anıtlarıyla genel çizgilerini muhafaza etmişlerdir denilebilir. Bu yönleri aşağıda belirtiyoruz¹⁷³.

Kubbeler¹⁷⁴: Kubbelerin dış görünüşü Türkistandakilere çok benzer. Her iki ülkede de kubbe başlangıçta düşeye yakın bir surette yükselir. Penceresiz veya pek seyrek pencereci yüksekçe bir kasnak üzerine oturur, kubbelerin kaidesi kendisini taşıyan kasnak az daha genişdir ve bu kasnak üzerine mukarnaslarla mukarnesi kubbe biçiminde olan yerleştirilir. Hindistan'da bunlar bazen küçük kavisler haline girerler. Başlıca farklardan biri Hindistan'daki Hint-Türk imparatorları dönemi kubbeleri altındaki kasnağın biraz daha daralmış olmasıdır.

Hindistan'da, Ekber devrinden itibaren, pekçok anıtta, içerden daha basık ikinci bir kubbe yapmak görenek olmuştur. Böylelikle bu dönem kubbeleri dışarıdan Türkistan ve içeriden az çok Osmanlı kubbelerine benzerler.

Anıtların Dış Cepheleri¹⁷⁵ : Genel vasıflar şunlardır : Gayet yüksek bir

---

172- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 509.

173- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 509.

174- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 509.

175- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 509-510.

kapı ve onun iki yanında sıralanan pencereler. Gerek kapı, gerek pencerelerin üstü sivri kemer ogive biçimindedir ve her ikisinin dışarda bulunan kısmından daha içeride ve geride, daha ufak ve gerçekten kapı veya pencere vazifesi gören menfezler vardır. Bu yüz benzeyişlerini tabi ki her anıtta kesin olarak aramak doğru olmaz; çok yerde değişiklik yapılmıştır. Meselâ, bazen sivri kemer tam yuvarlak bir kemer olmuş, bu biçim kemerler daha küçük kavisçiklerden oluşmuş vb. Ancak genel karakter çok kere koruna gelmiştir.

Hindistan anıtlarında, Sayyid ve Lōdhî hanedanları zamanında gelişmiş olan büyük kubbe etrafında çatır veya çeter denilen kubbecikler yapmak usulü devam edecektir.

Türkistan ve Horazan anıtlarının yüzleri en çok çinilerle, Türk yönetimi sırasındaki Hindistaninkiler ise kakma kıymetli taşlarla süslüdür. Bazen de bunlar kabartma taştan yazı ve süsler taşımaktadır.

İnşaat Malzemeleri¹⁷⁶: En büyük başkalık buradadır; Türkistan ve Horazan'da hemen hemen hep tuğla ve olağan taş kullanılmıştır. Hindistan Türk imparatorları ise bu ülkenin sağladığı kolaylık ve imkânlar, oradaki zenginlik, usta ve işçi bolluğundan dolayı, daha çok sağlam veya daha çok güzel olan, önce düzenli biçimde kesilmiş ve yontulmuş kırmızı kum taşını, sonra da (en çok Şah Cihan devrinde) yine öylece yontulmuş ve kesilmiş ak mermer kullanmışlardır.

Büyük Hindistan anıtlarını Türkistan ve Horasandakilerden ayıran başka bir özellik de onların ve özellikle anıtmezarların duvarlarla çevrili ağaçlı ve çiçekli geniş bahçe ve avlular içinde bulunmalarıdır. Yine birtakım Hint-Türk imparatorları dönemi anıtına farklı bir özellik veren yön de çoğu kez onların etraflarında, yerden epeyce yüksek bir tür kaide bulunmasıdır, böylelikle anıt doğrudan doğruya toprak üzerinde değil, aksine düz bir tepsinin üzerindeymiş

176- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 510-511.

görüntüsü verir. Tâc Maḥal bu tarzın en güzel ve en ünlü örneğidir.

Babur'dan Aûrangzēb'e kadar devam eden iki asırlık bir zamanda Hindistan, ancak İtalya Rönesansı, XIV. Louis ve Kanuni Sultan Süleyman devirleriyle kıyaslanabilecek parlak bir yükselme kaydetmiştir. Beş yıl süren kısa saltanatı zamanında Babur, büyük ölçüde inşaata pek vakit bulamamıştır. Humayun'un daha uzun süren saltanatı sırasında birçok bina yapılmışsa da bunlardan pek azı günümüze kadar gelmiştir.

Tezyinat¹⁷⁷

Hindistan'da Babur ile başlayan dönem yapılarını Selçuklu veya Timurlu yapılarından ayırt eden yön, fayans yerine kırmızı kum taşı ile ak mermerin geçmesidir. Hint-Türk imparatorları ilk önceleri kırmızı kum taşı kullanıldılar. Ekber'in saltanatından itibaren de bu taşı ak mermerle kaplamaya başladılar. Cihangir devrinde gelişen, abidelerin içini ve dışını türlü renk ve değerde kakma taşlarla süsleme ve bunlarla türlü resimler ve şekiller vücuda getirme tarzı, Şah Cihan zamanında en parlak örneklerini vermiştir. Baburlu saraylarının dekorunda, aynalar da büyük ölçüde yer almaya başlar. Ayrıca renkli küçük cam parçaları stükodan bir ağ içine alınır, modelleri halılardan ve ciltlerden iktibas edilen parıltılı süsler meydana getirilirdi.

Baburlular'dan kalma ayakta duran binaların pek çoğu, Hint-Türk imparatorlarının en büyüğü Ekber zamanına aittir. Bu eserlerde yerli geleneklerle Selçuklu ve Tīmūrlu geleneklerinin kaynaştığı görülür¹⁷⁸. Onun döneminde gerçekleştirilen kültürel gelişmeler, Antik Hindistan'ı bütünüyle değiştirip yepyeni bir Hindistan yarattı. Nitekim Ḥāfī Ḥān : *"İran, Turan ve Rūm (Osmanlı)'lu uzman kişiler, zati devletlerinin sadık hizmetkârları arasına katıldılar ve*

177- Yetkin, Suut Kemal, İslâm Mimarisi, s. 342, 2. baskı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yay.: 2, Ankara 1959

178- Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 330.

Hindistan'ın eski görünümünü değiştirdiler, işte bu Ekber dönemine mahsustur"¹⁷⁹diyerek bu yöne işaret etmiştir.

Ekber pekçok inşaatı birarada ve hızla gerçekleştirmeye sabırsızlandığından şöyle bir durumla karşılaşır: Şēr Şāh'ın ölümünden sonra Kuzey Hindistan'ın gitgide karışan durumu büyük anıtlar yapılmasına uygun olmadığı için doğal olarak usta ve işçi sayısı epey azalmıştı. Bu şartlar altında çabuk ve çok geniş ölçüde yapı işlerine atılan Ekber, yetmiş usta ve işçi bakımından büyük bir kesatla karşılaştı. Bunu telafi etmek için de en çok inşaat yaptırılan, özellikle Agra ve Fathpūr Sikrī bölgelerine, Hindistan'ın çeşitli bölgelerinden ve bu bakımdan en zengin bulunan Gucrāt ve Bangāl'den pekçok usta ve işçi getirtti. Bunların Türkistan ve Ḥorāsān tarzında iş görmeye alıştırmaları çok uzun sürebileceği ve zaman kaybetmek istenilmediği için de kendi bildiği biçimde çalıştırıldı. Dolayısıyla Ekber'in adı geçen şehirlerdeki binaların büyük bir kısmı Gucrāt ve Bangāl mimari tarzındadır. Ekber devri anıtlarının bir kısmında Türk ülkeleri mimarlık usullerinden ayrılmış olmasının baş sebebi bu gösterilir, oysa bunda Ekber'in Müslümanlarla Hinduları uzlaştırma ve yerli halkı kendine bağlama siyasetinin de büyük rolü vardır¹⁸⁰.

Bu devirde Ekber'in genel stratejisine uygun olarak gelişen karma bir mimari süsleme tarzı Şah Cihan devrinde en parlak örneklerini vermiştir. Bu tarzda; anıtların dışı veya içini tamamen ya da kısmen türlü renklerde kıymetli taşlarla, çeşitli resim ve doğa manzara figürleri meydana getirilmiştir ¹⁸¹.

Bu kültür inkılâbı döneminde inşa ettirilen binaları birçok gruba ayırabiliriz. Bunlar :

a- Halk tabakasının inşa ettirdiği güzel ve kaliteli binalar;

179- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 41 (Ḥāfī Ḥān, c.1, s. 189).

180- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 513.

181- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 514.

- b- Ekber'in bizzat kendisinin inşa ettirdiği muhteşem binalar;
- c- Emirlerin hükümdarı izleyerek yaptırdıkları görkemli binalar¹⁸².

Ne yazık ki tarihi eserlerde birinci gruptaki binalardan hiç bahsedilmemiştir. Tarihçiler yalnız Ekber ve emirlerinin yaptırdıkları binalar arasından meşhur olanları zikretmişlerdir.

Ekber devrinin başlıca yapıtlarını aşağıda veriyoruz.

CAMİLER

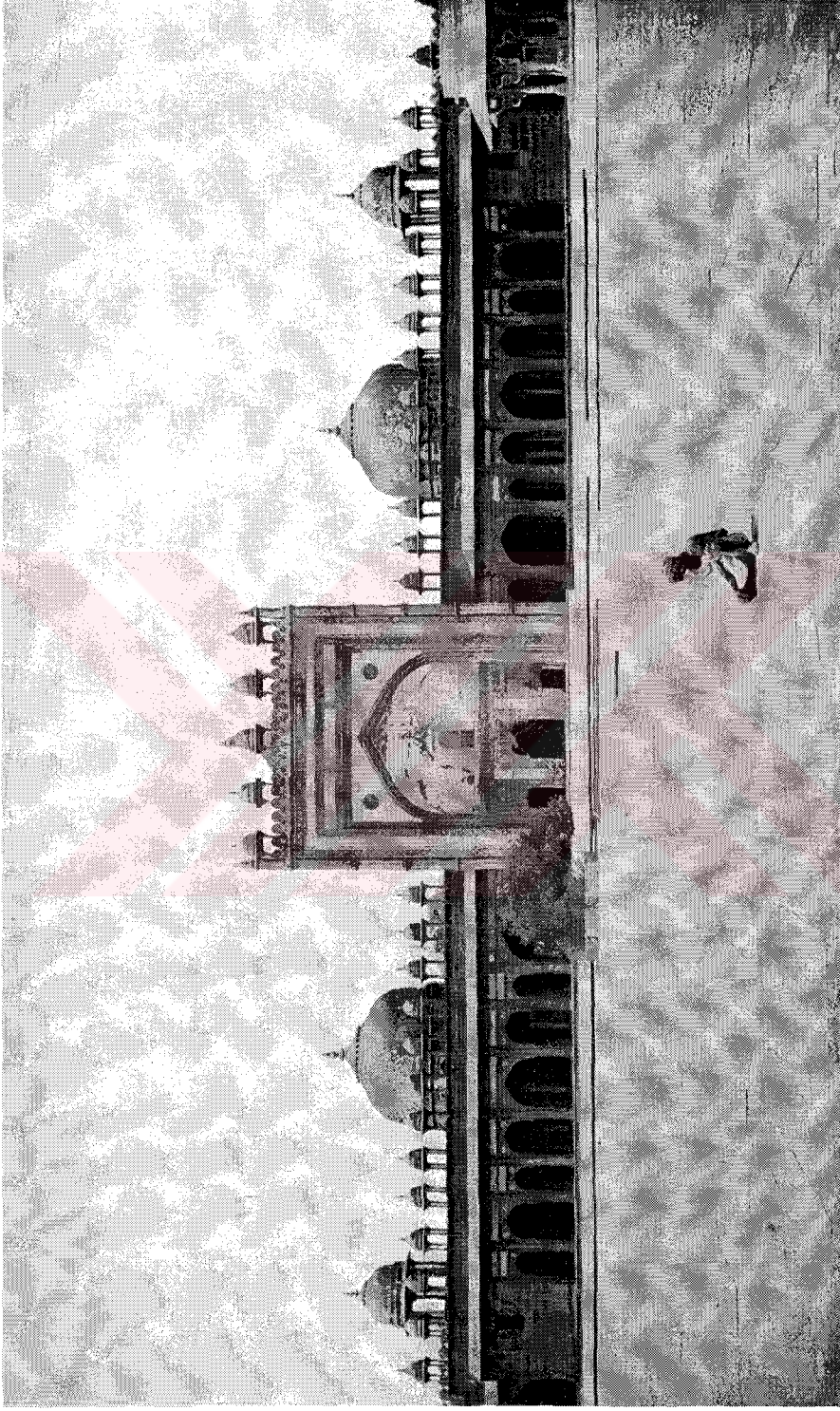
Fatḥpūr Cāmi' Mascid (*Resim VI*)

Dini yapıların başında Fatḥpūr Cāmi' Mescidi gelir. Cihangir Tūzuk'ünde; *"Ekber'in saltanatı döneminin muhteşem yadigarlarından birisi de bu cami ve (hemen yanı başındaki) anıtmezar'dır. Bu caminin benzeri, hiçbir ülkede bulunmaz. Binası tamamen taştır. Ona, devlet hazinesinden yüzbinler harcanmıştır"* der. Bir tepe yamacında geniş bir kaide üzerinde bulunan camiye 150 basamakla çıkılır. 143 x 168 m. boyutunda olan caminin dört tarafı tek sıra revakla çevrilidir, avlusuna doğu tarafındaki muhteşem bir taç kapıdan girilir. Ekber tarafından Dakan zaferlerini ve Ḥandiş devletinin fethini kutlamak üzere 1602'de yaptırılan ve Hindistan'daki en muhteşem, dünyadaki en yüksek kapılardan biri olan *Buland Darvāzah (Ulu Kapı, Resim VII)* avlunun revaklarına geçit veren büyük salonu ile başlı başına bir anıt olup kırmızı kum tarzında ve ak mermerden yapılmıştır¹⁸³. Zeminden 42 ayak yükseklikte bir kaide üzerine kurulmuştur ve ön cepheye kadar ölçüsü 130 ayaktır. Girişin karşısındaki kaldırımdan, girişe dayanan sütunların en uç noktasına kadar yüksekliği 134 ayaktır. Fathpur Sikri'deki diğer yapıtlarda olduğu gibi kırmızı kum taşından inşa edilmiş ve üzerinde hiçbir şekilde boyalı resimleme kullanılmamıştır. Sadece oluyup dikkatlice beyaz mermer yerleştirilmiştir¹⁸⁴. 21 m. yüksekliğinde olan ve Selçuklu

182- Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 333.

183- Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 333.

184- Havell, E.B., Indian Architecture, s. 173, 2. baskı, London 1927.

Cāmi' Masjid, Fatahpūr Sikrī

Buland Darvāzah, Fathpūr Sikrī

eyvanlarını anımsatan sahanlığı, yine Selçuklu taç kapısını örnek alan 36 m. yüksekliğinde bir dikdörtgen şeklindedir. Bu yüksek taç kapının üstündeki küçük kubbelerin örttüğü mermer kafesli sahanlık ile arkasındaki daha büyük kubbeler, Selçuklu tesirine Caynā tesirinin de karıştığını belli eder. Avlunun batı tarafında iki evliyanın, Selīm Çiştī ile torunu İslām H̄hān'ın anıtmezarları bulunmaktadır. Salīm Çiştī'nin anıtmezarı, nefis geometrik şekillerle işlenmiş mermer kafesli pencereleri ile, tamamiyle mermerden yapılmıştır¹⁸⁵.

Avlunun batısında, kible yönünde camiin namaz kılınan bölümleri bulunmaktadır. Bu orta kısmın sağında ve solunda birer kısmı daha vardır. Her üç salonun mihrapları önünde bulunan saha birer kubbe ile kapatılmıştır. Ortadaki harem ve önünde bulunan eyvan İsfahān'daki Cuma Camii'nin plān bakımından bir devamıdır. Doğu tarafındaki mihrap, renkli mermer mozayiklerle süslüdür. İki yuvarlak minare, camiin kible duvarının köşelerinde yükselir¹⁸⁶.

Camiden itibaren 2 km.lik bir alanda imparator Ekber'in, vezirlerin ve asilzadelerin saray ve köşkleri bulunmaktadır.

Agra Cāmi'

Ekber zamanında inşasına başlanılan, fakat Cihangir zamanında tamamlanan Agra Cāmi' de, bazı yerleri pembe ve ak mermerden olmak üzere tamamiyle kırmızı kum taşından yapılmıştır. Burada da Buland Darvāzah'da görülen Caynā kubbeleri, cephenin yarısında yer almıştır. Cephenin uçlarındaki sekizgen kuleler de, ince sütunlara oturan daha yüksek kubbelerle nihayet bulmaktadır. Bizzat taç kapının sağında ve solunda inci minareler yükselmekte ve cami içinin üç bölümünü, dışardan sırayla beyaz ve kırmızı zikzak çizgilerle oyulu, ortadaki daha büyük olmak üzere, üç kubbe örtmektedir. Diğerleri gibi, derinliği az olan bu caminin de kapıları açık eyvan şeklindedir. Bu caminin çizgileriyle Fathpur mima-

185- Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 334.

186- Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 334.

risinin ana çizgileri arasında bir benzerlik vardır. Bu benzerlik Cihangir ve Şah Cihan'ın yapılarında artık görülmez ¹⁸⁷.

ANITMEZARLAR

Ekber'in Anıtmezarı

Ekber'in Agra'ya 10 km. uzaklıkta bulunan Skandara'da yaptırmaya başladığı anıtmezarı oğlu Cihangir zamanında tamamlanmış ve sanıldığına göre ilk plân oldukça değişiklikler geçirmiştir. Bu anıtmezar "Cihangir dönemi Mimari"si bölümünde ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

Humayun'un Anıtmezarı ¹⁸⁸

Ekber devrinin ilk büyük anıtlarından biri Delhi yakınında bulunan Humayun Anıtmezarıdır ve bu hükümdarın dul karısı Hacı Begam tarafından yaptırılmıştır. Yapımı 8-9 yıl sürmüş ve 1570'de tamamlanmıştır. Yapımı için 1.500.000 Rupiyeye sarfedilmiştir. Mimarı Mirek Mirzā Ğiyās'dır. Kırmızı kum taşındandır. Türkistan'daki son eserlerin karakterini taşıyan kubbe, beyaz mermerdendir. Bu güzel abide, Tāc Maḡal'in ilk örneği olarak kabul edilebilir (47). 270 x 281 m. boyutunda duvarlarla çevrilmiş bir bahçe içinde ve taş döşeli bir kaide üzerinde bulunan anıtmezarın her kenarı 55 m.dir. Bu anıt biri iç, biri dış olmak üzere çift kubbeli olarak yapılmış ilk Hindistan yapıtıdır. Selçuklular ve Timurlular zamanında yapılmış binalardaki çini süslemeler burada yoktur ve henüz kakma taşlar devri başlamamıştır. Anıtmezarın üst temeli tek sıra revak vardır. Taç kapının içinde sivri çıkmalı kemerli derinlemesine bir sahanlık, sağında ve solundaki daha açık kapılarda da yine çıkmalı sivri kemerli daha küçük sahanlıklar bulunmaktadır. anıtmezarın ön cephesinde dikdörtgen kareli kuşakların vücuda getirdiği tezyinat sade ve ağır başlıdır. 47 m. yüksekliğindeki kubbe, ortadaki ana ka-

---

187- Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 335.

188- Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 336.

pının arkasına düşmektedir. Humayun'un anıtmezarı Hindistan'da muhteşem anıtmezarlar devrini başlatmıştır¹⁸⁹.

Atakā Han Anıtmezarı

Ekber'in süt annelerinden Cici Enege'nin kocası Şams-ud-dīn Atakā Hān'ın, Ustād Hūdā Kūlī tarafından 1566-1567'de bitirilmiş olan mermerlerle süslü kırmızı kum taşından yapılmış Delhi'deki anıtmezarı, bu kentin güzel anıtları arasındadır¹⁹⁰.

Mh. Gāus Anıtmezarı

Gavālyār'da bulunan Hindistan'ın ünlü evliyalarından Mh. Gāus anıtmezarında Türkistan ve yerli üsluplar karışmıştır. Bunda Gavālyār'ın; Delhi, Agra, Fatḥpur Sikri ve Lāhōr gibi kentlerden ayrı olarak tamamen Hindu bir kent olması ve Hindu bir bölge içinde bulunması etkili olmuştur. Bu anıtmezarın mermer oymalı kafesleri görülmeye değerdir¹⁹¹.

189- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 515.

190- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 516.

191- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 519.

SİVİL MİMARİ

Hint Türk İmparatorluğu sivil yapılarından bu güne kadar gelenler, Ekber ve ondan sonra gelenlerin zamanına aittir. Abū-l-fazl Ā'in-e Akbari'de "Sube-i Hilafet-i Agra" bölümünde Ekber'in Agra'da, kale içinde 500'den fazla saray, köşk ve ev yaptırttığını yazar¹⁹².

Agra Kalesi¹⁹³

Ekber devrinin gerçek örnekleri Agra ve Faḥpūr Sikrī'de vücuda getirilmiş olan yapılardır. Bu yapılarda Türk ve İran tarzının yanı sıra Hindistan'a özgü mimari çizgiler de belirgindir. Bunların ilki Agra kalesidir. Bu kale yeryüzünde varolan benzeri anıtsal yapıların en ihtişamlı ve en mükemmellerinden biridir.

Kalenin iç içe iki duvarı vardır, dış duvar 13 ve iç duvar 21 m. yüksekliktedir. Genel olarak bunların her birinin iki yanı gayet iri, kesme ve birbirine demir kepeçlerle bağlı kırmızı kum taşından olup ortası olağan taştandır. Her duvarın önünde yamaçları taşla örülmüş bir hendek vardır; bunlardan biri 10 ve öbürü 8 m. genişliktedir.

Hilâl şeklinde olan kale duvarlarının uzunluğu 2.5 km.dir. Bu kalenin Delhi kapısı diye anılan taç kapısı da benzeri yapılardakinin en görkemlilerinden biridir.

Bu kapının ön cephesinde köşelerinde taştan iki fil heykeli vardır. Alamgir bunları kaldırtmıştır. Kalenin inşaatına 1556'da başlanılmış ve 8-9 yılda tamamlanmıştır. Agra'daki Hint Türk İmparatorları sarayları ve bir kısım anıtlar da bu kalenin içinde yer almaktadır.

Ekber'in bu kale içinde yaptırmış olduğu 500 kadar köşk kırmızı kumtaşından idi. Daha sonra Şāh Cihān bunların pek çoğunu yıktırıp yerine ak mermer-

---

192- Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 341.

193- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 516.; Sibt-e hasan, a.g.e., s. 364.

den köşkler inşa ettirmiştir. Ekber ve ona atfedilen anıtların en ünlüleri olan "Dīvān-ē Ām" ile Cihāngīr-ē Maḥal' de bu kale içinde yer almıştır.

Lāhōr Kalesi

Agra kalesiyle eş zamanlı olan, ancak daha uygun yerde bulunmasından dolayı dikdörtgen şeklinde bir kaledir. İçi ve dışı oldukça düzenlidir. İçerideki Ekber devri anıtları Cihāngīrī Maḥal üslûbuna yakındır. Şâh Cihān devrinde ve daha sonra Sikhler'in egemenliği sırasında pek çok değişikliğe uğramıştır¹⁹⁴.

Cihāngīrī Maḥal (Resim VIII)

Cihāngīrī Maḥal adını taşıyan saray, veliahd Salīm (Cihangir) için kırmızı kum taşından yapılmış, mermer kuşaklarla süslenmiştir. Bu saray Türkistan ve Hindistan üsluplarının karışık olarak kullanıldığı büyük anıtlardan biridir. 87 x 96 m. ölçüsünde olan bu dört kanatlı ve iki katlı yapının ortasında bir de iç avlu vardır. Saray dış cephede Selçuklu ve Timurlu üslubuna az çok yakın kalmışsa da, köşelerdeki kulelerde, içerideki süslerde Hindu geleneği açık olarak görülür. Taşlar çok oyulmuş ve işlenmiş, kemer yerine de kiriş kullanılmıştır¹⁹⁵.

Dīvān-ē Ḥāş (Resim IX)

Ekber iki çeşit "darbār (toplantı)" yapardı. Darbār-ē Āmm (genel toplantı) ve Darbār-ē Ḥāş (özel toplantı).

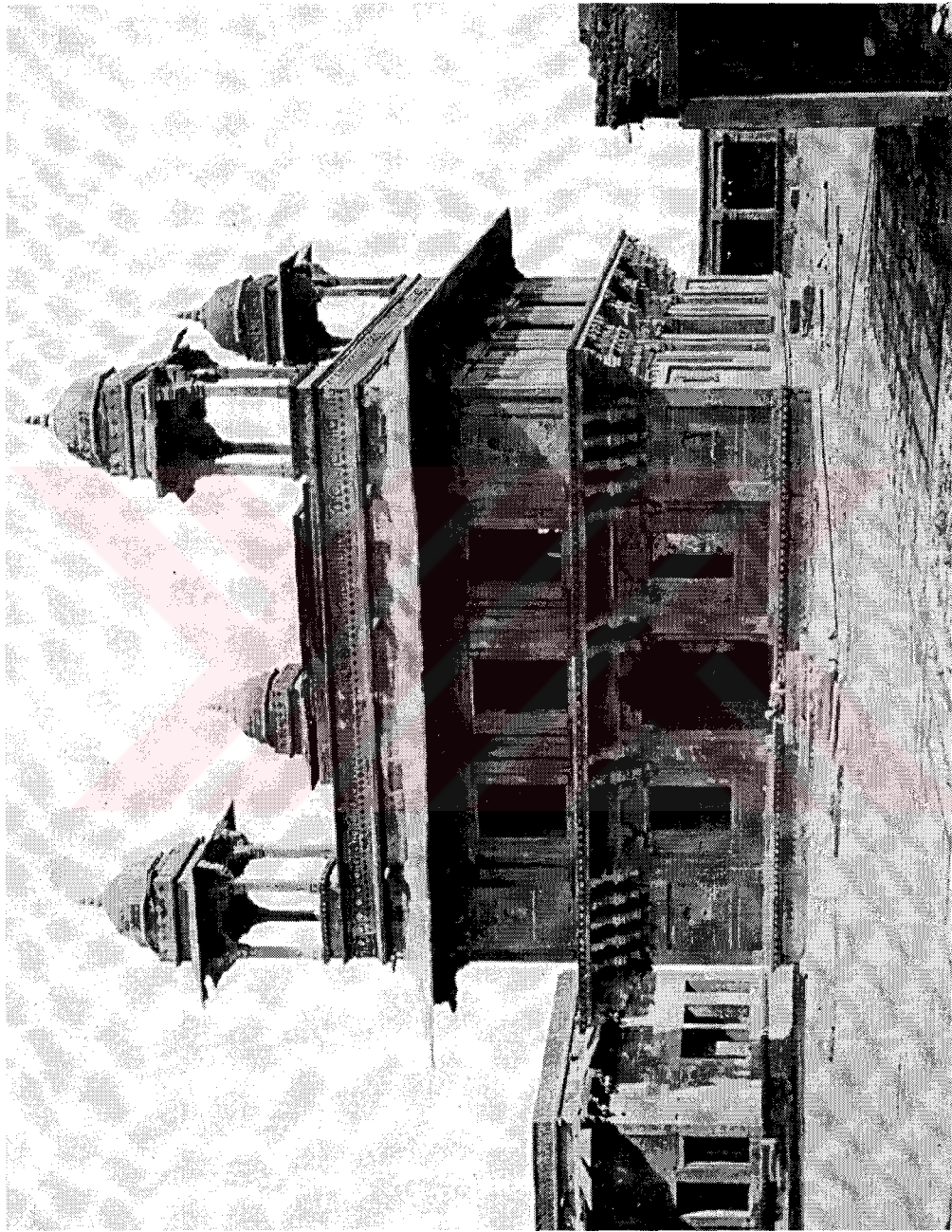
Ekber, Fatḥpur Sikrī'de Darbār-ē Ḥāş'ı, Yek Khambah (Tek sütun) adıyla meşhur olan bir binada yapardı. Bu bina şimdi Fatḥpūr Sikrī'de görülebilir. Binanın altında nakışlı bir sütun bulunmaktadır. Altındaki kaide dikdörtgen şeklindedir. Dörtgen şeklinde olan sütun kısmında çok güzel süslemeler vardı. Dört köşenin üzerine dört topaç şekli çıkartılmıştı. Daha üst taraftaki kısmı altıgen şeklindedir ve her köşesinde nefis kabartma çiçek figürleri vardır. Sütunun bu-

194- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 517.

195- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 517.; Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 341.

Cihangiri Mahal Avlusu. Agra (Restorasyondan önce)

Dīvān-ē Hāṣ, Faṭḥpūr Sikrī

radan yukarı kısmı silindir şeklindedir. Onun üzerine de dalgalı yere serilmiş asma yaprakları figürleri hakkedilerek 16 köşe çıkarılmıştır ki, üzerine yuvarlak bir kaide yapılmıştır. Kaide üzerine ise nefis bir topaçlı kolye konularak tavan kapatılmıştır. Daha sonra ise bu tavanın kenarlarına 32 topaç yerleştirilmiş ve bir çift tavan daha yapılmıştır. Bu tavanın üzerine de değişik biçimde küçük topaçlar yapılarak üzerlerini yuvarlak, dairemsi tavan kapatmıştır. İşte burası Ekber'in kürsüsüydü. Hükümdar burada oturur ve özel toplantıyı yönetirdi. Bu kürsüye bitişik şekilde, taş dilimleri yerleştirilerek bir köprü yapılmıştır. Bunun hizasındaki duvarın dört yanında da taş dilimleri yerleştirilmiş ve dehlizi andıran bir yol yapılmıştır. Ekber'in tahtı kürsünün ortasında bulunurdu. Her kim Ekber'e bir şey söylemek isterse ya da Ekber birisini çağırdığında, o kişi köprüden geçerek tahtın karşısında hazır olurdu¹⁹⁶.

Dīvān-ē Āmm¹⁹⁷

Dīvān-ē Āmm hükümdarın genel toplantılarını gerçekleştirdiği yerdi. Fatḥpūr Sikrī'deki Dīvān-ē Āmm'in dört tarafına taştan koridor yapılmıştı, tabanı da döşeme taşı. Orada Doğu Taraça, arası kırmızı kum taşından pencerelerle çevrilerek yerden 8 ayak yükseklikte, bir Hükümdarlık Kürsüsü yapılmıştır. Ekber'in tahtı buraya konurdu. Hergün burada 2 kez toplantı yapılırdı. Adalet ve eşitlik amacıyla, herkesin hiçbir engellemeyle karşılaşmadan gelmesine müsaade edilirdi. Dīvān-ē Āmm'a bitişik avlu tarafında cumbalı pencereler bulmaktaydı, buradan kraliçeler Dīvān-ē Āmm'daki faaliyetleri izlerlerdi. Bu toplantıda şehzadeler ile mamabdarların ayakta durma ve oturmalarının protokolü de vardı.

Agra Kalesindeki genel toplantı salonunda (Derbār-ē Āmm) ayrı ayrı parmaklıklı bölümler yapılmıştı. Taht bu parmaklı bölümde bulunurdu. Hemen yanındaki kırmızı kum taşından yapılmış parmaklıklı bölmede; Şehzadeler, saltanat

196- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 14-15.

197- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 12-13.

vekilleri ve birinci derece mamabdarlar bulunurlardı. Bu bölmenin yanında 2. derece Manşabdarlara mahsus olan, bir başka parmaklıklı kısım daha vardı. Bunlar dışındaki yerler sade vatandaşlara aitti. Özel muhafızlar ayakta, yer yer beklerlerdi. Kapının hemen girişinde nakkarehane bulunuyordu. Bura ile taht arası 120 gaz (takriben 60 cm.) uzunluğundadır. Emirler göz alıcı giyisileri içinde sessizce el bağlamış vaziyette ayakta dururlardı. Herkesin gözleri önüne batardı. Başını kaldırıp hükümdara doğru bakmak yasaktı. Saray; kilim, cacam (işlemeli halı), Satrancî (kareli kilim), Balūçî (Belucistan'da dokunmuş halı), hasır, Portōgālî (Portekiz), banat (yün halı), Rūmî (Türk halısı), Kāşānî (Kāşān halısı), Gucrātî, Atlas, Sincab (sincab kürkünden yapılmış halı), simli ve nakışlı perdelerle döşeli dururdu. Amber ve diğer kokular her yana sinmiş olurdu. Ayrıca yer yer de çiçek buketleri koyulurdu.

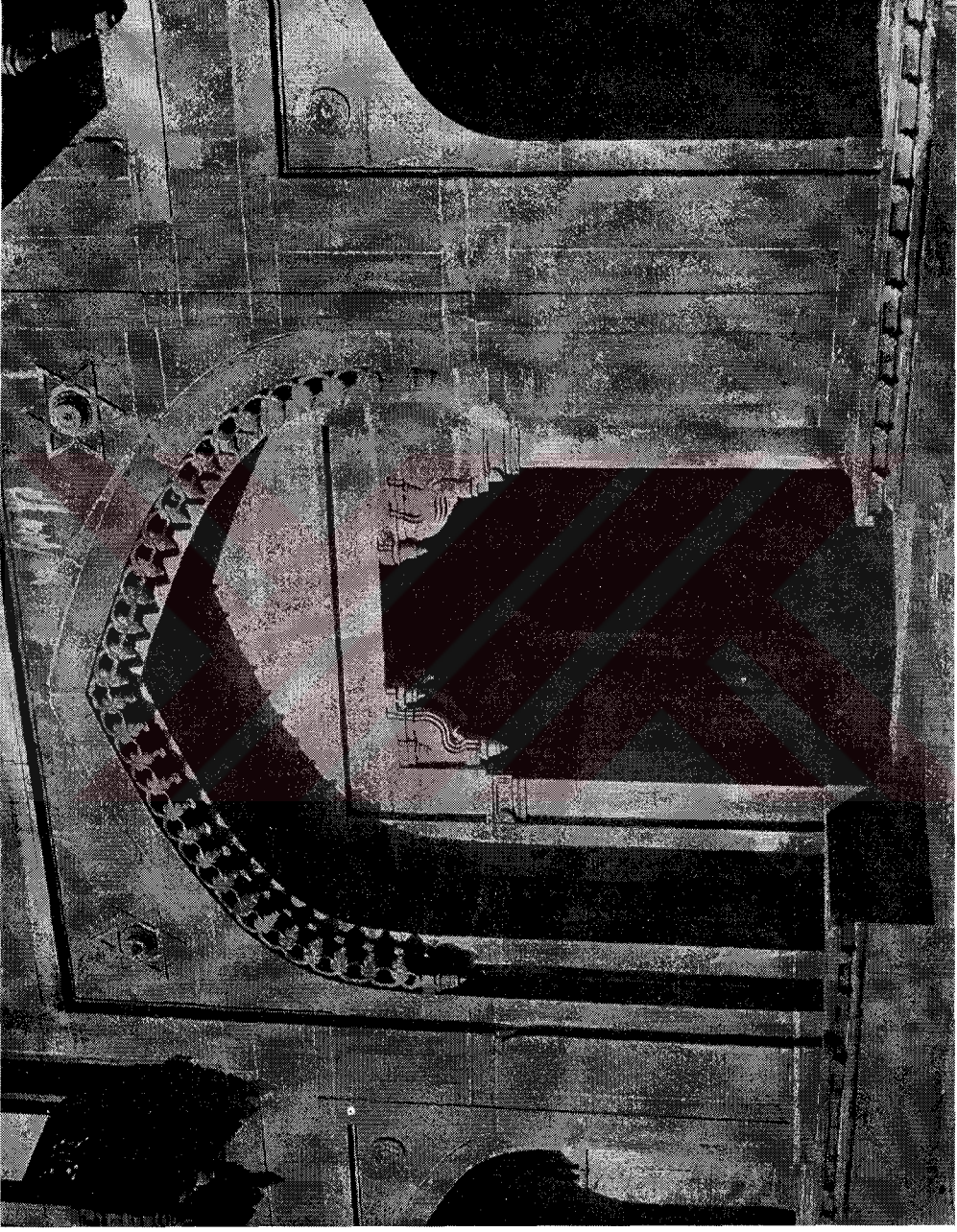
Pānç Maḥal (Beş Saray)

Pānç Maḥal, Fathpūr'daki güzel yapıtların bir diğer örneğidir. 5 katlı, hafif süslü bir taş yapıdır. Zemin kat tam 84 tane sütun içermektedir. (Hint Mitolojisinde Bu sembolik bir Hint rakamıdır ve bir kişinin mükemmel hayatı için ayrıca bir anlam taşır). Her kat orantılı bir şekilde, dört sütunun üzerinde desteklenen kubbemsi gölgelik ile süslenmiş olan tepeye kadar daralmıştır¹⁹⁸. İkinci katta 56, üçüncüsünde 20, dördüncüsünde 12 sütun bulunmakta ve üst kat ise bir bölümden oluşmaktadır. Sütunlar ve bunların destekleri hem genel tasarım bakımından hem de dekoratif çalışma yönünden değişiktir. Pānç Maḥal hükümdarın hareminin dinlenebildikleri bir saraydı¹⁹⁹.

Fathpūr sikrî'deki sivil mimariye örnek olarak Kraliçe Maryam-ë Zamānî ve Rānî Cudhā Bā'î'nin Sunahrā Maḥal (Altın renkli saray, *Resim X*), Akbar'in

198- Havell, E.B., Indian Architecture, a.g.e., s. 179.

199- Dehejia, Vidya, Looking Again at Indian Art, s. 129, Calcutta 1978.

Cūdh Bā'ī Sarayının girişi, Faḥpūr Sikrī

ilk eşi Sultānah Ruqīyyah Bēgam'ın sarayı ve Rāca Birbal'in sarayı da görülme-ye değer yapıtlar arasındadır. (*Resim XI*)

Ekber'in Emirlerinin Yaptırmış Oldukları Binalar

Ekber'in yanısıra o dönemde emirleri de pek çok bina yaptırmışlardır. Nitekim İ'timād Hān, Agra'ya 6 kos mesafede "İ'timādpūr adında bir köy kurup, oraya bir gölet, bir bina, bir de kendi anıtmezarını yaptırtmıştı²⁰⁰. Bu anıtmezar bugün hala mevcuttur ve "İ'timād-ud-dâ'ulah" adıyla meşhurdur.

Hudavand Hān Dakkanī, Rothakhirān kasabasında bir cami inşa ettirmişti. Bu cami hakkında Maarir-ul-Umarā' yazarı; "*uzunca bir zaman geçmesine rağmen hâlâ sapasağlam durmaktadır*"²⁰¹.

Şāh Kūlī Hān Muḥarram, Narnāval'e yerleştiğinde oraya pek çok binalar inşa ettirip bir de gölet yaptırmıştı²⁰².

Sadık Mh. Hān Harāvī, Agra'ya 20 kos uzaklıktaki Dhālpūr'a yerleşince oraya bir kervansaray, bir bina bir de son derece görkemli bir anıtmezar inşa ettirdi. Ayrıca çevredeki köyleri de imar etmişti²⁰³.

Hindu Emir'in Camii

Bu dönemde bazı Hindu Emir'lerin bile cami inşa ettirmiş olmaları dikkat çekicidir. Nitekim Rācah Bhangūnt Dās, Lāhōr'da bir Cami' Mascid (Ulu Cami) yaptırtmıştı ve çoğu kimse Cuma Namazını orada kılardı²⁰⁴.

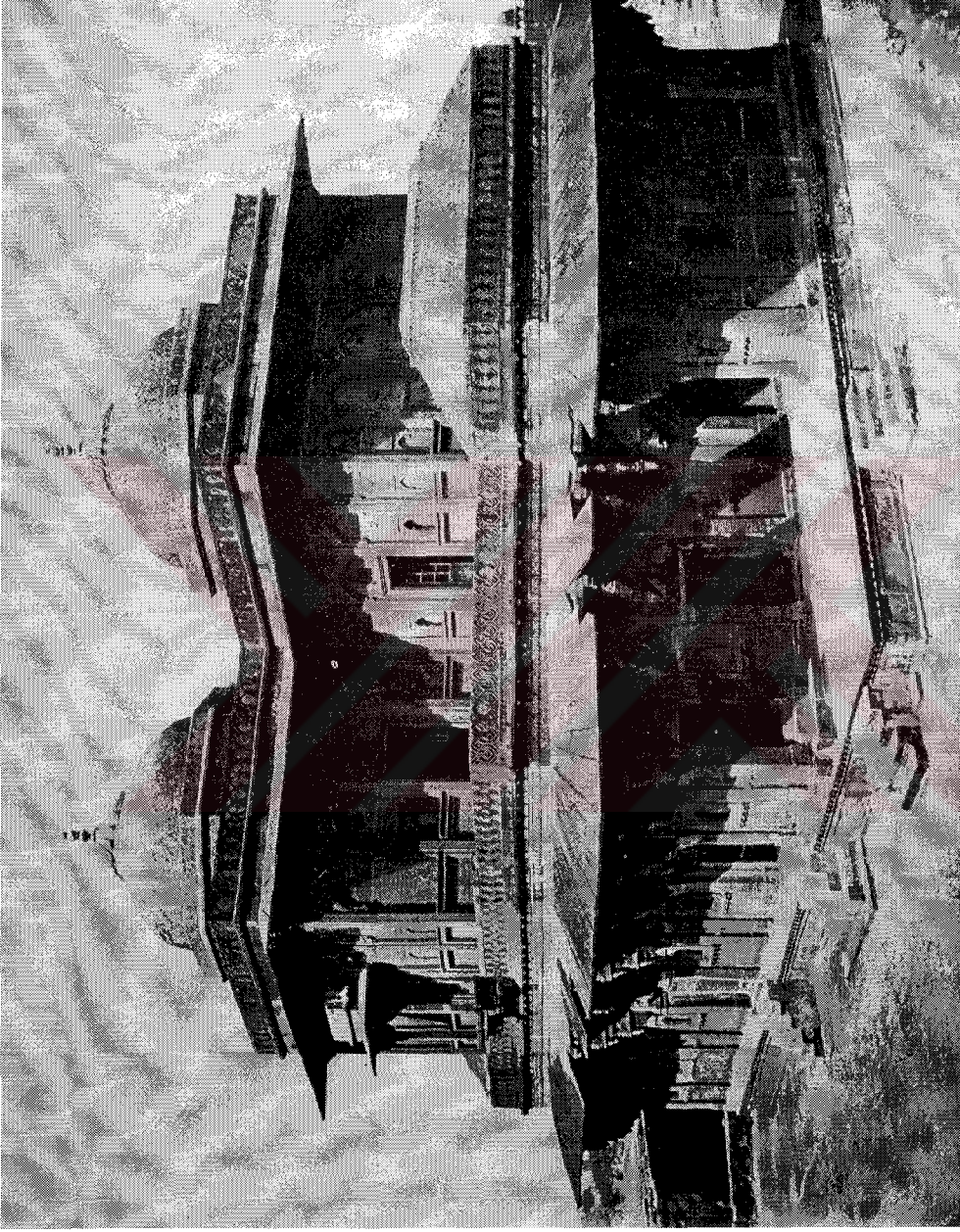
200- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 43 (Maasir-ul-Umarā', c.1, s. 90).

201- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 43 (Maasir-ul-Umarā', c.1, s. 659).

202- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 43 (Maasir-ul-Umarā', c.2, s. 608).

203- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 43 (Maasir-ul-Umarā', c.2, s. 729).

204- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 43 (Maasir-ul-Umarā', c.2, s. 131).

Rāca Birbal Sarayī, Fathpūr Sikrī

KİTABECİLİK

İslâmi Dönemde mimarinin gelişmesi kitabecilik güzel sanatların müstakil bir dalı haline getirdi. Ekber döneminde Mîr ma'fûm Bhakarî, bu sanat dalında özel bir yer kazanmıştı. Son derece güzel kitabe yazıcısıydı. Hindistandan başlayarak Tebrîz ve İsfahân'a kadarki yollar, konaklama yerleri ve her taraftaki cami ve bina taşlarının üzerine şiirlerini hakettiği görülür. Agra Kalesi ile Fath-pûr Sikri'de Cami Mascid'inin kapısındaki kitabeler de bu sanatçı tarafından yazılmıştı. Kitabe yazıcılığının yanı sıra bu sanatkâr, hayır işlerine yönelik birçok bina inşa ettirmişti. Özellikle doğduğu yer olan Sakhar şehrinde bu türden pek çok bina yaptırmıştı. Yine aynı sanat ustası Pancab'daki Bhakar civarında bulunan ırmağa Sitâsaran (İffetli Kaynak) adında bir bina da yaptırmıştı. Bu bina hakkında Maaşir-ul- Umarâ' yazarı; "*dünyanın nadir binalarındandır. Gunbad-ë Daryâ inşa tarihidir*" der²⁰⁵.

205- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 43 (Maaşir-ul-Umarâ', c.3, s. 328).

İNŞAAT MALZEMELERİ FİYATLARI.

Abū-l-faẓl eserinde yapı malzemelerinin fiyatları ve işçilerin ücretleri hakkında son derece geniş bilgiler ve insan gücü, her ikisinin de, son derece ucuz olduğu anlaşılmaktadır. Para elbette çok değerliydi. Ekber Rûpiyesi saf gümüşten olurdu. Halkın kullandığı sikkeye Dām adı verilirdi. 1 Rûpiye 40 Dāmı karşılamaktaydı²⁰⁶.

Bazı inşaat malzemeleri ile işçi ücretleri hakkında bilgileri aşağıda veriyoruz.

İnşaat Malzemeleri²⁰⁷

Cinsi	Birimi	Değeri
Kırmızı kum taşı	1 Man*	3 Dām***
Tuğla	1000 Tane	30 Dām
Şimşir kerestesi	1 Gaz**	15 Dām
Sedir ağacı	1 Gaz	8 Dām
Akasya kerestesi	1 Gaz	5 Dām
İğde ağacı	41 Gaz	5 Dām
Dut Ağacı	1 Gaz	5 Dām
Lika'in (?)	1 Gaz	5 Dām
Alçı	3 Man	1 Rûpiye
Dış yüzel alçısı	1 Man	5 Dām
Sert Yüzey alçısı	1 Man	2 Dām
Mıh	1 Sēr	12 Dām
Pirinç mıhlar	1 Sēr	5 Dām
Küçük çivi	100 Tane	7 Dām
Parlak, kaplamalı çiviler	1 Sēr***	12 Dām
Parlak kaplamalı sade çiviler	1 Sēr	4 Dām
Kiremit veya yassı tuğla	1000 Tane	86 Dām
Renkli düz tuğla	10 Tane	30 Dām
Kulba. ?	3 Tane	2 Dām
Bambu	20 Tane	15 Dām

206- Sıbt-ë ḥasan, a.g.e., s. 361.

207- Sıbt-ë ḥasan, a.g.e., s. 361-362.

* Man: Yaklaşık 40 Sēr ağırlıkta bir ağırlık ölçüsü birimi.

** Gaz: Yaklaşık 1 arşın.

*** Sēr: Yaklaşık 950 gr. ağırlık ölçüsü birimi.

**** Dām: Rûpiyenin 1/40.

Cinsi	Birimi	Değeri
Cam	1 Apēn ²⁰⁸	4 Dām
Aşı toprak	1 Man	40 Dām
Kil	1 Man	1 Dām
Sirki (Kamış, Hasır)	2 Çift	1.5 Dām
Hasır otu	1 Man	1.5 Rūpiye
Kalın saplı otlar	1 Sēr	10 Dām
Ekin sapı, saman	1 Man	3 Dām
Keten, kenevir	1 Man	20 Dām
Bir cins keten, kenevir	1 Man	3 Dām
Zamk	1 Man	70 Dām
Harç zamkı	1 Sēr	4 Dām
Yakacak odun	1 Man	1 Rūpiye

İşçilerin Ücretleri²⁰⁹

Birinci sınıf sıva ustası	7 Dām (günlüğü)
İkinci sınıf sıva ustası	6 Dām (günlüğü)
Üçüncü sınıf sıva ustası	5 Dām (günlüğü)
Taş yontucular	6 Dām (1 Gazı)
Kaba taş ustası	5 Dām (5 Dāmı)
Taş kırıcı	22 Cītāl. (1 Manı)
Tarhan (İskeleciler Ustası)	6-7 Dām (günlüğü)
Hızarcı	2.5 Dām (m ² si)
İşçi	2 Dām (günlüğü)
Bel işçileri	3 Dām (günlüğü)
Kuyu Açıcı	2 Dām (günlüğü)
Kuyu İçi temizleyicisi	4 Dām (günlüğü)
Tuğla traşçıları	8 Dām (100 tanesi)
Karpiç ya da tuğla dökücüler	1.5 Dām (8 Man)

208- Bir uzunluk ölçüsü birimi.

209- Sibṭ-ē ḥasan, a.g.e., s. 362.

Cam kesici	10 Dām (1 Gaz)
Kamış Traşçıları	2 Dām (günlüğü)
Lak ustası	2 Dām (günlüğü)
Çatı ustası	3 Dām (günlüğü)
Saka	3 Dām (günlüğü)

BAĞ VE BAHÇELER

Hindistan'da Baburla başlayan Türk yönetimi süresince tüm hükümdarlar mevcut bağ, bahçe, meyve ve çiçeklerin geliştirilmesine ve buldukları her yerde yeni bahçelerin kurulmasına son derece özen göstermişler, bu faaliyetlerinde de zarafet ve incelikten oldukça yararlanmışlardır. Ekber döneminde de bu alanda belirgin bir gelişme kaydedilmiştir. Mesela, meyvelerin tat ve biçimleri aşısıyla daha da geliştirilmiştir. Ekber'den önce Hindistan'da ağaçları aşılama geleneği hiç yoktu. İlk olarak Ekber zamanında Kaşmir'deki bahçelerin yöneticisi Mh. Kūlī Afşar, Kābil'den Şahālō (iri erik, mürdüm eriği v.b.) aşısı isteyerek aşı yaptı ve bununla aşılama yaygınlaştı Hindistan'da. Ekber zamanına kadar mengo aşısı tutturulamamıştı. Nitekim Hāfī Hān şöyle der; *"Ekber'in saltanatı döneminde Kaşmīr bahçelerin sorumlusu Mh. Kūlī Afşār, ilk önce Kābil'den Şahālō aşısı getirterek aşılattırdı. Oranın iklimi ona çok iyi geldi ve o günden beri aşılama yaygınlaştı. Dolayısıyla Hindistan'ın büyük şehirlerinde, yıldan yıla, oldukça tatlı ve güzel aşı meyveleri yetişmeye başladı. Aşısı yapılmayan Mango hariç"*²¹⁰.

Cihangir'de Tüzüğünde aynı bilgiyi doğrular ve der ki; *"Ekber'in saltanatı döneminden önce Hindistan'da kesinlikle Şahālō yoktu. Mh. Kūlī Şāh Afşar onu Kābil'den getirtip aşıladı. Şimdiye kadar 10-15 ağaç meyve vermeye başladı. Zardālū Pevandū (aşı kayısı)'nin da birkaç ağacı vardır. Adı geçen kişi, aşılama usulünü, bu ülkede genelleştirdi. Şimdi Kaşmīr'de pek çok kayısı yetişir ve gerçekten çok güzel olurlar"*²¹¹.

Ekber zamanında birçok meyveler Türkistan'dan Hindistan'a gelmiştir. Cihangir yine Tüzük'te şöyle yazar;

"Ekber zamanında, Hindistan'da yetişmeyen çoğu meyve fideleri, Tür-

210- Bulu, Şevket, a.g.e.,I, s. 88 (Hāfī Hān, c.1, s. 303).

211- Bulu, Şevket, a.g.e.,I, s. 88 (Tüzük-ē Cihāngīri, s. 303).

*kistan'dan istetilerek, buraya dikildi. İri üzüm, kara üzüm gibi çeşitli üzüm cinslerinin çubukları değişik şehirlere gönderildi. Nitekim şimdi Lahar'da üzüm mevsimidir. Her cins üzümü ne kadar isterseniz alabilirsiniz. Buradaki meyvelerden birisi de ananas dedikleri meyvedir. Bu meyve son derece güzel kokulu ve lezzetlidir. İşte bu meyve de Agra'daki Gulafşān Bahçesi'nde her sene binlerce sayıda yetişir"*²¹².

Günümüzde çamfıstığı Hindistan'da yetişmemektedir. Oysa Ekber zamanında çamfıstığı ağacı dikilmiş ve meyve vermişti. Bunların yanısıra bu dönemde burada yetişen çiçek ve meyvelerin tarım ve ticareti de gelişmişti. Abu-l-fazl eserinde şöyle yazmıştır; *"Bu maksatla İran ve Turan'dan ziraatçiler geldi ve ürün yetiştirdiler. Karpuz ve üzüm bol yetişmeye başladı. Keza kavun, şeftali, badem, çamfıstığı ve nar da iyi yetiştirdi"*²¹³.

Ekber döneminden önce Guçrāt'da kavun yetişmezdi. İlk önce Hanlarhanı Ābd-ur-raḥim birisini yollayıp Irak ve Horasan'dan tohum istemiş ve Guçrat'ın iklimi uygun olan Balkāvārah köyünde ekimi yapılmıştır. İlk yıl çok güzel kavunlar yetişti; iki yıl içerisinde de, Irak ve Horasanlılar'ın geliştiremeyecekleri derecede gelişmeler sağlandı²¹⁴.

Mango Bengāl, Guçrāt, Malva, Ḥāndeş ve Dekan'da oldukça çok yetiştirdi; ancak Pancāb'da üretimi azdı. Ekber Lahōr'u başkenti yapınca Mengo üretimi bir miktar artmıştır²¹⁵.

Hindistan'da bahçelerin süsü sayılan güzel kokulu ağaçlar yetişmiyordu. Ekber zamanında bahçelere çok sayıda sandal, servi, çınar ve köknar ağacı dikilir. Ā'īn-e Akberi de; *"Hintçe'de Çāndān dedikleri sandal ağacı, Çin'de yetişen bir ağaçtır. İşte o ağaç bu ebedi devlete getirildi, gelişip yetişti"* diye

212- Bulu, Şevket, a.g.e.,I, s. 89 (Tūzuk-ē Cihāngīrī, s. 4).

213- Bulu, Şevket, a.g.e.,I, s. 88-89 (Ā'īn-e Akbirī, c.1, s. 43).

214- Bulu, Şevket, a.g.e.,I, s. 89 (Maāşir-e Raḥīmī, c.2, s. 603).

215- Bulu, Şevket, a.g.e.,I, s. 89 (Ā'īn-e Akbarī, c.1, s. 49).

yazar²¹⁶.

Aslında Hindistan'da çiçek son derece bol bulunur. Ama Timurlular'ın estetik zevkleri bununla yetinmedi. Dolayısıyla Avrupa ve İran'da bulunan çiçekleri isteterek Hindistan'ı İran'ın çiçek bahçesine çevirdiler. Abū-l-fazl eserinde: *"Hindistan'da hayal bile edilemeyen servi, çınar, çam, söğüt ve şeftali ağaçları yetiştirildi. Adalara özgü olan sandal ağacı bahçelerde yetişip geliştirilmiştir"* diye konuyla ilgili bilgi vermiştir²¹⁷.

Ekber zamanında Agra ve Lāhōr'da çok sayıda bahçe diktirtilmiştir. Abū-l-fazl bu şehirleri anlatırken onları özet olarak yazmıştır. Mesela Lahor hakkında şöyle der: *"bir süre başkentlik yaptığından muhteşem saraylar yapılmış ve güzel bahçeleri, oraya başka bir ferahlık getirmiştir"*²¹⁸.

Ekber'in iktidar döneminde emriyle yapılmış bahçelerin Ā'īn-ē Akbarī'de listesi mevcuttur. Ancak bu bahçelerden pek eser kalmamıştır²¹⁹. Bu bahçelerden bir kaç kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ölçüsünde aşağıda anlatılmıştır.

Nasīm Bāg (Nesim Bahçesi)²²⁰

Kaşmīr'de Dāl gölünün kıyısında en eski bahçe Nasīm Bāg'dır ve Ekber tarafından yaptırılmıştır. Dış duvarları şimdi yıkılmış durumdadır ve Türk bahçelerinin diğer özellikleri de yok olmuştur. Bahçede sayısız çınar ağaçları vardır ve bu ağaçlarla ilgili tarihçilerin görüşleri şöyledir: Şāh Cihān zamanında diktirilmiş bu ağaçlar; çünkü Şāh Cihān'ın meşhur mühendisi Ālī Mardān Hān'ın çınar ağaçlarını Hindistan'a getiren ilk kişi olduğu söylenir.

Sir Frans Young Haband bu bahçe hakkında şunları yazmıştır:

"Nasīm bahçesinde birbirleriyle orantılı sıra sıra çınarlar vardır ve

216- Bulu, Şevket, a.g.e.,I, s. 89 (Ā'īn-e Akbarī, c.1, s. 61).

217- Bulu, Şevket, a.g.e.,I, s. 90 (Ā'īn-e Akbarī, c.1, s. 63).

218- Bulu, Şevket, a.g.e.,I, s. 90 (Ā'īn-e Akbarī, c.1, s. 65).

219- Sālik, 'Abd-ul-macīd, Muslim Sikāfat, s. 344-345, Lāhōr.

220- Sālik, 'Abd-ul-macīd, a.g.e., s. 344-345.

her sıra yaklaşık 300 gaz uzunluğundadır. Ağaçların altı yemyeşil çimendir. Burası su seviyesinden 20-30 ayak yüksekliktedir. Burada çiçeklik yoktur. Yaz mevsiminde pekçok tekni buraya demir atar. Çınarlar arasından eğilip bakıldığında karşıda Şālāmār bahçesi gözükür. Bu bahçenin gerisinde Diçank vadisi ve yukarıda Mahādēyū'nun karlarla kaplı tepeleri vardır".

Dr. Saçdanad 1897'de Kaşmīr'e geldiğinde şöyle yazmıştı : *"Şimdi Nasīm bahçesinde hiç yapı kalmamıştır. Ne fıskiyeler vardır ne de çiçeklikler. Bu bahçe artık sadece, gençlik yıllarını geride bırakmış insanlara ferahlık veren bir yerdir".*

Nāgīn Bāg (Nāgīn Bahçesi)²²¹

Srīnagār'dan yaklaşık 6 mil uzaklıkta kurulmuş bir bahçedir. Bu bahçeden şimdi geriye sadece eski yollar ve çınar ağaçları kalmıştır. Dr. Sinhā şöyle yazmıştır : *"Bu bahçenin yapıları, burçları ve kanalları hepsi yok olmuştur. Bahçe küçükçe bir göl çevresinde kurulmuş olduğu için buranın bir bölümüne pirinç ekilmiştir. Nāgīn Bahçesinin karşısında Süleyman Tahtı, Kalāh-ē Harī Parbat, Pīr Pancal ve Mahādēyū'nun tepelerinin manzaraları hala son derece güzel görünmektedir".*

Ekber'in kendisinin yanısıra emirleri ile hısım ve akrabaları da pek çok bahçe yaptırmışlardır. Nitekim Ekber'in sarayına mensup Şeyh ʿAbd-ur-rahīm Lakhnōvī, bir kadını kendisine odalık yapmıştı ve öldüğü zaman kadın son derece güzel evler, bahçe, kervansaray ve gölet yaptırtmıştır. Şeyh ʿAbd-ur-rahīm işte o bahçeye gömülmüştü ve kadın çevredeki köyleri de kiralayıp o bahçenin güzelliğine güzellik katmaya devam etmiştir²²².

Yine o günlerde Bayram Han'ın halefi Mirzā Ḥān bir savaşı kazandığında Ekber ona Hanlarhanı ünvanını vermiş ve kenhdisini Guçrāt valisi ilan etmiştir.

221- Sâlik, ʿAbd-ul-macīd, a.g.e., s. 345-346.

222- Bulu, Şevket, a.g.e.,I, s. 96 (Maaşir-ul Umarā, c.2, s. 565).

Bu kiři savaşın geçtiği meydandaki Samurthī Irmağı'nın kıyısına 60 dōnūmlūk bir bahçe yaptırdı. Bahçenin çevresine de oldukça sağlam tař duvar çektirip, bahçeye uygun şekilde, ırmak kıyısına şahane binalar inřa ettirdi. Cihangir bu bahçeyi gezmiş ve şunları yazmıştır: *"Orası yaklaşık 200 bin rupiye harcana-rak yapılmış, gūzel bir mesire yeridir. Tūm Gucrāt'ta benzeri bir bahçenin daha bulunmadığını sōylerler"*²²³.

Ekber'in eşi Maryam-ē Zamānī'nin emriyle de bir bahçe ile, içerisi merdivenli bir kuyu yaptırılmıřtı²²⁴.

Yine Ekber zamanında ʿAlī ʿĀdil řāh, Bicāpūr çevresine sur ektirdiđinde řehrin içine çok būyūk ū bahçe yaptırmıřtı. Bunlardan biri, kūūk kūūk 12 bahçe birleřtirilerek yaptırılmıř olduđundan adı "On İki İmam Bahçesi" konuldu. Kalan iki bahçeye de Bāđ-ē ʿAlī ve Bāđ-ē ʿĀlvī adı verildi. Hūkūmdarı izleyen emir ve devlet erkānı da, sūs ve gezi için evlerine bitiřik bahçeler kurdurup, řehrin etrafına da çok sayıda bahçe yapturdılar. Bu bahçelerde kıřlık ve yazlık her tūrlū meyve yetiřirdi²²⁵.

223- Bulu, řevket, a.g.e.,I, s. 96 (Tūzuk-ē Cihāngīrī, s. 216).

224- Bulu, řevket, a.g.e.,I, s. 96 (Tūzuk-ē Cihāngīrī, s. 216).

225- Bulu, şevket, a.g.e.,I, s. 96 (Basātīn-us-Salātīn, s. 112).

GENEL REFAH HİZMETLERİ

Kervansaraylar

Ekber egemenlik döneminin başlangıcından itibaren pek çok kervansaray inşa ettirdi. Abū-l-faẓl Ā'īn-e Akbarī de ; "*dünyayı gezenlere rahat imkanlar sağlamak ve yabancı yoksullara dinlenme yeri olarak yer yer kervansaraylar yaptırdı*" der²²⁶.

Ekber'in yanısıra iktidar döneminde emirleri ile saray mensuplarından bazı kimseler de kervansaraylar inşa ettirdiler. Ekber'in emirlerinden birisi de Agra'ya biraz uzaktaki Dhōlpūr'a yerleşmiş olan Sadık Mh. Hān Harēvī idi. Bu zat da oraya bir kervansaray, bir bina ve bir de anıtmezar yaptırıp etrafına köyler kurmuştu²²⁷.

Yoksullara Yardım

Hint-Türk imparatorları döneminde yoksul ve muhtaçlara yardımın sürekli bir şekli de şöyle yapılmaktaydı: Hükümdarlar Kamarī ve Şamsī olmak üzere, yılda iki kez, doğum yıldönümlerini kutlardı ve bu münasebetle altın, inci ve diğer kıymetli eşyalarla kendilerini tarttırırlardı. Tartıldıkları eşyaların tamamını da hayır olarak dağıtırlardı. Bu gelenek Ekber padişah zamanında başlayıp Alamgīr zamanına kadar devam etti. İlgili dönemin tüm tarihleri bu törenleri ayrintılarıyla anlatmışlardır. Yapılan bu ihsanlar sadece Müslümanlara özgü değildi. Hindular da bunlardan eşit oranda yararlanıyorlardı²²⁸.

Göletler ve Kanallar

Kanal, gölet, köprü vb. hizmetler, belli bir sınıfla sınırlı değildir. Bunlardan hastalar ve sağlıklı kimseler, yoksullar ve varlıklı kimseler aynı derecede yararlanabilirler. Dolayısıyla Müslüman hükümdarlar Hindistan'da bu türden

226- Bulu, Şevket, a.g.e.,I, s. 5 (Ā'īn-e Akbarī, c.1, s. 115).

227- Bulu, Şevket, a.g.e.,I, s. 5 (Maaşir-ul-Umarā, s.2, s. 729).

228- Bulu, Şevket, a.g.e.,I, s. 15-16.

pekçok hayır eserlerini arkalarında yadigârları olarak bırakmışlardır.

Hindistan gibi bir tarım ülkesi için kanallar büyük önem taşımaktadır. Hint-Türk imparatorları devrinde İran tarzı kanallar yaygınlaştı. Bu yeni tarz Ekber zamanında başlamıştır. İran'da kanal ve çeşmeler, bahçe ve evlere kadar gelirler; dolayısıyla halk bunlardan kolayca yararlanır. Fakat Hindistan'da bu şekilde kanal ve çeşme bulunmamaktadır. Babur eserinde; "*bahçe ve binalarda akarsu yoktur*" diye yazmıştır. Bura sakinlerinin su kaynağı yalnız kuyu, gölet, dere yahut çaylardan ibarettir ve bunların sayısı oldukça fazladır. Bazıları şehir ve köylerin bitişiğindedir; ama onlardan kanal ve çeşme yapılarak ev ve bahçelere getirtilemiyordu. Halk kuyu, gölet, çay ve benzerlerinden su doldurarak evlerine getirebiliyor, ihtiyaçlarını karşılıyordu²²⁹.

Kanallar gibi sulama ve diğer ihtiyaçlar için, göletlere de ihtiyaç vardır. Gölet, köylerin imar ve inşasından ayrılmaz bir parçasıydı da. Ekber, hükümdarlık döneminde, bu işler için müstakil bir İnşaat Dairesi kurdu ve bu daire vasıtasıyla çok sayıda gölet yaptırdı. Ā'in-ĕ Akbari'de "canlıların ilacı ve toprağın ziyneti olan çok sayıda gölet, kuyu kullanıma sokuldu" der²³⁰.

Bu resmi dairenin yanısıra Ekber döneminde bireysel gayretlerle de birçok gölet yaptırıldı. Ekber'in emirlerinden Şeyh Ābd-ur-raĥim Lakhnavi'nin odalık yaptığı bir kadın, Şeyh'in ölümünden sonra pekçok görkemli evler yaptıırıp göletler açtırmıştır. Yine bu dönemde Şāh Kūlī Hān (öl : 1010/1601), vatani Narvanāl'a büyük bir gölet yaptırmıştı²³¹.

Ekber'in emirlerinden birisi de, son derece cömert bir büyük olan, Şeyh Farid Murtaza idi. Bu kişi Delhi'de Faridabad semtini kurmuş, buraya birçok bina yanında, anısına, bir de gölet yaptırmıştı. Maaşir-ul-Umarā'da; "*Delhi-Faridabad semtine yadigârı olarak, binalar ve gölet bıraktı*" denilmektedir²³².

229- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 19-20.

230- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 22 (Ā'in-ĕ Akbari, c.1, s. 115).

231- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 22 (Maaşir-ul-Umarā, c.2, s. 608).

232- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 22 (Maaşir-ul-Umarā, c.2, s. 639).

İ'timâd Hân da Ekber'in bir diğer emiriydi. O, Agra'dan 6 kos mesafede İ'timâdpur adında bir köy kurmuş, bu köye bir de gölet yaptırmıştı. Ayrıca aynı köye anıtmezarını da yaptırtmıştır ve burası günümüzde herkesin ziyaretgâhı haline gelmiştir²³³.

Hamamlar

Hindistan'da hamam tamamen İslâmi dönemin medeni bir kültür ürünüdür. Hindu döneminde burada sıcak hamam geleneğine kesinlikle rastlanmaz. Babur'un Hatırat'ında, Hindistan'ın medeni durumuna dair yaptığı kısa eleştiriden de, kendi zamanına kadar Hindistan'da hamam bulunmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim o şöyle demiştir : "*Buz ve soğuk su yok. Pazarlarda genel olarak yemek ve ekmek bulunur. Ama ne hamam, ne medrese, ne mum, ne meşale, ne de şamdan vardır*" Ancak Tārîh-e Firiştah'den, Babur'dan önce Firözşâh'ın Hindistan'da 10 hamam inşa ettirdiği anlaşılmaktadır²³⁴.

Kuyular

Hulaşât-ut-Tāvārîh'de, "*Ekber, Acmir'den Fathpur'a kadar birer kos aralıkla, puhtah²³⁵ kuyular açtırmıştır*" diye yazar. Bu kuyular kos işareti sayılıyordu. Ayrıca kuyularla birlikte Ekber, anıtlar da yaptırıp üzerlerine avlanmış geyiklerin boynuzlarını diktirdi. Bunlar yol işareti oluyor ve yolcular kendilerini güvende hissediyorlardı. Ekber'in kurmuş olduğu İnşaat Dairesi kanalıyla da pek çok kuyu açtırılmış ve halkın kullanımına sunulmuştur

Köprüler

Ekber kendisi köprü yaptırtmamıştı; ancak emirlerinden Hanlarhanı Âbdur-rahîm'in inşa ettirdiği Caûnpur'daki köprünün şöhreti halâ devam etmekte-

233- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 22 (Maaşir-ul-Umarâ', c.1, s. 90).

234- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 25.

235- İç yüzeyi taş ya da tuğla ile örülen, bazen de iç yüzüne basamak yapılmış kuyular.

dir. Maas̄ir-ul-Umāra` yazarı bu konuda şöyle yazar : *"Hanlarhanı'nın inşa ettirdiği eserler arasında Cāunpūr köprüsü de bulunmaktadır. Sırāt-ē Mustakīm (doğru yol, 981/1573) köprünün inşa tarihidir. Bu köprü, fethedilmiş ülkelerin muazzam köprülerinden birisidir"*²³⁶.

Cēpur Köprüsü

Gumtī ırmağı üzerinde bulunan bir köprüdür. Sağlam bir bayındırlık işinin nasıl süslenebileceğini gösterir. Ayaklar üzerindeki cumbalı ve kafesli köşkler bu köprüye başka yerde bulunmayan bir özellik verir. 1564-1568 yılları arasında yapılmıştır²³⁷.

236- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 27 (Maas̄ir-ul-Umarā', c.1, s. 645).

237- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 519.

YENİ ŞEHİR, KASABA VE KÖYLER

Müslümanlar gelmeden önce Hindistan'ın meskun yerlerinin büyük bir kısmını köyler oluşturuyordu. Bu nedenle Raca'ların başkentlerinin dışında, büyük şehir çok azdı. Müslümanlar geldikten sonra askeri ihtiyaçlar, medeni, sanayi ve ticari gelişmelere paralel olarak pek çok yeni ve büyük şehir kurulma gereği duyulmuştur.

Hint-Türk İmparatorları dönemi yeni şehir, köy ve çeşitli yerleşim bölgelerinin kurulması, mevcut yerlerin işe daha da geliştirilmesi bakımından oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ekber dönemindeki bu tür imar ve bayındırlık faaliyetleri aşağıda verilmiştir.

Fathpūr Sikrī

Sikrī, Agra'ya 12 kos mesafedeki bir köyün adıdır. Bu köyün bulunduğu bir dağda, yöre halkının çok inandığı, saydığı Salīm Çiştī adında bir büyük yaşıyordu. Ekber, 28 yaşına kadar erkek çocuklarından hiçbiri yaşamadığından, erkek çocuğunun olması ve yaşaması için sufi ve zahidlerden ruhāni yardım ister dururdu. Bu niyetle O, eğer Allah kendisine bir erkek çocuk verirse Hv. Mu'inud-din Salīm Çiştī'nin dergāhını ziyaret için, Agra'dan Acmir'e kadar yaya gideceğine, söz vermişti. Bir defasında Ekber, Çiştīye "kaç oğlum olacak" diye sormuş ve "üç" cevabını almıştı. Ekber *"ilk oğlan çocuğunu sizin eğitiminize vereceğim, lutuf ve şevkatinizi onun hami ve koruyucusu yapacağım"* dedi. Selīm Çiştī bunu kabul etti ve *"hayırlı olsun! Ben de onu adaşım yapacağım"* diye buyurdu. Cihangir'in doğumu yaklaştığında Ekber, eşini Salim Çiştī'nin yanına yolladı. Nitekim Cihangir dünyaya geldiğinde adını da Salim koydu. bu mutlu olay yüzünden orayı uğurlu sayıp başkenti yaptı. 10-15 yıl içerisinde muazzam bir şehir haline getirdi. Uzunca bir süre oranın adı Sikrī olarak kaldı. Ancak Guccrat'ın fethinden sonra Fathpūr adı verildi²³⁸.

238- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 74 (Tūzuk-ē Cihāngirī, s. 3).

Pānç Maḥal ya da Birbal sarayından çevre seyredildiğinde, İmparator Ekber'in bir yandan debdebe ve lüks, öte yandan ise insaniyet ve dini müsamahadan oluşan dünyasını tasavvur edebilmek oldukça kolaydır. Üzerinden dört yüz yıl geçmesine rağmen Sikrī tepesinin üzerinden yükselen sıcak, kırmızı kum taşından anıtlar havadan etkilenmemiş olarak ve bölgenin sıcak ve istisnai kuru iklimine bağlı olarak iyi korunmuş şekilde bu güne dek gelmiştir²³⁹.

Hoşgörülü tutumu nedeniyle Ekber, Hindu Rācalarında bağlılık ve güvenini kazanmıştı. Bu Raca'lar kendi istekleriyle İmparatorun inşaat faaliyetlerine hem parasal açıdan hem de bölgelerinden Sikrī'ye usta zanaatkârlar göndererek destek oldular. Ekber bunun da katkısıyla çok kısa bir süre de Sikrī'de çok geniş bir binalar serisi oluşturmayı gerçekleştirdi. Bu çeşitli zanaatçi grupların, birbirlerinden farklı olan tarzları, çevredeki bazı binalarda açıkça görülmektedir²⁴⁰

Fathpūr Sikrī birbirinden iyi ayrılmış iki bölgeden oluşur; geniş taş döşeli zeminlerle birbirinden ayrılmış binalardan oluşan saray alanı ve Cami' Mascid alanı İslâmi ve Hindu tarzların bir kombinasyonunu yansıtıyorsa da Cami' mas-cid hemen hemen İslamî prensiplere göre inşa edilmiştir. Binaların birleşme şekillerinin zihinde bıraktığı izlenim İmparatorluğa layık bir ihtişamdır. Dekorasyonun zenginliğine ancak daha yakın olan bir bakışla açığa çıkmaktadır²⁴¹.

Saray alanı çok sayıda ve çeşitli, gerek idari-gerekse de ikamet amaçlı binalardan oluşmaktadır. Birbal Sarayı iki katlı, Şirin kubbeli bir binadır. İnşaatın ilginç özelliklerinden biri, içeriyi serin tutmak için yapılmış olan çift katlı çatısız tavan sistemidir. Duvar yüzeylerindeki, tavan ve sütunlardaki oymalar özenli ve çeşitliliğe sahip olup özel bir karakter arzetmekte ve bununla birlikte de Birbal Sarayı'nın genel cazibesini arttırmaktadır. Bu detaylı dekoratif çalışma bütü-

---

239- Dehejia, Vidja, a.g.e., s. 125.

240- Dehejia, Vidja, a.g.e., s. 127.

241- Dehejia, Vidja, a.g.e., s. 128.

nüyle Hindu tarzındadır²⁴².

Beş katlı açık bir bina olan Pāñç Maḥal zarif sütunların kompleks düzeniyle oldukça etkileyicidir. (Bu saray hakkında detaylı bilgiyi "Sivil mimari" başlığı altında verilmiştir).

Sunahrā Maḥal, bolca altın kullanılmış mükemmel tasvirleriyle küçük bir binadır. Resimler genellikle İran tarzındaydı ve erken dönem Hint-Türk İmparatorluğu resmini temsil etmektedir. Bazı tavanlarda bulunan halı desenleri hariçinde bu fresklerden bugüne kadar kalmış olan tek şey, birkaç figürün solmuş anahatlarıyla, süsleme harflerinin dağılmış parçalarıdır²⁴³.

Sikri'nin ikâmete yönelik binalarının en büyüğü Cūdh Bā'ī sarayı olarak bilinen binadır. Cihangir'in Rācpūt eşi Cūdh Bā'ī'nin adına yapılmakla ünlü olan sarayın gerçekte Ekber'in ilk ve baş karısı ve amcası Hindal'in karısı Rukiyyah Begam'ın sarayı olduğu sanılmaktadır. Bu saray 320 x 215 ayak ölçütündeki açık dikdörtgen bir alanın dört bir yanında yer alan 4 yapıdan oluşmaktadır. Bu binalar kapalı olup 30 ayak yüksekliğindeki bir duvarla birleşmektedir. Yerlerin bolca halılarla kaplandığı ve ipekli silindir yastuklarla süslendiği, hizmetkarların meyve ve et tepsileriyle koşuşturdukları günlerde bu saray çok renkli bir debdenin resmini sunmaktaydı. İslami Mimari etkisi kubbelerde ve bazı çatıların kapladığı mavi kaplamalı kiremitlerden belli olmaktadır²⁴⁴. Diğer kısımlarda ise yerli üslûplar hakimdir²⁴⁵.

İdari binalar arasında en önemlisi Dīvān-e Ḥāş'tır. Alışılmadık ve benzersiz iç düzenlemesiyle buranın tasarımının kesinlikle Ekber'in kendi emirleriyle hazırladığı anlaşılmaktadır²⁴⁶. Cihangir Tūzuk'ünde; "*burası devlet hazinesin-*

242- Dehejia, Vidya, a.g.e., s. 128-129.

243- Dehejia, Vidya, a.g.e., s. 129.

244- Dehejia, Vidya, a.g.e., s. 131-132.

245- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 518.

246- Dehejia, Vidya, a.g.e., s. 133.

*den beş yüz bin rupiye harcanarak tamamlanmıştır"der*²⁴⁷.

Fathpūr Sikrī'deki cami alanı, avlusunda Buland Darvāzah olarak bilinen güney giriş yolu ile Şeyḫ Salīm Çiṣṭi'nin türbesi bulunan camiden ibarettir²⁴⁸.

Fathpur Sikri muhteşem bir hikâye olarak tarif edilmiştir. Serin dağlar, yemyeşil bahçeler ve eğlence yerleriyle süslendikten sonra burası Ekber'in en yaratıcılık dolu yıllarının bir sembolü olarak kaldı. 1586 yılında Ekber başkenti Pancab'a taşıdı, 1598'de geri döndü ve Agra'ya yerleşti²⁴⁹.

Ekber Şāh'ın bu denli emek ve arzuya inşa ettirdiği bu şehri neden terkettiği hakkında çeşitli yorumlar vardır. En ünlü teoriye göre şehrin su kaynakları yetersiz olduğu için Ekber'in yaptırdığı 2 mil uzunluk ve 1 mil genişliğindeki suni göletin de kuruması yüzünden olduğudur²⁵⁰.

Aṣṭi Barar²⁵¹

Mh. Ḥān Niyāzi, Ekber ve Cihangir'in emirlerinden, ilimsever, derviş mi-zaçlı meşhur bir emirdi. Aṣṭi Barār Parganası onun Cāgīri içindeydi. Dakan'da yaşamış olduğundan bu Pargana'ya yerleşmişti. Oranın nüfuzunu öylesine arttırdı ki büyük bir kasabaya dönüştü bu yer. Ölümünden sonra oraya gömülmüştü. Oğlu Aḥmad Ḥān buraya bir anıtmezar, bir cami, bir de bahçe yaptırmıştır.

Maaşir-ul Umarā'da; burası hakkında "*O kasaba uzun süre halkın ziyaretgahı oldu. Ancak şimdi anıtmezar, hatta tüm kasaba, tamamen kendi haline bırakıldı. 100 evden yalnız birinin ışığı yanar, 10 köyden yalnız birinden vergi alınır*" diye yazar.

İtimādpūr

Phūl Malīk, Ekber'in kendisine İtimād Ḥān ünvanı ile 1000'lik Manşab

247- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 74 (Tūzuk-ē Cihāngīrī, s. 264).

248- Dehejia, Vidya, a.g.e., s. 134.

249- Dehejia, Vidya, a.g.e., s. 133.

250- Dehejia, Vidya, a.g.e., s. 133.

251- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 75 (Maaşir-ul-Umarā, c.3, s. 376).

verdiği bir kişiydi. Bu zat Agraya 6 kos mesafede İtimadpur adında bir kasaba kurmuş, oraya bir gölet bir de bina inşa ettirmişti. Ayrıca anıtmezarını da oraya yaptırmıştı²⁵².

Molmanōḥar Nagār

Sanbhar Parganalı bir zemindar olan Rā'ē Launkiran Koçvahah, Ekber'in emirleri arasındaydı. Ekber bir münasebetle Anbīr kasabasına otağını kurmuştu. Orada zamanla viraneye dönüp tümüyle toprak yığını haline gelmiş olan eski bir şehrin bulunduğunu öğrendiği vakit Ekber, burayı yeni baştan imar etmeye başlayıp temel taşını bizzat kendi eliyle koyarak inşaat için bazı emirleri görevlendirdi. Kısa sürede şehir tamamlandığında, şehir Ra'e Launkiran'ın timarı içerisinde bulunduğundan, oğlu Ra'e Manahar Das'ın adına göre, şehrin adını Molmanōḥār Nagār koydu²⁵³.

Lāhōr

Lāhōr'un imar ve gelişimi esas itibariyle Ekber döneminde başlamıştı. Ekber bu şehre kale, sur ve hükümdarlık sarayı inşa ettirerek şehrin imarına önemli katkıda bulundu. Ā'īn-e Akbari'de konuyla ilgili şöyle yazar: *"Ekber bu ebedi devlet ile yakından ilgilendi. Kale ve duvarlarını tuğlalarla sağlamlaştırdı. Ayrıca orası bir süre başkentlik yapmış olduğundan birçok muhteşem bina inşa ettirilmişti. Bu yüzden pekçok insan gelip oraya yerleşerek güzel işler gerçekleştirdiler. Böylece oranın güzellik ve ihtişamı beklenenden daha çok arttı"*²⁵⁴.

Agra

Eski zamanlarda Agra, Biyānah Perganasının bir köyüdü. Sikandar Lōd-

252- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 65 (Maāşir-ul-Umarā', c.1, s. 90).

253- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 68 (Maāşir-ul-Umarā', c.2, s. 116-117).

254- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 68-69 (Maāşir-ul-Umarā', c.2, s. 152).

hi, saltanatı sırasında burayı başkent yapınca orası, Badalgarh adıyla meşhur olan, güzel bir şehir haline geldi. daha sonra Babur bu şehrin imarını geliştirip İran ve Kâbil tarzında yeniden kurmak istedi. Babur'dan sonra Ekber, orayı başkenti yaptı. İşte o zamandan itibaren şehrin nüfusunda olağanüstü artışlar oldu. Ekberâbâd Kalesi'nin yapımıyla da merkezîyetçilik niteliği oldukça arttı. Abū-l-fa'zl eserinde; *"Agra büyük bir şehirdir. Camnâ Irmağı, 5 kos boyunca bu şehrin içinden akar. Irmağın her iki yakasında mükemmel bina ve bahçeler yapılmıştır. Ekber kırmızı kum taşından eşsiz bir kale ile 500'den fazla Bangal ve Gucrât tarzında binalar yaptırmıştır. Ayrıca batı kapısına ilcileriyle birlikte iki fil heykeli dikilmiştir. Ekber burayı geliştirerek eşsiz bir şehir haline getirmiştir"* diyerek bu şehirden bahsetmiştir²⁵⁵.

Ekber ve Cihangir zamanına kadar bu şehrin adı Agra olarak kaldı, fakat Şâh Cihân tahta çıkınca şehrin adını Akberâbâd koydu. O zamandan beri de bu isim kullanılmaktadır.

Sâdmanpūr

Ekber zamanında Ā'zâm Hân'ın oğlu Sâdmân tarafından kurulmuş küçük bir yerleşim birimidir²⁵⁶.

255- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 86. (Ā'în-ĕ Akbarî, c.2,s.84).

256- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 86.

NŪR-ŪD-DĪN MUĤAMMAD CĪHĀNGĪR (1569-1627)

Doğumu

Ekber hükümdarlığın kalıcı olması için sürekli dua eder ve Allah'tan kendisine, taht ve taca lâyık bir oğul vermesini dilerdi. Bir gün devletin ileri gelenleri, Şeyh Salīm adında, temiz yaratılışı, bulunduğu yerde ve sevilen ve dualarının kabul olunmasıyla tanınan bir dervişten benzettiler. Bu derviş başkent Akbarābād'dan 12 kōs (takriben 36 km) uzaklıktaki Sīkrī kasabasında yaşamaktaydı. Ekber Şeyh Salīm'in yanına giderek bu sırrını ona arz etti. Akbar'ın 28 yaşına kadar erkek çocuklarından hiçbiri yaşamamıştı. Derviş Salīm kendisine 3 oğul olacağını söylediğinde Ekber; *"İlk oğlumun koruyucu ve eğitimcisi olarak seni seçiyorum"* dedi. Derviş bunu kabul etti ve *"mübarek olsun, oğluna kendi adımı vereceğim"* diyerek karşılık verdi¹.

Doğum zamanı yaklaştığı vakit Cihangir'in (Cahāngīr) annesi Şeyh'in evine gönderilir. Bu kutsal yerde 30 Ağustos 1569'da Fatḥpūr'da Cihāngīr dünyaya geldi. Mutlu haber Akbarābād'da bulunan Ekber'e ulaştığında büyük bir şenlik düzenlendi, cömertçe altın ve mücevher dağıtıldı. Allah'ın bu ihzanına teşekkür etmek için özellikle şehir ve kalelerde bulunan esirlerin serbest bırakılmaları için emir verildi².

Cihāngīr'in doğumu Sīkrī'de olduğu için Ekber burasını kendisi için uğur-

1- Cihāngīr, Tuzūk-ē Cihāngīrī, çev: İcāz-ul-Ḥaḳ Ḳuddūsī, c.1, s. 2-3, Lāhōr, 1968.

2- Cihāngīr, a.g.e., c.I, s. 3.

lu sayarak burada yerleşmeye karar verir. Kısa bir süre içinde son derece düzenli bir şehir haline getirildi burası. Camiler, medreseler, hayır işlerinin diğer müesseseleri, dükkân ve çarşılar yapıldı ve bu şehir "Fathpūr" adıyla meşhur olur³.

Cihangir'e daha önceden de kararlaştırıldığı gibi "Salīm (Salim)" adı verildi. Salīm, padişah olduktan sonra "Nūr-ud-dīn" ve "Cihangir" adlarını neden aldığı "Tūzuk"te anlatmaktadır: Salīm, kendi adını Osmanlı Padişahlarınınki ile karıştırılabileceği için bırakmış, "Cihangirlik" sultanlara özgü bir şey olduğu için o adı almış; tahta "Neyyir-ē Āzam" yani güneşin doğduğu sırada çıktığı için de "Nūr-ud-dīn" adını buna eklemiş, bu ad "tefe'ül" (uğur sayma)" yolu ile de uygun görünmüştür⁴.

Tahta Çıkışı

Ekber'in 3 oğlu vardı; Murād, Dānyāl ve Salīm. Murād ve Dānyāl, Ekber hayattayken ölmüşlerdi. Sadece Salīm hayattaydı. Ekber'in ölümü üzerine 7 gün kadar yas tutulduktan sonra 24 Ekim 1605'de Cihangir 36 yaşındayken tahta çıktı. İkbāl-nāmah-ē Cihāngirī'nin yazarının ifadesiyle; 1605 de münecimlerin tavsiyeleriyle uğurlu saat gözönünde bulundurularak başkent Akberābād'da tahta çıkış töreni yapıldı, Cihangir adına hutbe okutuldu. Haṭip'in ağzından hükümdarlık ünvanlarını çıkar çıkmaz avuç avuç altın ve inciler Cihangir'in başından aşağıya serpiydi. Beylere önemli görevler ve Manşab dağıtıldı⁵.

Husrav'in İsyanı⁶

Tahta geçer geçmez Cihangir oğlu Husrav'in isyanıyla karşı karşıya kaldı.

3- Cihangir, a.g.e., c.I, s. 7.

4- Bayur, Y. Hikmet, Hindistan Tarihi, cilt 2, s. 165, 2. baskı, T.T.K. Bas., Ankara 1987.

5- Ābd-ur-raḥman, Sayyid Sabah-ud-dīn, Hindustān Mēn Musalmān Hukumrānōn kē Āhd kē Tamaddūnī Calvē; Āzamgarh 1963, Çev. Şevket Bulu (basılmamış çevirileri II) s.28,

6- Hāşmī, Anvār, Tārīḥ-ē Pāk-ō-Hind, s. 288-289, 4. baskı, Karāçī: 1974; Sh. A. Rashid, A Short History of Pakistan (Book Three, The Mughul Empire), s. 76-77, Karachi 1967.

Ḥusrav Cihangir'in ilk eşi Mān Bā'i'den dünyaya gelmişti. Çok iyi bir eğitim görmüştü. Ḥusrav, Ḥān-ē 'Āzam (Mirzā 'Azīz Kokah)'nın damadıydı ve Rāca Mān Singh da dayısıydı.

Yakın akrabaları ve saraydan bazı kişiler tahta Ḥusrav'i geçirmek istemişlerdi. Bunların önderliğini de Mirzā 'Azīz Kōkah ve Rāca Mān Singh yapıyordu. Fakat sarayın ileri gelenleri buna şiddetle karşı çıkmışlardı. Ekber'in hasta olduğu günlerde Ḥusrav yanlıları Salīm'i alletmek için ayaklandılar, ancak başarılı olamadılar. Ekber'in ölümünden sonra Salim tahta geçti ve Husrav'e sarayda bir yer verildi. Ancak Ḥusrav rahat durmayacaktı. 17 yaşın tecrübesizliği, düşünce-sizliği ve ileriye görememe ile O, 1606'da Ekber'in mezarını ziyaret etmek bahanesiyle Agra'dan çıktı ve Pancāb'a ilerledi. Cihangir bunu duyduğunda çok şaşır-dı. Husrav, Pancab yolu üzerinde Sikh'lerin dini lideri Gūrū Arcun ile karşılaşır ve ona 5.000 rupiye verir. Ḥusrav 350 kişi ile yola çıkmıştı, Lāhōr'a vardığındaysa 12.000 adamı olmuştu. Lāhōr valisi şehre girmesine izin vermedi. Şehzadeye Bhairoval'de yetişildi ve saf dışı bırakıldı. O savaş alanından kaçtıysa da yakalandı ve Lāhōr'a gönderildi. Yanında yer alanlar şiddetli cezalara çarptırıldılar. Husrav'ın gözlerine mil çektirilir, ancak o büsbütün kör olmaz. Gūrū Arcun önceleri haraç vermeye razı oldu, fakat sonradan redetti. Kendisinden sonra geleceklerin ödemesine izin verdi. Çāndū Şāh'ın nezaretine verildi; fakat o da kişisel nedenlerden dolayı 1606'da ölümüne sebep olur. Cihangir'in Gūrū'ya karşı giriştiği hareket dini olmaktan çok siyasi nitelik taşıyordu. Guru'nun ölümü Sikhler tarafından hiçbir zaman affedilmedi ve unutulmamıştır.

Mēvar

Cihangir tahta çıktıktan sonra babası zamanında çeşitli nedenlerle ihmal edilmiş olan Mēvar üzerine bir ordu gönderir. Hareket Ḥusrav'in isyanı üzerine ertelenir. 1608'de Mēvar'a Maḥabat Ḥān Komutasında başka bir sefer yapılırsa da fazla etkili olunamaz. 1609'da Maḥabat Ḥān görevden alınarak yerine 'Abd-ul-lah

Hān getirilir. Başlangıçtaki başarılarına rağmen Âbd-ul-lah Hān Dakan'a gönderilir ve hareket gecikir. Daha sonra komuta 1614'te Rāca Âmar Singh'i daha alt bir göreve getiren prens Hırram'e verilir. Cihangir Çittor'u güçlendirmesi ve onarımının yapılması için de Rānā'ye bırakır. Âmar Singh'in büyük oğlu Rānā Karan Singh'e, hilāt (takım elbise), mücevherli kılıç ve yüksek bir unvan verilir⁷.

Dakan İşleri⁸

Ekber, Dakan seferini dilediği gibi bitiremeden Kuzey Hindistan'a dönmek zorunda kalmıştı. Aḥmadnāgār (Nizāmşāhlar) devletinin kendi elinde kalan güney kısmında sultan olan Murtaẓā, Nizāmşāh II ve özellikle onun başlıca beyi Melik Ambar devleti topalarlar ve yeniden güçlendirirler. Ekber'in son ve Cihangir'in ilk yıllarında, başka konularla ilgilenilmez dolayısıyla, Dakan işlerine gereken önemin verilmemesi Malik Ambar için iyi bir fırsat olur.

Malik Ambar çoğunlukla Dakan'ın batı dağlık bölgesinde yaşayan, vuruşkan ve çete savaşına çok elverişli gelenek ve görenekleri olan Marathāların, Dakan gibi sarp ve çetin bir bölgede çok güçlü orduları yıpratma işinde kullanılabileceğini anlar ve bu işe koyulur; böylelikle Marathālar Müslüman-Türk Devletlerinden kâh birine, kâh öbürüne, bazan da birkaçına birden yardım ede ede, onların hizmetinde vuruşa vuruşa zenginleşip güçlenecekler ve sonunda, kendi hesaplarına iş görmeye koyulup, bu devletlerin yıpranmış veya çökmüş oluştundan istifade ederek bir kısım Dakan'ın ve hatta kısa bir zaman için, hemen hemen bütün Hindistan'ın egemeni olacaklardır. Cihangir 1608'den itibaren Dakan işlerini ele almaya koyulursa da Malik Ambar'ın ustalığı ve Hint-Türk İmparatorluğu komutanlarının anlaşamamazlıkları pekçok başarısızlık doğurur. Hint-Türk İmparatorluğunun Dakan işleri ancak şehzade Hırram'ın (Şah Cihan)

7- Sh. A. Rashid, A Short History of Pakistan (Book Three, The Mughul Empire), s. 77-78.

8- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 170-171.

1616'da oraya yollanmasından sonra düzelecektir. 1608'de Aḥmadnagar başkenti Malik Ambar'ın eline düşmüştü.

Ḥurram'ın Dakan Seferleri

1616'da Cihangir Ḥurram'i bu bölgeye gönderir kendisi de arkasından gidip Ḥandiş'e Burḥānpūr'a yaklaşır. Ḥurram bu yeni görevinde, daha çok siyasal yollardan büyük başarılar sağlar. Âdilşâhların aracılığı ve dostluğu onun bu başarılarının başlıca dayanağı olmuştur. İbrāhīm Âdilşāh II, daha sonra 1615'de elçileriyle Cihangir'e saygısını sunmuş, Dakan hükümdar ve ileri gelenlerinin kusurağlarının affını rica etmiş ve Aḥmadnagār kentiyle padişaha ait diğer vilayetlerin geri verileceğini taahüt etmişti⁹.

1617'de Dakan işleri düzelmiş ve Ekber'in ölümü sırasındaki durumu geri gelmiştir. Bundan başka Nizāmşāh, Kṭubşāh ve özellikle Âdilşāhlardan öyle armağanlar gelir ki, İbrāhīm Âdilşāh II'ye Ḥurram'ın ricasıyla Cihangir "oğlum (ferzand)" unvanını verir; Ḥurram'a da Şah Cihan ünvanını ve tahtın yanında bir sandalyede oturma hakkını verir.

Ḥurram komutasındaki ordu Dakan'dan çekilince Malik Ambar, Cihangir'in Kaşmīr'de bulunduğu sırada (1619) yeniden Nizāmşāhlar Devletini saldırgan bir duruma geçirir, her yıl göndermeyi üstlendiği armağanları keser, Âdilşāhlar ve Kṭubşāhlar'la anlaşır ve Marathāların yardımını sağlar. Bunlar Burḥānpūr'a kadar olan yerleri tehdit eder ve Aḥmadnagār kentini yeniden kuşatırlar.

Ḥurram bir kez daha büyük bir orduyla Dakan'a gönderilir. Büyük başarı sağlayarak 20 yıldır Nizāmşāhların başkenti olan Kirki'yi alıp altüst eder, iki yıl kadar süren uğraşlar sonucunda Nizāmşāhlar'ı yeniden barış dilemek zorunda bırakır. Barışın esasları eski sınırın kenarında 14 kurūh (42 km. kadar) geniş-

---

9- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 171 (Tūzuk-ē Cihāngīrī, s. 148).

likte bir toprak şeridinin yeniden İmparatorluğu bırakılması ve 5 milyon rupiyelik¹⁰. armağan verilmesidir (1621).

Dakan'daki arazi ve ulaşım güçlükleri, Cihangir'de bir işi sonuna kadar götürme azminin olmaması bura işlerinin hep yarıda bırakılabilmesi ve çok uzaması sonucunu doğurmuştur. Bundan sonra Cihangir devrinde Dakan devletleriyle açık saçık savaş olmayacaksa da çok geçmeden babasına karşı ayaklanacak olan Hürram'ın buradaki devletlere sığınması yüzünden çarpışmalar olacaktır.

Kandāhār'ın Kaybı¹¹

İranlı Şāh Ābbaş, zamanının en büyük hükümdarlarından biriydi. Ekbar tarafından 1595 yılında fethedilmiş olan Kandāhār'ı geri almak için and içmişti. Cihangir'in hükümdarlığının ilk yıllarında Şāh, şehri geri almaya teşebbüs etmişti, ancak başarılı olamadı. Şāh zeki bir politakacıydı. Kaba kuvvet başarılı olmayınca başka yollara başvurdu. Cihāngir'in sarayına elçilerle değerli hediyeler gönderip, İmparatorun kendisini büyük bir dost olarak görmesini sağlıyordu. Cihāngir Kandāhār'ın savunmasını ihmal ediyordu. Şāh 40 günlük bir kuşatmadan sonra şehri ele geçirdi. Cihangir, Hürram'e düşmanı geri püskürtmesini emretti fakat Hürram, yokluğun da tahttaki hakkından mahrum edilebileceği korkusuyla İmparatorluk emrine uymayı reddetti. Sonunda da Nūr Cihān'ın entrikalar çevirdiği bahanesiyle isyan etti ve Kandāhār'ı geri almak için hiçbir teşebbüste bulunulmamış oldu. Böylece, en uzak sınırdaki Ekbar'ın kazandığını Cihangir yitirmiş oldu.

Ağustos 1607'nin sonuna doğru İmparator Lāhōr'a doğru yola çıktı. Kendisini öldürmek ve tahta Hürav'i oturtmak için komplo kurduğunu öğrendiğinde henüz fazla yol kadetmemişti. Oyun çok kısa sürede ortaya çıkarıldı ve kumpas'ın

---

10- Rūpiye o günkü değerlere göre 11 gr. kadar ağırlıkta gümüş paraydı (Hindistan Tarihi, c.2, s. 172).

11- K. Ali, A New History of Indo-Pakistan since 1526, Book II, s. 90, Dacca 1968.

4 lideri idam edildi. Ayaklanmanın merkezi ve siyasal entrikaların eksenini oluşturan şehzade kör edilip hapse atıldı ve 1622'de hapiste öldü.

Ḥurram'ın ayaklanması

Kandāhār'ın düşmesi Cihangir'in kafasını çok meşgul eder ve tekrar alınması için bir ordu gönderir. Ordunun komutası, istediği şartlar tam olarak sağlanmadan kabul etmeye niyetli olmayan Şah Cihan'a teklif edilmişti. Ancak Ḥurram'dan şu karşılık gelir: *"Henüz Dakan büsbütün yatışmadı ve yağmur mevsimi geldi; ben Mandū'da kalıp iyi mevsimi bekleyeceğim; Şāh Ábbaş eşsiz kahramanlardan olup Rūm (Osmanlı) ve Turan'dan yerler fethettiği için onunla yapacağım savaşta işime kimse karışmamalı, bana gereken herşey verilmeli ve Kandahar yolu üzerinde bulunan ve ordumu besleyecek olan Panjab subesi buyruğum altında olmalıdır"*¹².

Cihangir, Ḥurram'ın bu şartlarını kabul etmez. Kandāhār ordusunun komutası Ḥurram'dan alınıp Şahriyār'a verilir. Nūr Cihān eski kocası Şēr Afgan'dan olan kızı Lādli Bēgam'ı Şahriyār ile evlendirmişti. Bunlar Nūr Cihān'ın isteği üzerine yapılamta olup, padişah ölünce kendi damadını tahta çıkarma düşüncesinin sonuçlarıdır¹³.

Ḥurram'ın babasıyla barışma denemesi başarısız kalınca, açıktan açığa ayaklanır ve Agra'ya yürüyüp ele geçirmeye çalışır, ancak başarılı olamaz. Delhi'ye doğru yürüdüğünde Mahabat Han komutasındaki İmparatorluk ordusuna Mart 1623'te yenilir. Ḥurram Mandū'ya çekilir. Kısa sürede orayı da terketmeye zorlanır ve Dakan bölgesinde Melik Ambar'ın, daha sonra da Gōlkandalı Kutb Şāh'ın desteğini ister. Orada bir kez daha başarılı olma umudunu yitirir. Ḥurram Gōlkanda'dan Orissā yönüne geçer ve burada başarı sağlar. Bu il ile Bangāl ve Bi-hār'ı ele geçirir ve Banāras'ı da alır, böylece Kuzey Hindistan ovasının bütün do-

12- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 174 (Tūzuk, s. 345; Muntaḥāb-ul-Lubāb, c.1, s. 328).

13- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 174.

ğusunu ele geçirmiş olur¹⁴.

Cihangir bir yandan İran'a karşı ordular toplarken, öte yandan tek yetenekli oğlu şimdiye kadar devletinin en başarılı komutanı olan Hüreram'e karşı bir ölüm kalım savaşına girişmek zorunda kalmıştı ve Dakan'da Mekil Ambar'ın komutasında Nizāmşahlı Ordularının her an saldırısına uğramak tehdidindeydi. Melik Ambar daha önce Hüreram'e yardımdan kaçınmıştı ancak kendinin bu yeni güçlü durumu üzerine Hüreram'i yanına çağırır ve onu Burhānpūr'a saldıran birliğin başına geçirir. Hüreram ve Makil Ambar'ın Dakan'daki bu üstün durumu ancak Parvīz-Maḥabat Ḥān ordusunun Dakan'a gelmesine kadar sürer. Hüreram bütün ümitlerini yitirmiş olarak babasından suçlarının bağışlanmasını diler. Nasik'te yaşamasına izin verilir. Oğulları Dārā ile Aūrangzēb İmparatorluk mahkemesine yollanır. Bu dönemde Parvīz ve Maḥabat Ḥān büyük prestij ve rütbe elde etmişlerdir¹⁵.

Osmanlı İlişkileri¹⁶

1617'de I. 'Abbās Osmanlılara yenilmiş, bu yenilgisi yüzünden geçirdiği sarsıntı sırasında Hint-Türk İmparatorluğu ideresi altındaki Kandāhār'ı işgal etmek suretiyle teselli bulmaya çalışmıştır. Ancak onun bu hareketi çok yakın dostu olan Cihangir üzerinde şok tesiri yapmış ve bundan sonra Cihangir İrana karşı Özbekler ve Osmanlılarla anlaşma yoluna girmiştir. Bu sebeple Cihangir; zamanın Osmanlı hükümdarı IV. Murād'a yaklaşmış, IV. Murād Cihangir'e yazdığı mektupta onun Özbeklere yardım etmesini, kendisinin de İran üzerine yürüyeceğini bildirmiştir. Bu mektup bir Osmanlı sultanından bir Hint-Türk hükümdarına yazılmış ilk mektup olarak bilinmektedir. Fakat adı geçen bu üç devlet arasında ittifak yapılması sadece bir fikir olarak kalmıştır. Bunda bir Özbek generalinin

14- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 79.

15- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 79-80.

16- Yurtaydın, Hüseyin G., İslâm Tarihi Dersleri, s. 301-302, 2. baskı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., No: 154, Ankara 1982.

Hint-Türk İmparatorluğu idaresindeki Kābil eyaletini istilâya kalkışmasının rolü vardır.

Nūr Cihān ve Saray Entrikaları

Cihangir Mayıs 1611'de önceleri Mihr-un-niṣā' olarak tanınan Nūr Cihān (Cahān) ile evlendi. Nūr Cihān onun kariyerini ve hükümdarlığını çok önemli ölçüde etkilemiştir. Mihr-un-niṣā', Ekber'in hükümdarlığı zamanından karısı ve çocukları ile birlikte Hindistan'a gelen İranlı bir göçmen Mirzā Ğiyās Bēg'in kızıdır. Hindistan'a gelirken yolda Kandāhār'da doğmuştu. Ekber ve oğlunun hükümdarlıkları sırasında babası yüksek mevkilere gelir. 17 yaşındayken, Şer Afgan ünvanlı Ālī Ḳulī Bēg İstaclī ile evlenir. ŞerAfgān'ın ölümünden sonra Mihr-un-niṣā kızıyla birlikte saraya götürülür. Dört yıl sonra Cihangir onunla evlenip baş kraliçesi yaptı. İmparator yeni eşine Nūr Maḥal (Sarayın ışığı) ünvanını verdi ve bu da kısa süre sonra Nūr Cahān (dünyanın ışığı) olarak değiştirildi¹⁷.

Nūr Cahān gerçekten olağanüstü bir güzelliğe, İran edebiyatı ve sanatı anlayışında ince bir zevke, keskin bir zekâ, dengeli bir yaratılış ve sağlam bir sağduyuya sahipti. Fakat kişiliğinin en belirgin özelliği, kocası üzerinde sınırsız bir nüfuz kurmasına yol açan ölçüsüz ihtirasıydı. Babası İ'timād-ud-dāulahve erkek kardeşi 'Aşaf Han sarayın önde gelen soylularından oldular¹⁸.

Cihangir karısına karşı duyduğu büyük sevgiden dolayı onun adına sıkke bile döktürmüştür. Sikkenin üzerinde şunlar yazılıdır¹⁹

بحکم شاه جهانگیر یافتہ صد زیور
بنام نور جهان بادشاہ بیگم زر

Cihangir Padişahın hükmüyle yüz süs yapıldı,

Nūr Cihān Padişah Bēam'ın adına döktürülen altın sıkkeye.

17- K. Ali, a.g.e., s. 91.

18- K. Ali, a.g.e., s. 91.

19- Cihāngīr, a.g.e., c.I, s. 39.

Fermanların üzerine basılmak üzere Nur Cihan'a bir de tuğra yapılır. Tuğranın yazısı aynen şöyledir²⁰.

حکم علیہ العالیہ نور جہان بیگم بادشاہ

Yüceler yücesi Nūr Cihān Bēgam padişahın hükmüdür.

1612'de Hürrem, Nūr Cihān'ın kardeşi 'Aşaf Hān'ın kızı Arcumand Bānū (ileride Mumtaz Maḥal adıyla anılacak ve kendisine anıtmezar olarak, Tāc Maḥal, adlı anıt yapılacak olan kadın) ile evlendirilir. Böylece Cihangir'in tek yetenekli oğlu olan Hürrem, iktidarı elinde tutan Nūr Cihān, babası Gıyās Bēgve kardeşi, devrin en ünlü komutanlarından olan 'Aşaf Hān takımınca elde edilmiş ve nüfuzu da çok artmış olur. Hürrem (Şah Cihan) Mumtaz Maḥal'i çok sevecek ve o yaşadıkça üzerine başka kadın almayacaktır. Nūr Cihān öte yandan, birkaç defa ayaklanmış olmasına rağmen, babasınca sevmeye devam eden Cihangir'in büyük oğlu Hürrem'e de, kendisinin ilk kocası 'Ali Kūlī Beğ İstaclu'dan olan kızı Lādī Bēgam'ı vermek isterse de, Hürrem tek karısına olan bağlılığı dolayısıyla Cihangir'in en küçük oğlu Şahriyār ile evlendirilecektir (1620); böylece Nūr Cihān ilerisi için konumunu daha da sağlamlaştırmış olmaktadır²¹.

Maḥabat Han²²

Şahzade Hürrem'e karşı yapılan savaşlarda etkisiz olan şehzade Parvīz'in başarılarını Maḥabat Han sağlamıştı. Savaş sona erdiğinde bu iki kişi farklı yerlere gönderilir. Parvīz Gucrāt ve Maḥabat Hān Bangal valiliğine atanır. Maḥabat Hān'dan savaş esnasında yapmış olduğu zulümlerin hesabı sorulur; O da Cihangir'in Pancāb'dan Kābil'e gitmek üzere Calūm ırmağı kıyısında bulunduğu sırada oraya gelir. Yanında 4-5000 Rācpūt vardır. Hükümdarın yanına gitmesi yasakla-

20- Cihāngīr, a.g.e., c. I, s. 39.

21- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 168-169.

22- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 189-190.; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 81-82.

nır ve kendisi aşağılanır. O da Cihangir'in yanında az kişinin bulunduğu bir anda çadırlarını bozup ele geçirir (Mart 1626). Baskın sırasında Nūr Cihān kaçar; ancak damadı (ilk kocası Âlī Qulī Beyden olan kızının kocası) ve Şahriyār, Maḥabbat Ḥān'ın elinde kalır. O sıralarda Şehzadē Parvīz ölmüştü (1626). Ḥurram'de babasını, Maḥabbat Ḥān'ın elinden kurtarma amacı ya da bahanesiyle kuzeye doğru gitmiş, ancak adamlarının azlığı dolayısıyla başarısız bir kaç denemede bulunabilmişti. İmparatoru artık elinde tutamaz olduğu için kaçan Maḥabbat Han çok geçmeden Şah Cihan'a katılır; fakat buyrukları altında çok az kimse bulunduğundan önemli bir iş başaramazlar. Cihangir'in ölümünün yaklaştığı herkesçe görülmekte olduğundan da hiç kimse onlara karşı önemli bir şey yapmaz. Cihangir Kaşmīr'den Lāhōr'a dönerken yolda öldüğünde (7.11.1657) Ḥurram babasının sağ kalan en büyük oğludur ve karşısında rakip olarak elinden bir iş gelmeyecek olan küçük kardeşi Şahriyār'dan başka kimse kalmamıştır .

Cihangir ve Avrupalılar²³

Cihangir'in hükümdarlığı süresince pek çok sayıda yabancı Müslüman-Hindistan'a gelerek ticaret ayrıcalıkları ve imtiyazlar sağlamak amacıyla imparatorla dostluk kurmaya çalışırlar.

Hükümdarlığının ilk yıllarında Cihangir Cizvit rahiplerini hiçbir şekilde kayırmıyordu, fakat tahtaki yerini sağlama alıp gücünü tesis ettikten sonra papazlara imparatorluk içinde her türlü imtiyazı sağlamaya başlar. Fakat Portekizliler'in keyfi davranışları, onu kısa bir süre sonra imtiyazları geri almaya itti. 1613 yılında 4 imparatorluk gemisini ele geçirip yükünü yağmalayarak İmparatorun hoşnutsuzluk ve gazabına uğradılar. İmparator "Daman"daki Portekizli yerleşim bölgelerine saldırarak kiliselerini kapatıp tören ve ayinlerini yasakladı. 1615'te iyi ilişkiler yeniden kuruldu.

23- K. Ali, a.g.e., s. 101.; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 82.

Bu arada İngilizler İmparator'un sempati ve desteğini elde ederler. Ticari çıkarlar sağlamak amacıyla o günlerde Hindistan'ı ziyaret eden kişiler arasında William Hawkins, William Edward ve Sir Thomas Roe'nun isimlerini burada özellikle belirtmemiz gerekir Hawkins'in Hindistan ile ticaret yapmasına ve "Surat" şehrinde bir fabrika kurmasına izin verilmişti. fakat sonradan Portekizlilerin aleyhte etkileri nedeniyle ticari imtiyazları geri alınmıştır. Zeki bir politikacı ve diplomat olan Sir Thomas Roe, Portekizlilerin entrikalarını engelliyerek İngilizler için hatırı sayılır ticari imtiyazlar elde etmiştir.

Cihangir'in Dini Politikası

Cihangir din işlerinde son derece yumuşak davranmıştır. Ekber'in Din-e İlahi'sinin adı artık anılmaz olmuşsa da onun yarattığı durum, yani Müslüman-Hindu eşitliği ve Hinduların her işte ve gerektiğinde en önemli yerlerde kullanılması işi, artık devletin gelenek ve göreneklerine girmiş bir kural olmuştur. Ancak Müslümanların Hindulaşmasını önleyici önlemler de alınmıştır²⁴.

Aralarındaki düşmanlığa rağmen Cihangir, Sikhlere zulüm etmemiştir. Sih Gūrū'ya uygulanan ceza hakkında konuşan Dr. Beni Prasad şöyle der; "*Guru Arcun bir ayaklanmaya neden olmasaydı, hayatının geri kalan günlerini barış içinde geçirecekti*"²⁵.

Cihangir Hint toplumunun moral bakımından güçlendirilmesi konusundaki babasının faaliyetlerini devam ettirmiştir. Afyon ve şarap gibi zehirleyici maddelerin toplumda satışını yasaklamıştı. Kumarın tamamen yasaklanması da onun hükümleri arasındaydı²⁶.

12 Hukum

Cihangir tahta çıktıktan sonra ünlü 12 hükmünü çıkarır. Bunlar ülkeyi

---

24- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 190-191.

25- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 83.

26- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 84.

bayındırlaştırmaya, türlü ulusları toptan veya ayrı ayrı hoşnut etmeye yarayacak yönlerdi²⁷. Bu hükümler hakkında Cihangir Tüzük'te şöyle der: "*Bütün Māmālik-ē Maḥrūsah'da (Hindistan) uygulanması ve düsbur edinilmesi için 12 hüküm yayınladım, bunlar*²⁸:"

1- *Tamḡā (şehre satılmak için dışarıdan gelen mallardan alınan damga vergisi) ve deniz yoluyla gelen mallardan alınan gümrük vergisi kaldırılacak;*

2- *Eşkiyaların bulunduğu yollarda kervansaray kuyu ve camiler yaptırılacak; bu suretle nüfusun bu bölgelerde yoğunlaşması sağlanacak,*

3- *Varisi çıkmayan mallar; kervansaray, köprü ve göletlerin yapımı için kullanılacak,*

4- *Ülkede şarap ve müskürat (keyif verici her türlü madde) kullanılmayacak,*

5- *Hükümdarlık memurları hiç kimsenin evinde konaklamayacaklar,*

6- *Kulak, burun kesme cezası verilmeyecek,*

7- *Tebaanın toprakları, zorla hükümdarlık topraklarına katılmayacak,*

8- *Hükümdarlık memurları, kendi bölgelerinde izinsiz evlenemeyecekler,*

9- *Büyük şehirlerde hastaneler kurulacak, doktor ve cerrahların masrafları hükümdarlık hazinesi tarafından karşılanacak,*

10- *Cihangir'in doğum tarihi, perşembe (Cihangir'in tahta çıktığı gün) ve pazartesi (Ekber'in doğduğu gün) günleri hayvan kesilmeyecek,*

11- *Ekber zamanındaki bütün devlet memurları eskiden olduğu gibi görevlerinde kalacaklar,*

12- *Mahkumların hepsi serbest bırakılacak.*

27- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 167.

28- Cihāngir, a.g.e., c. I, s. 58-60.

Hindistan'da Nakşibednilik²⁹

Cihangir devrinde Ekber döneminde görülen dini faaliyetlerin bir reaksiyonu olarak yeni bir dini hareketin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yeni hareket, temel fikirlerini o sıralarda Hindistan'da yayılmış bulunan bir ehl-i sünnet tarikatından, Nakşibendilik'den almaktadır. Nakşibendilik adını, bu tarikatın ilk şeyhi Bahâüddin Mh.b. Muhamen el-buhari Nakşben (1318-1389)'den almaktadır. Bu tarikatın izlerine daha önce Gazneliler devrinde rastlanmaktadır. Başlangıçta sadece bazı esasları belli olan bu tarikat, gerçek hüviyetini, Hoca Yusuf el-Hemedâni (ölm. 535/1140)'dan sonra aldı. Ehl-i sünnet akidelerine bağlı olduğu için de sünni hükümdarların yardım ve rağbetini gördü. Yusuf el-Hemedâni'nin halifelerinden Ahmad Yesevi tarikatın Maveraünnehir'de; Abd-ul-halik el-Gurduvâni de Harezmi ve Horasan'da yayılmasına yardım etti. Bundan sonra da tarikatın gelişimi iki koldan oldu. Bu kollar geliştikleri muhitin örf ve inanışlarının teziri ile birbirinden oldukça farklı bir mahiyet aldı. Bir ara zayıflamış olan Gucduvâni esasları, Bahaddin Nakşbend tarafından tekrar canlandırıldı. Nakşbend, tarikatını, "Öveysilik" ve "Rabita" gibi iki prensiple takviye etti. Diğer tarikatların aksine, tarikat silsilesini Ali yerine Ebu Bekir'e bağlamak suretiyle, diğerlerinde az da olsa hissedilen şiiilik tesirine yer vermedi. Bu tarikatın Orta Asya, Horasan ve havalisinin sünnilleşmesinde rolü olmuştur. Ubeydullah Ahrâr (806-895/ 1405-1490)'ın halifesi Şeyh Abdullah ilâhi Simavi (ölm. 896/1490-91) vasıtasıyla Anadolu'da; Baki Billah Kabulî (ölm. 1014/1605-1606) tarafından Hindistan'da geniş ölçüde yayılma imkânını buldu. Hindistan'da "Müceddidiye" adı altında gelişerek, oradan Hicaz, Irak ve Suriye'ye yayıldı.

Hindistan'da Abū-l-fazl'ın ölümünden sonra kuvvetli bir şekilde ehl-e sünnete inanmakta olan bir zümre, memleket idaresinde etkisini hissettirmeye başlamıştır. Mirzâ Âzîz Kōkah, Şeyh Ferîd ve Lâhōr valisi Kılıç Hân, Bâkî Billah'ın

---

29- Yurtaydın, Hüseyin G., a.g.e., s. 302-308.

etkisi altında kalmışlardı. Bunlar arasında özellikle Şeyh Ferid'in Sunni İslamiyete bağlılığı dikkati çekiyordu. Fakat bu Nakşibendilik hareketi, Baki Billah'ın seçkin bir öğrencisi olan Şeyh Ahmad Sarhindi'nin şahsında tam bir temsilcisini buldu.

Şeyh Aḥmad Sarhindī (İmām Rabbānī)

Sarhindī, ehl-i sünnet anlayışına göre yetişmiş, aynı zamanda Çiştî, Sühververdi ve Kâdiri tarikatlerinin gerekli kıldığı bazı disiplinlerde de belli bir eğitim almıştı. Nihayet kendisi için en doğru yol olarak seçtiği Nakşibendilik'te karar kılmıştı. Bu tarikatın, dine uygunluk bakımından, çağdaş sapıklıklara karşı koyabileceğine kani idi. Onun başlıca ilgisi, Hindistan'da yayılmış olan Müslümanlık anlayışında bir hayli zayıflamış bulunan peygamberlik fikrinin itibarını iade meselesi üzerinde toplanıyordu. Gerek Mahdvilik cereyanları ve gerekse Ekber ve Abu-l-fazl'ın görüşlerinin sonucu olarak, Allah'a inanmak için, peygambere inanmak zaruri bir şart olarak görülmüyordu. Bu anlayışı reddetmek için Sarhindi, ilk önemli eseri olan "İsbat-el-Nübevve"yi yazdı. Ayrıca İslâm'a Hindistan'da eski itibarını kazandırmak hususundaki, dini, tasavvufi ve siyasi görüşlerini, bazı kimselere mektuplar yazarak açıkladı. Böyle bir propaganda yolu, Hindistan'da zaten Şeyh Yahya Maneri tarafından oldukça geliştirilmiş bulunuyordu. Sarhindi Ekber devrinde susmaya mecbur kalmıştı.

1605'de Cihangir iktidara geldiği zaman Sarhindi, ümitlenmiş ve yeni hükümdarın, devleti, dini hukuk esaslarına göre yönetmesini temin için, kudretli öğrencileri vasıtasıyla, Cihangir'e tesir etmeye çalışmıştı. Ancak kendisinin, Hz. Mh.'in tasavvufi gerçekliğini, Hz. İbrahim'deki merhalesinde canlandırmış olduğu yolundaki iddiası yüzünden Hoca Baki Billah'ın itirazlarıyla karşılaşmış, ayrıca Cihangir tarafından hapsedilmiştir. Bu arada meslekdaşları olan sufi ulema, kendisinin doğru yolda olmadığını belirtmiştir.

Diğer taraftan Sarhindī, islamın ikinci bin yılındaki müceddid'i olarak ba-

şarılı görünmektedir. Daha önceki Mahdvilik hareketleri, zihinleri bu doğrultuda hazırlamış bulunuyordu. Sarhindî İslamın ikinci bin yılını bir gerileme devri değil, yenileme devri olarak kabul ediyordu. Tasavvuf konusunda "Kutb" anlayışını "Kayyum" anlayışı şeklinde geliştirmiştir. Daha sonra taraftarları, kendisini, ibadet edenlerin arzularını, onların ibadet şeklini tayin ve idare eden bütün isim, prensip, ifade ve vasıflara sahip bir veli; ibadet edenlerle, ibadet edilen arasında bir aracı, bir mutavassıt olarak kabul etmişlerdir. Kendisi "Kayyum" olduğunu iddia etmemesine rağmen, daha sonraki devirlerde yaşamış olan taraftarları, onu o şekilde kabul etmişler, ve kendisinden sonraki iki halefi de, bu ünvanı almışlardır. Ancak bu hal, "Kayyum"luğun bir taraftan uluhiyet, diğer taraftan peygamberlik ile ilgili bulunması bakımından sünni ulemayla bir sapıklık gibi görünmüştü.

Şeyh Aḥmad Sarhindî, daha uysal bir ruh haleti içinde hapisshaneden çıktıktan sonra, Cihangir tarafından her gün biraz daha artan bir hürmet görmüştür. Sarhindî de, Cihangir'in ordusunu artırması üzerine yazdığı bir mektupta onu tebrik ederek "dini hukuk, kılıçların gölgesinde başarı kazanabilir" şeklinde konuşmuştur. Sarhindî'nin doğrudan doğruya, ya da dolaylı olarak Cihangir üzerinde bir etkisi olup olmadığını tahmin etmek güçtür. Fakat şu kesin olarak söylenebilir ki, putperestlik temayülleri mevcut değildi. Cihangir'in kendi oto-biyografisinden de anlaşılacağı üzere, o, Müslüman velilere son derece saygı beslemekteydi. Bu bakımdan Serhindî'nin, İmparatoru, dini inançları bakımından memnuniyet verici bulduğu anlaşılmaktadır. Ona göre hükümdar, kılıcı ile dini hukukun ayakta durmasını temin etmelidir. Onun devlet ile olan münasebeti, kalbin beden ile olan ilgisi gibidir. İslâm'ın emirlerinin yürütülmesi için, devletin ileri gelenlerinin, ona doğru tavsiyelerde bulunması lâzımdır.

Sarhindî'ye göre İslam- ve küfr, -ki burada kastedilen Hinduizm'dir- birbirine zıt olan şeylerdir ve bu bakımdan karşılıklı olarak birbirlerini kabul et-

meme durumundadırlar. İki zıt şey, birbirini tamamlayamaz. Birisi, ancak diğerrinin, zayıflamasıyla gelişebilir. Eğer müşrikler, fırsat bulurlarsa, Müslümanları tekrar Hinduizm'e döndürecekler veya onları öldüreceklerdir. Bu bakımdan İslâmın emniyet ve şerefi, müşriklerin imanlarının ve kibirlerinin kırılmasına bağlıdır. Müşriklere yakınlık ve saygı duyanlar, kendi dinlerinin itibarlarını azaltıyorlar demektir. İyi bir müslüman, günlük işlerinde bile müşriklerle temastan kaçınmalıdır. Bununla beraber, Sarhîndî, bu dini-sosyal ayrılığı Hindu kast sisteminden ayırmaktadır. Müşriklerin temiz olmadığı görüşü yanlıştır. Söz konusu olan temizlik, dışa ait bir şey değil, iç temizliğidir.

İslâmın kendi bünyesi içinde Sarhîndî'nin başlıca ilgisi; dini hukuk, şeriat ile, mutasavvıfların tasavvufi öğretileri, tarikatlar arasındaki açıklığı kapatmak, diğer bir deyişle, bunları bir sentez halinde birleştirme meselesi üzerinde toplanıyordu. Ona göre tasavvufi tecrübe, dini tecrübe ile tam manasıyla bir uygunluk halinde bulunmalıydı. Aksi takdirde bu, sapıklıkla veya şahsi yanılmalarla lekelenmiş olurdu.

Ona göre sufiler tarafından inanılan "tevhid" anlayışı, monoizm, iki şekilde, ya ontolojik (Vaahdat-e vücud) ya da fenomenolojik (Vaahdat-e şuhud) şeklinde olabilir. Vaahdet-i vücud'a inananlara göre, yalnız Allah vardır ve bütün diğer şeyler, mevcut değildir. Herşey onun pırılısı ve görünüşleridir. Bir, her şeyde; her şey Bir'dedir. Bu sebeple Vaahdat-e vücudcuların öğretisi, mutlak bilgiye (ilm-el yakîn'e) götürür. Fakat Sarhîndî'ye göre bu öğreti, Tanrının varlığı dışında bir varlık yok farzettiği için, akıl ve din ile ihtilafa düşmektedir. Buna karşılık basit bir birliğe inanan ve gerçek bilgiye (ayn-el-yakîn'e) götüren "vaahdet-i şuhud" anlayışı ise böyle bir ihtilafa düşmez. Allah vardır; zat, sıfat ve e'ali ile tek (yegane) dir. Bu bakımdan herhangi bir yaratılmış, onun parçası olamaz. Allah'ın yaratması, onun bir yansımasıdır ve bu yansıma, gerçek ile karıştırılmamalıdır. Bu sebeple "her şey Allah'dır" demek yanlıştır. "Her şey Allah'dandır"

demek doğrudur.

Sarhindî, islamın ikinci bin yılının müceddidi, "Müceddid-i Elfi-i Sâni" kabul edilmiştir. Gerçekten onun yazıları ve etkisi, Hindistan'da İslamiyetin, bir-takım farklı cereyanlar halinde çözülmesini önlemiş ve dinin dışa ve içe ait hayatini temin ederek kuvvetlendirmiştir. Bu husus onun özellikle islamın dini-tasavvufi düşüncesine yaptığı en önemli bir hizmettir. Fakat diğer taraftan özellikle akılcılara karşı olan buhal, Hindistan'da gelişmiş olan İslami anlayışlarda bu gün bile görülen katılık ve muhafazakârlığın da başlıca sebebi olmuştur.

Daha sonra yetişmiş olan Sayyid Aḥm̄d Ḥān, İkbāl ve ʿAbū-l-Kalam Āzād, dini ve siyasi görüşlerinde büyük farklar olmasına rağmen, hepsi de Sarhindi'nin etkisi altında kalmışlardır.

Cihangir'in Eşleri ve Çocukları

Cihangir 16 hanımla evlenmiştir. Bunlar³⁰:

1- Cihangir ilk evliliği 15 yaşındayken 993-1585'da Racah Bhagvan Das'ın kızı ve Rācah Man Singh'in kızkardeşi Mān Bā'ī ile dir. Bu evlilik büyük bir ihtişamla gerçekleşmişti. Bān Bā'ī ye saraya geldikten sonra "Şāh Bēgam" ünvanı verilir, o, 20 yıl kadar Cihangir ile birlikte kalır. Şāh Bēgam çok bilgili, namuslu ve sadık biriydi. Şehzade Salīm'i sadece seçmekle kalmamıştı, aynı zamanda ona aşıkta da. Evliliklerinin ikinci yılında Sultān-un-niṣa' adını verdikleri bir kızları oldu; ileriki yıllarda ona Sultān Begam denildi. 995/1587'de. Lāhōr'da şehzade Ḥusrav dünyaya geldi. Ḥusrav delikanlı olduğunda Ekber'in yerine geçmek gibi olmayacak bir hayale kapıldı ve babasına baş kaldırdı. Dayısı Māmūn Singh, onu himayesine aldı. Şāh Bēgam bu duruma dayanamadı, akli dengesini kaybedip afyon içerek can verdi. Cihangir bu eşine büyük yakınlık ve sevgi duymuştu. Onun ölümüne çok üzüldü.

30- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 145-148.

2- Ekber 994 (1585) de Salīm'i Kalyān Māl'in oğlu Rā'ē Singh Bhattah'ın kızıyla evlendirdi . Cihangir Tūzuk'ünde bu evlilikten hiç bahsetmez, bu eşi evlilikten hemen sonra ölmüş olabilir.

3- Salīm 3. evliliğini Mata Rācah Ūdē Singh'in kızı Cagat Gasā'īn ile yaptı, Ona Cūdh Bā'ī de denir. Cihangir'in bu karısından (908-1589) da Bēgam Sultān adını verdikleri bir kızı oldu, ancak bu çocuk sadece bir yıl yaşadı ve öldü. Daha sonra (100-1591) da Hurrām dünyaya geldi. O ileride Şah Cihan (Cahan) adını alarak Cihangir'in halefi olacaktı. Cihangir'in bu eşinden bir kızı daha oldu, ancak doğduktan birkaç gün sonra öldü. Cūdh Bā'ī güzel konuşan, hazır cevap ve Nūr Cihān ile aralarındaki gizli rekabetle meşhur bir hanımdı. Tarihçiler Cūdh Bā'ī'ye, Şah Cihan'ın annesi olması sebebiyle çok önem vermişlerdir .

4- Hv. Hasan'ın kızı Şahib-ē camāl ile Salīm 4. evliliğini yaptı. Bu evlilikten (998-1589) da şehzade Parvīz dünyaya geldi. Salīm bu eşini de çok severdi. Eşi Lāhōr'da öldüğünde Cihangir, mezarının üzerine şu beyiti hakkettirdi.

Eğer sevgilimin yüzünü bir daha görürsem,

Yaradanıma kıyamete kadar şükredip duracağım.

ve şiirin altına da "Macnūn Salīm Ekber (Ekber oğlu Mecnun Salīm)" diye yazdı.

5- Salim, Rācah Kēsū Dās Rathur'un kızı Karamsī ile de evlenmişti. Bu eşinden (998-1589)'da Bahār Bānū adında bir kızları oldu. Bu hanım, Salīm'in şehzadelik zamanında ölmüştü.

6- Cihangir'in eşlerinden biri de, Lāhōr'un dağlık bölgesinde bir Rāca olan Daryā Bulhās'ın kızıydı. Bu evlilikten Davlat-un-niṣā' adında bir kızı olmuştu, fakat bu çocuk 7 ay sonra öldü. Salīm'in bu hanımı da onun şehzadelik zamanında hayatını kaybetti.

7- Cihangir (1000-1591)'da Mirzā Muḏaffar Hüseyin'in kızkardeşi ile evlendi. Bu eşi Horasan hükümdarı Sultān Hüsayin Mirzā'nın kızının torunuydu.

Babası İbrāhīm Hüsayin Mirzā, Ekber'in değerli bir yakınıydı. Mirzā Muẓaffer Hüseyn, Ekber'in damadıydı. Ekber'in büyük kızı Sultān Hānım onunla evlenmişti.

8- Salīm (1001/1592)'de, Mirzā Kamrān'ın torunu prenses Gulruḥ Bēgam'ın kızıyla evlendi. Ekber bu evliliği Gulruḥ Begam'ın kendi isteği üzerine yapılmıştı.

9- Salīm, Zēn Hān Kōkah'nın kızına aşık olduğu zaman Ekber onu (1002/1593)'de bu hanımla evlendirdi. Gerçi Ekber bu akrabalığı pek istemiyordu. Çünkü Zān Hān'ın amcazadesinin kızkardeşi daha önceden Cihangir'in sarayına girmişti. Salīm'in aşkı yüzünden Akbar bu evliliği yapmak zorunda kaldı. Bu hanımın unvanı Hāḥ Maḥal idi. O, Şah Cihan'ın tahta çıktığı yıla kadar yaşamıştır.

10- Salim bir diğer evliliğini de Calmirli Ravāl Bhīm'in kızıyla yapmıştı. Bu hanıma saraya geldikten sonra Malīkah-ē Cahān ünvanı verildi.

11- Handiş hükümdarının bir kızı da Salīm ile evlendirilmişti. Bu hanım Ekber'in tahta çıkışının 41. yılında öldü.

12- Khankar'dan Sa'īd Han'ın bir kızı da Salīm'in haremindediydi. O Ulfat Bānū adında bir kız çocuk dünyaya getirdi.

13- Hazaralı Hızır Han'ın oğlu Mirzā Sancar'ın kızıyla da Salīm evlenmişti .

14- Salīm'in iki de cariyesi vardı. Onlardan Cahāndar ve Şahriyār dünyaya gelmişlerdi.

15- Cihangir tahta çıkışının 3. yılında Rācah Mān Sigh'in büyük oğlu Cagat Singh'in kızıyla, tahta çıkışının 4. yılında ise Rām Čānd Bandīla'nın kızıyla evlendi.

16. Tahta çıkışının 6. yılında Cihangir, Mihr-un-niṣā' Bēgam ile evlendi. Mihr-un-niṣā' Bēgam, Nūr Cihān (Nūr-ē Cahān) unvanın alarak bütün saraya hakim olmuştu.

Cihangir'in evliliklerinin daha çok onun şehzadelik zamanında olduğu bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu akrabalıkları Ekber devletin siyasi menfaatleri üzerine kurmuştu. Bunlarda Salim'in şahsi rızasının fazla rolü yoktu. Cihangir muhteşem bir saltanatın veliahtıydı. Bu sebeple nüfuzlu Hindu ve Müslüman Manşabdarlar, kızlarını büyük umutlarla Cihangir'in haremine katıyorlardı. Bu Raca ve beylerin Prensesleri, Kraliçe olmak arzusuyla, kuma olmayı düşünmeksizin, hareme katılmaya can atmışlardı.

Cihangir'in Karakteri ve Başarıları³¹

Cihangir, hükümdarlığı için en iyi şekilde çalışmak istemiştir. En uzak yerlerde bile kanun ve nizamlar yerine eksiksiz getirilmeye çalışılıyordu. O çok cömert biriydi. Fakirleri doyurmaktan zevk alırdı. Oto biyografisinde değişik vezirlerle yaptığı hayır ve iyiliklerden sık sık bahsetmiştir.

Cihangir'in karakterinin en önemli noktalarından biri güzele düşkünlüğü ve güzeli araması idi. Nūr Maḥal yani sarayın ışığı diye adlandırdığı Mihr-un-nişā'ya tutulmuş ve onunla evlenmişti. Sağlığı yerindeyken hükümet işleri tamamen kendi ellerindeydi, ancak 1622'de sağlığı bozulunca Nūr Cihān'la paylaşmak ve ona güvenmek zorunda kalmıştır. Baba olarak çok anlayışlı ve affediciydi, ancak politik hataları asla affetmezdi.

Biyografi, tarih ve coğrafya konularına büyük ilgi duyuyordu. İyi bir yazar ve şairdi. Müzik kullağı da oldukça iyi idi. Babası gibi Hint şarkılarını dinlemeyi çok severdi. Himayesindeki Hintli şairlerden de çok zevk alırdı.

Cihangir'in İmparatorluk sarayında bilim adamları, şair ve ressamlar korunmaktaydı. o bir resim aşığışdı. Babasının kurmuş olduğu resim okuluna yeni bir anlayış getirdi. Döneminde, Avrupa resimlerini orijinalerinden ayırt edilmeyecek şekilde kopye eden milli ressamlar yetişmiştir.

31- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 84-85.

Tūzuk-ē Cihangiri'de özellikle cuma akşamları bilim adamlarının (bilginlerin) bir araya gelerek yaptığı sohbetlerden de bahsedilmiştir.

Sanat ve tabiat güzelliklerini seven çok ince bir zevke sahipti. Kaşmīr'in vahşi çiçek ve bitkileri onu kendine esir ediyordu. Bahçe düzenleyiciliğinde de büyük bir ustaydı. Onun önderliğinde sanat ve yazarlık yeniden canlandı, ticaret ve endüstri gelişti; devrinde refah ve barış hüküm sordü. Lane Poole'nin sözleriyle;“ Cihahgir iyi bilgilere sahipti ve Ekber'in başlattığı kolaylık yollarını, hükümet işlerini devam ettirmede büyük başarı gösterdi” . Savaşlarda enerjisi yerindeydi, ihtirasları ön plâna çıktığında adil ve dini açıdan son derece hoşgörülüydü. Kendini çok iyi bir Müslüman olarak yetiştirmiştir. Tūzuk de görüleceği üzere Müslüman velilere son derece saygı besleyen bir hükümdardı. Hicri kronoloji onun döneminde tekrar canlanmıştır. Güneş sistemi için daha doğru olan regnal³² ayları ve yılları kurmuştur.

Debdebeyi, zenginlik gösterilerini ve parlak törenleri çok severdi. Cihangir içmiştir ancak, bunu hiçbir zaman aşırı dozlara götürmemiştir. İçki ve tütün kullanımını yasaklaması da çok yerinde bir girişimdi. Cihangir'in yönetimi kendisinden sonra oğullarınca devam ettirilmiştir.

32- Kendisinin tahta çıkışı esas alınarak oluşturulmuş takvim.

BİLİM VE EDEBİYAT

Bu devirde bilgi ve kültürü geliştirme bakımından Ekber devrindeki canlılık fazla yoktur. Ancak medrese yapımı ve onarımları devam etmiştir³³.

Cihangir'in mükemmel bir edebiyat zevki vardı ve pek çok âlimi himayesine almıştı. Tūzuk'te de belirtildiği üzere cuma akşamları bilginler bir araya gelerek sohbet ediyorlardı.

*"Alimlere ve İslam bilginlerine Yüce Allah'ın tek isimlerini, öğrenmede kolaylık sağlaması amacıyla, bir araya toplamaları için emir verdim. Ta ki bu isimleri kendi zikrimde okuyayım ve her cuma gecesi bilginler, salihler ve zahitlerle sohbet edebileyim"*³⁴.

Cihangir'in saray şairleri arasında Malik-uş-şu'arā Tābīl Āmūli, Naẓīrī Nī-şāpūrī, Bābā Tālib İsfahāni, Sayyid Gēlānī, Mīr Ma'sūm Kāşī vd.; bilimadamları arasındaysa Mollā Rūz Bahā'e Tabrīzī, Gīyās Bēg, Naķīb Hān, Mu'tamad Hān, Nī'mat-ul-lah, Şeyḫ 'Abd-ul-hak Muḥaddiṣ Dahlavī, Mīr Ab-ül-kāsım Gēlānī, Mollā Bāķir Kaşmīrī, Mollā 'Abd-ul-ḥakīm Siyālķūtī ve Kāzī Nūr-ul-lah Şattārī imparatorun yakın dostlarıydı³⁵. En önemli tarihi yapıtlar arasında sayılan Ma'asir-ē Cahāngīrī ve İķbāl-nāmāh-ē Cahāngīrī onun döneminde yazılmıştır³⁶.

Cihangir döneminin tüm ayrıntılarını günümüze kadar taşımış olan, Tūzuk-ē Cihāngīrī bizzat imparator tarafından Farsça olarak kaleme alınmış, doğru ve batılı bilimadamlarının dikkatlerini üzerine çekmiş son derece önemli tarihi bir kaynaktır.

33- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 507.

34- Cihāngīr, a.g.e., s. c.1, s. 71.

35- Sibt-ē ḥasan, Pākistān meñ Tahzīb kā İrtikā', s. 320, 5. baskı, Karaçı 1984.

36- K. Ali, a.g.e., s. 177.

Tūzuk-ē Cihāngīrī (Tūzuk-ē Cahāngīrī)

Cihangir'in kendisi tarafından Farsça olarak kaleme alınan, genel Türk Tarihi'nin de önemli bir kaynağı olan Tūzuk-ē Cihāngīrī, özellikle Cihangir dönemini tüm ayrıntılarıyla ortaya koyan çok önemli bir gönlüktür. Her yıla ilişkin önemli siyasi, kültürel, sosyal; ayrıca Cihangir'in özel tutkularına ilişkin (av, avcılık ve inceleme) olaylar bu hatırat ile günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Tūzuk, Cihangir'in tahta çıkışından itibaren (1605) yazılmaya başlanmış, Nevruz törenleri esas alınmak suretiyle birer yıllık olaylar günlük şeklinde tutulmuştur.

Eser, saltanatının 17. yılının ortalarına kadar (1622-23) Cihangir tarafından, 19. yılına kadar kendi denetimi altında Mutamad Han tarafından yazılmış kalan kısmı ise Mirza Mh. Hadi Han tarafından kaleme alınmıştır; bu son kısma "Tetimme-i Vaki'at-i Cihangiri" de denir³⁷.

Cihangir'in Farsça olarak kaleme aldığı bu otobiyografik eser Alexander Rogers tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek açıklayıcı dipnotlarıyla 1. cildi 1909, ikinci cildi de 1914'de Londra'da basılmış ve bilim çevresinin hizmetine sunulmuştur. Bu eserin önemli parçaları Elliot'un History of India adlı eserinin 6. cildinde tercüme edilmiştir. The Cambridge History of India (c. 4), Oxford History of India (ilgili bölüm) gibi batıda yazılan Hindistan ile ilgili tarihi eserlerde Tūzuk hakkında dikkate değer bilgiler verilmiştir.

Tūzuk'un pek çok yazma nüshaları bulunmaktadır. En önemlilerinden birisi Multanlı Sayyid Ramāzān 'Alī Şāh Gardīzī'nin elinde bulunan, Cihangir'in (1027/1617) de Şah Cihan'a hediye ettiği nüshadır. Bundan başka Pasiktan ve Avrupa kütüphanelerinde bulunan birkaç nüsha vardır³⁸.

Pakistan ve Hindistan'da esere gereken önem verilmiştir. Tūzuk'un Farsça metni Sir Sayyid Aḥmad tarafından ilk defa Ġāzīpūr (1863) ve 'Alīgarh (1864)'ta

37- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 561.

38- Cihāngīr, a.g.e, c.1, s. 7.

neşredilmiştir³⁹.

Eserin Urduca'ya ilk tercümesi Ma'ûlvî Aḥmad 'Alî Rāmpūrî tarafından yapılmış ve 1874'te Kānpūr'da yayımlanmıştır⁴⁰.

Tūzuk ikinci kez; 1. cildi 1968'de, 2. cildi de daha önce yapılmış olan Urduca, İngilizce tercümesi ve bir kaç yazma nüsha ile karşılaştırılarak 'İcāz-ul-ḥaḳ Ḳuddūsî tarafından Urduca'ya çevrilmiş ve 1970'de Lāhōr'da yayınlanır. Hindistan ve Pakistan da dönemle ilgili tüm tarihi ve kültürel eserlerin hemen hepsinde Tūzuk ten yararlanmıştır. Örneğin; "Hindistān kē Musalmān Ḥukumrānān kē 'Ahd kē Tamaddūnī Calvē ('Abd-ur-raḥmān Sayyid Sabaḥ-ud-dīn), Hindistān kē Baz m-ē Raftah kī Saççī Kahānīyān ('Abd-ur-rahman Sayyid Sabaḥ-ūd-dīn), Muslim Şikāfat ('Abd-ul-macīd Sālik), Pākistān Mīn Tahzīb kā İrtikā' (Sıbt-ē ḥasan), Tūzuk-ē Cihāngīr'den yararlanmış eserlerden sadece bir kaçıdır.

Cihangir eseri için Tūzuk-ē Cihāngīrī ya da Cihāngīrnāmah isimlerini kullanmıştır. Tūzuk'ün bir başka adı da Vaqī'at-ē Cihāngīrī'dir.

Cihangir'in devlet yönetimi ve politikası, dış ülkelerle olan münasebetler, karşılıklı gönderilen elçiler, yabancı hükümdarlardan gelen mektuplar, farklı din ve mezhebe sahip kişilere yönelik tutumlar, gelenek ve göreneklere bağlılık, bazı özel günlere mahsus gelenekselleşmiş kutlama törenleri (doğum günleri, ölüm yıl dönümleri vb.), yoksul ve düşkünlere yapılan yardımlar, şair ve sanatçılarla olan münasebetler bu hatıratın sıkça geçen konuları arasındadır.

Cihangir bayındırlaştırmayı seven bir hükümdardı. Onun emirleriyle kurulan ve inşa edilen bahçeler, saray ve kervansaraylar, yollar, kuleler, açılan kuyu ve çeşmelerden Tūzuk'te ayrıntılarıyla bahis vardır.

Gerçek bir tabiat aşığı ve tutkunu olan Cihangir değişik vesilelerle çıktığı inceleme gezilerinde gördüğün ilginç bikti, ağaç, hayvan, kuş vb. canlıları pek

---

39- Cihāngīr, a.g.e., c.1, s. 5.

40- Cihāngīr, a.g.e., c.1, s. 6.

çok yönleriyle incelemiş ve onlar hakkında tuttuğu günlükleri de oto biyografisine katmıştır. Bu yolculuklar esnasında İmparatorun yanında mutlaka birkaç ressamın da bulunduğu ve onun emirleriyle resimler çizdiklerini de Tūzuk'te görmekteyiz. (*Resim XII*)

Av ve avcılık da Tūzuk'te sıkça geçen konular arasındadır. Cihangir av sürelerini, hangi avlarda ne türden kaç hayvan avlandığını eserinde ayrıntılarıyla anlatmaktadır. (*Resim XIII*)

Ana hatlarıyla yukarıda çizmeye çalıştığımız bu hatırdan aldığımız bazı metin ve çevirilerini aşağıda veriyoruz.

شاہ ایران کے ایلچی کی حاضری :

۷ ماہ آبان مطابق ۱۷ شوال ۱۰۲۵ھ (۱۶۱۶ع) کو محمد رضا بیگ نے جو شاہ ایران کی طرف سے ایلچی کے طور پر بھیجا گیا تھا، شرفِ باریابی حاصل کیا، اور کوراش و سجدہ و تسامیم کی رسم بجا لایا اور وہ مکتوب پیش کیا جو وہ اپنے ساتھ لایا تھا۔ میں نے حکم دیا کہ وہ گھوڑے اور تحائف پیش کرے جو وہ اپنے ہمراہ لایا ہے۔ شاہ ایران نے جو پیغام زبانی بھیجا اور جو کچھ لکھا تھا، وہ سب کا سب صداقت، محبت اور دوستی پر مبنی تھا۔ میں نے اسی روز اس ایلچی کو مرصع تاج اور خلعت [165] عنایت کیا۔ چون کہ شاہ ایران نے خط میں غیر معمولی دوستی اور محبت کا اظہار کیا تھا

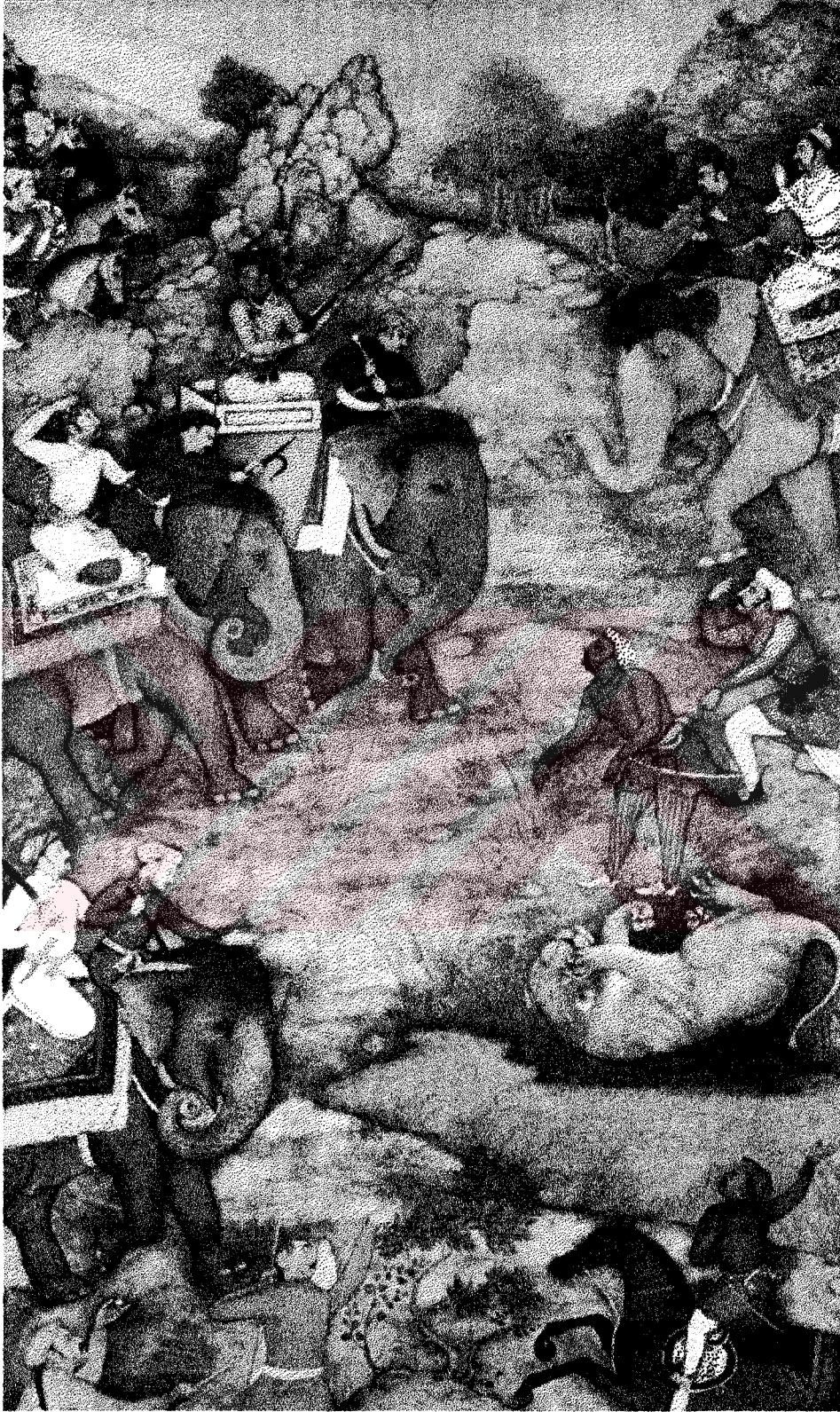
İrān Şāhının Elçisinin Gelişi⁴¹

"7 Ābān-17 Şavval 1025 (1616) da İran Şahı tarafından gönderilen elçi Mh. Rızā Bēğ huzuruma çıktı ve; Kōrnīş, Sacdah ve Selām (geleneksel protokol) geleneklerini yerine getirerek yanında getirmiş olduğu mektubu bana

41- Cihāngir, a.g.e, c.1, s. 531.

Hindi (Cihāngīr Tūzuk'ünden); MS. 1612,
Indian Museum, Calcutta.

Cihāngir'in aslan avı (Tüzük'ten, c. 2, s. 284); MS. 1623;
Indian Museum, Calcutta.

sundu. Beraberinde getirmiş olduğu mektubu bana sundu. Beraberinde getirdiği hediyeleri sunması için emir verdim. İran Şahı; tamamı samimiyet ve sevgiye dayalı sözlü ve yazılı mesaj yollamıştı. Aynı gün elçiye murassah taç ve hılat giydirdim. İran şahı mektubunda beklenenin çok üstünde sevgi ve dostluk gösterisinde bulunmuştu".

وفالغ نویسوں کے لیے ضابطہ :

واقعہ نویسوں کے لیے ضابطہ مقرر ہے کہ تمام صوبوں کے واقعات عموماً [121] اور سرحدی مقامات کے واقعات کی اطلاع خصوصاً باقاعدہ پہنچائی جایا کرے۔ اس خدمت پر مامور کر کے انہیں دربار سے روانہ کیا جاتا ہے۔ اور یہ ان ضابطوں میں شامل ہے جو میرے والد بزرگوار نے مقرر کیے تھے اور میں بھی ان کے مطابق عمل کرتا ہوں۔ اس ضابطے کی بدولت بے شمار فوائد اور منافع مشاہدے میں آئے۔ اس کے علاوہ اس ضابطے سے دنیا اور اہل دنیا کے حالات سے واقفیت حاصل ہوتی ہے۔ اگر اس کے فوائد لکھے جائیں تو بات طویل ہو جائے گی۔

Vakā'navisler İçin Kurallar⁴²

"Vakā'navisler⁴³ için kurallar; genellikle bütün eyaletlerde meydana gelen olayları, özellikle de sınır bölgelerinin olaylarını düzenli bir şekilde ulaştırabilecekleri şekilde düzenlenmişti. Bu kişiler bu hizmetlere tayin olarak saraydan gönderilirdi. Bunlar babamın koymuş olduğu kurallardı ve ben de aynen uyguluyordum. Bu prensiplerin devlete sayısız yarar ve kâr sağladığını gördüm. Bundan başka bu kurallar sayesinde değişik bölge insanları hakkında bilgi ediniyorum. Bunun yararlarının yazılmaya kalkışılması çok zaman alacaktır..."

42- Cihāngīr, a.g.e., c.1, s. 403.

43- Merkezi hükümet tarafından eyaletlere tayin edilen; siyasal, sosyal, kültürel, semavi ve arzı olaylarla ilgili bilgileri en kısa sürede merkezi hükümete bildiren kişiler.

جاگیر دینے کا طریقہ :

ہمارے آبا و اجداد جس کسی کو جاگیر عطا فرماتے تھے ، بطور ملکیت کے عطا کرتے تھے اور اس کے فرمان کو ال تمغا کی 'سہر سے مزین کرتے تھے . ال تمغا (۵۰) وہ 'سہر ہے کہ جسے شنجرف کے ساتھ کاغذ پر لگایا جاتا ہے . میں نے حکم دیا کہ سہر لگانے کی جگہ کو طلائی کر کے اس پر یہ سہر لگائی جائے اور میں نے اس کا نام التون تمغا (۵۱) رکھا .

Cāgīr Verme Sistemi⁴⁴

"Atalarımız herhangi bir kişiye Cāgīr verdiklerinde mülkiyetini de o kişiye verirlerdi. Onun fermamına -al tamgā (al damga, al mühür)- mührünü basarak verirlerdi. Al tamgā, zincifre ile kağıt üzerine basılan bir mühürdü. Ben, mühür basılacak yerin altınla kaplanarak bu şekilde mühür basılması için emir verdim. Onun adını da altun tamga koydum".

سہر اور سکوں کے اوزان میں تبدیلی :

میں نے اپنی تخت نشینی کے وقت اوزان اور کزوں میں کچھ اضافے کیے تھے . چنانچہ 'سہر اور روپے کے وزن میں تین رتیاں بڑھائیں تھیں . اس وقت مجھ سے بیان کیا گیا کہ لیں دین میں آسانی اور لوگوں کی بھلائی اس میں ہے کہ 'سہر اور روپے کا سابق وزن بحال کیا جائے . چونکہ مجھے تمام امور میں لوگوں کی بھلائی اور مخلوق کا آرام منظور ہے ، اس لیے میں نے حکم دیا کہ آج کی تاریخ سے جو گیارہ اردی بہشت اور ۶ سنہ جلوس ۱۰۲۰ھ (۱۶۱۱ع) ہے ، مالکِ محروسہ کی تمام نکسالیں 'سہر اور روپے کو سابقہ وزن کے مطابق ڈھالیں .

44- Cihāngīr, a.g.e., s. c.1, s. 58.

Muhr ve Sikkelerin Ağırlıklarındaki Değişiklik⁴⁵

"Tahta çıktığım zaman ağırlık ve uzunluk ölçülerinde biraz artış yapmışım. Meselâ, muhr ve rüpiyenin ağırlığı 3 Rattı¹⁴ artırmışım. O vakit bana, alışverişte kolaylık ve halkın yararı için muhr ve rüpiyenin eski ağırlıklarının olduğu gibi muhafaza edilmesi gerektiğini söylemişlerdi. Bütün işlerde halkın iyilik ve rahatını düşündüğüm için bu günden yani 11. Ordübeheşt ve tahta çıkışımın 6. yılı olan 1020 (1611)'den itibaren bütün Mamālik-ë Mahrūsah darphanelerinde muhr ve sikkelerin eski ağırlıklarında olduğu gibi dökülmesini emrettim".

جشن وزن قمری :

۱۶ ماہ اسفندار ۱۰۲۹ھ (۱۶۱۹ع) کو مبارک شنبہ (جمعرات) کے دن قمری مہینوں کے حساب سے میری عمر کا تہن واں سال سلامتیوں اور برکات کے ساتھ شروع ہونے پر میں نے جشن وزن قمری منعقد کیا

Ḳamarī Aylara Göre Düzenlenen Doğum Günü Kutlamaları⁴⁶.

"16- Esfendār 15 -1029 (1619) perşembe günü Ḳamarī aylara göre 53. yıla selâmet ve bereketlerle başladığım için Ḳamarī kutlama töreni düzenlendi".

جشن وزن شمسی :

۲۲ ماہ شہرہور ۱۰۳۲ھ (۱۶۲۳ع) کو میرا جشن وزن شمسی منعقد ہوا۔ اس جشن سے اس نیازمند کی عمر کا پچھنواں سال برکات و سلامتی کے ساتھ شروع ہوا۔ ہر سال کے دستور کے مطابق میں نے اپنے آپ کو نونے اور دوسری اجناس میں وزن کیا اور مذکورہ اشیا کو مستحقین میں تقسیم کر دیا۔

45- Cihāngīr, a.g.e., c.1., s. 335.

* Rattı: Yaklaşık 8 pirinç ağırlığında bir ağırlık birimi.

46- Cihāngīr, Tūzuk-e Cihāngīrī; Çev: İcāz-ul-ḥaḳ Ḳuddusī, c.2, s. 380, Lāhōr 1970.

Şamsi Aylara Göre Doğum Günü Kutlama Töreni⁴⁷

"22 Şehriver 1032 (1623)'de Şamsî aylara göre doğum günü kutlama töreni düzenlendi. Bu törenle ömrümün 55. yılı bereket ve selâmetle başladı. Her yıl uygulanan kurallar gereğince kendimi çeşitli şeylerle tarttırdım ve sözü edilen şeyleri muhtaç ve yoksullar arasında taksim ettim"

جشنِ دسہرہ :

۶ ماہ سہر ۵۱۰۲۷ (۱۶۱۸ع) کو دسہرے کا جشن منعقد کیا گیا . پہلے شاہی گھوڑوں کو سجا کر میرے سامنے لایا گیا ، پھر شاہی ہاتھیوں کو سجا کر میرے سامنے سے گزارا کیا .

Dasihrah Bayramı⁴⁸

"6 Mehr 1027 (1618)'de Dasihrah⁴⁹ töreni düzenlendi. Önce hükümdarlık atları süslenerek karşıma getirildi. Daha sonra ise hükümdarlık filleri süslene- rek önümden geçirildi".

جگت سنگھ کی لڑکی سے نسبت :

چوں کہ میں نے راجا مان سنگھ کے بیٹے جگت سنگھ (۵) کی بیٹی سے اپنی نسبت ٹھہرائی تھی ، اس لیے ۱۶ صفر ۵۱۰۱۷ (۱۶۰۸ع) کو اسی ۵-زار روپے بطور ساچق (ہری) کے اس کے کھر بوجوائے .

47- Cihāngīr, a.g.e., c.2., s. 380.

48- Cihāngīr, a.g.e., c.2., s. 47.

49- Rāca Çandar'ın Rāca Ravān'ı yenmesi üzerine Hindularca kutlanan bir zafer bayramı.

Cagat Singh'in Kızıyla Nişanlanma⁵⁰

"Raca Man Singh'in oğlu Cagat Singh'in kızıyla nişanlandığım için 16 Safar 1017 (1608) de 80.000 Ruپیe'yi çeyiz olarak gönderdim".

بھنگ اور شراب بیچنے کی ممانعت :

جمعہ کے دن ۲۲ شعبان ۱۰۱۸ھ (۱۶۰۹ع) کو میں نے حکم دیا کہ بھنگ اور شراب ، جو تمام مفسد کی جڑ ہیں ، بازاروں میں نہ فروخت کی جائیں . اور تمام جوئے خانے بند کر دیے جائیں . میں نے اس پر عمل کرنے کی سختی سے تاکید کی .

Afyon ve Şarap Satışının Yasaklanması⁵¹

"22 Şábān 1018 (1609) cuma günü, bütün kötülüklerin temeli olan afyon ve şarabın çarşılarda satılmaması ve bütün kumarhanelerin kapatılması için emir verdim. Bunun kesinlikle uygulanması için de uyarıda bulundum".

حکم جہانگیر

میں نے اپنے خاص خدمت گزاروں کو حکم دیا کہ ان بارہ سالہ حالات کی جلد بندی کر کے اس کی متعدد نقلیں ترتیب دی جائیں ، تاکہ میں اپنے خاص ملازموں کو عطا کروں . اور اس کے نسخے تمام شہروں میں بھیجے جائیں ، تاکہ اربابِ حل و عقد اور اصحابِ سعادت اس کتاب کو اپنا دستور العمل بنائیں (۴۴) .

50- Cihāngīr, a.g.e., c.1., s. 256.

51- Cihāngīr, a.g.e., c.1., s. 278.

Cihangir'in Emri⁵²

"Kendi özel hizmetkârlarıma bu 12 yıllık durumun ciltlenmesi ve memurlarımı verebilmem için nüshalarının yazılması için emir verdim. Ayrıca onun müteaddit nüshalarının, devlet erkânı ve alimlerin bu kitabı kendilerine düstup edinmeleri için, bütün şehirlere gönderilmesini de buyurdum"

توزک میں آئندہ واقعات کے لکھنے کے لیے معتمد خان کو حکم :

مجھے علالت کی وجہ سے دو سال پہلے جو ضعف لاحق ہوا تھا، وہ ابھی تک باقی ہے۔ اب دماغ ساتھ نہیں دیتا کہ میں سوانح اور واقعات کے مسودات قلمبند کیا کروں۔

اسی زمانے میں معتمد خان نے دکن سے آکر آستان ہوسی کی سعادت حاصل کی۔ چونکہ وہ میرے مزاج داں ملازموں میں سے ہے اور میری ذہنیت سے واقف ہے اور سابق میں ابھی وقائع نگاری کا عہدہ اس کے سپرد تھا، لہذا میں نے اسے حکم دیا کہ جس تاریخ تک میں نے واقعات لکھے ہیں، اس کے بعد سے آئندہ واقعات وہ اپنے قلم سے لکھے اور میرے مسودات میں شامل کرے۔ اس کے بعد جو واقعات ظہور پذیر ہوں، ان کو روزنامے کے طور پر لکھے اور میری تصحیح کے بعد بیاض میں شامل کرے۔

Tüzuk'te Gelecekteki Olayları Yazması İçin Mu'tamad Han'a Verilen Emir⁵³

"İki yıl önce geçirmiş olduğum hastalık yüzünden zayıf düştüğümden ve bu durumun hâlâ devam ediyor olması sebebiyle bu kitabın müsveddelerini yazmak için kendimi fazla yormak istemiyorum.

Bu günlerde Mu'tamad Han Dakkan'dan gelerek huzuruma çıkma şerefine erişti. O; benimle aynı mizaca sahip memurlarımdan biri olduğu, düşün-

52- Cihāngīr, a.g.e., c.1., s. 664.

53- Cihāngīr, a.g.e., c.1., s. 336.

celerimi anlayabildiği ve geçmişte de olayların yazılmasıyla ilgilendiği için, bu güne dek yazmış olduğum olaylardan sonrakilerini onun yazmasını ve müsveddelerini arasına koymasını emrettim. Gelecekteki olayları günlük olarak yazacak ve kontrolümden sonra kitaba dahil edecekti".

فتح پور سیکری :

میرے والد بزرگوار نے موضع سیکری کو، جو میری پیدائش کی جگہ ہے، اپنے لیے مبارک جان کر اپنا پایہ تخت بنایا، اور چودہ پندرہ سال کے عرصے میں وہ پہاڑ اور جنگل، جو درندوں اور جنگلی جانوروں سے بھر پور تھا، ایک شہر ہو گیا، جو طرح طرح کے باغوں، عمارتوں، صاف ستھرے مکانوں اور دل کش تفریح گاہوں پر مشتمل ہے۔ یہ موضع سیکری فتح گجرات ۵۹۸۱ (۱۵۷۳ع) کے بعد فتح پور کے نام سے مشہور ہوا۔

Fathpūr Sikri⁵⁴

"Değerli babam doğum yerim olan Sikri'yi kendisi için bereketli sayarak, başkent yaptı. Vahşi ve yırtıcı hayvanlarla dolu olan bu yer 14-15 yıl içinde bir şehir haline geldi. Bu şehirde çeşit çeşit bahçeler, binalar, temiz düzenli evler ve iç açıcı gezinti yerleri kuruldu. Sikri, Guçrāt'ın Fet-hinden 981 (1573) den sonra Fathpūr adıyla meşhur oldu".

اجمیر میں حاضری اور سنگ مرمر کی مسجد کی تعمیر :

۱۷ جمادی الاول ۱۰۳۷ھ (۱۶۲۷ع) کو سواری شاہانہ دارالبرکت اجمیر پہنچی۔ اپنے جد بزرگوار کے طریقے کے مطابق شاہجہاں نے روضہ منورہ کی زیارت کی سعادت پا پیادہ جا کر حاصل کی، اور مراسم زیارت و شرائط نیاز مندی بجا لانے کے بعد درگاہ کے معتکفوں اور مجاوروں میں نذر و خیرات وغیرہ تقسیم کی۔ اور سنگ مرمر کی ایک عالی شان مسجد تعمیر کرنے کا حکم دے کر اس کی تعمیر

54- Cihāngīr, a.g.e., c.1., s. 52.

کے لیے ماہر معمار مقرر کیے^۲ اور انہیں ہدایت کی کہ جس قدر جلد ممکن ہو، اس کام کو مکمل کر دیں۔

Acmîr'e Geliş ve Mermerden Cami Yapımı⁵⁵

"17-Camâdi-ul-avval-1037 (1627)'de hükümdarlık süvarisi, çok bereketli bir şehir olan Acmîr'e ulaştı. Ataları gibi Şah Cihan'da yürüyerek kutsal türbeleri ziyaret etme mutluluğuna erişti. Ziyaret adetleri ve gelenekler yerine getirildikten sonra türbedeki hizmetkarlara ve ziyarette bulunanlara bağışta bulundu.

Mermerden şahane bir cami yapılması için emir vererek usta mimarları bu işe görevlendirdi ve caminin mümkün olduğu kadar çabuk yapılması için talimat verdi".

نوروز کے دوسرے دن شکار :

نوروز کے دوسرے دن میں شیر کے شکار کے قصد سے سوار ہوا! دو شیر اور ایک شیرنی شکار ہوئے۔ ان احمیوں کو جنہوں نے اس شکار میں بہادری اور جرات دکھائی اور مردانہ وار شیر کا مقابلہ کیا، میں نے انعام دے کر ان کی تنخواہ میں اضافہ کیا۔

۲۶ ذی الحجہ ۱۰۱۸ھ (۱۶۱۰ع) کو، دن کے بیشتر حصے میں نیل کائے کے شکار میں مشغول رہا۔ جب ہوا گرم ہو گئی اور آگرمے پہنچنے کا مقررہ وقت قریب آ گیا تو میں نے روب ہاس کی طرف رخ کیا اور چند دن وہاں ہرن کے شکار میں گزارے۔

55- Cihāngīr, a.g.e., c.2., s. 534.

Nevrūz'un Ertesi Günü Avlanma⁵⁶

"Nevrūz'un ertesi günü aslan avlamak amacıyla yola çıktım. 2 erkek ve 1 dişi aslan avlandı. Avda beraber olduğum, bu konuda tecrübeli kişiler, av esnasında çok cesur ve kahramanca davranarak aslana mertçe karşı koydular. Maaşlarını arttırmak suretiyle onları ödüllendirdim.

27 Zihicah 1018 (1610)'da günün büyük bir kısmını sığır avlamakla geçirdim. Hava ısındığında ve Agra'ya dönme vakti geldiğinde Rūb Bās tarafına yöneldim ve bir kaç günü orada ceylan avlamakla geçirdim."

نورجہاں بیگم کا شکار :

یہاں نور جہاں بیگم نے بندوق سے ایک قریبہ مارا . اتنا بڑا اور خوش رنگ قریبہ آج تک دیکھا نہیں گیا تھا . میرے حکم سے اس کا وزن کیا گیا تو اس کا وزن انیس تولے اور بائچ مائے نکلا .

Nur Cihan'ın Avı⁵⁷

"Burada (Amhar) Nūr Cihān tūfikle bir Ḳarīṣah (bir kuş) öldürdü. Böylesine büyük ve güzel renkli bir Ḳarīṣayı bugüne kadar görmemiştim. O, benim emrimle tartıldı ve ağırlığı 19 tōlē* 5 māṣē* geldi".

شکار کی تعداد :

میں نے عہدہ دارانِ شکار خالہ سے کہا کہ ابتدائے شکار سے شہر میں واپس داخل ہونے کی تاریخ تک جس قدر جانور شکار ہوئے ہیں ، ان کی فہرست

56- Cihāngīr, a.g.e., c.1., s. 296.

57- Cihāngīr, a.g.e., c.1., s. 574.

* Tōlē: Yaklaşık 768 pirinç ağırlığında bir ağırlık ölçüsü birimi.

** Māṣē: Yaklaşık 64 pirinç ağırlığında bir ağırlık ölçüsü birimi.

پیش کریں . انہوں نے اسی وقت عرض کیا کہ چھپن دن میں ایک ہزار تین سو باسٹھ جانور چرند و پرند شکار ہونے ہیں ، جن کی تفصیل یہ ہے ؛ سات شیر ، ستر نیل گاؤں نر و مادہ ، ستر سیاہ ہرن . تمام جانوروں میں سے اکیاون ہرنیاں ، پہاڑی بکرے ، روج وغیرہ بیاسی ، کانگ ، مور اور سرخاب اور دوسرے اقسام کے پرندے ایک سو اٹیس اور ایک ہزار تیس ہرنیاں شکار ہوئیں .

Av Sayısı⁵⁸

"Av dairesin'deki görevlilere avın başlangıcından şehre dönüş tarihine kadar avlanmış olan hayvanların sayısının listesini çıkarmalarını söyledim. Onlar o sırada 56 gün de 1362 hayvan ve kuşun avlanmış olduğunu belirttiler. Tahsilatı şöyledir: 7 aslan, 70 dişi ve erkek yabani sığır, 70 siyah erkek ceylan, bütün hayvanlar içinden 51 dişi ceylan; 82 dağ keçisi, 82 antilop ve başkaları; turna, tavus kuşu, kuğu ve çeşitli türlerden alışan 129 kuş ve 1023 balık avlandı".

کشمیر کا ایک چشمہ جس کی پھلیاں الدھی ہوتی ہیں :

راستے میں ایک اور چشمے پر گزر ہوا جسے الدھہ لاک کہتے ہیں . مشہور ہے کہ اس چشمے کی پھلیاں الدھی ہوتی ہیں . میں تھوڑی دیر اس چشمے کے قریب ٹھہرا اور جال ڈلوایا ، بارہ پھلیاں جال میں آئیں . ان میں سے تین پھلیاں الدھی اور نو آنکھوں والی تھیں . یہ اس چشمے کے ہانی کا اثر معلوم ہوتا ہے کہ پھلیوں کو اندھا کر دیتا ہے . بہر حال یہ بات تعجب سے خالی نہیں ہے .

Kaşmīr'de Balıkları Kōr Olan Bir Göl⁵⁹

"Yolda Andhā Nāk denilen başka bir gölden daha geçtim. Bu kaynağın balıklarının kōr oluşu meşhurdur. Birkaç dakika gölün yanında durarak ağ attırdım. 12 balık ağa yakalandı; onların arasından 3 balık kōr, 9'u ise sağ-

58- Cihāngīr, a.g.e., c.1., s. 256.

59- Cihāngīr, a.g.e., c.2., s. 230.

lamdı. Göl suyunun etkisiyle balıkların gözlerinin kör olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus hayrete şayandır".

Cihangir de Hindu bilimadamlarını takdirde babasından geri kalmamıştır. Cadrūp Gasā'īn, onun döneminin meşhur bir Pandihydi. Cihangir onunla görüşmeye gider, saatlerce yanında kalır, sohbet ederdi. Laun Kiran'ın oğlu Rā'ē Manōhar Cihangir'in nezareti altında eğitim ve öğrenimini görürer yetişmişti. Farsça şiir ve hat sanatına özel bir yeteneği vardı. Konağında ise İran'a yolladığı meşhur nakkaş Bişan Das bulunmaktaydı⁶⁰.

Cihangir'in Kütüphanesi

Cihangir, hükümdarlık kütüphanesinden başka bir de şahsi kütüphaneye sahipti. Bu şahsi kütüphanesi İmparatorun her zaman yanında bulunurdu, sorumlusu da Maktūb Hān idi. Nitekim Gucrāt'a gittiği vakit bu kütüphaneden oradaki alimlere pekçok kitap hediye etmiştir⁶¹. Cihangir şöyle der;

"Gurcātlı şeyhler ayın 16. günü yanıma geldiler. Kendilerine birer birer, tekrar, hılat, yol harçlığı ve arazi tahsis edip onları uğurladım. Ayrıca her birine şahsi kitaplığımdan Taf̄sīr-ē Kaşşāf, Taf̄sīr-ē H̄usaynī ve Rāūzat-ul-Alibbā' gibi kitaplar verip hepsinin sonuna Gucrāt'a gelişimi, bağış ve teberrularımın tarihini yazdım"⁶².

Bu kütüphanenin müdürlük görevini (1056/1646)'ya kadar hattat 'Abd-urrahmān Şaydā'ī yapıyordu. Ondan sonra 'Abd-ul-lah Mişkin Kalavāniya oğlu Mīr

60- Nadvī, Maūlānā 'Abd-uş-şalām, Hindūstān kē Musalmān H̄ukumrānōn kē Tamaddūni Kār-nāmē; No. 93, A'zamgarh 1963, Çev: Şevket Bulu (basılmamış çevirileri I), s. 154-155.

61- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 190-191.

62- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 190-191 (Tūzuk-ē Cihāngīrī, s. 218).

Sālih görevi üstlendi. 1652'de ise kütüphaneni müdürü Mh. Şāfī idi. Bu bilgiler şimdi Royal Asiatic Society Calcutta Kütüphanesindeki bir Kur'an'da bulunan mühürden anlaşılmaktadır⁶³.

Nūr Cihān'ın Kütüphanesi

Bilim ve sanatı takdir ve teşvikte Nūr Cihān Bēgam çağdaşı erkeklerden asla geri değildi. Onun da Cihangir gibi şahsi bir kitaplığı vardı. Sürekli kitap satın alıp, zengin bir kitaplık oluşturmaya çalışırdı. Nitekim Mirzā Kāmran'ın Divanı'nı 3 altına satın alarak kütüphanesine dahil etmişti. Bu divanın ilk sayfasında şu ibare yazılmıştır: "kıymeti 3 altındır. Navb Nūr-un-nisā' Bēgam'ın malıdır"⁶⁴.

Şeyh Farīd'in Kütüphanesi

Şeyh Farīd Buḥārī, Cihangir'in yakın ilgi gösterdiği emirlerinden biriydi. Lāhōr ve Aḥmedābād'da uzunca bir süre eyalet valiliği yapmıştı. Geniş görüşlü, cömert ve ilim sahibi birisiydi. O da kendisine ait bir kütüphaneye sahipti. Kütüphanesi için satın aldığı Hasan Dahlvī'nin Divanı'nın bir nüshası bugün de Hudābaḥş Hān Kütüphanesinde mevcuttur⁶⁵.

Hat Sanatı

Cihangir güzel yazıyı çok takdir ederdi. Bütün çocuklarına bunun eğitim ve öğretimini yaptırmıştı. Nitekim Şah Cihan yalnız hattat değil, bu sanatın büyük bir eleştirmeniydi de. Her iki kardeşi, Husrav ve Parviz de, birinci sınıf hattattılar⁶⁶. Mh. Yedi Kalem şöyle der: "*Şehzade Husrev, güzel yazı ile edebiyatta fevkalâdedir. Sultān Parvīz, Arapça ve Fars Dillerini iyi bilir, yazdığı yazılar son derece zarif ve ustacıdır. Zamanının çoğunu, Kur'an'ı Kerīm is-*

63- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 191 (Ma'ārif, c.14, s. 422).

64- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 189.

65- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 190.

66- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 233.

*tinsahıyla geçirirdi*⁶⁷.

Cihangir dönemindeki hattatların çoğu Ekber dönemindekilerdi. Bu kişilerle ilgili ayrıntılı bilgileri "Ekber" başlıklı bölümde vermiştik. Bunların dışında Cihangir döneminde meşhur olmuş bazı hat sanatçıları aşıya alıyoruz.

Muhammad Şarîf Şirîn Raqam

Ekber devrinin meşhur hattatı Hvācah 'Abd-us-samad'ın oğluydu. Hat ve minyatür sanatını babasından miras almıştı. Onun özelliği, bir pirinç tanesi üzerine bir teçhizatlı süvariye, bütün araç ve gereçleriyle minyatürleyebilmesiydi. Ekber ve Cihangir dönemlerini yaşamıştı. Daha Ekber zamanında Cihangir'e bağlanmıştı. Cihangir ona beylerbeyi ünvanını vermişti. Şairdi de. Biyografisi, *Maaşir-ul-Umarā'*; *Badāyūnī* vb. bulunmaktadır⁶⁸.

Kadı Aḥmad Gaffārī

Cihangir dönemi meşhur hattatıydı. Özellikle Nestaliki çok güzel yazardı. Şehzade Ḥusrav'e hattı o öğretmişti. Onun ölümünden sonra memuriyeti bırakıp, münzevi bir yaşamı seçti. *Badāyūnī*, biyografisini şairler zümresi arasında yazmıştır⁶⁹.

Mirzā Mh. Hüsayin

Humayun zamanında Hindistan'a gelmişti. Ekber de ona çok yakın ilgi gösterdi. Talik, Nestalik, Sülüs ve Şikeste hatlarının büyük ustalarındandı. Mh. Hüsayin'den önce, şikeste hattının hiç bir kural ve kaidesi olmadığından, bu hat hiç bir hat sınıfına giremiyordu. Onun kural ve esaslarını tesbit ederek müstakil bir hat olma niteliğini Mirzā Mh. Hüsayin kazandırmıştı. Bir yerde o bu hattın mucidi oldu. Cihangir zamanında (1006/1597) de öldü⁷⁰.

67- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 233 (Tazkirah-ē Hūş Navīsān, s. 91).

68- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 234.

69- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 234.

70- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 234 (Tazkirah-e Hūş Navīsān, s. 90).

Aḥmad ʿAlī Arşar (Erşed)

Ekber ve Cihangir dönemleri meşhur tuğracısıydı. Fathpūr Sikrī'deki Taçkapı üzerinde onun yazdığı (Hz. Muḥamed, ʿAlī, Fatma, Ḥasan ve Hüseyin)'in adlarını ihtiva eden tuğrada onun yazısıdır⁷¹.

71- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 234 (Tazkirah-ē Hūş Navīsān, s. 44).

CİHANGİR'İN RESME OLAN DÜŞKÜNLÜĞÜ VE DÖNEMİ RESSAMLIĞIN BELLİ BAŞLI ÖZELLİKLERİ

Ekber, resme duyduğu büyük arzu nedeniyle Fathpur Sikri'de sarayın hemen yanına bir resim atölyesi yaptırmıştı. Orada İran ve Hindistanlı ressamların en mükemmeleri resim yaparlardı. Ekber gibi Cihangir de bu sanat dalında gerçekten uzmandı; onun yetiştiği çevrenin gereği de buydu. Cihangir İmparatorluk atölyesinde üstün nitelikli şahaserler yapılmasını teşvik etti. Sanatçıların herbirinin çalışmalarını ayrı ayrı tanıyabilme yeteneğiyle övünürdü. Kimi sanatçılar resmin yalnızca belli kısımlarında (örneğin; yüzler, giyisiler ve manzalar gibi) uzmanlaştığı için, tek bir resim birçok kimsenin çalışmasını içerebilmekteydi. İmparatoru aynı zamanda hayvanlara, kuşlara ve çiçeklere karşı da büyük bir sevgisi vardı ve sanatçıları, İmparatorluğun tüm bölgelerinden bir çok değişik türleri resmetmeleri için görevliydi. Kaşmir'de yetişen çınar ağacı, Cihangir döneminin özellikle çok güzel olan bir resminin konusu olmuştur. Bu resimde parlak, zengin renkler ve resmin doğal dokusu, neredeyse ağaca tırmanan kuş avcılarının yukarısında kaçışan sincapların telaşlarını aynen yansıtmaktadır. İmparatorun sanatçıları sarayın debdebesi ve ihtişamını kalemleyle döküyorlardı ve sonunda, tarihin, övgü dolu yazılar yazan tarihçilerden daha hassas birer belgesi oldular. Ressamlar avlara da, savaşımlara da giderlerdi. Fil-ler, kadınlar, komutanlar, köleler hepsi de. Hükümdarlık ressamları için birer konu idiler⁷².

Cihangir devrinin resimleri incelendiğinde onun; çiçek, çiçek bahçeleri, kuş, hayvan; eğlence; av, çiçek ve yemyeşil vadilerin resimlerini daha çok sevdiğini görülür. Ressamlar İmparatorun estetik zevkini göz önünde bulundurarak daha çok çiçek ve kuş resimleri yapmaya önem vermişlerdir. Onların sanatlarında ne denli ustalaştıkları, çiçek ve kuşlardaki tabii renklerin aynalarını resimle-

---

72- Craven, Roy. c., A Concise History of Indian Art., s. 207, London 1976.

rinde sunmaya çalışmalarından anlaşılmaktadır. Sanatçılar bu resimlerde renklerin her tonunu kullanmışlardır. Örneğin; gök, üzüm, soğan, karpuz, leylâk, kirli sarı, abanoz, ateş, menekşe, safran, zeytin, zümrüt, gümüş, kurşine, zambak, mor, yakut renkleri vb. Bütün bunlar görüldükten sonra boyama sanatının ne kadar ilerlemiş olduğu hayret uyandırmaktadır. Bu devirde kitapların haşiyah (haşiye, kenar çizgisi dışında kalan kısım), ve cedvel (kenar çizgisi)lerinin yaldızlanmasındaki gulkari (çiçek nakışçılığı) ye de büyük önem verilmiştir. Haziye de bazen Türkistan ve Afganistan'da menşei bazı ağaç, çiçek, kuş (örneğin Anka) ve hayvanlar da görülmektedir. Bütün bunlardan, bu resimlerin, Orta Asya resim sanatı ve zevkini bilen ustaların ürünleri oldukları tahmin edilebilir. Ekber devri resimlerinde görülen yalınlık bu devirde azalmış ve yerini daha yumuşak ve sıcak çizgiler almıştır. Yine bu dönemde resim sanatının bazı geleneksel özelliklerinden de kaçınılmaya çalışılmıştır. Nehir, kaya, ateş ve şelâle resimlerinde benimsenen yeni tarzda dış tesirler vardı, fakat bunlar Hindistan zevkine daha yakın hale getirilmiştir⁷³.

Ekber'in saray ve konaklarında Râcpût bey ve kraliçelerin etkileri öyle artmıştı ki, İran tesirleri sönük kalmıştı. Cihangir iktidarının ilk devresinde de Racput kültürü etkisi hakimdi. Ancak Nūr Cihān ve hanedanının saraya gelmelerinden sonra saray ve köşk tarzı değişti, İran fikir ve yaşam tarzı daha belirgin bir hale geldi. Yine de Râcpûların etkileri devam ederek onların latif ve güzel kaynaşmaları yaşamın her alanında görülmeye başladı. Asıl kaynaşma Cihangir devri resim sanatında da bütün tezahürleriyle mevcuttur. Bu devre; ressamlık, nakkaşlık, boyacılık ve tezyinahın gelişmesi zevkleriyle "Hint-Türk İmparatorluğu devri ressamlığının altın devri" denilmiştir⁷⁴.

Gerçek bir tabiat aşığı ve tutkunu olan Cihangir değişik vesilelerle çıktığı

73- 'Abd-ur-raḥman, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, Hindūstān kē Musalmān Hukūmrānōn kē 'Ahd kē Tamaddūnī Calvē, s. 605, 606.

74- 'Abd-ur-raḥman, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 607.

inceleme gezilerinde ilginç bitki, ağaç, hayvan, kuş vb. canlıları değişik yönle-riyle incelemiş ve onlar hakkında tuttuğu günlükleri de oto biyografisi Tūzuk'e dahil etmiştir. Bu yolculuklar esnasında Cihangir'in yanında mutlaka birkaç ressamın da bulunduğu ve imparatorun emirleriyle resimler çizdiklerini Tūzuk'te görmekteyiz. Konuyla ilgili Tūzuk'ten aldığımız iki metni aşağıda veriyoruz.

ایک عجیب جانور کی تصویر بنوانا :

چکری سے روانہ ہو کر میں نے گراسی میں نزول کیا . یہاں میں نے بوش ہراں کی صورت میں ایک ابلق جانور کو دیکھا ، جسے ہندی زبان میں کھری کہتے ہیں . مجھے بتایا گیا کہ جس گھر میں یہ جانور ہوتا ہے ، اس کے اردگر چوہا نہیں پھسکتا ، اس لیے اس جانور کو میربوشاں (چوہوں کا سردار) کہا جاتا ہے .

چوں کہ میں نے اس قسم کا جانور آج تک نہ دیکھا تھا ، اس لیے میں نے مصوروں کو حکم دیا کہ وہ اس کی تصویر بنائیں . یہ جانور نیولے سے بڑا ہے اور اس کی صورت بتلی سے بہت زیادہ ملتی جلتی ہے .

İlginç Bir Hayvanın Resminin Yaptırılması⁷⁵

"Çakrî'den çıkıp Girâmî'de konakladım. Burada fareye benzeyen ala (renkli) bir hayvan gördüm. Hintçe'de buna sincap deniliyor. Bana bu hayvanın bulunduğu evlere farelerin uğramayacağını söylemişlerdi. Bu yüzden bu hayvana farelerin reisi denilir.

Bugüne kadar bir hayvan görmediğimden resamlara onun resmini yapmalarını emrettim. Bu hayvan sansardan daha büyüktür ve şekli de kediye çok benzemektir".

75- Cihāngīr, a.g.e., c.1., s. 203.

ایران کا ایک خوش رنگ عقاب :

ان ہی دنوں شاہ ایران کا بھیجا ہوا عقاب جو انہوں نے ہری بیگ میر شکار کے ہاتھ بھیجا تھا ، پہنچا اور ایک دوسرا عقاب بھی خان عالم نے اسی کے ہاتھ میری ہارگہ میں روانہ کیا تھا ، لیکن خان عالم کا بھیجا ہوا عقاب راستے ہی میں مر گیا ، اور شاہ ایران کا بھیجا ہوا عقاب بھی میر شکار کی غنات سے بتلی کے جھپٹے سے زخمی ہو گیا تھا . اگرچہ وہ زندہ حالت میں مجھ تک پہنچایا گیا لیکن وہ ایک ہفتے سے زیادہ زندہ نہ رہا اور مر گیا . اس کی خوبصورتی اور خوش رنگ ہونے کے متعلق میں کیا لکھوں . اس کا ہر پتر سیاہ تھا اور اس کے پٹے اور پہلو پر بہت خوش نما سیاہ تل تھے . [281] چونکہ وہ غیر معمولی طور پر خوش رنگ اور خوبصورت واقع ہوا تھا اس لیے میں نے منصور لقتاش کو حکم دیا جو نادارالمعصر کے خطاب سے سربراہ ہے کہ وہ اس کی تصویر کھینچ کر محفوظ رکھے اور دو ہزار روپے میر شکار کو عنایت کر کے رخصت کیا .

İrân'ın Güzel Renkli Bir Kartalı⁷⁶

"Bu günlerde İrân Şahı tarafından Pari Bēg Mîr Şikâr eliyle gönderilmiş olan kartal bana ulaştı. Ve Hân-ê 'Ālam'ın göndermiş olduğu kartal da bana ulaştırılmak için yoldaydı. Ancak Hân-e 'Ālam'ın yolladığı kartal yolda öldü. İrân Şah'ının yollamış olduğu kartal da Mîr Şikâr'ın dikkatsizliği yüzünden bir kedinin saldırısıyla yaralandı. Gerçi o canlı olarak bana ulaştırıldı fakat, bir haftadan daha fazla yaşayamadı ve öldü. Onun güzelliği ve hoş renkleriyle ilgili olarak ne yazsam? Her kanadı siyahtı, karın ve yan taraflarında çok güzel siyah benekleri vardı. Fevkalâde güzel ve renkli olduğu için Nâdir-ul-'aşr lâkaplı Mansûr'a onun resmini çizmesini ve korumasını emrettim. Mîr Şikâr'a da 2000 rupiye ihsan ederek gitmesi için emir verdim".

76- Cihāngîr, a.g.e., c.2., s. 136.

Beylerin Resmi Himayesi

Cihangir'in resme olan büyük tutkusunu bilen sarayındaki beyler de bu sanat dalını himaye ediyorlardı. En büyük hami de 'Abd-ur-raḥīm Ḥān-ē Ḥānān idi. Onun konağının meşhur ressamı arasında İbrāhīm Muşfik, Bahbud Mirzā Miyān Nadīm, Miyān Fahīm, Mh. Kāsım ve Mādhū vardı. Mh. Kāsım Ḥān-ē Ḥānān için Şāhnāmah'yi minyatürlemiştir. Eserin nüshası British Museum'da bulunmaktadır⁷⁷.

'Abd-ur-raḥīm Ḥān-ē Ḥānān, Cihangir'e Yūsuf ile Zulēhā (Yusuf ile Züleyha)nın minyatürlü bir nüshasını sunmuştu. Bu nüshayı ressam Mollā Mīr 'Alī minyatürlemişti, kıymeti de 1000 altın idi⁷⁸.

Cihangir Devrine Ait Bazı Resimler

Cihangir dönemi resimleri arasında imparatorun Acmiri'nin dergahında otururken yapılmış olan resmi çok takdir görmüştür. Bu resim de Cihangir'in üzerinde bir gölgelik, etrafında da saray mensupları, bulunmakta, onlardan birine de Cihangir emir vermektedir. Üç kişi onun önünde saygılı bir şekilde yerde oturuyorlardı. Resmin üst kısmında bahçe duvarı ve Hv. Mun'in-ud-din Hazretlerinin türbesiyle birlikte birkaç mezar daha vardır. Yer yer yemyeşil ağaçlar ve bir dağ sırası da görünmektedir. Resmin alt kısmındaysa hükümdarlık hizmetkarları yoksullara yemek dağıtmaktadırlar. Cihangir ve saray mensuplarının üzerlerinde muslin ve işlemeli cepkenden oluşan giysiler vardır. Bu resim Bombay'daki Prince of Wales Museum'da korunmaktadır⁷⁹.

Āmīr Timur'un savaşının bir albümü, İran'ın meşhur ressamı Ḥalil Mirzā tarafından hazırlanmıştı. Bu albüm de o savaşa katılmış olan prens ve beylerin 240 tane resimleri vardı ve her resmin altında resimdeki kişinin adı da yazılıydı;

77- 'Abd-ur-raḥman, Sayyid Sabāḥ-ud-din, a.g.e., s. 605.

78- 'Abd-ur-raḥman, Sayyid Sabāḥ-ud-din, a.g.e., s. 604.

79- 'Abd-ur-raḥman, Sayyid Sabāḥ-ud-din, a.g.e., s. 600-601.

ancak kütüphane müdürü onu çalarak sattı. Cihangir, beylerinden Hân-e Ālam'i İran'a yolladığı zaman bu albüm onun eline geçti. Şāh Ābbās bunu öğrenidğinde albümü istedi. Hân-ē Alam onu oyalamaya çalıştıysa da Şāh'ın ısrarı üzerine albümü ona göndermek zorunda kaldı. Şāh Ābbās, Cihangir'in resme olan aşırı tutkusunu bildiği için albümü birkaç gün yanında tuttuktan sonra Hân-ē Ālam'e tekrar iade etti. Cihangir bu olayların hepsini Tuzuk'te anlatmış ve albümün bulunmasından dolayı duyduğu memnuniyeti belirtmiştir⁸⁰.

Cihangir devri resimleri içinde çok beğenilmiş ve taktir görmüş bir resim de şöyleydi: Resimde gür ve çok sık bir çınar ağacı gösterilmiştir. Ağacın üzerinde bir sincap oturmakta, altında da ceylanlar yayılmaktadır. Ayrıca uçuşan birkaç da kuş görülmektedir. Bütün yapraklardaki renkler son derece doğaldır. Resim incelendiğinde sanki çınar ağacının yanında duruluyormuş gibi bir hisse kapılmaktadır. Bu eser India Office kütüphanesinde bulunmaktadır⁸¹.

Delhi'deki National Museum'da bulunan bir resim de Cihangir, sarayda beyleriyle birlikte suluma bayramını kutlarken çizilmişti. Cihangir 4 sütunu üzerine gölgelik yapılmış bir tahtta oturmuştur. Tahtın önünde çiçek desenleriyle süslü bir halı serilidir, üzerine de su kapları konulmuştur. Beyler rengarenk giysileri içinde saygılı bir şekilde ayakta dururlar. Raks ve eğlence için bazı kadınlar da çağırılmıştır. Burada, sarayın kültür ve ihtişamı tüm haşmetiyle gösterilmiştir. Bu resim, ressamlığın şaheseri sayılan o dönemin ünlü ressamı Gōrdhan tarafından yapılmıştı⁸².

Rāmpūr Kütüphanesinde bulunan bir resimde ise Cihangir Kandāhār'a giderken tasvir edilmiştir. Resimde imparator, bir at üzerinde hükümdarlık giysileri içinde gösterilmiştir.

80- Ābd-ur-raḥman, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 604.

81- Ābd-ur-raḥman, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 601.

82- Ābd-ur-raḥman, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 601.

Yine orada bulunan bir resimde ise Cihangir aynı yolculuk sırasında bir bahçede konaklamış ve beyleriyle toplantı halindeyken çizilmişti⁸³.

Chişter Bēṭī Koleksiyonunda da Cihangir'in Hōlī (Hindu bahar bayramı) kutlamalarını gösteren bir resim vardır. Bu resim başka bir döneme ait olabilir; çünkü Cihangir, hareminin namus ve şerefi için kraliçelerin resmedilmesinden, büyük ihtimalle hoşlanmazdı⁸⁴.

Cihangir'in Albümü

Cihangir yolculuğa çıktığı zaman birkaç ressamda onunla birlikte olurdu. Eğer yolda değişik bir hayvan, kuş, çiçek ya da ağaç görüldüğünde onların resimlerini yaptırarak albümüne koyardı. Ustād Mansūr, Kaşmīr yolculuğu sırasında padişah için 100'ün üzerinde çiçeğin resmini yapmıştı. Cihangir resme karşı olan bu aşırı tutkusundan Tūzuk-ē Cihāngīrī' de sık sık bahsetmektedir⁸⁵.

Cihangir beğendiği resimlerden bir de albüm yapmıştı. Bu albümde yerli ve yabancı ressamın ürünlerinin de mükemmel örnekleri vardı. Bu albüm Nādir Şāh'ın Delhi'yi yağmalaması (1738-1739) esnasında İran'a götürüldü. Şimdi Tahrān'da ki Şahlık Kütüphanesinde. onun içinden 20 yaprak da Berlin Devlet Galerisi'ne gitmiştir. Bu albümde yer alan bazı resimler şunlardır⁸⁶.

1- Cihangir elinde kadeh olduğu halde bir ağacın üzerine oturmuştur. Cins bir tazı yanında durmakta, üst tarafta da kuşlar uçuşmaktadır. Yer yer çiçek fide-leri göze çarpmaktadır. Cihangir'in ayakları yalın, fakat tüm kıyafeti muhteşemdir. Yüzünden memnuniyeti açıkça bellidir. Cihangir'in yüzünde görülen gençlik çizgilerinden dolayı bu resmin şehzadelik dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Resimde daha çok canlı, açık sarı renk kullanılmıştır. Haşiye ve cedvel altın yaldızlıdır. Çizgilerde Hindistan tarzı yerine yabancı görünümüleri hakimdir.

83- 'Abd-ur-raḥman, Sayyid Sabāh-ud-dīn, a.g.e., s. 601.

84- 'Abd-ur-raḥman, Sayyid Sabāh-ud-dīn, a.g.e., s. 602.

85- Sibt-ē ḥasan, a.g.e., s. 340.

86- 'Abd-ur-raḥman, Sayyid Sabāh-ud-dīn, a.g.e., s. 602-604.

2- Bir mücevherci elmas traşlarken resmedilmiştir. Onun tarzı Hindistan resim tarzından farklı görünmektedir. Mücevhercinin yüzü de Hindistanlı olmadığını göstermektedir.

3- Yeşil bir kuş bir çiçek dalı üzerindedir. Kanatlarındaki değişik renkler son derece orijinal, gaga ve gözlerinin kızarıklığı da tabii rengindedir. Dalın çiçeği ve yapraklarının rengi de tamamen orijinali gibi boyanmıştır.

4- Bir münecim aletleriyle ilgilenmekle meşguldür. Münecimin çimenlik bir yerde oturarak işiyle meşgul olduğu görülmektedir. Bütün resme açık sarı renk hakimdir.

5- Bir Anka kuşu uçarken tasvir edilmiştir. Dört bir yan çiçeklerle bezelidir. Sadece kara kalem kullanılarak ressamlık sanatı gösterilmiştir.

6- Bir yazar, hamisine bir kutap sunmaktadır. Bu resim, kullanılmış olan çeşitli renklerden dolayı görülmeye değerdir.

7- 4 saraylıçinde her türlü renkteki çiçeğin bulunduğu hükümdarlık bahçesini gezmektedirler. Her birinin üzerinde 4 türlü giysisi vardır ve modelleri resimde gayet açık bir şekilde görülmektedir.

8- Askeri bir karargâhta bir kumandan dinlenmekte, hizmetkarı da ayaklarını ovmaktadır. Diğer askerler kendi işleriyle meşguldürler. Geri plânda üzerine kuşlar konmuş yemyeşil ve gür bir ağaç görünmektedir. Her türlü "Haymah" (küçük çadır) ve "Hargâhları" (büyük çadır) farklı değişik renkleriyle görmek mümkündür. Bu resim genişletilerek çeşitli kısımları da gösterilmiştir. Resimde bir fili yemleme ve atları yıkama manzarası da vardır.

9- Bir avcı ceylan avlamaktadır. Avcı ve ceylan arasında çiçekli fundalıklar görülmektedir.

10- Bir atmaca avcısı bir elinde atmaca, diğer elinde başka bir av olduğu halde resmedilmiştir. Atmaca avcısı çiçekli fundalıklar arasındadır ve üst kısımda rengârenk kuşlar uçmaktadır.

11- Aşık ile sevgilisinin gösterildiği bir manzara vardır. Aşık sevgilisine köşkün kenarından bakıyordu. Aşığın ayakta durduğu yerde çiçekli fundalık, geri plânda da ağaçlar görülmektedir.

12- Bir avcı elindeki atmacayla birlikte çiçek öbeklerinin arasında at üzerindedir. Atlı, atmaca ve atın renkleri fevkalâde göz alıcıdır.

13- Albüdme, bir papazın Cihangir'e hediye etmiş olduğu Hazrat-e Maryam ve İsa'nın da resimleri vardır. Resmin haşiyesi kuş ve bol miktarda çiçek ile bezlenmiştir.

14- Bir anne çocuğunu bağrına basmış, başı yastıkta uyamaktadır bir diğer resimde de.

Cihangir döneminde Hindistanlı ressamın batı resim sanatıyla da tanıştı. İngiliz sefiri Sir Thomas Roe bazı resimleri Cihangir'e sunmuştu (1615-1619). Sefir 27 Kasım 1615 de Doğu Hindistan şirketine bir mektup yazarak; "*padişah ve ressamı, ressamlık sanatında son derece mükemmel bir zevke sahiptir; bu sebeple en güzel resim çeşitleri padişahın memnun kalması için seçilerek gönderilsin*" demiştir. Bu başvuruya uyularak 1617 de birkaç resim Hindistan'a geldi. Bir resim Lady Molinov'un, diğeri Zuhrah ve Sâtîr (şehvet tanrıçası), biri de Yunan tanrıçası Daina'ya aitti. Yunan tanrıçasının resmini Cihangir çok beğenir ve bunun bir örneğinin yapılması için emir verir⁸⁷.

Cihangir babası döneminin ünlü ressamın yanısıra başka ressamı da hizmetine aldı. onun döneminin ressamı içinde Hvacah 'Adb-uş-Şamad, Abū-l-ḥasan, Bişan Dās, Baçattar, Faruk Bēg, Dāulat, Gobardhān, Ananat, Manūhar, Madhū, 'Abd-us-salīm, Durgā, Mirzā Gulām, Ustād Ḥusain, Raḥman Kūlī, Mōhan, Nanhā, Ākā Rızā Haravī, Manşūr ve Farruḥ meşhurdurlar. Cihangir, Mh. Nādir ve Mh. Mirzā adında Samarkandı iki ressamı da hizmetine almıştı. Bu ikisi portre çiziminde oldukça usta sayılırdı⁸⁸.

87- Sibt-ē ḥasan, a.g.e., s. 350.

88- Sibt-ē ḥasan, a.g.e., s. 349.

Cihangir döneminin usta ressamlarına ait kısa bilgiler aşağıya alınmıştır:

Ākâ Rızâ Haravî⁸⁹

Babasının adı 'Alî Asğar Kâşî idi. İranda Şah Tahmaspın kardeşi Şah İsmail'in sarayına bağlıydı. Onun kütüphanesinde yönetici, aynı zamanda iyi de bir ressamdı. Resimleri düzeltme, boyama, dağ ve ağaçların resmedilmesinde çok ustaydı. Tuzuk-ë Cihāngirî'de Ākâ Rızâ'nın adıyla birlikte Marvî yazılıdır. Ancak bazı resim bilginlerinin görüşüne göre Marvî, Haravî demekti. Ākâ Rızâ vatanından Hindistan'a geldikten sonra şehzade Salîm'in yanında memur oldu. Onun bütün resimlerinde genellikle İran tesiri hakimdir. O dönemde Ākâ Rızâ'nın yaptığı resimlerden biri şöyleydi: Sarayın içinde birkaç prenses vardı, iki kadın da havuzda yıkanyordu. Köşkün penceresinden bir prens sarkmış onları seyrediyordu. Bütün resim çiçek ve bitkilerle bezenmiş ve bol miktarda süsleme yapılmıştı. Bu resim Tahrân Şahlık Kütüphanesinde korunmaktadır.

Salîm tahta çıktığı zaman (1605) Ākâ Rızâ onun sarayında önde gelen resamlardan oldu. O, adıyla birlikte Cihāngirî ya da "Murîd-ë Bâdşâh (padişahın öğrencisi) veya Murîd-ë İhlâs (samimi öğrenci) diye yazardı. Ākâ Rızâ, Anvar Suheli'nin de resmini yapmıştı. Bu resmin nüshası Londra British Museum'da korunmaktadır.

Son günlerde İlahâbâd'daki Husrav Bâğın kurulması Onun gözüteminde olmuştur. Bu bahçenin cümle kapısı üzerine adı hakkedilmiştir. Ressamın isminden önce de Murîd-ë bâ İhlâs diye yazılmıştır.

Abū-l-ḥasan

Ākâ Rızâ'nın oğludur. Cihangir'in himayesinde özel eğitim görmüştür. Tahta çıkışının 13. yılında Cihangir Ona Nâdir-uz-Zamân (zamanın nadiri) unvanını verdi. O, Tuzuk-ë Cihāngirî'de Abū-l-ḥasan'ın çocukluktan beri kendisinin

---

89- 'Abd-ur-raḥman, Sayyid Sabâḥ-ud-dîn, a.g.e., s. 595-596.

eğitimi altında olduğunu ve tahta çıkış resminin Abū-l-ħasan tarafından yapıldığını sylemektedir⁹⁰.

Manřūr (Resim XIV, Resim XV)

Cihangir, Abū-l-ħasan ile birlikte diđer saray ressamı olan Manřūr'a Nādir-ul-‘Asr (ađının eřsizi) unvanını vermiř ve hakkında Tūzuk'te řöyle yazmıřtır. *"Nakkařlıkta eřsizdi, benim ve babamın iktidarları döneminde bu ikisi seviyesinde bařka hiç kimse yetiřmedi"*⁹¹.

Cihangir Kaşmır'e gittiğinde oradaki çiçekleri görerek çok beğendi ve Manřūr'a çiçeklerin resimlerini yaptırdı. O, aşağı yukarı 100 çiçeği doğal renkleriyle resmetti. Cihangir'in emri zerine Manřūr, Akbarnāmah'de iki av manzarası resmi yapmıştı. Tuzūk-ē Cihāngır'nin minyatürlü nüshasında da onun pek çok resmi vardır. iek, kuř ve hayvan resimlerinde çok ustaydı. Kalkta sanat galerisinde onun yapmış olduğu turna ve British Museum'de da bir fil resmi vardır. Paris Müzesi'nde tavus kuřu, akbaba, keklik ve yabani güvercin resimleri bulunmaktadır. Kuř ve hayvan resimleri önceleri Ekber'in saray ressamı Miskin tarafından yapılıyordu. Mansur, bu tür resimleri alabildiğine geliřtirmiřtir⁹².

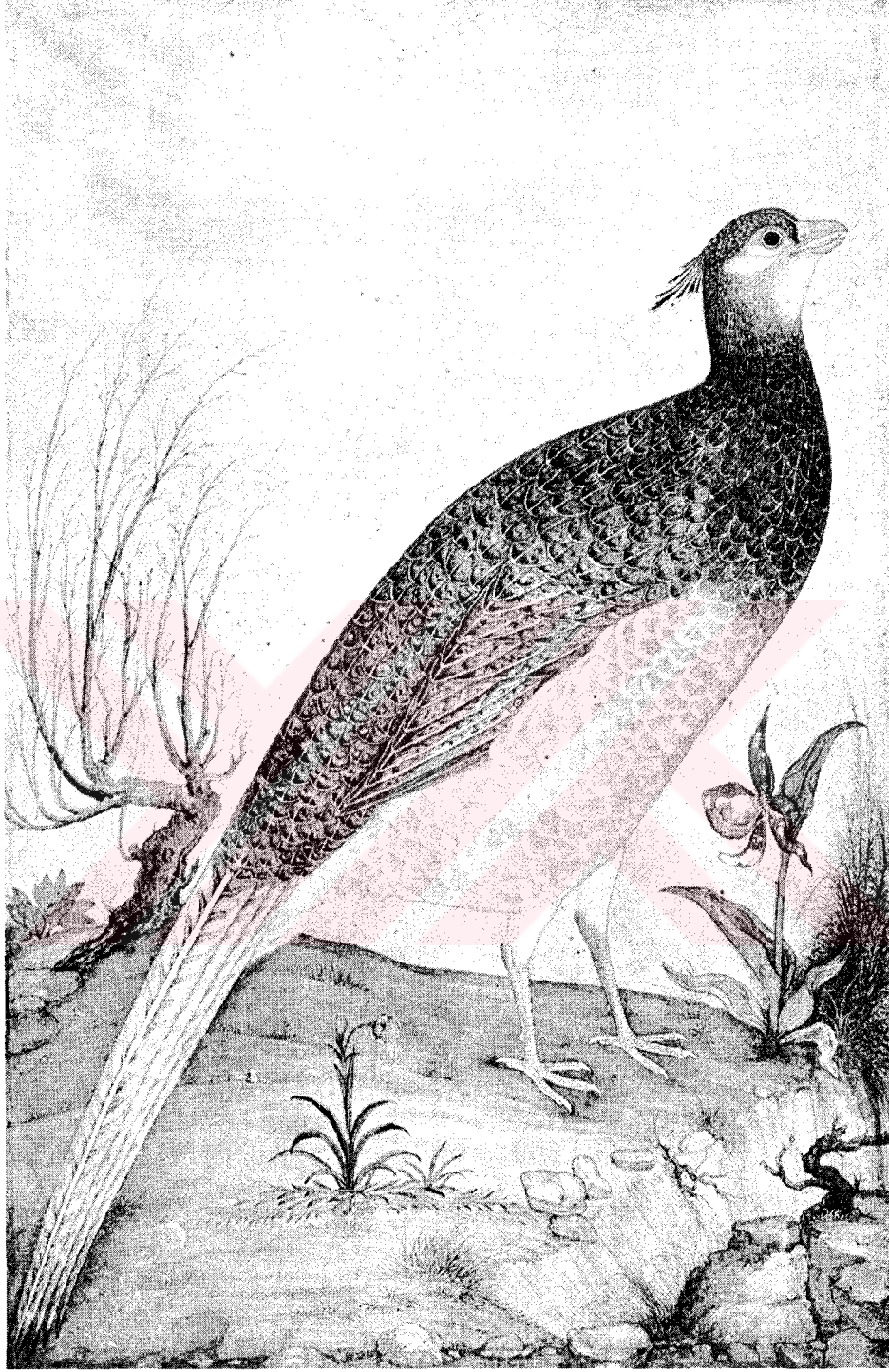
Bişan Dās

Cihangir sarayının değerli ressamlarından biri de Biřan Dās idi. Cihangir tahta çıkışının 14. yılında Ĥān-ē ‘Alam'i Irak'a yolladığı zaman Biřan Dās da, řāh ‘Abbař Safavī ve saltanat erkanının resimlerini yapmak için onunla birlikte gitti. Resimleri yapıp getirdiğinde Cihangir bizzat onu övmüş ve Tūzuk'te; *"o pek çok güzel resimler yaptı. Özellikle kardeşim řāh ‘Abbař'ın resimlerini çok güzel yapmıştı. Resmi, saray mensuplarından kime gsterdimse onu vd-*

90- ‘Abd-ur-raħmān, Sayyid Sabāh-ud-dīn, a.g.e., s. 596.

91- ‘Abd-ur-raħmān, Sayyid Sabāh-ud-dīn, a.g.e., s. 597.

92- ‘Abd-ur-raħmān, Sayyid Sabāh-ud-dīn, a.g.e., s. 597.

Sülün; ressam Manşür (muhtemelen), MS. 1625;
Baron Maurice Rothschild Koleksiyonu, Paris..

Tavus kuşu; ressam Manşūr, MS. 1625,
Baron Maurice Rothschild Koleksiyonu, Paris.

ler... *Bir fil vererek onu onurlandırdım*" diye yazar⁹³.

Bişan Dās, Cihangir için Agralı bir meczup (munzevi) olan Şēḥ Phūl'ün dergâhının da çok güzel bir resmini yapmıştır. Bu resim şöyledir: Şeyḥ Phūl'ün dergahında dört bir tarafta Hindu, Müslüman, kadın, erkek, yaşlı, genç herkes ayakta duruyor ve Şeyḥ Phūl'e olan inançlarını sergiliyorlardı. Şeyḥ Phūl ayıp yerlerini kapatmıştı fakat vücudu çıplaktı ve garip bir duygu âleminde herkes-ten habersiz sessizce oturmaktaydı. Resmin geri plânında yeşil ağaçlara ilâveten hafif hafif bulutlar ve ufku uzaklığının göz alıcılığı da gösterilmiştir⁹⁴.

Manūhar (Resim XVI)

Bisāvan'ın oğlu olan Manūhar da Cihangir için çok sayıda resim yapmıştır. O; şimdi Moskova'da bulunan, Cihangir'in aslan avlarken bir resmini yapmıştı. Bir diğer resminde ise Cihangir şehzadelerinden birini bir savaşa gönderirken tasvir edilmiştir. Bu resim şimdi India Office dedir⁹⁵.

Manūhar'ın yapmış olduğu resimler arasında şehzade Ḥurram'ın doğum törenini gösteren bir resim de vardır. Bunda; törenin şarkıcı, binici, şarkı söyleyen kadınları ve diğerleri padişahın bakışlarının kendi üzerlerinde olduğunun farkında oldukları içinde tetkikteydiler. Bu resim Biritish Museum'da korunmaktadır⁹⁶.

Manūhar'ın fevkalâde güzel bir resmi de şöyleydi: Bir kaç prenses mehtaplı bir gecede sarayın damında eğlenirken resmedilmiştir. Resimde 6 prenses yanyana ayakta duruyorlardı. Birinin başında külah vardı; geride kalan 5 prensesin başları Ānçal (başı kapatmaktan çok aksesuar olarak kullanılan uzun ve dar başörtüsü) ile örtülüdür. Tüm prenseslerin üzerinde kıymetli, işlemeli giyisi-

93- 'Abd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 598.

94- 'Abd-ur-raḥmān Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 598.

95- 'Abd-ur-raḥmān Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 598, 599.

96- 'Abd-ur-raḥmān Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 599.

Cihāngir'in sarayında resmigeçit alayı; ressam Manūhar, MS. 1605;
Rampur State Library.

ler vardır. Önlerinde desenli bir halı serilidir ve üzerine de iki yastık konulmuştu. Ay ışığıyla ortalık aydınlıktır; çatının üzerinden uzakta, çevresinde yemyeşil ağaçlar bulunan bir göl ve sıra dağlar da görünmektedir. Prenseslerle birlikte yaşlı bir kadın da ayaktadır. Onların hemen önlerinde ise bir cariye, içinde çeşitli güzel kokular bulunan bir tepsi getirirken tasvir edilmiştir. Çatı binasının bir kısmı da görünmektedir. Bu resimde yatay ve dikey uzaklık o kadar ustaca ve maharetle gösterilmiştir ki, resim bilginleri; "*bu resim güzellik ve küçük ayrıntı-ları bakımından fevkalâde bir örnektir*" diye yazarlar. Bu resim Bombay'daki Prince of Wales Museum'da korunmaktadır⁹⁷.

Farruh⁹⁸ (Resim XVII)

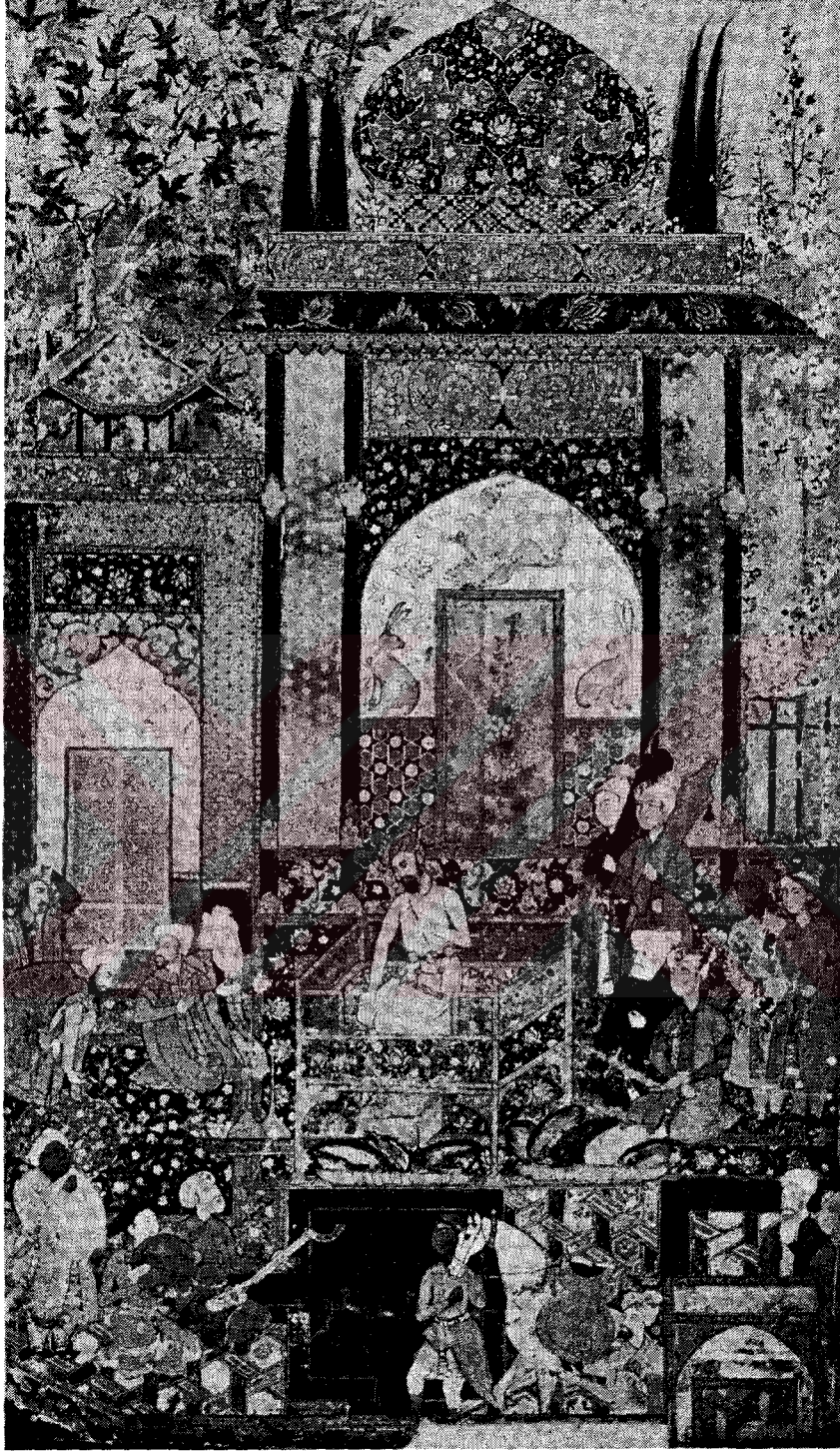
Farruh, Türkistan'dan Hindistan'a gelerek önceleri Ekber'in sarayına bağlı kaldı. Ancak bir süre sonra sarayda resim üzerinde Hindistan etkisi hakim olmaya başlayınca Bîcâpûr'a gitti. Cihangir sarayında İran etkisi yeniden kendini göstermeye başladığı zaman Bîcâpûr'dan dönerek Cihangir'in hizmetine girdi. onun bazı resimlerinden örnekler Indian Miniature of the Mughul School (Spring House) da görülebilir.

Farruh resimlerinden birinde kraliçelerin saraydaki oturuşlarını tasvir etmişti. Onların ziynetleri, giysileri, oturma tarzları gayet serbest bir şekilde gösterilmiştir. Haşiyesi bezemeli, cedveli murassah nakışlı olan bu resim bu gün de çok beğenilmektedir.

Farruh'un diğer bir resminde Bîcâpûr hükümdarı İbrâhîm 'Âdil Şâh Şânî oturmuş saz çalmaktadır. Hükümdarın önünde 3 saraylı oturmakta ve onu övmektedir. Resim çiçek ve ağaçlarla çok daha göz alıcı bir hale getirilmiştir. Haşiyede gulkari vardır ve yer yer kuşlar cıvıldaşmaktadırlar. İbrâhîm 'Âdil Şâh'ın resmi çok canlı bir şekilde gösterilmiştir.

97- 'Abd-ur-raḥmân Sayyid Sabâḥ-ud-dîn, a.g.e., s. 599.

98- 'Abd-ur-raḥmân Sayyid Sabâḥ-ud-dîn, a.g.e., s. 599.

İmparator Babur'un sarayı; ressam Farruḡ Bēg, MS. 1580;
M. Verer Koleksiyonu, Paris.

Farruḥ'un Bīcāpūr'un bir manzarasını gösteren bir resmi de vardır. Bu ve bundan önceki resimler onun Bīcāpūr sarayına bağlı olduğu dönemlere aittir. onun resimlerinde daha çok İran etkisi kendini göstermektedir.

MÜZİK

Babası gibi Cihangir'in de müzik tutkusu oldukça fazlaydı. Müzisyenlerin hamisi olmaya ve onları yedi gruba ayırıp, her bir gruba haftanın bir gününü ayırmaya devam etti. Kendisi de oldukça iyi bir müzisyendi ve birçok ilginç Hint müziğin bestelemiştir⁹⁹.

İqbāl-nāmah-e Cihāngīr'de (s. 308) Cihangir sarayının saz sanatçıları ve müzisyenlerinin isimleri verilmiştir. Bunlar; Ḥafiz Nād 'Alī, Ḥafiz Kēb Fatha, Nā-sirā, Bakyā, Ḥafiz 'Abd-ul-lah, Ustād Mh. Nā'ī, Hāfiz Çēlah, Cihāngīr Dād, Çattar Ḥān, Parvīz Dād, Ḥurram Dād, Makhū, Ḥamzah'dır¹⁰⁰.

99- Sibt-ē ḥasan, a.g.e., s. 355-356.

100- 'Abd-ur-raḥmān Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 546.

MİMARİ

Cihangir en çok resim ve bahçelerle ilgilenmiş ve döneminde bu yolda çok güzel eserler vücuda getirilmiştir. Cihangir'in babası Ekber'e nisbeten mimari çalışmaları azdır. Onun en büyük eserleri doğuda Bangal'de yeni bir eyalet merkezi olan Dakka'da inşa edilmişti. Ayrıca Lâhōr'da Mōtī Mascid (İnci Cami)'i yaptırdı. Devrinin en meşhur eseri kayınpederi İ'timād-ud daūlah'ın anıtmezarıdır. Cihangir'in Lâhōr yakınındaki Şāhdarah'daki anıtmezarı da kayınpederinin bir benzeridir ve ondan daha büyüktür¹⁰¹.

Ekber'in Anıtmezarı¹⁰²

Ekber'in Agra'ya 10 km uzaklıkta bulunan Skandara'da yaptırmaya başladığı anıtmezarı oğlu Cihangir zamanında tamamlanmış ve sanıldığına göre ilk plân oldukça değişiklikler geçirmiştir. Bahçenin ortasında bulunan bu anıt, dördü kırmızı kum taşından, sonuncusu da ak mermerden beş katlı bir yapı olup yukarıya doğru daralmaktadır. Böylece yapının dış görünüşü kubbeli değil ehlam şeklindedir. Alt kat 107x107 m. genişlik ve 10 m. yüksekliğindedir. Her kat sahanlık ve kubbeli odalarla kendini belli eder. Her birinin yüksekliği alt katın takriben yarısı kadardır. Sandûka en üst kattaki ak mermerden inşa edilmiş olan üstü açık salondadır. Üzerinde Allah'ın 99 sıfatı yazılıdır. Sandûkanın baş tarafındaki sütunda, Kuh-i Nur adını taşıyan ünlü pırlantanın yerleşmiş bulunduğu söylenen bir delik vardır. Ekber'in naaşı gayet sade bir lâhit içinde ve tam bunun altındaki yerde gömülüdür.

Bu tarz anıt, İran bölgesinde şimdiye kadar görülen anıtlardan çok, budist mabetlerini hatırlatır. İnşaat 14 yıl sürmüş, 1614'de tamamlanmıştır. Ekber'in anıtmezarının, Humayun'un anıtmezarına benzeyen bir bahçe taç kapısı vardır.

Dört köşesinde üçer şerefeli, tepeleri sütuncuklara oturtulmuş küçük kubbeli birer minaresi olan bahçe taç kapısı, pek derin olmayan, renkli taşlarla kak-

101- Merçil, Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s. 372, Ankara 1991.

102- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 519.; Yetkin, Suut Kemal, İslam Mimarisi, s. 337, 2. baskı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1959.

ma olarak süslü hücre, geometrik çizgilerle süslü taşkın sivri kemeri, zengin köşelikleri ile en ahenkli eserlerden birisidir ve bir ihtişam ve azamet örneğidir.

İ'timād-ud-dâulah Anıtmezarı (Mirzâ Ğıyās bey Anıtmezarı)¹⁰³

Hindu teziri, Cihangir'in karısı Nūr Cihān tarafından, babası için Agra'da 1623-1628 yılları arasında yaptırdığı İ'timād-ud-dâulah anıtmezarında da barizdir. Kaidenin yükseliği 18 m. olan bu yapının yüksekliği 16 metredir¹⁰⁴. Ufak fakat bir mücevheri andıran bir anıttır. Sütunlar üzerinde küçük kubbeleri bulunan iki köşe kulesi arasında geniş bir cephe uzanır. Bina ak mermerden olup rengarenk kıymetli taşlarla süslenmiştir. Hint-Türk İmparatorları anıtları arasında tamamiyle ak mermerden yapılmış ilk anıttır. İçeriye ışık, oyulmuş mermerden yapılmış kafeslerle kapalı pencerelerden girmektedir. Sandûka merkezi bir salonun altındadır. Bu salonun üstünde, basık bir kubbeye benzeyen bir çatı ile kapatılmış, pencereleri mermer kafesli bir salon vardır ki burada sandûka bulunmaktadır. Fakat asıl mezar alt kattadır. Bu küçük anıtmezar Hint tesiri ile, Selçuklu ve Osmanlı tesirleri tam bir âhenk halindedir. (*Resim XVIII*)

Cihangir'in Anıtmezarı¹⁰⁵

Cihangir'in Lāhōr'un 4 mil kuzeyinde Şāhdarah'da bulunan anıtmezarı, İ'timād-ud-dâulah anıtmezarıyla aynı örnekte yapılmıştır, ancak ondan çok büyüktür. Nūr Cihān tarafından yaptırılmış bir eserdir. Sandûka ve bazı kısımlara kakma taşlarla şekiller yapılmıştır, dört köşesinde 32'şer m. yükseklikte minareler vardır, anıtın kendisi ise 7 m. yüksekliktedir. İ'timād-ud-dâulah anıtmezarındaki gibi bu mezarın da, orta da ikinci katı teşkil eden bir köşkü vardı. Sikh egemenliği devrinde harab edilmiş olduğundan bugün anıt esas biçimin kaybetmiş bir durumdadır. Bu eser Nūr Cihān'ın Dilkuşā adlı bahçesinin içine yapılmıştır.

103- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 520.; Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 338.

104- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 520'de yapının yüksekliği farklı olarak 23 m. verilmiştir.

105- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 520.; Sâlik, Âbd-ul-macîd, Muslim Şikâfat, s. 375, Lāhōr.

İtimād-ud-dāulah Anıtmezarı, Agra

BAHÇELER

Cihangir güzel sanatlar ve tabiat güzelliklerini seven, çok ince zevke sahip bir hükümdardı. Saltanat dönemi başlayınca birçok bahçe kurulması için gerekli çalışmaları da başlattırmıştır. Zaten onun gibi doğa aşığı bir tabiata sahip kişi için bu kaçınılmazdı da.

Cihangir döneminin belirgin özelliklerinden biri de, onun zamanında meyve ve çiçek ticaretindeki hızlı gelişimdir. Yine bu dönemde yabancı ülkelerden Ekber döneminde bile gelmediği kadar çok çeşitli meyve gelmiştir Hindistan'a. Nitekim Tūzuk'ünde o meyvelerden sık sık bahsedip, kimi yerlerde de üzüntüsünü dile getirerek babasının zamanında onların Hindistan'a gelmediğinden hayıflanır, ve *"halbuki babam meyvelerden çok iyi anlardı"* diyerek bu-rukluğunu belirtir. Bir yerde de; *"Horasan kavunlarından daha iyi kavunlar getirdim. Gerçi her yıl Badahşan'dan kavun, Kabil'den de nar gelir, ancak o kavun ven narlar, Yezd narları ve Kariz(?) kavunlarına hiç benzemezler. Babam meyveye çok düşkündü. Keşke bu meyveler onun zamanında Türkistan'dan Hindistan'a gelse ve o da bunlardan doya doya yeseydi"* demiştir¹⁰⁶.

Cihangir ağaç ve meyvelerin geliştirilmesi bakımından, olağanüstü görünen meyve ve ağaçların ölçülüp, tartılması hususuna çok önem vermiştir. Tuzukte bu tür deney ve incelemelerinden bir çok yerde bahseder. Bir yerde şöyle yazmıştır; *"Bugün İstālīf'den bir şeftali getirdiler. Bugüne kadar bu kadar büyük şeftali görülmemiştir; tartın diye emrettim. 60 tolah geldi"*¹⁰⁷. Başka bir yerde ise; *"Fatihpūr civarından bir karpuz getirdiler, bu kadar büyük karpuz o güne dek görülmemiştir; tartılmasını emrettim, 33 kilo geldi."* demektedir¹⁰⁸.

106- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 90 (Tūzuk-ē Cihāngīrī, s. 313).

107- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 90 (Tūzuk-ē Cihāngīrī, s. 173-174).

108- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 90 (Tūzuk-ē Cihāngīrī, s. 75).

Yine Tuzuk'te Aşkan adlı bir meyvenin anlatımı vardır¹⁰⁹.

کشمیر میں سب سے پہلے پکنے والا پھل اشکن ہوتا ہے۔ یہ مزے میں خوش ذائقہ اور آلو بالو سے بہت چھوٹا ہوتا ہے، اور چاشنی و نراکت میں اس سے بہت بہتر ہوتا ہے، شراب بننے کی حالت میں تین چار آلو بالو سے زیادہ نہیں کھائے جا سکتے، اور اشکن کے پھل کزک کے طور پر رات اور دن میں سو سے زیادہ کھائے جا سکتے ہیں، خصوصاً پیوندی اشکن۔

میں نے حکم دیا کہ آج کے بعد سے اشکن کو خوش کن کہا جائے۔

یہ پھل عام طور پر بدخشاں اور خراسان کے کوہستانی علاقوں میں ہوتا ہے، وہاں کے لوگ اس کو بجمد کہتے ہیں۔ اس کا بڑے سے بڑا پھل جب میں نے تلویا تو آدھے مثقال کا نکلا۔

"Kaşmîr'de ilk olgunlaşan meyve Aşkan'dır(?) Tadı çok güzeldir ve vişneden çok daha küçük bir meyvedir. Şarap içerken 3-4 taneden fazla vişne yenilemez. Buna karşılık Aşkan meyvesi meze olarak hem gece hem de gündüz 100 den fazla yenilebilir. Özellikle aşılı aşkan.

Bugünden itibaren Aşkana Huşkan denilmesi için emir verdim. Bu meyve genellikle Badaḥşān ve Ḥorāzān'ın dağlık bölgelerinde yetişir ve ora halkı bu meyveye Bacmad derler. Onun en büyük meyvesi, tarttırdığımda 1/2 miskal geldi".

Cihangir ve Nūr Cihān bahçe yapımı ve düzenlenmesinden son derece istekliydim. Kaşmir'de Naşat Bāḡ, Şalamar Bāḡ, Aḡahā Bal Bāḡ, Narī Nal Bāḡ; Ūdē-pūr'daki Hükümdarlık Bahçesi; Lāhōr'da Dilkuşā Bahçesi ve Badmī Bahçe; Agra da İ'timād-ud-daūlah Makberasının Bahçesi; Ḥasan Abdal'daki Vāh Bahçesi'nin hepsi Cihangir'in emirleriyle yapılmıştır. Emirler ve Vezirler de İmparator'un zev-

109- Cihāngīr, a.g.e., c.2, s. 214.

kine uygun bahçeler yapmışlardır. Nitekim Kaşmîr'de 'Aşaf Hân'ın Naşat Bahçesi ve Sef Hân'ın Habak Bahçesi buna örnek teşkil ederler Bu dönemde yapılan bahçelerden, bazıları hakkında bilgiler aşağıya alınmıştır¹¹⁰.

Şālāmār Bāġ (Şālāmār Bahçesi)¹¹¹

Kaşmîr'deki Hint-Türk İmparatorları dönemi bahçeleri arasında en güzel ve en ünlü olanı, Cihangir ve çok sevdiği eşi Nür Cihân'ın da en çok sevdikleri bahçe, Şalamar Bahçesi'dir. Bu bahçeyle ilgil bir hikâye çok ünlüdür: Hikâyeye göre; Srinagar'ın kurucusu Rāca Parvā Sīnā, Dāl gölü kıyısında bir saray yaptırmıştı. Adını Şālāmār (yani sevgi yeri:: Muḳām-ē Muḥabbat) koydu. Buranın hemen yanında, Harvān çeşmesi yakınlarında, Rāca'nın manevi mürşidi Savāmī Sakhram'ın mezarı vardı. Bu saray ve bahçesi zamanla yok oldu. Ancak buranın kalıntıları üzerine Şālāmār adıyla bir köy kuruldu. Cihangir işte bu yeri bahçe yapılması için seçti ve 1619 da bu bahçenin yapım çalışmaları başlatıldı.

Şālāmār'ın plânı tamamen hükümdara yaraşır şekildedir. Bahçe halka da açıktır. Buraya şimdi asfalt bir cadde yapılmıştır. Asıl bahçe Dāl gölünün kuzeydoğu yakasına kurulmuştur. Bahçeye ulaşım yolu, aşağı yukarı 1 mil uzunluk ve 12 gaz genişliğindeki bir nehirdir. Nehrin her iki kıyısında yemyeşil alan, çınar ve salkım söğüt ağaç sıraları yükselmektedir. 9 mil uzunluğundaki bir diğer cadde, Srinagar'dan Şalamar'a kadar uzanır. Bu bahçe birbirinden farklı 3 bölüme ayrılmıştır; İç bahçe, Şāhinşāhī Bāġ ve Kadınlar Bahçesi. Bu 3 bölüm arasında son bölüm çok güzeldir. İç bahçe, Dīvān-ē Āmm ile biter. Bir kanal bu bölümün içinden akar ve aşağı kısımda bir havuza dökülür. Baş kısmındaysa bir şelâle vardır. Şelâlenin üst kısmında siyah mermerden yapılmış olan taht halha mevcuttur. Zaman zaman bu bahçe, insanların gelip hükümdarı görebilmesi için, halka açılırdı.

110- Sâlik, 'Abd-ul-macīd, a.g.e., Muslim Şikâfat, a.g.e., s. 352.

111- Sâlik, 'Abd-ul-macīd, a.g.e., Muslim Şikâfat, a.g.e., s. 346.

İkinci bahçe biraz daha büyük ve geniştir. Buranın orta kısmında "Dīvān-ē Hāš" vardır. Bu yapılar günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak taş temelleri ve nefis kaidesi hâla mevcuttur. Bu alanın kuzey-batı sınırında Hükümdarlık hamamı bulunmaktadır. Bu bahçe 590x267 gaz ölçütlerindedir. Sadece mermerden yapılmış bir Şamiyanah (akşam üzerleri dinlenmek için yapılmış küçük bir mekan) dışında kalan tüm yapılar harab olmuştur. Kanal, havuz ve fiskiyeler hala mevcuttur. Çevredeki kalıntılardan bu bahçenin son derece geniş olduğu anlaşılmaktadır.

Naşat Bag (Neşat Bahçesi)¹¹²

Eski güzelliği ve görkemi kalmamış olmasına rağmen bugünkü görüntüsü itibariyle Şâlâmâr Bahçesinden aşağı değildir naşat Bağ. Bu bahçenin projesi Nur Cihan'ın kardeşi Âşaf Hân tarafından hazırlanmıştı. Bu bahçenin, Dal gölü kıyılarından başlayıp geri plandaki dağlara kadar devam eden 12 bölümü vardır. Eski dönemlerde bahçeye ulaşmak için bir köprü yapılmıştı. Ulaşım aynı zamanda Dal gölünden Şikâr'larla (yüzmeyi çok iyi bilenler) sağlanabiliyordu. Bir kanal bütün bahçenin içinden akar. Buranın şelâle, fiskiye ve göletleri çok güzeldir. Bu bahçe Srinagar'ın çevresini kuşatan bir dağın eteğinde kuruludur. Dal gölünün ortasında bir köprü yapay bir ada ile birleşir. Buradaki 4 çınar ağacı son derece görkemlidir. Yine burada taştan, 4 sütunlu tarzında yapılmış bir Şamiyanah vardır; ancak kemerleri Çin mimarı tarzına benzemektedir.

Naşat Bahçesi 595x36 gaz ölçütlerinde bir bahçedir. Âşaf Hân'ın Bahçesi olması sebebiyle Hükümdarlık Bahçesi değildir. Bu bahçede de kadınlar ve erkekler için ayrılmış 2 bölüm vardır. Çevresine kadınlar görünmesin diye yüksek duvarlar çekilmiştir. Dış duvarın 4 bir tarafına simetrik olmayan burçlar yapılmıştır.

Mirs. Stuart bahçeyle ilgili şöyle yazmıştır: "*En alt katın uzunluğu 95*

112- Sâlik, Âbd-ul-macîd, a.g.e., s. 347-348.

ayak ve eni 48 ayaktır. 2 tarafta bulunan pencereler pancurlu yapılmıştır. Bahçenin ortasında 14x14 ölçütlerinde 3 ayak derinliğinde bir su deposu vardır. Ve onda da 5 tane baş fiskiye vardır. Bunlardan orta fiskiye halâ mevcuttur. Son uçta son derece güzel bir şekilde kadınlar bölümü yapılmıştır. Ancak onun iç yapıları hemen hemen harabeye dönmüş durumdadır".

Habak Bag (Habak Bahçesi)

Nasīm Bāg'ın kalıntıları üzerine kurulmuştur. Kaşmīr valisi Sēf Hān, Şālāmār ve Naşat Bahçelerinden daha güzel bir bahçe yaptırmak istemişti. Bunun için O, Sind'in bir kolunu, fiskiye ve şelâle olabilmesi için kesti. Sēf Hān bahçenin bölümlerini yaptırırken Agra Sarayından çağrıldı ve bahçeyi bitirme arzusu da için de kaldı. Eğer bahçe Sēf Hān'ın düşüncelerine göre tamamlanabilseydi hükümdarlık bahçeleriyle yarışabilecek düzeyde olacaktı, ancak tamamlanamamıştır¹¹³.

Darugah Bag (Darugah Bahçesi)¹¹⁴

Srīnagār'ın yaklaşık 18 mil uzağında son derece güzel bir göl Mansabal adıyla tanınmıştır. Çok sıcak havalarda bile suyu buz gibi soğuk olurdu ve çevresinin manzarası da çok güzeldi.

Bu gölün kuzey-batı yakasında pek çok Türk bahçelerinin harabeleri mevcuttur. Bunlar arasında en geniş olanı da Darugah Bahçesidir ve Nur Cihan için yapılmıştı. Buraya şimdi Lālah Ruḥ Bahçesi de denmektedir. Bahçenin dış duvarları ve burçları halâ mevcuttur.

Virī Nāg Bāg (Varī Nāg Bahçesi)¹¹⁵

Srīnagār'dan 50 mil uzaklıktaki Banhal geçidi eteğinde Viri Nag adlı bir

113- Sālik, 'Abd-ul-macīd, a.g.e., s. 348.

114- Sālik, 'Abd-ul-macīd, a.g.e., s. 349.

115- Sālik, 'Abd-ul-macīd, a.g.e., s. 350-351.

kaynak vardı. Başlangıçta bu kaynak sadece yağmur sularının biriktiği bir çukur şeklindeydi ve suları çevreye dağılırdı. Cihangir 1609'da bu kaynağın çevresine sekizgen bir taş havuz yaptırttı. Çevresine de hilâli bir revak.

Bu bahçenin sadece birinci katı kalmıştır. Asfalt bir cadde ve kabataştan yapılmış bir duvar bu bölümü ve nehrin tahta köprüsünü gözlerden gizleyerek buranın güzelliğini azaltmıştır. Asıl kanal takriben 3 gaz genişliğindedir ve bir diğer kanal onunla birleşir, doğrudan doğruya yapının aşağı tarafına akar. Havuzun çevresinde sayısız küçük küçük taklar vardır. Bunlarda büyük bir olasılıkla lâmba yakılırdı. Şah Cihan 1627'de bu kaynağın karşısına son derece güzel bir bahçe yaptırtır. Bahçede kanallar, şelâle ve fiskiyeler de vardır. Şimdi bu bahçenin sadece bir bölümü mevcuttur. Veri bahçesinin elmaları günümüzde bile Kaşmir'dekilerin en iyisi olarak kabul edilirler.

Açhçābal Bāg (Açhçābal Bahçesi)

İslāmābād'dan yaklaşık 7 mil uzaklıkta Açhçābal kaynağının bulunduğu yerde Hint-Türk İmparatorlarının 3 basamaklı bir bahçesi vardır. Bahçenin 3 kademesinde ayrı ayrı havuz ve fiskiyeler yapılmıştır. En alt kademe zamanla yükselmiştir ve yerine bir cadde yapılmıştır. Dağların altından Açhçābal kaynağının suları kaynar ve fişkırıp akar. Bu suyun temizliği, duruluğu, sıhate faydası her dönemin ünlü tabiplerince kabul edilmiştir. Bahçenin kanal ve havuzunda 70-80 fiskiye yapılmıştır. Çevresindeki çimlerin yanısıra yolların kıyısında elma, armut, kayısı ve diğer sayısız meyve ağaçları ekilmiştir. Çınar ağaçları sırası diğer Türk bahçelerinde olduğu gibi burada da muhteşem bir güzellik sergilemektedir. Keza çiçek tarlaları da. Yapılardan ayakta kalan harem odaları ve harem harab durumdadır. Kameriyenin iki tarafından taş bir seki çınarların gölgesindedir. Ranbir Singh Dogre bu (yapının) yerine Kaşmir tarzında bir yapı inşa ettirmiştir¹¹⁶.

116- Sâlik, 'Abd-ul-macīd, a.g.e., s. 351-352.

GENEL REFAH HİZMETLERİ

Kervansaraylar

Cihangir, döneminde halkının refahına yönelik hizmetlere büyük duyarlılık göstermiştir. Emirleri de imparator gibi bu konuda oldukça hassatılar.

Cihangir emirlerinden Pancāb eyalet valisi Sa'īd Han Çuġtāī, hadımlara çok önem veriyordu; dolayısıyla birden fazla hadım toplamıştı. Onlardan ikisi, İhtiyār Hān ile İ'tibār Hān, en çok güvendikleriydi. İhtiyār Hān, Patnā ve Bihār'da köprü ve kervansaray yaptırmıştı¹¹⁷.

Şeyh Farīd Murtażā Hān Buġārī, İmparatorun bir başka emiriydi ve o da pekçok kervansaray inşa ettirmişti¹¹⁸.

Bir başka emir ise, Cihangir'in kendisine Mo'takid Hān ünvanını verdiği, Allahvardī Hān idi. Ayrıca kendisine Öncü Birlik Beyi (ya da subayı) görevi de verilmişti. O gezi ve avlarda daima Cihangir'in yanında bulunurdu. Bu zat Delhi'de bir bahçe ile bir de kervansaray inşa ettirmişti¹¹⁹.

Yoksullara Yardım

Müslüman hükümdarlar yoksul ve muhtaç kimselere yardım gayesiyle aşevleri kurmuşlardı. Muhtaçlar buralardan tahıl ve pişmiş yemek alırlardı. Cihangir hükümdarlığı sırasında Aġmadabad, İlahābād, Lāhōr, Agra gibi tüm büyük şehirlerde, hatta tüm ülkede, yoksullar için tahıl depoları kurmuştu. Yoksullar, yolcular ve dervişler oralardan tahıl ve yemek alırlardı¹²⁰.

Buralar sürekli hizmet veren aşevleriydi; ancak kıtlık ve kuraklık zamanlarında, onlara ilâveten, bütün şehirlerde hatta kasabalarda bile geçici aşevleri kurulur ve zarar görenler buralardan yararlanırlardı¹²¹.

117- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 6 (Maaşir-ul-Umarā', c.2, s. 408).

118- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 6

119- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 6 (Maaşir-ul-Umarā', c.2., s. 215).

120- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 9 (Firiştah, c.2., s. 244).

121- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 9.

Tūzuk'te Cihangir muhtaç ve yoksullar için yapılan yardımlardan yer yer bahsetmiştir. Hatıratının bir yerinde şöyle yazar:

خواجہ اجمیری کی درگاہ کے لیے ایک بڑی دیگ کا بنوانا :

میں (روانہ ہوتے وقت) آگرے میں حکم دے کر آیا تھا کہ خواجہ بزرگ کے روضہ مبارک کے لیے ایک بڑی دیگ بنانی جائے . انہیں دنوں میں وہ دیگ تیار کر کے لائی گئی . میں نے حکم دیا کہ اس دیگ میں فقرا کے لیے کھانا پکایا جائے اور اجمیر کے تمام فقیروں اور درویشوں کو میرے سامنے جمع کر کے کھلایا جائے . چنانچہ ہزار فقیر اور درویش جمع ہوئے . ان سب کو پیٹ بھر کر کھانا کھلایا گیا . کھانا کھلانے کے بعد میں نے ہر ایک کو اپنے ہاتھ سے روپے دیے .

Hv. Acmiri Dergahı İçin Büyük Bir Kazan Yaptırılması¹²²

"Agra'dan hareket ederken değerli Hv. nin kutsal türbesi için büyük bir kazan yaptırılmasını emretmiştim. Bu günlerde o kazan hazırlanarak getirildi. Bu kazanda, yoksullar için yemek pişirilmesini ve Acmir'in tüm fakir ve dervişlerini önümde toplayarak doyurmaları için emir verdim. Bu sebeple 5000 fakir ve derviş biraraya geldi. Onların hepsine, karınları doyuncaya kadar, yemek yedirildi. Yemekten sonra da her birine elimle Rupiyeler verdim".

سال میں دو مرتبہ میں اپنے آپ کو سونے ، چاندی ، دوسری دھاتوں ، ریشم اور مختلف اقسام کے کپڑوں اور مختلف اقسام کے غلوں کے ساتھ تولتا ہوں ؛ ایک مرتبہ شمسی سال کے شروع میں اور دوسری مرتبہ قمری سال کے شروع میں ،

122- Cihāngīr, a.g.e., c.1., s. 413.

اور ان دونوں موقعوں کا 'تلا ہوا سونا ، چاندی وغیرہ فقیروں اور ضرورت مندوں میں تقسیم کرنے کے لیے علیحدہ تحویل داروں کے سپرد کرتا ہوں کہ وہ فقیروں اور حاجت مندوں میں بانٹ دیں . (۳۲)

Doğum Günü Kutlaması¹²³

"Yılda iki kez kendimi altın, gümüş, diğer metaller, ipek ve değişik cins kumaşlar ve çeşitli hububatlarla tarttırırım. Bir kez Şamsî yılının başında ikinci kez de Kamari yılının başında olmak üzere. Her iki seferde de tartılmış olduğum altın, gümüş ve diğer şeyleri değişik görevlilere, fakir ve yoksullar arasında paylaştırmaları için veriyorum".

حضرت عرش آشیانی کا عرس :

ان ہی دلوں حضرت عرش آشیانی کا عرس تھا . میں نے پانچ ہزار روپے معتبر ملازموں کے حوالے کیے کہ وہ اس موقع پر یہ روپیہ فقرا اور مستحقین میں تقسیم کریں .

Hażrat-ĕ 'Arş Aşyānī'nin Ölüm Yıldönümü¹²⁴

"Bu günler Haż rat-ĕ 'Arş Aşyānī (Ekber)'nin ölüm yıldönümüydü. Ben seçkin memurlarıma fakir ve muhtaçlara dağıtılmaları için, 5000 Rupiye verdim".

Gölet, Kuyu ve Kuleler

Ekber'den sonra Cihangir gölet yaptırmak için ayrı bir yol daha izler ve tahta çıkar çıkmaz bir ferman yayımlar. Bu fermana göre; memlekette kafir ve müslüman kim ölürse mal ve mülkü varislerine kalacak, kimse ona karışma-

123- Cihāngir, a.g.e., c.1., s. 159.

124- Cihāngir, a.g.e., c.2., s. 116.

yacaktır. Ama ölenin varisi olmazsa miras olarak bıkatığı mal ve mülkü devlet adına müsadere edilip ona müstakil bir denetçi ve mütemelli tayin edilecektir. Ta ki bırakılan miras malları, gölet, kuyu, kervansaray, cami yapımında, yıkık köprülerin onarımında vb. şeri masraflara harcansın. İşte bu günlerde Melik Ambar'da Dakan'da bir gölet yaptırmış ve bir köyün imar ve inşasına katkıda bulunmuştu¹²⁵.

Tūzuk'te Cihangir'in emriyle açılan kuyu ve göletlerden biri şu şekilde anlatılmıştır.

آگرے سے لاہور تک کنویں اور میناروں کی تعمیر :

اس سے قبل میرے حکم سے دارالخلافتہ آگرہ سے دریائے انک تک دو طرفہ درخت لگا کر خیابان بنایا گیا ہے ، اسی طرح کا خیابان آگرے سے ہنگال تک بھی بنایا گیا ہے .

ان دنوں میں نے حکم دیا کہ آگرے سے لاہور تک ہر کوس پر منارہ تعمیر کیا جائے جو اختتام کوس کی علامت ہو اور ہر تین کوس کے فاصلے پر ایک کنواں کھودا جائے ، تاکہ مسافر راحت اور آرام حاصل کر سکیں اور پیاس اور دھوپ کی تپش سے محفوظ رہ سکیں .

Āgra'dan Lāhōr'a Kadar Kuyu ve Kulelerin Yapılması¹²⁶

"Bundan önce emrimle başkent Āgra'dan Atak nehrine kadar bir ana yol yapılmış ve yolun her iki tarafı da ağaçlandırılmıştı. Aynı şekilde bir ana yol da Agra'dan Bangel'e kadar yapılmıştı. O günlerde Agra'dan Lāhōr'a giden yol üzerinde her kōs'da bir kule yapılmasını emrettim. Her kule 1 kosluk mesafenin bittiğini gösterecek şekilde yapılacaktı. Ayrıca yolculu-

125- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 22.

126- Cihāngīr, a.g.e., c.1., s. 363.

rın rahat edebilmeleri, susuzluklarını giderebilmeleri ve güneş ışınlarından korunabilmeleri için her 3 kōsdan sonra bir kuyu açılması için emir verdim".

Hamamlar

Cihangir kendisi hiç hamam yaptırmamıştır; bununla birlikte onun döneminde de bazı hamamlar yaptırılmıştı. Tūzuk'unde; *"evini Camnā kıyısında kurmuş olan 'Aşaf Hān isteğime uygun bir hamam yaptırmıştır ki, onun temizlik ve güzelliğini görüp son derece memnun kaldım"* diye yazmaktadır¹²⁷.

Köprüler

Müslüman hükümdarlar egemenlik dönemlerinde Hindistan'da pek çok köprü yaptırmışlardı. Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi Cihangir, varissiz ölen kimselerin miraslarının harcanacağı yerlerden birisini de, yıkık köprülerin onarım ve bakımıyla, yani köprülerin yapılması olarak tesbit etmişti. Tuzuk'te konuyla ilgili şöyle yazar; *"Bābā Hasan Abdal Köprüsü ile oradaki binanın inşası için Hakīm Abū-l-fath'in olğı Abū-l-vafā'ya 5.000 Rūpiya teslim edildi. Ta ki tesbit edilen köprüyle anılan binayı, oldukça sağlam inşa ettirmek için gerekenleri tedarik etsinler"*¹²⁸.

127- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 26 (Tūzuk-e Cihāngīrī, s. 228).

128- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 26 (Tūzuk-e Cihāngīrī, s. 77).

ŞİHĀB-UD-DĪN MUĤAMMAD ŞĀH CĪHĀN (1591-1658)

Cihangir'in dört ođlu vardı; Ĥusrav, ParvĪz, Ĥurram (Şah Cihan, Cahān) ve Şahriyār. Ĥurram 5 Ocak 1591'de Cihangir'in, Cūdh Bā'ī diye de adlandırılan, Rāc-pūt eşi Cagat Gāsā'īn'den dünyaya geldi. Ekber bu torununa karşı büyük bir sevgi besliyordu. Cihangir'in bütün erkek çocukları arasında en yeteneklisi ve başarılısıydı da. Ĥurram Hint-Türk İmparatorları şehzadelerine yaraşır bir eğitim görmüştü. Farsça ve Hint dillerinde Cihangir ona mükemmel bir tahsil yaptırtmıştı¹.

Tahta Çıkışı

Şehzade Ĥurram Dakan'dayken Cihangir'in ölüm haberini almıştı. Orada kalarak babasının yasını tutmak istiyordu; fakat onun iyiliğini isteyen amirler, mümkün olduğunca çabuk Agra'ya ulaşmasını, tavsiye edince müneccimler tarafından uğurlu saat tesbit edildi ve o Çunār olan AĤmadabad'a hareket etti. Ĥurram kendisinin hükümdar olacağına çok inanıyordu; dolayısıyla hükümdarlara has ihtişam ve debdebeyle Agra'ya yöneldi. Yol boyunca emirler kendisini hararetle karşıladılar. O da onlara Mansab dağıtmaya başladı. AcmĪr'e ulaştığında, Ekber ve Cihangir gibi, Hz. Hv. Mu'īn-ūd-dīn'in türbesini ziyaret etti ve saf ak meumerden bir cami yapılmasını emretti. Burada MaĤabat Ĥān'ı AcmĪr valisi yapıp Agra'ya doğru ilerledi. Henüz Agra'ya ulaşmamıştı ki 'Aşaf Han camilerde hutbe okutturdu. 9 gün sonra Agra sınırına girdi ve bir bahçede 12 gün kadar bekledi.

1- ĤāşmĪ, Anvār, Tārīĥ-ē-Pāk-ō-Hind, s. 305, 4. baskı, KarāċĪ 1974.

Müneccimler uğurlu saati belirlediğinde başkente büyük bir ihtişam ve debdebeyle girerek 1037 taç giyme töreni gerçekleştirildi. Hatib Abū-l-muzaffar, "Şihāb-ud-dīn Mh. Şāhib-ē Kırān-ē Şāni" adıyla hutbesini okudu. Şeyhler, seyyidler, şairler müneccimler her cinsten armağanlarla taltif edildiler. Onlara hediye olarak 1.200.000 Rūpīye dağıtıldı².

Şah Cihan dönemi, bölgedeki Müslüman yönetimin barış ve refah açısından en parlak olanıdır. Bu, ticaret ve endüstrinin, bilim, edebiyatın, eğitimin ve canlanan sanat ve mimarinin gelişmesidir. 1614'de Şehzade Hurram'e Mevar'a karşı komutanlık görevi verilmişti. Başarısı imparatorluk içindeki prestijini yükseltmesine yardımcı oldu. 1616-17'deki Dakan seferi ve daha sonra 1621 seferi onu başarılı bir general ve aydın bir devlet adamı olarak ortaya çıkardı. Hizmetlerinin karşılığında Şah Cihan unvanı ve 30.000'lik Mansab ve çeşitli ödüller kendisine verildi. Babasına karşı isyanı, düşmanlarının kendisine karşı düzenlediği entrikalar sonucunda ortaya çıktı³.

Cihān Lōdhī Hān'ın İsyanı⁴

Cihān Lōdhī Hān, Cihangir zamanında Gucrāt ve Dekan valisi olarak başarılı hizmetler vermişti. Şehzade Hürrem'in ayaklanmasını bastırmada da önemli bir rol oynamıştı. Şah Cihan'ın tahta çıkmasıyla zor duruma düşer. Rakibi Maḥabat Hān'da Hanlarhanı olmuştur. Cihān Lōdhī başkente çağrılır, fakat davet oldukça soğuk geçer, bu da onu kuşkuya düşürür.

Ekim 1629'da güneye kaçar, Mālva'ya gider; fakat İmparatorluk subayları tarafından amansız bir takibe alınır ve yapılan savaşta yenilir. Sonuçta adamları

-
- 2- 'Abd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, Hindūstān mēn Musal mān Ḥukumrānōn kē 'Ahd kē Tamaddūnī Calvē; Aḏamgarh 1963, Çev: Şevket Bulu (basılmamış çevirileri, II), s. 29.
 3- Sh. A. Rashid, A Short History of Pakistan (Book Three, The Mughul Empire), s. 86, Karachi 1967.
 4- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 87.

ve malzemeleri tükenmek üzereydi. Takipçileriyle savaşmak için geri dönerse de 1631'de Banda yakınlarında öldürülür.

Özbeklerin Kabil'e Saldırıları

Belh ve Badahşân'a oldukça bağımsız olarak sahip bulunan Turan padişahı İmâm K̄ulî 'nun küçük kardeşi Nazîr Mh., Cihangir'in ölümü ve şehzadelerin taht kavgalarını duyunca büyük bir hızla Kâbil'e üzerine yürür. İlk saldırısı başarısız olan Nazîr Mh. düzenli bir kuşatmaya koyulursa da üç aydan fazla uğraştıktan sonra büyük bir İmparatorluk ordusunun yaklaşması üzerine geri çekilir (1628 yazı). Şah Cihan bu işte zarar görmüş olanlara, kadı tarafından dağıtılmak üzere, 1.000 Rûpiye yollar. Nazîr Mh.'in bu saldırısına ağabeyi İmâm K̄ulî 'nun karşı olduğu söylenir. Kısa bir süre sonra Bamyân'a gönderilen bir kuvvet oraları da Özbeklerden geri alır⁵.

İrana Karşı Sefer⁶

Şah Cihan bu işi tamamladıktan sonra, İmâm K̄ulî 'nun Cihangir'e yapmış olduğu İran üzerine birlikte sefer önerisine (Kandâhar ve H̄orāsânı almak amacıyla) karşılık verir.

Bunda asıl konuya, yani İran'a karşı önerilen zafere, hiç dokunmaz. Nazîr Mh.'in Kâbil saldırısını onun gençliğine verdiğini söyler ve biteviye dostluk, birlik ve barış üzerinde durduktan sonra karşılıklı olarak, sık sık elçi ve mektup gönderilmesini ileri sürer.

Şah Cihan'ın daha Hindistan durumunun alacağı biçimi görmeden, özellikle de Dakan'da babasının son yıllarında işlerin bozulup ve düzeltilmeye ihtiyacı bulunduğunu bildiği için uzaklarda maceralara sürüklenmek istemediği anlaşılmaktadır.

5- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., c.2, s. 193-194, 2. baskı, Ankara 1987.

6- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 194.

Yeni İnan Şahı ile Mınasebetler

Cihangir'den bir yıl kadar sonra Şâh 'Abbaş ölmüş ve yerine 18 yaşında olan torunu Sâın Mirzâ, Şâh Sâfî adıyla, geçirilmiştir. Şah Cihan, babasının ölümü dolayısıyla baş sağlığı dileme ve kendisinin tahta çıkışını kutlama amacıyla, 'Abbaş tarafından Hindistan'a gönderilmiş olan elçi Baħrî Bey'in, 'Abbaş'ın ölümü duyulduktan sonra oraya varmış olmasına rağmen, onu gereken törenle karşılar ve yeni şaha yolladığı elçi ile gönderdiği mektupta, ona barışı koruma ve halka karşı iyi davranma yolunda bir çok öğütte bulunur. İki hanedan üyeleri biteviye birbirlerine yaşlarına göre "baba, oğul ve kardeş" dedikleri için kendisinin de Şâh Sâfî'ye oğul diyeceğini söyler⁷.

Şah Cihanın Elçileri

Şah Cihan doğrudan doğruya komşuları olan İnan Şahı ve Belğ hükümdarı başta gelmek üzere, komşu devlet başkanlarıyla karşılıklı olarak, çok sayıda elçi, mektup ve armağanlar gönderecektir⁸. ve bunun faydalı ve gerekli bulunduğunu sürekli onlara yazacaktır⁸.

Yine en çok bu iki komşusuna elçilerle gönderdiği mektuplarda Şah Cihan, türlü savaşlarını, elde ettiği sonuç ve başarıları, sağladığı kazançları ayrıntılarıyla ve onlara gücünü ve zenginliğini, bunları biteviye arttırmakta olduğunu anlatacak biçimde yazacaktır⁹.

Osmanlı İlişkileri

Dārâ Şûku'nun 1655 yaşında Kandâhar seferi esnasında uğranılan başarısızlık sonucunda Şah Cihan'ın yardımı için, Osmanlılar'a başvurduğu görülmektedir. 1656 yılı başlarında İstanbul'a gelen Kâim Bey adlı bir elçi vasıtasıyla Şah

7- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 194.

8- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 195.

9- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 195.

Cihan, zamanın Osmanlı padişahı IV. Mehmet'ten şu isteklerde bulunmuştur¹⁰:

- 1- Kandahār'ın İran'dan geri alınması için yardım,
- 2- Mekke'de Hintli Hacıların namaz kılmalarına mahsus bir yer yapılması için izin,
- 3- Tāc Maḥal'in kubbesinin yapımı için bir mimar gönderilmesi.

Öyle anlaşılmaktadır ki Osmanlılar yalnız üçüncü isteği yerine getirilmişlerdir. Tāc Maḥal'i yapanlar arasında adı kubbe yapıcısı olarak geçen Rūm'dan gelme İsmail Efendi'nin bu mimar olması ihtimal dahilindedir.

Cachar Singh'in İsyanı

İmparatorluğunun ilk yıllarında Şah Cihan, Bir Singh Bundēla'nın oğlu Cachār Singh'in ayaklanmasıyla karşılaşır. O; Cihangir tarafından Abū-l-fazl'a yapılan suikastle yara aldığı için desteklenmiş, otoride ve güç alarak yükselmiştir. Kendini beğenmiş, kibirli bir hale gelir ve izinsiz olarak Agra'yı terkeder. Bu davranış bir disiplinsizlik olarak görülür. Yapılan bir askeri hareket sonucunda Cachār teskin olur ve affedilir. Daha sonraları Bundēla'nın direnişi devam ettiyse de isyancılar bastırılmış ve düzen yeniden sağlanmıştır¹¹.

Bazı Küçük Askeri Harekâtlar

Bu dönemde sınırdaki aşiretlere ve Nāgpūr, Chotā, Malva'daki zemindarlara ve küçük Rāca'lara karşı cezalandırma, zaptetme hareketleri için önlemler alınır. Chaklara barınma hakkı vererek sadakat yolundan ayrılan küçük Tibet veya Baltistān yöneticileri, Şah Cihan adına hutbe okutmaya zorlanır ve Abdal, devlet hazinesine bir milyon Rūpiye tazminat verir. Cooch Bihār ve Kām rūpda 1612'de ilhak edilir¹².

10- Yurtaydın, Hüseyin G., İslâm Tarihi Dersleri, s. 309-310, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., No: 154, 2. baskı, Ankara 1982.

11- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 87.

12- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 88.

Dakan Devletleriyle ilişkiler¹³

Cihangir'in Dakan siyaseti başarısızlığa uğramış, İmparatorluğu çok büyük miktarda para ve insan kaybına malolmuştu. Dolayısıyla da bu durum İmparatorlukla savaştan ve askeri eğitimleri oldukça ilerleyen Marathâlar'ın yükselmesine yardımcı olmuştu. Şah Cihan'ın tahta geçişiyle imparatorluğun Dakan siyaseti yeni bir safhaya geçmiş oldu.

Malik Ambar'ın ölümü İmparatorluğa adeta bir nimet gibi gelir. 1630'da oğlu Faḥ Ḥān, Suḷṭān Nizām Şahi ile çekişir ve onu önce hapseder ve sonra da 10 yaşındayken henüz reşid olmadan tahta yerleşerek Hüsayin Şāh olarak adlandırılır. Faḥ Ḥān, bu son hareketinde Şah Cihan tarafından teşvik edilmişti. Bu arada Aḥmad Nagār İmparatorluk nüfusun altına girer. Şah Cihan (hükümdarlığı zaptetmek için) o güne kadar İmparatorluğun otoritesini kabul etmeyen Bicapur sultanının rıza göstermesi için 'Āsaf Han'a istekte bulunur. 1631'de 'Āsaf Ḥān, bicapur'u kuşatır. Fakat 20 gün sonra destek olmaması sebebiyle kuşatmayı kaldırmak zorunda kalır.

4 Nisan 1632'de İmparator Agra için Dakan'dan ayrılır. 'Āsaf Ḥān, Dakan komutanlığından henüz ayrılmıştı ve yerine Maḥabat Ḥān geçirilir. Onun komutasında Dāūlatābād kalesine bir kuşatma yapılır. Faḥ Ḥān yenilir ve böylece Maḥabat Ḥān 1638'de Aḥmadnagār'ın teslim edilmesini sağlar. Yeni hükümdar Hüsayin Şāh Gavālyār'da hapsedilir ve Nizāmşāhi hükümdarlığı sona erdirilir. İmparatorluk ordusu şiddetli yağmurun patlak vermesiyle Bīcāpūr'da çok ilerleyemez ve Parendā'dan Burhānpūr'a geri çekilirler.

Şah Cihan, Bīcāpūr ve Golkānda yöneticilerini, hükümdarlığı kabul etmelerini, boyun eğdiklerinin bir işareti olarak vergi vermeleri ve Aḥmednapār hükümdarlığının olaylarına karışmaktan kaçınmaları için çağrıda bulunur. Şah Cihan 21 Şubat 1636'da Dāūlatābād'a gidip Bīcāpūr ve Golkānda'ya saldırıları

13- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 221.; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 91-95.

için 50.000 kişilik bir ordu yerleştirir. Bu hazırlıklardan korkan Golkānda yöneticisi Âbd-ul-lah K̄utb Şah, Hint-Türk İmparatorluğu egemenliğini kabul ettiğini belirtir. Yıllık para ödemek, altın ve gümüş para bastırmak ve İmparator (Şah Cihan) adına hutbe okutmak için söz verir.

Bīcāpūr hükümdarı çok sert davranmaya başlamıştı. Üç taraftan üç imparatorluk ordusu, hükümdarına doğru yürürler. Bu yolla baskı yapılır; Âdil Şāh, Hint-Türk İmparatorluğu egemenliğini, yılda 2 milyon haraç vermesi ve Golkānda krallığına saldırmamaya söz verir. Marathā reisi Şāhcī Bhōnsle için; eğer savaş sırasında ele geçirmiş olduğu Nizām Şāhī kalelerini teslim etmediği takdirde Bicapur'un kontrolündeki herhangi bir görevde çalışamayacağı, şartı koşulur. Şah Cihan 11 Şubat 1636'da Mandū için yola koyulur ve 3 gün sonra 18 yaşındaki oğlu Aûrangzēb'i Dakan genel valisi olarak gönderir.

Dakan, o günlerde, Hāndaş, Barār, Telingānā ve son zamanlarda Nizām Şāhī bölgelerine ilhak edilenler olmak üzere, dört eyaletten meydana geliyordu. 4 eyalet, 64 yüksek kaleden oluşmuştu ve toplam geliri 50 milyon Rūpiye idi. 1635-1637 arasındaki savaşta zenginleştirilmiş İmparatorluk hazinesi 20 milyon Rūpiye değerindeydi ve eklendiğinde imparatorluğa 10 milyon Rūpiyelik bir gelir sağlayan bölge ilave edildi. Bağlan bölgesi Ocak 1638'de İmparatorluk ordusu tarafından zaptedildi.

Aûrangzēb, Şah Cihan tarafından görevinden alındığı, rütbe ve Cāgīrlere mahrum bırakıldığı 1644'e kadar Dakan valisi olarak kalır. 1653'te iyi olduğu anlaşılınca Dakan valisi olarak Narbādā'ya karşı gönderilir. Mayıs 1644'te, yani görevinden ayrılmasını takip eden dokuz yıl boyunca, Dakan hiç de iyi yönetilmez. Dakan gelirinde farklı bir düşüş vardı ve yönetim kendi masraflarını bile kendi kaynaklarından ödeyemiyordu. Bundan dolayı Aûrangzēb geri döndüğünde tehlikeli bir mali durumla karşılaştı. Yönetimin harcamalarını karşılamak için Dakan hazinelerindeki para kaynaklarını hazırladı.

Gayretleri doğrultusunda maliyenin düzelmesinden sonra Aurangzeb, bölgedeki ziraatı geliştirmek ve köylüsünün durumunu iyileştirmek için adeta kendini adar. Onun bu istikametteki yatırımları valiliğini, Dakan'daki yerleşim tarihinde unutulmaz yapar ve değerli bir memur olan Murşid Kuli Han'ı yardımcısı olarak atar.

Mali amaç güdülerek Dakan, herbiri kendi bakanı ya da maliye bakanı olan iki bölüme ayrılır. Aûrangzēb Dakan'da Todār Māl Sistemini yayar, Malik Ambar'ın çalışması devam eder ve ilerler. Kira ile tutulmuş araziler için kayıtlar düzenlenir. Gelir toplamada köy halkına yardımcı olmak amacıyla yeni yöneticiler tayin edilir. Tarımda gerekli olan ihtiyaçların satın alınması için köylülere yardım edilir. Daha sonra da alanlar ve topraklar tesbit edilir ve sulu tarlalar alıkonur.

Aûrangzēb Bīcāpūr ve Golkānda'ya dikkatle ilerler. Golkāndalı sultan borcunu zamanında ödemeyenlerden daima yıllık vergi alırdı. Aûrangzēb yıllık borçların yerine arazilerin bir kısmını ister. Sultan bu arada izin almaksızın Karnātik'i zapt etmişti. Aûrangzeb Golkānda'yı istilâ için izin ister ve Şah Cihan'a konu hakkında bilgi verir. İmparator seferi onaylar. Prens Mh. Sulţān (Aûrangzēb'in en büyük oğlu) Ocak 1656'da Haydarabad'a girer. Şah Cihan daha sonraları Dārā ve Cahānārā'nın etkisiyle Aûrangzēb'e işgal ettiği arazileri terk etmesini ve muhasarayı kaldırmasını emreder.

Aûrangzēb imparatorun bu emrine itaat eder ve barışa karar verilir. Sultan imparatora boyun eğerek Kuran üzerine yemin eder. Aûrangzēb en büyük oğlu Prens Mh.'i vekâletle Sultan'ın kızıyla evlendirir. Mīr Cumlah Hint-Türk İmparatorluğunun hizmetindeydi ve Sâd-ul-lah Hân'ın sarayına başvezir atanmıştı.

Mh. 'Ādil Şāh 4 Kasım 1656'da ölür ve oğlu 'Alī 'Ādil Şāh 18 yaşında tahta geçer. Aûrangzēb Şah Cihan'dan ölen hükümdarın tanınmamış oğlunun hüküm-

darlığına saldırı için izin ister. İmparator bütün kuvvetlerini onun hizmetine verir ve Bīcāpūr olayını başından sonuna kadar hesaplar.

Aûrangzēb 1657 başlarında Bīcāpūr topraklarına girer ve ilk olarak Bidar'ı kuşatır ve bir ay geçmeden saldırı ile alır (Mart 1657). Hemen akabinde Kalyani kuşatır ve Ağustos başında orası da düşürülür. Artık Bīdār ve Kalyānī İmparatorluğun elindedir ve Bīcāpūr'u almak için tüm yollar açıktır. Daha Kalyānī alınmadan Şah Cihan, yağmur mevsiminin yaklaşması dolayısıyla, Aurangzeb'e barış yapılmasını yazmıştı. Kalyānī düşünce barış görüşmeleri başlar. Ādilşāh; Bīdār, Kalyānī ve henüz kendi elinde bulunan Parende'yi vermeyi ve 15 milyon Rūpiye ödemeyi kabul eder; Şah Cihan da bunun 5 milyonunu ona bağışlar ve barış yapılır. Çok geçmeden Şah Cihan hastalanıp oğulları arasında taht kavgası başlayacağı için Ādilşāhlar bu barışın bütün şartlarını özellikle de Parende'yi vermek şartını yerine getiremeyeceklerdir.

Şīvācī'nin Ortaya Çıkışı¹⁴

Şīvācī, Marathā ileri gelenlerinden Şāh Cī'nin oğludur. O, Marathaların ün ve gücünü çok arttıracacağı ve ondan sonra Marathālar bir zamanlar Hindistan'ın egemen kuvveti olacakları için Şīvācī Hindistan tarihinde önemli bir yer tutar. Bunun dışında bugünkü Hindu toplumu ve yurtseverleri, onu yabancıya karşı Hindistan'ın ulusal kahramanı saymakta ve onun Türklere karşı savaş ve uğraşlarını, bugün, İngilizlere karşı yapılan uğraşlarda, bir örnek gibi göstermektedirler.

Hint-Türk İmparatorluğuyla Ādilşāhlı savaşı devam ederken Şāhcī, Bīcāpūr hizmetinde bir beydi ve pek çok yerde Cāgīr'i vardı. Şīvācī, babasının Gat dağlarında bulunan Cāgīr ve kalelerinin bir çoğunu zorla ele geçirdiği gibi Bīcāpūr hükümdarlarının elinde bulunan pek çok yer alır; böylece O, Bīcāpūr'a ve

---

14- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 221-222.

onun hizmetinde bulunan babasına karşı Aûrangzēb'in bir müttefik ve yardımcısı gibi görünür. Ancak O Hint-Türk İmparatorluğu elinde bulunan yerlere de saldırdığı için Aûrangzēb tarafından kovalanır ve Bicapur barış yapınca kendisi de Aûrangzēb'den barış diler ve onun hizmetine 500 atlı göndermeyi önerir. Aûrangzēb de kardeşleriyle taht kavgalarına girişmek üzere olduğundan bu öneriyi kabul eder.

Taht Kavgaları ve Şah Cihan'ın Son Günleri¹⁵.

Şah Cihan devlet işlerini başarılı ve ahenkli bir biçimde idare etmiştir. İlerleyen yıllarda imparatorluğun toprak kazanması ve yeni sorunların ortaya çıkışı onu devlet yönetiminde reform yapmaya yöneltmiştir. Bunların yanısıra oğulları arasındaki çekişme ve gerginliklerden de habersiz değildi.

Şah Cihan'ın dört oğlu vardı; Dārā Şukōh, Şucā', Aûrangzēb ve Murādbaşş.

Dārā Şukōh (doğum 1615) babasının en büyük ve en sevilen oğludur. Özel yaşamında kusursuz bir kişiliğe sahip, açık fikirli, cömert ve kibar, tasavvuf ve felsefe eğitimi almış bir kimseydi. Vali olarak birden fazla eyalete atanmasına rağmen hemen hemen sürekli başkentle kalmış, dolayısıyla yönetim ve savaş işlerinde iyi yetişmemiş ve pişmemiştir. Babasının bütün sevgisini kendine çekmeğe uğraştığı açıkça görüldüğünden öbür üç kardeşi onu sevmemektedirler. O ise en çok Aûrangzeb'î sevmemekte ve çekememektedir. Babasının Türk ve Müslüman vezir ve beylerine karşı çetin ve kibirli davrandığı için onlarca da sevilmemektedir. Dārā'nın başlıca ünü sufilik yolundaki çalışmaları dolayısıyladır . Bu yolda birkaç eser yazmış ve İslâm ve Hindu dinlerinin birbirine yakın hatta aynı olduklarını göstermeye uğraşmıştır: Özetle kendisinde dedesi Ekber'in dehası olmamakla birlikte onun tutmuş olduğu yolda yürüyeceğini göstermekte, Hin-

15- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 222-225.; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 95-98.

Konuyla ilgili ayrıntılar için bkz. T.T.K. "Belleten Dergisi", Ocak 1945, sayı 33, s. 1-62; Hikmet Bayur: "Evrenzib Alemgir ve dini siyasası üzerine bir inceleme".

duların en vuruşkan topluluğu olan Rācpūtlar'ı çok tutmaktadır. O sıralarda sözde Pancab valisidir, ancak yukarıda da bahsi geçtiği gibi orayı vekili yönetmekte olup kendisi babasının yanındadır.

Şucā Bengāl valisidir ve fazla önemli biri değildir.

Aûrangzēb (doğum - 1618) Şah Cihan'ın tek yetenekli oğludur, Dakan valisidir. Ciddi düşünen, sofu görünüşlü, yetenekli bir general, liderlik vasıflarına sahip biridir. Başarılı bir yazardı ve kalemi iyi kullandığı gibi kılıç kullanımında da oldukça ustaydı. Bitmez tükenmez bir enerjisi vardı ve tedbirli bir kişi oluşu hırsını dengelemiştir. Sivil idarede son derece tecrübeli, dostlarına güven veren, düşmanlarına dehşet saçan biridir.

En küçük oğul Murādbaḥş cömert ve yiğit olmasına karşın pervasız ve düşüncesizce hareket eden biridir. Gucerāt valisidir. Ne Dārā ve Şucā'nın sahip olduğu kültüre ve kafaya, ne de Aûrangzēb'in ağır başlılığı ve soğukkanlı düşünce özelliklerinden hiçbirine sahip değildir. Dolayısıyla ilerideki gerçek taht savaşı, babasının sevgisine ve onun kendisine vermiş olduğu veliahtlığa dayanan Dara Şukōh ile Aûrangzēb arasında olacaktır.

1657 yılının Eylülünde Şah Cihan, Delhi'de 66 yaşındayken ağır hastalanır ve bir süre için kendini halka gösteremediği gibi yanına ancak Dārā, hekimler ve bir iki yakını girebilir. Bunun üzerine onun ölmüş olduğu, Dārā'nın tahta rahat yerleşmek için bunu gizli tuttuğu söylentisi ortaya çıkar. Şah Cihan ekim ayı ortalarında biraz iyileşince halka görünmeye başlar, Dalhi'den Agra'ya gider; bu arada ona benzer birinin gösterildiği şeklinde dedikodular yayılır.

Bu iyileşme sırasında Şah Cihan, Dārā'yı veliaht yapar; aynı zamanda Dārā'dan yana olan birçok kimseler önemli mevkilere getirilir, kuşkulandıklarını da görevlerinden alınır. Dakan ordusunun bir kısmı, Aûrangzēb'in gücünü azaltmak amacıyla geri çağrılır ve onun saraydaki adamı İsā Bey hapsedilerek varlıklarına el konulur. Bunların yanısıra Dārā, başlıca yol ağızlarına kendi adamları-

nı gönderip kardeşlerine gidecek bütün mektup ve ulakları da yakalattırır.

Bu durum üzerine Bengāl'de Şucā' ve Gucerāt'da Murād Bahş kendilerini imparator ilan ederler. Aûrangzēb ise ordusunu ve genel olarak gücünü artırmak ve taraftarlarını çoğaltmak için elinden gelen herşeyi yapmaktadır.

Şehzadelerin orduları iki kısım halindeydi. Doğuda Şucā' ordusu ve güneybatıda, Nisan 1658 başından beri birleşmiş olan Aûrangzēb ve Murādbaşş orduları. Şah Cihan adına davranan Dārā, önce Şucā'ya karşı kendi oğlu Süleymān Şukōh'un komutanında bir ordu gönderir ve diğer iki kardeşiyle savaşı kendisi yönetmeye koyulur. Türk ve Müslüman beylerin çoğu Aûrangzēb'i sevmekte ve onun daha değerli olduğu bilindiğinden herkes ona daha çok güvenmektedir. Aûrangzēb de Dārā'nın tahta çıkmasının İslām dini için bir yıkım olacağı propagandasını var gücüyle yaymaktadır. Dārā, Aûrangzēb ve Murādbaşş'a karşı gönderdiği ordunun başına Rācpūt hükümdarlarından Marvār Rācası Casvant Singh'i geçirir; Aûrangzēb bu orduyu Ūccē n'in 20 km. kadar güney-batısında kesin olarak yenilgiye uğratar (15 Nisan 1658) ve Agra üzerine yürümeye devam eder, yenilen merkez ordusundan birçok bey ve asker kendi ordusuna katılmıştır.

Aûrangzēb 8 Haziran 1658'de Agra'yı işgal eder. Agra'yı aldığıında Şah Cihan Dārā ile gizlice anlaşarak Aurangzeb'i görüşmeye çağırır. Aûrangzēb babasının Dārā'yla işbirliği yaptığını öğrenmiş ve bu görüşme çağrısının bir tuzak olduğunu kanıtlayan deliller bulmuştu. Bundan dolayı babasıyla görüşmeyi reddeder. Şah Cihan sarayda kızı Cahānārā ile birlikte yazıyordu ki zaten o da Dārā ile birlik içindeydi; ancak daha sonra nazik davranışları yüzünden Aûrangzēb ile barışan Cahānārā onun yanına sığınır. Şah Cihan Ocak 1666'da ölür. Aûrangzēb 21 Temmuz 1658'de Delhi'de taç giymiş ve Alamgīr ismini almıştı. Murādbaşş uğradığı hayal kırıklığı sonucunda Alamgīr ile kavgaya girer ve sonuçta gözaltına alınarak Gavālyār'da hapsedilir. Geçmişte bir subayını öldürmek suçuyla yar-

gılanır ve idam edilir (1661). Şucāf, Bahādurpūr'da mağlup olduktan sonra Rāc-
maḥal'e geri döner. 5 Ocak 1659'da Allahabad yakınlarında Hacvah'da bir kez da-
ha bozguna uğradıktan sonra 1660'da öldüğü Arākan'a kaçar. Dārā Multān'a kaç-
mıştı. Sindh, Kathāvār ve Guchrāt'den destek sağlayamadığı için İran'a kaçma gi-
rişiminde bulunur. Bōlān geçidinde Malik Civān'ın eline düşer (9 Haziran 1658)
ve Alamgīr'in subaylarına teslim edilir. Kanunlara aykırı görüşlerinden dolayı
başkentte yargılanır ve 30 Ağustos 1659'da idam edilir.

Şah Cihan Döneminin Değerlendirilmesi¹⁶

Tarihçi ve bilim adamlarının ortak görüşüne göre; Şah Cihan'ın 30 yıllık
saltanatı Türklerin Hint yarımadasındaki hakimiyetlerinin en parlak dönemi
olarak kabul edilir.

Dakan'daki savaşa, İmparatorluğun uzak bölgelerindeki karışıklıklara
rağmen genel olarak; dış ticaretin büyümesi ve gelişmesi, tarım ve sanayinin
teşviki, zanaat kollarında ve sanattaki gelişmeleri, kültürel faaliyet ve eğitimin
önem kazanması ve de mimaride elde edilen üstün başarılarıyla bu dönem bir
bolluk ve barış dönemi idi. Bütün Avrupalı gezginler İmparatorluktaki gelişme-
ler karşısında şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir. Şah Cihan devlet adamlarını
ve görevlilerini dikkatle izledi, bunlardan; -Ali Mardān Hān, Rāca Raghūnānth
Rāo ve 'Aşaf Hān- gibi bazıları üstün yetenekli ve liderlik vasfı olan kimselerdi.

Şah Cihan, yakinen takip ettiği devlet işlerini son derece sıkı bir program
dahilinde icra ediyordu. Hak yerine çabukça ve adilane bir biçimde ulaşıyordu,
yollar emniyetliydi ve kadınların can, mal ve namusları güvenlik altına alınmış-
tı. Bangāl ve Pancāb'da kıtlık çıktığında devlet daha önce de yaptığı gibi, bu böl-
gelere cömertçe yardım götürmüştür. Daha sonra çıkabilecek bir kıtlığı engelle-
mek için tarım geliştirilmiş ve iki sulama kanalı inşa edilmiştir. Güzel sanatlar
önem kazanmış, Hint ve Turan edebiyatı, müziği, resmi, astronomi, matematik ve

16- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 99-100.

tıbbi bilimler, imparatorun himayesi altında ülke çapında yaygınlaştırılmıştır. Bu devirde yapılan mimari abidelerin güzelliği, sanat değeri dikkat çekmektedir. şah Cihan'ın 1031'de ölen karısı Mumtz Mağal için yaptırdığı Tc Mağal adlı anıtmezar -ki daha sonra şah Cihan kendisi de oraya gömülmüştür- bu sırada gelişen mimari slbunun ve genellikle İşlam-Türk mimarlığının şaheserleri arasında yer almıştır.

Hint Edebiyatı şah Cihan himayesi altında en üretken, en verimli dönemi ni yaşamıştır. Hindu şairler ve müzisyenler koruması altındaydı. Bernier Sefarname'sinde; "*şah Cihan, himayesi altındakiler için bir hükümdardan çok bir aile babasıydı*"¹⁷ demektedir.

şah Cihan'ın Dini Siyaseti¹⁸

şah Cihan tebaasını İşlmın hak ve hukukuna uyarak idare ediyordu. Bu en çok, Müslümanların Hindulaşmasını, Müslüman kızların Hindularla evlenmesini ve yeni Hindu mabedleri yapımını önlemede grlmektedir¹⁹.

Kuzey hindistan'da çok sayıda inşa edilen camiler onun zamanında gerçekleştirilmiştir. Ancak o genel olarak Hinduların da gönlünü almaya uğraşmıştır. Döneminde, imparatorluk hizmetinde bulunan Hindu görevlilerin sayısı Ekber dönemindeki sayılarından daha fazlaydı. Birçok Brahman ve Hindu şair, şah Cihan ve Dr şukh'dan para yardımı görerek türlü yerli dillerde birçok eserler vücuda getirir ve yerli edebiyatları geliştirirler.

Öte yandan Dr, yanında kalabalık bir Hindu bilginler kitlesi bulundurmakta ve yazdığı eserleri için Hinduluğa ait bilgileri onlardan edinmektedir. Bunların yardımıyla Hindu dini felsefesinin temelini kapsayan "Upanişatlar" adlı eseri Farsça'ya çevirir. Bu eserin ilk Fransızca evirisi Anquetil Duperron ta-

17- Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 100.

18- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 226.; Sh. A. Rashid, a.g.e., s. 100.

19- Ayrıntı için bkz. "T.T.K. Belleten"i, sayı 33 (Ocak 1945), s. 3 ve devamı (Hindistan Tarihi, c.2, s. 206).

rafından Dara'nın işte bu çevirisi esas alınarak yapılmıştır.

Şah Cihan Devrinde Dış Siyaset ve Osmanlı ile Olan Münasebetlerde Görülen Değişiklik²⁰

Bu dönemde Türkistan güçsüz ve dağınık bir durumdadır. Ümit burnundan geçen yeni deniz yollarının bulunması yüzünden artık Uzakdoğu ile Avrupa arasındaki ticaret Türkistan'dan geçmemektedir ve dolayısıyla bu ülke yoksullaşmıştır. Şimdi kuzeyde Hint-Türk İmparatorluğunun tek güçlü komşusu İran'dır; O hem Hindistan'ı tehdit edebilecek, hem de Şah Cihan'ca bir zamanlar girişilen Turan'ı fethetme siyasasına engeller çıkarabilecek bir durumdadır. Onu dengeleyebilecek hemen hemen tek devlet Osmanlı olduğundan elçi gönderilip dostluk kurma siyasetine girilir.

Ancak Osmanlı ve Hint-Türk İmparatorluğu arasında ciddi bir işbirliğine varabilecek bir anlaşma olmamıştır. Bunu engelleyen sebepler arasında en çok akla gelenleri şunlardır:

a- Aradaki uzun mesafeler ve elçilerin gidip gelişlerinde yabancı devletlerin (denizci devletler) az çok denetlemesine tabi olmaları veya onlarca korunmaya muhtaç bulunmaları;

b- Elçilerin gidip gelmesi ve bir işbirliği sağlayabilmek amacıyla gereken görüşmelerin yapılması ve şartların tespit edilmesi için geçecek zaman içinde varılacak anlaşmayı hükümsüz bırakabilecek birçok olayın gelişmesi ve siyasal durumda pekçok değişikliğin olması ihtimali;

c- Osmanlı devletinin birçok Avrupa devletiyle her an değişebilen bir sürü münasebeti ve ilgileri bulunması yüzünden doğuda istikrarlı bir ana politika güdülebilecek bir durumda bulunmaması.

20- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 227-288.

Şah Cihan'ın Eşleri ve Çocukları²¹

Şah Cihan yedi hanımla evlilik yapmıştır.

Şah Cihan'ın ilk evliliği, İran Şahı İsmâîl Safavi Hanedanından Mirzâ Mh. Safavî'nin kızıyla gerçekleşti. Mirzâ Mh., Kandâhar'dan Hindistana gelip hükümdarlık Sarayına bağlanmıştı.

Şah Cihan'ın tahta çıkışının beşinci yılında Kandâhar valisinin kızı Kandhâri Maḥal, gelin adayı olarak seçilir. Bu evlilik 1615'te gerçekleşmiştir. Bir yıl sonra bir kız çocukları olur ve bu çocuğu Rukiyyah Bēgam büyütür. Kandhâri Maḥal'in Agrada güzel bir mezarı vardır.

Bu evlilikten önce Şehzade Hürrem'in, Nur Cihan'ın erkek kardeşi 'Aşaf Hân'ın kızıyla nişanlanmaları kararlaştırılmıştı. Fakat bu evlilik her nedense gerçekleşmemiştir.

Cihangir ile Nûr Cihân'ın evlilikleri üzerinden bir yıl geçtikten sonra şehzade Hürrem, Arcumand Bânû ile görkemli bir törenle evlenmiştir. Şah Cihan Ona Mumtâz Maḥal unvanı verir. Karı-koca arasında kurulan sevgi, hatta büyük aşk, dünyanın olağanüstü yapılarından olan Tâc Maḥal şeklinde şimdi de görülmektedir. Mumtaz Maḥal, Şah Cihan'ın tahta çıkışının üçüncü yılında doğum sancısı nedeniyle ölmüştür. Şah Cihan eşinin ölümünden sonra uzun süre yas elbisesini çıkartmamış, iki yıl kadar eğlence meclisleri kapalı kalmıştır.

Mumtâz Maḥal 14 çocuk dünyaya getirdi; hayatta kalan yedisinin adı ve doğum yeri tarihleri şöyledir:

Cahânârâ Bēgam 1614, Dārâ Şukõh 1615, Şâh Şucâ' 1616, Acmîr; Raûşanârâ Bēgam 1617, Guharârâ Bēgam 1631, Burhânpûr; Aûrang Zēb 1618, dahad; Murâd-baḥş 1627.

Şehzade Hürrem'in bir diğer evliliği, 1617'de Şâhnavâz'ın kızı ve Hanlarhanı Âbd-ur-raḥîm Hân'ın torunuyla gerçekleşti. Bu evlilik siyasi menfaatlere

---

21- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s.

dayanıyordu; zira Hürrem, bu sayede Âbd-ur-raḥīm Ḥān gibi nüfuzlu bir emirin himayesini sağladı. Bu eşinden Cahānafrūz adlı bir kız çocuğu doğmuştur, fakat 1 yıl 9 ay sonra ölür.

Şah Cihan'ın eşlerinden birisi de Akbarābādī unvanıyla ünlü Âziz-un-nizā idi. Ondan Cihangirin de çok sevdiği kızı, Surayya, dünyaya gelmiştir. Akbarābādī Maḥal'in Fēz Bazār da yaptırmış olduğu cami, onun cömertlik ve dindarlığının bir simyasıdır. Ekberābādī adıyla ünlü bir cami, 1060/1649'da yapılmıştır. Cami kırmızı kumtaşındandı, dört tarafında öğrencilerin ikameti için mekhanlar ve odalar bulunmaktaydı. Caminin son derece büyük üç burç ve son derece zarif yedi kemerli kapısı vardı. Akmermer mihrabı geometrik figürleriyle bezenmiş nefis çinidendi. Avlunun ortasında abdest almak için daima dolu duran bir de havuz vardı. bu cami şimdi artık yoktur.

Şah Cihan'ın eşlerinden biri de Faṭḥpūrī Maḥal idi ve Faṭḥpūr Camiini yaptıran da oydu. Bu caminin, üzerinde kırmızı kum taşından korkuluğu ve sağ ve solunda küçük küçük kulelerin bulunduğu üç kapısı vardı. Sahanlığı, tamamı halis kumtaşı döşeli 80 gaz ölçüsünde dörtgendi. Batısında sağ ve solda büyük odaları bulunan asıl caminin çift sıra koridoru bulunmaktaydı. Avlusunda da büyük bir havuz vardı. Mihrap ve burçların üzerine ak mermer dilimler yerleştirilmiştir. Caminin granit taşından oldukça ağır bir de kubbesi bulunmaktadır.

Bu hanımın yaptırdığı Agra'da da bir cami bulunmaktadır. O da kırmızı kumtaşındandır. Sahanlığın tabanı 175 seccadelikli taş döşemedir. Üzerinde altıgen bir kasnağı oturtulmuş muhteşem bir kubbe vardır. Damın her dört köşesinde kırmızı kumtaşından dört burç bulunmaktadır. Caminin doğusunda, arkalarında beş-altı oda bulunan 11 kemerli revak vardır. Güneyi de aynı durumdadır. Kuzeyinde ise arkalarında üç oda bulunan beş revak daha bulunur. Bu revakın sahanlığındaki platforma bitişik bir de fiskiyeli havuz vardır.

Sarḥīndī Bēgamda Şah Cihan'ın eşlerinden biriydi ve Şah Cihan hayattay-

ken vefat etmişti.

Şah Cihan'ın hayatta 4 oğlu 4 de kızı vardı. Bunlar; oğulları; Dārā Şukōh, Şucā, Aûrangzab ve Murādbaş kızları; Cahānārā Bēgam, Parvīz Bānū Bēgam, Ra- uşanārā Bēgam ve Guharārā Bēgam idiler.

BİLİM VE EDEBİYAT

Şah Cihan atalarının ilmi politikasını izlemiş ve desteğiyle alim kişilerin sayısı artmıştır. Pek çok Brahman ve Hindu şair bu dönemde Şah Cihan ve Dārā Şukōh'dan her türlü yardımı görmüş, yerli dillerde birçok eserler vücuda getirip yerli edebiyatı geliştirmişlerdi. Dārā Şukōh kültürel alanda Müslüman-Hindu yakınlaştırma politikalarına ve İslâm ve Hindu dinlerinde benzerlik arama işine önem vermiş ve bu yolda çalışmıştır. O Upanişatlar' Farsça'ya çevirmekle büyük bir hizmette bulunmuştur. Şah Cihan döneminin en önemli tarihi çalışmaları; 'Abd-ul-ḥamīd Lahōrī'nin Bādşāhnāmah; İnāyat Ḥān'ın Şāh Cahānnāmah; Mh. Sālih'in Āmal-ē Sālih'i dir²².

Şah Cihan devrinin seçkin ilim adamları arasında Ab-ul-barkat Munir Lahori (1609-1645), Malīk-uş-Şu'arā' Abū Tālib Kalīm, Sarmad Şahīd (ölm: 1660). Ganī Kaşmīrī (ölm. 1661), Barahman Lahārī (ölm. 1662) ve Māūlānā 'Abd-ul-ḥakīm Siyālķūtī özellikle anılması gereken kişilerdir²³. Şah Cihan döneminin ünlü şair, edip kalem erbablarından bir Hindu da Çandar Bhān Brahman idi. Bu kişi çeşitli emirlerin hükümetlerinde memurluk yaptıktan sonra Hükümdarlık sarayına bağlanmıştır. Dārā Şukōh onun yazısını çok beğenmişti. Dolayısıyla hayatı boyunca onun Mīr Munşī'iliğini (başsekreter) yapmıştır. Birçok kitabı da bulunmaktadır. Çahār Çaman, Mañsaat-ē Brahman ve Dīvān'ı çok ünlüdür. Aynı zamanda birinci sınıf hattatlardandı. Nestalik'te Āgā 'Abd-ur-raşīd Dilēmī'nin, Şikeste'de ise Kifāyet Ḥān'ın talebesiydi. Her iki yazı türünde de ustalık derecesine ulaşmıştı²⁴.

Hat Sanatı

Hint-Türk İmparatorları arasında güzel sanatların en büyük hamive des-

22- K. Ali, A New History of Indo-Pakistan since 1526, Book II, s. 177, Dacca 1968.

23- Sıbt-ē Ḥasan, Pākistān meñ Tahzīb kā İrtikā', s. 331, 5. baskı, Karāçī 1984.

24- Nadvī, Māūlānī 'Abd-uş-salām, Hindūstān kē Musalmān Ḥukumrānōn kē Tamaddūnī Kār-nāme; No: 93, Aẓamgarḥ 1963, Çev: Şevket Bulu (Basılmamış Çevirileri I), s. 246.

tekçilerinden biridir şah Cihan. Hattı takdir etmesi doğaldı, çünkü kendisi de Nestalik ustasıydı. Çocuklarının hepsine de hat eğitim ve öğrenimini yaptırtmıştı. Ünlü hattakların hat numunelerine o kadar meraklıydı ki, Mir İmad Tabrizi'nin yazısını kendisine hediye eden birine, karşılığında yüzlük mansab verecek kadar. Onun teşvikiyle döneminde hattatlık daha çok ilerlemişti ve büyük hattatlar yetişmişti. Mh. Yedi Kalem şöyle der; *"Şehzade Hürrem Arapça, Farsça ve hattalık yazısını gayet iyi öğrenmişti... O dönemde Molla Bakir Kaşmiri, Mh. Hüseyin Kaşmiri, Maksut 'Alî, Mir Mh. Kâşî, Hâfîz 'Abdullah, Şükrullah ve Mh. Nâ'im adlı hattatlar Talik ve Şikeste tarzında yazarlardı. Hatıra olarak birçok kitap mevcuttur"*²⁵

Bu dönem'in bazı ünlü hattatlarıyla ilgili bilgileri aşağıda veriyoruz:

Ākā 'Abd-ur-raşîd Delēmi²⁶

Şah Cihan döneminin en büyük ve en usta hattatıydı. Kendisi İranlı meşhur hattat Mir İmād'ın yeğeni ve öğrencisiydi. Bu nedenle zamanının eşsiz hattatı olmuştu. Şah Cihan zamanında Hindistan'a gelmiş ve şehzade Dārā Şukūh'a hoca tayin edilmişti. Ākā 'Abd-ur-raşîd Dilēmi, Nestalik'in oldukça güzel bir tarzının mucidiydi. bu tarz öylesine tutuldu ki, Hindistanlı hattatların çoğu onu taklit ettiler ve bu yazı tarzı tüm ülkeye yayıldı.

'Abd-ul-bâkî Haddad²⁷

Yâkut Raqam lâkabıyla tanınır. İran asıllıdır. O da Şah Cihan zamanında Hindistan'a gelmiştir. Yetenekli bir hattat idi. Özellikle Nasih'i çok güzel yazardı. Bu yazı tarzında benzeri yoktu. Alamgîr'in şehzadelik günlerinde, tamamı 30 yapraktan oluşan bir Kur'an yazarak ona takdim etmişti. Alamgîr de kendisine,

25- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 234-235.

26- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 235 (Tazkirah-ê Hūşnavîsân, s. 93).

27- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 235-236 (Tazkirah-ê Hūşnavîsân, s. 95).

Yākut Kalam Hān, ünvanını vermişti. Kendisi Hindistan'a yerleşmeyip İran'a geri dönmüştür. Öğrencilerinin çoğu Yākut Kalem unvanıyla anılırlar.

Mirzā Ca'far²⁸

Kiyāfyet Hān lâkabıyla bilinirdi. Şah Cihan zamanı emerilerinden ve meşhur hattattı. Başlangıçta izahatçılık görevine getirilmişti. daha sonra Hükümdar Mühürçüsügibi saygın bir mevkiye kadar yükseldi, Kifāyet Hān unvanıyla taltif edildi. Özellikle Şikeste'yi çok iyi yazardı. Ayrıca yetenek ve estetik anlayışıyla Talik ve Şikeste'ye yeni bir biçim ve güzellik getirmiştir. Alamgir döneminde öldü (1684).

Mirzā 'Abd-ul-lah Hān²⁹

Dirāyat Hān lâkabıyla tanınırdı. Kifāyet Hān'ın kardeşidir. Talik ve Şikeste ustasıydı. Bu iki yazı tarzında kardeşini geride bırakmıştır. Diğer kardeşi Mh. Akbar'da hattattı.

Mīr Mh. Kaşmīrī³⁰

Lâkabı Şīrīn Kalam idi. Bu dönemin usta hattatıdır. Yaratıcılığı diğer hattatların yazılarını silip atmıştır.

28- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 236 (Tazkirah-ē Hūşnavīsān, s. 125).

29- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 236.

30- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 236.

RESİM³¹ (*Resim XIX*)

Cihangir'in ölümüyle resim sanatında bir gerileme gözlenmeye başlar. Şah Cihan'ın ilgisi mimariye yönelikti; ancak saray geleneklerine göre resimle de ilgilenmiştir. İmparatorun saray ressamı arasında Mh. Fakîr-ul-lah, Manûhar, Baçattar, Nâdir Samarķandî, Mîr Mh. Hâşim, Fatḥ Çānd, Anûp Çānd, Çatarman İmtiyāzî bulunmaktaydı. Fakir-ul-lah hükümdarlık resim atölyesinin müdürüydü. (*Resim XX*)

Baçattar portre çizimi ve günlük yaşamla ilgili sahneleri resmetmede çok ustaydı. Mîr Mh. Hâşim ve Nâdir Samarķandî çini mürekkebiyle muhteşem portreler hazırlarlardı. Mîr Hâşim, Şah Cihan sarayının beylerinden Mirzâ Nazîr'in bir resmini yapmıştı ki, hala övülmektedir. Yine onun yapmış olduğu, Ekber döneminin meşhur tabibi Hakîm Nasîh-uz-zamân'ın resmi, ünlü İngiliz ressam Sir Cosha Renaldz, özellikle çok beğenmişti. Bu devirde Manûhar'ın bir resmi de çok beğeni toplamıştı. Resimde Dārâ Şukōh şahane atına binili gösterilmişti.

Şah Cihan Dönemi resimlerinin Bazı Özellikleri³²

Bu dönemde özellikle portrecilikte çok ilerleme kaydedilmiştir. Şehzade, derviş ve ulu kişilerin tıpkı canlısı gibi resimleri hazırlanmıştır. Daha sonraları savaş zamanları yerine saray dekorasyonu ve saray adab ve merasimlerini resmetmeye önem verilmeye başlanır. Ve bunları altın renkli, canlı ve gösterişli yapmaya özen gösterilir. Her resmin oldukça abartılı nakışları ve altından haziyesi olurdu. Bu dönemde taslak hazırlama işinde de son derece başarı kaydedilmiştir. Bazı çizgiler öylesine ince çiziliyordu ki mercekle bakmak gerekirdi. Altın renkli cedvel ve haşiye süslemesinin yanı sıra en küçük ayrıntılar da düşünülüyordu.

31- 'Abd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, Hindūstān kē Musalmān Hukumrānōn kē 'Ahd kē Tamaddūnī Calvē, s. 607, Aḫamgarḥ 1963.

32- 'Abd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 608.

İnsan tasvirlerinde bedenın her bölümü, elbise, silah çeşitleri ve en ince ayrıntılar dahi olabileceği ölçülerde güzel gösterilmeye çalışılmıştır. Resimlerde mutlaka çiçek kullanılırdı, eğer çiçek yoksa bir kılıç, elde ya da bele takılmış şekilde, görülürdü. Badem şeklinde gözler çizmede büyük ustalık kazanılmıştı. Bütün bunların yanısıra bu dönem resimlerinde bölgesel özellikler dış etkilere galip gelir ki, bu Hint-Türk İmparatorluğu devrinde başlayıp gelişmişti.

Bazı Özel Resimler³³ (Resim XXI)

Bu dönemin özellikle bahsedilmesi gereken bazı resimleri aşağıda verilmiştir. Bu resimler ya çeşitli müze ve kütüphanelerdedirler ya da buralardan alınarak bir kısım kitap ve dergiler de basılmıştır:

Şehzade Selīm, çocukken, bir öğretmenin karşısında otururken resmedilmiştir. Hokka, kalem ve kitaplar karşı tarafa çizilmiştir. Öğretmenin yüzü aydınlıktır. Salīm son derece saygılı bir şekilde oturmaktadır. Geri plânda ağaç ve çiçekler gözükmemektedir. Bu resim Dārā Şukōh'un albümündeydi ve W.A. Smith'in eseri Fire Arts in India and Selun'da basılmıştı.

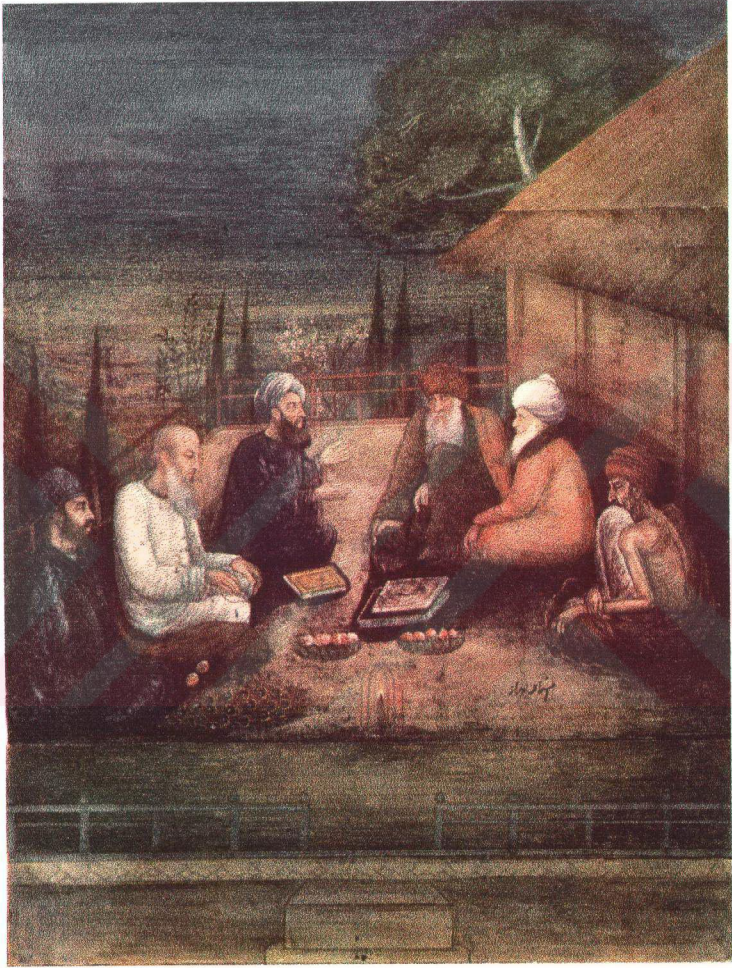
Şah Cihan gençlik yıllarındaki haliyle bir atın üzerindedir. At ve şehzadenin resimleri son derece göz alıcıdır. Bu resim al'ah- Dalh müzesindedir.

Şah Cihan, Mirza Husayin Safavi'nin kızıyla evlenirken düzenlenmiş olan düğün töreni bir resimde gösterilmiştir. Cihangir ile birlikte şehzade Hürrem oturmaktadır. Onun karşısında da belki de bir gelin vardır. Dört bir yanda kadınlar ve prensesler gösterilmiştir. Karşı tarafta son derece güzel bir halı resmedilmiş, parfüm şişeleri de konulmuştur.

Bir diğer resimde şehzade Hurrām bir arslanın üzerinde kılıcıyla darbeler savururken çizilmiştir. Resimde, bir avda Cihangir'in Hindu Manşabdarı olan Nup Ra'e'in kolu aslanın ağızındadır, ancak şehzade Hurrām'in kılıç darbeleri

---

33- Abd-ur-raħmān, Sayyid Sabāh-ud-din, a.g.e., s. 608-610.

Gece bilim müzakeresi görünümü, bilgiler meclisi; MS. 1640;
Indian Museum, Calcutta.

Mh. Faķir-ul-lah Hān denetiminde izilmi Akbar resmi;
MS. 1650; M. Cartier Kolleksiyonu, Paris.

Nūp Rā'e'nin canını kurtarmıştır.

Bu iki resim Banarsi Paşad Saksenah'nın İngilizce kitabı History of Shah Jahan' da görülebilir.

Şah Cihan Taht-ē Tāvusta oturmuştur. Tahtın mücevherleri ve nakışları gözleri kamaştırmaktadır. Özellikle Şah Cihan'ın resmi canlı gibi çizilmiştir. Sanki konuşuyoruz gibi hissedilmektedir. Bu resim Paris Zans Şa'ild dergisindedir

Resimler arasında Şah Cihan'ın darbarını gösteren bir resim de vardır. Şah Cihan tahttadır ve mermerden bir mekânın altındadır. Dört bir tarafı mücevherli ve nakışlıdır. Bunlarda al, yeşil, kırmızı renkler kullanılmıştır. Gül fideleleriyle bezenmiş bir halı da görünmektedir. Toplantıya katılanlar rengarenk giysileri içinde saygılı bir şekilde ayaktadırlar. Fil ve atlar üzerinde silahlı biniciler gösterilmiştir. Geri plânda ise dağlar gözükmektedir. Bu resim Bharat Kalabhün Banaras'da bulunmaktadır.

Bir diğer resimde Balh (Belh) ve Buhārā hükümdarı Nazır Mh.'in görüşmesi gösterilmiştir. Şah Cihan 1645'de Şehzade Murād komutasındaki bir orduyu Belh'e göndermişti. Şehzade Murād savaşta başarılı olduğunda Nazır Mh. yenilgiyi kabul edip barış istemiş ve Şehzade Murād ile görüşmeye gelmişti. Bu resimde işte bu görüşme gösterilmiştir. Resimde kare şeklinde, 8 sütunlu işlemeli bir gölgelik görülmektedir. Arkasında, üzerinde çiçek fideleri bulunan bir perde vardır. Gölgeliğin altında yüksekçe bir platform bulunmaktadır. Üzerine de renkli bir halı yayılmış, Her iki başına da 2 yastık yerleştirilmiştir. Nazar Mh. şehzade Murad'a sarılmıştır. Her ikisi de hükümdarlık giysileri içindedirler. Şehzade Murad'ın arkasında Şah Cihan'ın beyi 'Alī Mardān Hān ve Nazır Mh.'in gerisinde de Şah Cihan'ın veziri Sa'd-ul-lah Hān görülmektedir. Emirler silahlı ve saygılı bir şekilde ayaktadırlar. Resmin altında ressamın adı Fath Çānd yazmaktadır. Geri planda dağlar ve akarsular vardır. Biraz çalılık da göze çarpmaktadır. Bu eser de Bharāt Kalabhūn Banāras'dadır.

Şehzade Hürrem'in (Şâh Cihân) evliliğini kutlama şenlikleri;
MS. 1610; Indian Museum, Calcutta.

Şah Cihan'ın sarayına İranlı sefir Baryāb'ın gelişinin resmedildiği eser Oxford Budleian Kütüphanesindedir.

Paris Rothschild'in bir dergisindeki resimlerin birinde de ressam Faķir-ul-lah ortada ayaktadır ve bir öğrencisi onunla çalışırken çizilmiştir. Bu resim Tahran Hükümdarlık Kütüphanesinde korunmaktadır⁵ .

Şah Cihanın Albümü

Şah Cihan'ın bir albümü vardı. bu albümün nüshaları şimdi Free Gallery Washington'dan başka İngiltere Chestir Beṭi Koleksiyonu, Victoria and Albert Museum" ve India Office Kütüphanesi'nde bulunmaktadır³⁴.

34- 'Abd-ur-raḥmān, Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, a.g.e., s. 611.

MÜZİK

Şah Cihan gayet iyi bir müzisyendi. Onun şarkıları oldukça etkilidir. J. N. Sarkar'a göre; Şah Cihan'ın sesi öylesine etkileyiciymiş ki, bu akşam toplantılarına katılan duygulu sufiler ve kalpleri dünya işlerinden arınmış kutsal kişiler onun büyüğü sesiyle kendilerini kaybederlerdi³⁵.

Şah Cihan'ın saray müzisyenlerinin başlıcaları; Lâl Han, Cagannâth, Cagannardan Bhattâ ve Mahâpattar idi. Şâh Cihân, Lâl Han'a "Gun Samundar"; Cagannâth'a da Gabrâ'î lâkabını vermişti. İmparator Dirang'in şarkılarını çok beğendiği için her iki müzisyeni de gümüşle tarttırmış ve herbiri için 4500'er gümüş hediye etmişti³⁶.

35- K. Ali, a.g.e., s. 190.

36- K. Ali, a.g.e., s. 190.; Sibt-ê Hasan, a.g.e., s. 355-356.

MİMARİ

Şāh Cihān dönemi, Hint-Türk İmparatorluğu mimarisinin zirvesine ulaştığı bir zamandır. İmparator mimariye yakın bir ilgi göstermiştir. Agra , Dalhi, Lāhōr, Kaşmīr, Kābil, Kandāhar, Acmīr, Aḥmadābad da pek çok çeşitli binalar inşa ettirmiştir.

Şah Cihan Devri Anıtlarının Başlıca Özellikleri³⁷

Genel olarak Türkistan ve Ḥorāsān üsluplarına bağlı kalınmıştır. Bu hem Şah Cihan'ın zevkinin gereği icabı, hem de Ekber devrinden beri o üslupta çalışabilen ustaların çoğalmış bulunmasının bir sonucu sayılabilir.

Şah Cihan anıtları baştan sona en kaliteli ak mermerle yapılmıştır. Bu mermer Racistān'da Sambār gölünün batısında bulunan Makrana'dan, yani Delhi ve Agra'ya 300-350 km. kadar uzakta bulunan bir yerden getiriliyordu.

Akmermere katılan değerli taşlarla çeşitli tasvir ve figürler oluşturmak suretiyle anıtlar süslenmiştir. Bu taşlar bazen ve nadiren inci, elmas, zümrüt ve yakut gibi en değerli taşlardı; çok kere süsler, kakılmış orta değerde taşlarla yapırlardı. Bunların başlıcaları aşağıdadır:

Akik, firuze, mercan, lacivert (lapis lazuli), Süleymani (onix), tıla'i (altın-taşı), ruham (albatr), yeşim (jaspr), nilam (safir), yemeni (Yemen akiki), billur, somaki, sedef ve zebercerd (topaz).

Kullanılan bu çok değerli ve nadir gereçlerden başka, yapılarda çok yüksek bir mimari zevk ve üstün bir bilgi, keza süslerde de olağanüstü bir zarafet ve incelik, Şah Cihan devri eserlerinin ana vasfıdır.

Bu tarz biçim ve çapta anıtların en ünlüleri Agra ve Delhi kaleleri içindeki saraylar ve anıtlar topluluğu ile Tac Mahal ve Lahor kalesindeki bazı yapılarıdır.

37- Bayur, Yusuf Hikmet, a.g.e., s. 520-521.; K. Ali, a.g.e., s. 182; Merçil, Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s. 372-373, Ankara 1991.

Agra ve Lāhōr kaleleri içindeki yapılar çok kere daha önce oralarda var olan yapılar yıkılarak yerine yapılmıştır. Delhi'de Şah Cihan, kendi adına atfen Şāh Cihānābād denilen kenti ve onun yakınında da içinde türlü saray ve anıtlar bulunan kaleyi yaptırmıştır.

Bu üç kentteki en büyük ve en güzel camilerin çoğu Şah Cihan devrine aittir. Ekber'in Fathpūr Sikrī'deki Cumā Camii bunlar için genel bir örnek teşkil etmiştir. Şah Cihan dönemi anıt ve yapılarının başlıcaları; İmparatorun eşi Arcumand Bānū için Agra'da inşa ettirdiği, aşk ve bağlılığının bir simgesi olan, muhteşem anıt mezar Tāc Maḥal Agra'da ve Delhi'deki Mōṭī Mescid, Delhi Cāmi' Mescid, Delhi Kalesinde'ki Divān-ē Ḥāş, Dīvān-ē Āmm ve Taht-e Tāvus'u, Lāhōr'da Vazir Ḥān Camii'dir² .

DİNİ MİMARİ

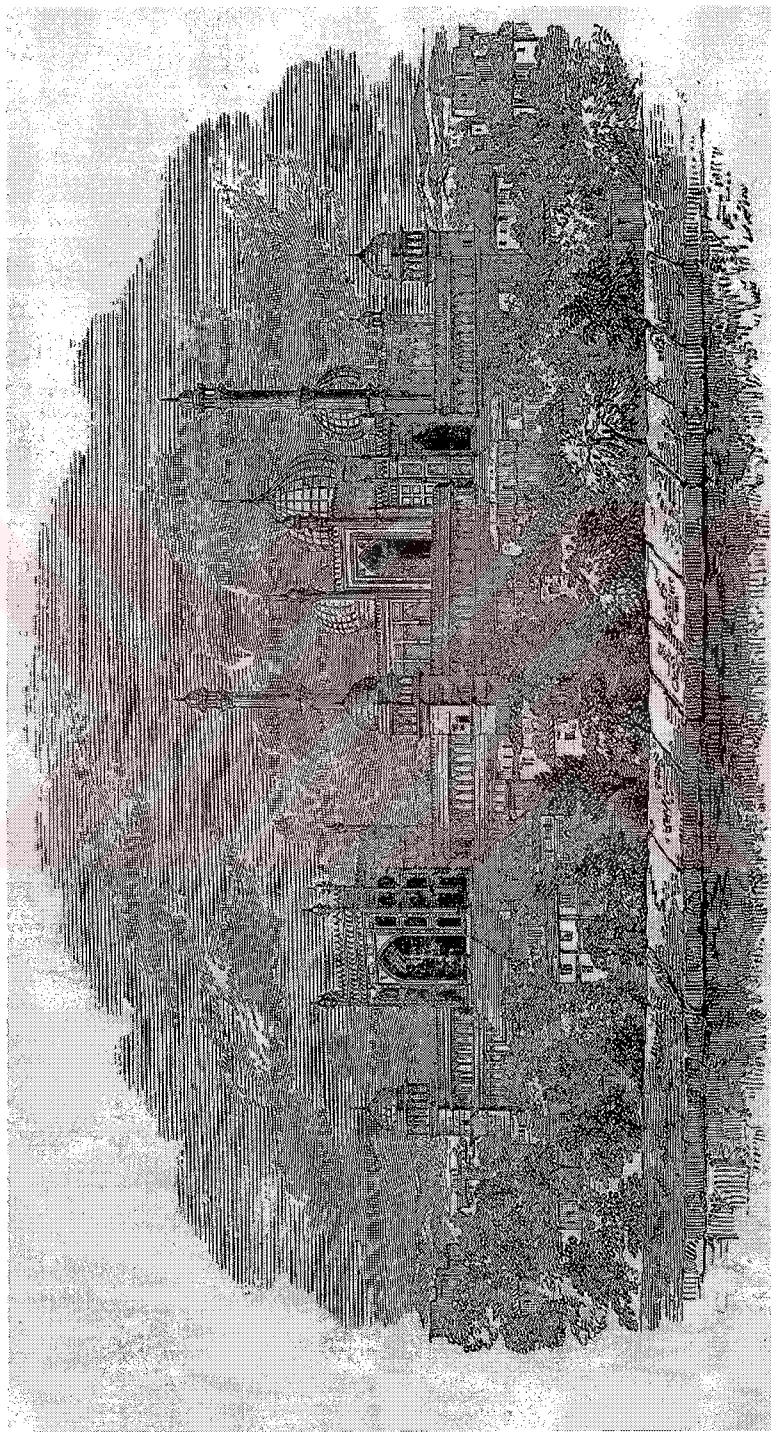
Hindistan'da Türkler büyük kubbeler yapmayı öğrendikten ve bunu anıt-mezarlarda kullanmaya koyulduktan sonra bile, birkaç nisbeten küçük kubbesi olan, derinliği az, aşırı uzunlukta, yayık cami yapma tarzını bırakmamışlardır. Dolayısıyla orada İstanbul ve Edirne'de olduğu gibi 20-30.000 ve daha fazla kişiyi bir tek kubbe altında namaz kıldırmaya uygun cami yapılmamıştır. Ancak orada, yağmur mevsimi dışında çok az yağmur yağdığı için, bu kadar ve daha da fazla kişi, büyük camilerin kocaman ve taş döşeli avlularında hep birlikte, Osmanlı camilerinin içinde yapıldığı gibi, namaz kılabilmektedirler. Yine çoğu kez bu avlu, camii uzaktan ve diğer üç yanı kuşatan sütunlu bir yapı ile çevrilmiştir³⁸ .

Delhi Cami' Mescid (*Resim XXII*)

Hint-Türk İmparatorluğu camilerinin en güzellerinden biri hiç şüphesiz Delhi'deki Cāmi' Mescid'dir. 1646'da yapımına başlanmış ve 1658'de tamamlanmıştır. Kırmızı kum taşının muhteşem bir örneğidir. Bu cami, Delhi Kalesi'nin, Delhi

---

38- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 532.

Câmf Mascid, Dalhī (Fergusson' un "Tarih"inden)

Kapısının karşısında yüksekçe bir platform üzerine yapılmıştır. 108 x 108 m. büyüklüğünde olan avlusu, sivri kemerli revaklarla çevrilmiştir. Caminin yüzü 67, derinliği 30, minarenin yüksekliği de 43 m. dir. Cami, klasik bir sadeliğin örneğidir. Kapısı revaklı üç nişten müteşekkildir. Cepheye eyvanın kemeri hakimdir. Taç kapının sağ ve sol kaidelerinden itibaren zarif birer minare yükselir. Cephenin köşelerinde de üçer şerefeli, tepelerinde sütuncuklara dayalı birer küçük kubbenin bulunduğu, yukarıya doğru hafifçe daralan daha büyük iki minare vardır. Tırtıllı taşkın sivri on kemerle süslü olan cephenin arkasında ise haremmin lotüs çiçeği biçiminde üç kubbesi vardır ki büyüğü taç kapının, küçükleri de sağ ve sol revakların arkasına düşer³⁹.

Bu eser Hindistan'ın en büyük ve en azametli camiidir. Fathpūr Sikri'de Ekber'ce yaptırılmış olan cami örnek alınmış ve Türkistan üslubu genel olarak tatbik edilmiştir.

Agra'daki Cami' Mascid genel olarak aynı biçimdedir, fakat daha ufaktır (43 x 33 m)⁴⁰.

Mōṭī Mascid(İnci Cami)⁴¹

Agra sarayında Şah Cihan'ın yaptırdığı İnci cami anlamına gelen Mōṭī Mascid (1648-1655) kırmızı kum taşından yapılmış, sedef gibi güzel bir mermerle kaplanmıştır. Dilimli kemerleri, süslü ayakları ile nefis bir eserdir.

39- Sâlik, 'Abd-ul-macîd, Muslim Şikâfat, a.g.e., s. 337, Lâhör.; Yetkin, Suut Kemal, İslâm Mimarîsi, s. 335-336.

40- Bayur, Y. Hikmet Bayur, a.g.e., s. 532.

41- Yetkin, Suut Kemal, İslâm Mimarîsi, s. 336., 2. baskı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yay.: 2, Ankara 1959

SİVİL MİMARİ

Tac Mahal (*Resim XXIII*)

Şah Cihan'ın mimari ilgisinin ürettiği asıl başyapıt tartışmasız Tâc Maḥal'dır. Hint-Türk İmparatorluğu ve belki de dünya anıtlarının en güzel ve ünlüsü ve Türk mimarlık ve sanatının en ünlü şaheserlerinden biridir. Agra'daki bu anıt mezar. Tâc Maḥal evrensel hayranlık uyandıran, dünyanın muhteşem harikalarından biri olarak kabul edilmiştir. Camnâ nehrinin kıyısında vakur bir bahçe içine kurulmuş bu yapının ağır başlı beyaz mermer cepheleri ve minareleri Hindistan'ın parmak günışığında yüzmekte ve dünyanın gerçeklerinden uzak bir heybet ve ihtişam görüntüsü yaymaktadır⁴².

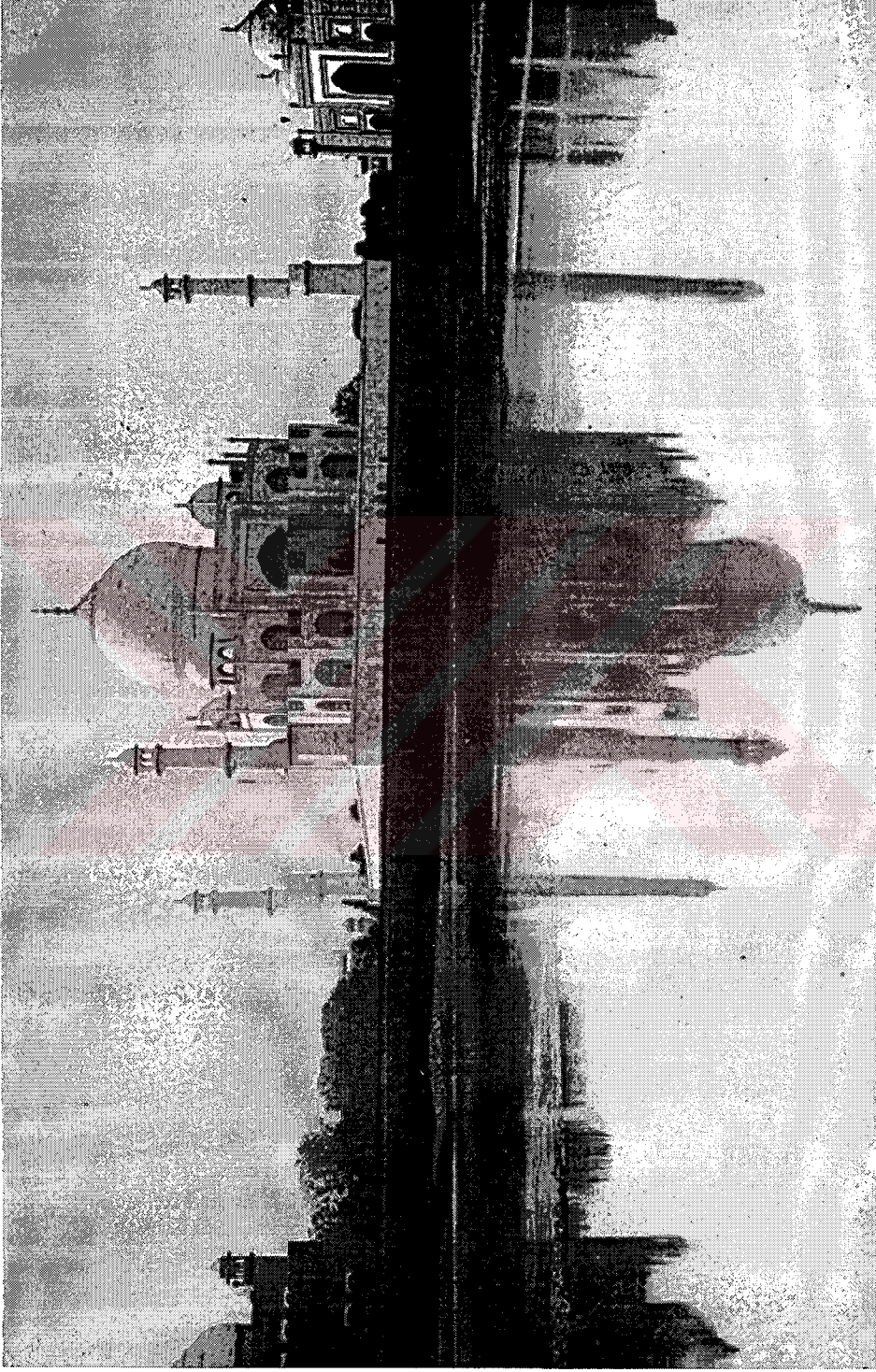
İmparatorun çok sevdiği eşi Arcumand Bânû için, Agra'da inşa edilen aşk ve sadakat simgesi bu abide, servi gibi boy atan minareleri, dantelaya benzeyen mermer kafesleri, ahenkli gövdesi ile sayısız fiskiyelerin, servi ve portakal ağaçlarının çreçevelediği geniş bir bahçe ortasındadır. Hülyalara daldıran bu manzara içinde genç yaşında ölen İmparatoriçe Mumtâz Maḥal son uykusuna dalmıştır. Anıt 1646 yapılmaya başlanmış, 1653'e doğru tamamlanmıştır. İçi dışı baştan başa ak mermerden olan abide, biri kırmızı kum taşından 110 x 250 m. ebadında alt, diğeri de 109 x 109 m. ölçüsünde ak mermerden üst kaideye oturmuştur. Alt kaide yerden 1.30 m. onun üstündeki alk mermerden akideyse 6 m. yüksekliktedir. Kare şeklinde olan üst kaidenin her köşesinde 39 m. boyunda bir minare vardır. Anıtmezar sekizgen, daha doğrusu köşeleri kesik kare biçimindedir. Kubbesi dünyanın en yüksek kubbelerinden biri olup mermer kaideden 75 m. yüksekliktedir. Kasnağın başladığı yere kadar 39 m. oradan kubbenin tepesine kadar da 36 m. dir⁴³.

Kubbe İstanbul'dan gelmiş olan İsmail Efendinin eseridir ve bu kubbe çok yüksek teknik bilgilerin mahsulü sayılır⁴⁴.

42- Croven, Roy C., A Concise History of Indian Art, s. 208, London 1976.

43- Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 339.

44- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 523.

Tāc Maḥal

Lotis çiçeği biçiminde olan bu kubbenin içinde, Hindistan'daki birçok abidede olduğu gibi, ayrı ve ondan daha basık başka bir kubbe daha bulunmaktadır. Anıtın dört cephesi Selçuklu ve Timurlu üslubundadır; Humayun'un anıtmezarının cephesine ve Ekber'in anıtmezarının bahçe taçkapısına benzemektedir. Her cephede bulunan şişkin sivri kemerli, hücreli nakışlı taç kapıların mermer kaideden itibaren yükseklikleri 32 m.dir. Bunların her birinin sağ kenarından başlamak üzere önce kapı boyunca yükselen, sonra kapının üzerinde ufki giden ve kapının solunda inmeye başlayan gayet iri ve çok güzel bir yazı ile "Yasin suresi" yazılıdır. Sure, güneydeki kapıdan başlamakta ve sıra ile batı, kuzey ve doğudaki kapılarda devam edip bu sonuncusunda bitmektedir. Sekiz kenarlı salonun duvarları, mermere kapılmış somaki, lacivert taşı, akik, firuze gibi kıymetli taşların vücuda getirdiği çiçek ve demet resimleriyle beyaz mermer üzerine kakma siyah yazılarla süslüdür⁴⁵.

Ortada muhaccar denilen, sekizgen biçiminde, 2 m. yükseklikte, işli mermer bir kafes, sandukayı ihtiva etmektedir. Onun oymalı olmayan kısımları da kakma taşların vücuda getirdiği çiçek demetleriyle süslenmiştir. Mevlevî Muḫīn-ud-dīn Aḫmad, mermerle kakılmış değerli taşların sayısını vermektedir. Ona göre bunlar; 42 zümrüt, 142 yakut, 625 elmas ve 50 inciden ibaretmiş. Bu değerli taşlar türlü istila ve yağmalarda çalınmış olduklarından bugün mevcut değildirler. Sayıları onbinleri bulan daha az değerli taşlar yerinde durmaktadır⁴⁶.

Tāc Maḫal, çizgilerindeki safiyet, kitlesindeki ahenk ile tek bir üstadın elinden çıkmış görünürse de, gerçekte birçok sanatkârın eseridir ve taklit edilmez ahengi; bu en değişik tesirlere borçludur. Plâni yapanın ve uygulayanın, Osmanlı Mimarlarından Ustad Mh. İṣā Efendi olduğu kabul olunmaktadır. Fakat

---

45- Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 339 (Hikmet Bayur, Hindistan Tarihi, c.2., s. 524-525, Ankara 1947).

46- Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 340 (Hikmet Bayur, Hindistan Tarihi, c.2., s. 524-525, Ankara 1947).

Türk Mimarının bir çok yardımcı kullandığı, bu arada kubbe için Osmanlı mimarı İsmâil Efendi'den, tezyinat için de başka Venedikli Jeronimo Varoneo olmak üzere batılı sanatkârlardan faydalandığı sanılmaktadır⁴⁷.

Hindistan tarihi adlı eserde Mâulvî Mu'in-ud-dîn Aḥmad, Tâc Maḥal'in yapımında çalışmış olan kimselerin adlarını vermektedir. Ayda 1000'er Rûpiye alan beş kişinin adı, geldikleri yer ve meslekleri aşağıya, eserdeki sıraya göre konulmuştur⁴⁸.

Ad	Nereli Olduğu	İş i
"Mehmet İsa Efendi	Türkiye	Mimar ve plan yapıcı
Setter Han	Türkiye	Hattat
Muhammed Şerif	Semerkant	Plan yapıcı
Muhammed Hanif	Ekberabad (Agra)	Taşçı ve duvarcılarının başı
Emanet Han	Şiraz	Tuğlacı

Bunlardan başka Türkiyeli olarak daha önce de bahsettiğimiz İsmail Efendi, kubbe yapıcı olarak gösterilmekte ve ayda 500 rupiye aldığı bildirilmektedir."

Bādşāhnāme (c.II, 330) anıtın 50 Lak yani 5 milyon Rûpiyeye çıktığını yazar 625.000 altın lira kadar eden bu para çok az bir miktardır. Mâulvî Mu'in-ud-dîn Aḥmet ise (s.77-78) bir çok Tīmūrlu anıtları için olduğu gibi bu rakamın yalnız ödenen ücretleri kapsadığını açıklamakta, eline geçen belgelere dayanarak Tâc Maḥal'in ve ona ek anıtların genel yapılış masrafının üç Kırōr, yani 30 milyon Rupiye olduğunu iddia etmektedir bu da 3.750.000 altın lira kadar eder. Ancak belgedeki rakamlar (s.79-82) 16 milyon Rûpiye civarındadır ve 2 milyon altın lira kadar etmektedir⁴⁹.

Tâc Maḥal'in içinde bulunduğu muazzam bahçenin ağaç ve çiçekleri, anı-

47- Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 340.

48- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 525.

49- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 525.

tın Cumnā ırmağına veya kendi bahçesindeki havuza aksetmiş olarak görünmesi de bu eşsiz abideye daha da büyümlü bir hava vermektedir. Havadaki ışık açısı, güneşin anıta şu veya bu yönden vurması, onun ay ışığında görünmesi her seferinde başka, şaşırtıcı ve hayret verici manzaralar oluşturmaktadır.

Dalhi Kalesi (Lāl Kale: Kırmızı Kale)⁵⁰

İstanbul'daki Topkapı saraylar topluluğunun bir benzeri denilebilir bu kaleye. Uzunluğu 3200 ve genişliği 1600 ayak ölçütlerindedir. Agra kalesi gibi kırmızı kum taşından yapılmış çok düzenli ve güçlü bir duvarı vardır; ancak Agra kalesi gibi yüksek bir yerde olmayıp düzlükte bulunduğu için o kadar gösterişli değildir. Duvarların bir yanı Cumnā ırmağı boyunca uzanır, ancak sudan biraz geride bulunur; diğer üç yan, suyu Cumnā'dan alınmış hendeklerle çevrilmiştir. Kale içindeki yapılar 1638-1648 yılları arasında tamamlanmıştır.

I. Alamgir'den sonraki gerileme devrinde kale ve saraylar topluluğunun eski düzen ve azametini bozan bir çok yapılar yapılmış ve İngilizler kaleyi barınak ve korunma yeri olarak kullandıklarından, onlar da orada epeyce tadilat yaptırmışlardır. Dolayısıyla ne planı, ne de aşağıda verdiğim uzunluklar vesair hakkındaki sayıları kesin saymamak ve sırf genel bir fikir vermeye yönelik addetmek gerekir.

Delhi sarayı, Agra sarayı ve Osmanlı padişahlarının Topkapı sarayları gibi nisbeten ufak bir çok köşkten ibarettir. Delhi kalesinin planından şu da anlaşıl-maktadır ki; Timurlu saraylar topluluğunun hemen her bölümü dört tarafı duvarlarla çevrilmiş ayrı bir avluya veya bahçeye maliktir.

İklimin sıcaklığı dolayısıyla buna anıtları da, birçok Hindistan anıtları gibi, etrafları kısmen de olsa açık sütunlu yapılardır. Kalenin Lâhōr kapısından girildikten sonra sağ ve solda ve yine kalenin Salimgarh denilen adaya bakan ya-

---

50- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 527-529.; Sâlik, 'Abd-ul-Macîd, a.g.e., s. 376.

nında birtakım karmakarışık yapılar vardır, bunlar muhafızlara ve türlü memurlara aittirler.

Asıl ana kapı Lāhōr kapısıdır. Buradan girildikten sonra 100 m. kadar uzunlukta, üstü örtülü bir geçit gelir. Bu bir çarşıymış ve Bāzār-ē Muşakḳaf (kapalı çarşı) diye anılmış.

Bu çarşıdan geçilince Nāubathānah(Növbethane) denilen yapıya götüren avluya girilir. Növbethaneye Nakkarahane de denilmektedir. Orada saray muhafızları nöbet beklemekte ve içeri giriş ve çıkışları düzenlemekteydiler; keza arada belirli saatlerde Nöbet çalmaktaydı.

Növbethane ile üstü örtülü geçit arasındaki avlu 180 x 120 m. büyüklüğünde olup onun yanlarındaki sütunlu dairede sarayda nöbetçi olan boylar nöbet zamanlarında kalırlardı. Yine burada Ḥān-ē Saman'ın dairesi bulunmuş. Bu avlunun iki yanında uzanan direkleri kuzey ve güneye doğru giden iki uzun sokak vardır; bu direkli dairelerde daha ufak rütbede nöbetçi beyler kalırlardı¹¹.

Dīvān-ē Āmm

Növbethaneden geçerek imparatorun genel darbarlarını yaptığı Dīvān-ē Āmm'a gidilir. 33 x 67 m. büyüklüğünde geniş bir salon olan Dīvān-ē Āmm'ın dışı ve içi kakma, kıymetli taşlarla süslü olup ak mermerden yapılmıştır. Tahtın önündeki dört ayaklı mermer sırada vezir durur ve dilekçe ya da diğer kağıtları padişaha sunarmış. Dīvān-ē Āmm'a sığmayan kısımlar yukarıda bahsettiğimiz avluda yer alırlardı⁵¹.

Dīvān-ē Ḥāş

Özel toplantıların yapıldığı Dīvān-e Ḥāş, Cumnā ırmağına bakan taraftadır. İçerisi kakma değerli taşlarla süslüdür. Oradaki şu beyit çok anılır⁵².

51- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 529.; Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 342.

52- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 529-530.

اگر فردوس بر روی زمین است
همین است و همین است و همین است

"Eğer yer yüzünde cennet varsa,
İşte budur ve işte budur ve işte budur"

Dīvān-ē Hāş da yapılan toplantılarda imparator çok kere Tah-ē Tāvus adıyla ünlü olan tahta oturmuş.

Şāh Burc

Devlet işlerinin görüşülmesi için toplanılan "Şāh Burc" Cumnā ırmağı kıyısında Selimgarh odasına bakan köşededir. buraya Şehzadelerden ve sultanın birkaç yakınından başka kimse izinsiz giremezmiş. Orada en gizli ve önemli işler konuşulur ve bir karara bağlanırmış. Buradaki toplantı genel olarak yarım saatte bir saat arasında sürermiş, bitince sultan harem dairesine girer, öğle namazını kılar, yemek yer ve bir saat kadar uyurmuş⁵³.

Buraya kadar anlatılan yerler sarayın resmi kısımlarını teşkil ederler. Diğer kısımlar imparatorun, karılarının, çocuklarının ve saray halkının özel yerleridir.

İmtiyāzī Maḥal

Dīvān-ē Āmm'in doğusunda, ondan bir avlu veya bir bahçe ile ayrılmış olan İmtiyāzī Maḥal denilen daire bulunmaktadır. Buraya götüren avluda 3 x 3.5 m. büyüklüğünde tek taştan yapılmış bir havuz bulunmaktadır. İmtiyāzī Maḥal dairesi 33 x 51 m. büyüklüğündedir. Eskiden çok güzel renklerle büyük olduğu için Rang Maḥal adıyla anılmaktaydı. Süsler burada da, kakılmış kıymetli taşlardı. İmtiyāzī Maḥal'in Hvābgāh yani yatak odası denilen daireye bitişik olması onun sultana mahsus bir daire olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir⁵⁴.

53- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 420.

54- Yetkin, Suut Kemal, a.g.e., s. 342.

Ḥvābgāh (Yatak Odası)⁵⁵

Adından da anlaşıldığı üzere padişah'ın yatakodasıdır. Kendine öz, duvarlara çevrilmiş ufak bir avlusu vardır. Onun önünde Cumnā ırmağı tarafında Tıla'i Burc yani altın kule veya Müsemmen Burc yani 8 kenarlı kule denilen yapının kubbesi görünmektedir. Padişah darşān yani, kendini halka gösterme merasimini burada yapmaktaydı. Onu görmek isteyenler sarayla Cumnā arasındaki yerde toplanırlarmış. Agra ve Lāhōr kalesinde de birer Müsemmen Burc vardı ve sanıldığına göre aynı işe yarardı.

Ḥvābgāh'ın yanında Tōšekḥāne ve Tesbīḥḥāne denilen iki yer vardır. Bu üç yere birden Ḥāṣ Maḥal de denilir; bazen üçü birden Ḥvābgāh diye anılır. Ḥvabgāh grubunun kuzeyinde Dīvān-ē Ḥāṣ ve onun da kuzeyinde aynı avlu üzerinde hamam bulunur.

Hamamın batısında aynı sırada ve aynı avluya çıkan Mōṭī Mascid vardır; 1.Alemgīr tarafından yaptırılmıştır; Sedef gibi ak ve temiz bir mermerdendir. İmparator ve harem halkının özel camileridir.

İmtiyāzī Maḥal'in güneyinde Daryā Maḥal ve daha güneyde Mumtaz Maḥal veya Ḥurd (küçük) Rang Maḥal denilen daire vardır. Bu son daire 29 x 27 m. büyüklükte olup Rang Maḥal'e benzer.

Delhi Kalesinin güney ucunda Cumnā'ya bakan Esad Burc, yani arslan kulesi vardır.

Bu sarayların güzelliğine bir de akar suların ve bahçelerin güzelliği eklenilmelidir.

Nahr-ē Bahişt (Cennet Irmağı) denilen çok güzel tertiplenmiş ve çevrelenmiş bir kanal, Şāh Burc, Hamam, Dīvān-ē Āmm, Ḥvābgāh ve Rang Maḥal'den geçer. Bu kanal 110 km. kadar yukardan, Cumnā ırmağından ayrılan bir su yolu ile sağlanılmıştır.

Mōṭī Mascid'in kuzeyinde bulunan Ḥayāt-ē Bahş bahçesi, içindeki büyük

---

55- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 529-531.

mermer havuzu ve onun ortasındaki küçük mermer köşk ile ünlüdür.

Delhi kalesini bütünleyen Salīngarh adasındaki surlar, Şēr Şāh'ın oğlu Selīm Şāh tarafından yapılmıştır ve ad ondan gelmektedir. Ekber zamanında arazi Buḥārālī Farīd Murtaẓā Hān'a verilmişti, Cihangir aradaki köprüyü yaptırır. I. Alemgīr orasını bir şahzadeler hapishanesi gibi kullanır ve kardeşi Murād Baḥş ile yeğeni Sülemān Şukōh'u orada hapseder.

Agra Kalesindeki Şah Cihan Anıtları

Şah Cihan, Agra Kalesinde Ekber devrinin veya daha eski devirlerin bazı yapılarını yıktırıp yerlerine akmermerden yapılmış, kakma değerli taşlarla süslü, mermer içinde oyulmuş kafesleri ve birtakım saray, daire ve ufak cami yaptırmıştır. Bunlarda Tāc Maḥal'deki eşsiz büyüklük ve azamet olmamakla birlikte başka yerde görülmeyen bir güzellik, tatlılık, tenasüp ve zenginlik vardır.

Bunların başlıcaları: Dīvān-ē Āmm, Dīvān-ē Hāş ve Müsemmen Burc (8 kenarlı kule) ve padişahın dinlenme yeri olan Hāş Maḥal, sedef gibi güzel bir mermerden yapılmış Mōtī Mascid'dir⁵⁶.

Lāhōr Kalesi

Şah Cihan burada da birkaç mermer anıt yaptırmıştır. "Çilsütun" yani kırk sütun denilen Dīvān-ē Āmm, Müsemmen Burc ve onun içindeki Şiş Maḥal bunlar arasındadır⁵⁷.

Lāhōr Anıtları

Buradaki yapıların bir çoğu, bölgenin toş ocaklarına çok uzak olması dolayısıyla, tuğladandır ve süs olarak çini tercih edilmiştir. (Buranın Vezir Han Camii ünlüdür)⁵⁸.

56- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 526.

57- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 526.

58- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 532.

Şah Cihan'ın Yapılara Harcadığı Para⁵⁹

Şah Cihan'ın büyük anıtlar için yapmış olduğu masraflar çeşitli eserlerde görülür. Prof. J. Sartar, *Studies in Mughal India* adlı eserinde bunları biraraya getirmiştir (s. 16-17). Bunlar;

<i>Agra Kalesi içindeki yapılar.</i>	<i>6.000.000 Ruپیe</i>
<i>Tāc Maḥal</i>	<i>5.000.000 "</i>
<i>Delhi kalesi içindeki saraylar</i>	<i>5.000.000 "</i>
<i>Delhi de Cāmi' Mascid</i>	<i>1.000.000 "</i>
<i>Şāh Cihānābad Surları</i>	<i>400.000 "</i>
<i>Delhi dışında İdgah</i>	<i>50.000 "</i>
<i>Lāhōr'da saraylar, bahçeler ve sulama cetveli</i>	<i>5.000.000 "</i>
<i>Kābil'de cami, saray kale kentin surları</i>	<i>1.000.000 "</i>
<i>Kaşmīr'de köşk ve bahçeler</i>	<i>800.000 "</i>
<i>Kandahār bölgesinde bu kentin ve Büst ve Zemin</i>	
<i>Dāver kentlerinin kaleleri</i>	<i>800.000 "</i>
<i>Acmīr, Aḥmadābād vs. de çeşitli yapılar</i>	<i>1.200.000 "</i>
<i>Muḥlispūr'da saraylar</i>	<i>600.000 "</i>
<i>Muḥlispūr'da Dārā Şukōh sarayı</i>	<i>200.000 "</i>
Toplam	27.250.000 "

Bu miktar 3.5 milyon altın lirasına yakın bir paradır.

Bu sayılar fazla güvenilir değildir, mesela; Tāc Maḥal için verilmiş rakamın, daha önce de verildiği gibi, çok az olduğu, yalnız işçilik masarfını karşıladığı ve kullanılan malzemenin değerinin ayrıca hesap edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Māulvi Muīn-ud-dīn Aḥmad'in verdiği rakamlardan Tāc Maḥal masra-

59- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 533.

finın yukarıda gösterilen 3.5 misli kadar olması gerekir.

Buna göre Şah Cihan'ın yapı, su yolu vs. için yaptığı masrafların yukarıdaki 27.250.000 milyon Rūpiyenin en azından 2-2.5 misli olduğu kabul olunabilir.

BAĞ VE BAHÇELER

Hint-Türk İmparatorluğu hükümdarları arasında Şah Cihan dönemi, bina inşaatı yanında Lāhōr ve Kaşmīr'de son derece mükemmel bahçeler yapılması açısından da özellikle ayrıcalığa sahiptir.

Lāhōr Şālāmār Bāġ (Lāhōr Şalamar Bahçesi)

Ünlü Şālāmār bahçesi, Şah Cihan'ın mimari zevkinin bir diğer örneğidir. Şālāmār adında üç bahçe vardır. Lāhōr, Delhi ve Kaşmīr Srīnagār'da olmak üzere. Lāhōr ve Delhi'deki Şālāmār bahçeleri Şah Cihan döneminin eserleri arasındadır. Lahor Şalamar bahçesi, İmparatorun Lāhōr'u ziyaret ettiği zamanlarda kalması için aynı zamanda görkemli bir eğlence yeri olarak düzenlenmişti. Bu yüzden bahçe içerisinde yazlık evler ve birkaç köşke tasarlanarak inşa edilmişti⁶⁰.

Şah Cihan lāhōra bir kanal getirtince şehrin çevresindeki engebeli arazinin kıyısına bir bahçe yaptırttı. Bahçede birkaç havuz, kanal, şelâle ve fiskiyeler bulunuyordu. 800 bin Rūpiye harcanarak Hālīl-ul-lah'ın denetiminde yapılmıştı. Şālāmār Bahçesi bu gün de mevcuttur. Maaşir-ul-Umarā' yazarı; "*doğrusu Hindistan'da bu nitelik ve özelliklerde bir bahçe daha yoktur*" diye yazmış ve;

"Eğer Cennet yeryüzündeyse

*O işte burasıdır, burasıdır, burasıdır"*⁶¹

diyerek hayranlığını dile getirmiştir.

Lāhōr Şalamar bahçesi 1650 x 730 ayak ölçütündedir. Üç kademedan oluşur. Alan itibarıyla birinci ikinciden, ikinci kademe de 3. den daha yüksektir⁶²

Şah Cihan'ın keşmir'de yaptırttığı bahçeler şunlardır⁶³:

60- K. Ali, a.g.e., s. 186-187.

61- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 95 (Maaşir-ul-Umarā', c.3, s. 806).

62- Sālik, 'Abd-ul-macīd, a.g.e., s. 353.

63- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 99.

Farahbahş (Ferahlatıcı): İlk adı Şalamardı, sonra Farahbahş konuldu

Fēzbahş (Feyzverici): Farahbahş'ın karşısına yapılmıştı. İçinde bir anakanal ile çok sayıda fiskiye ve binalar bulunuyordu.

Nūrafzā (Nursaçan): Bu bahçede oldukça çok meyve yetiştirildi. Padşahnamah'de; "*Cihangir zamanında Keşmîr'de Şāhālū (zerdali) ağacı az yetiştirildi, fakat Şah Cihan zamanında çok yetişmeye başladı*" denilmiştir.

Behrārā bahçesi (Deniz süsleyici).

Çaşmah-ě Şāhī (Hükümdarlık kaynağı)

Prof. Aldus Haksle ünlü sefernamesinde şöyle yazar; "*Srīnagār yakınlarında bahçeler vardır. Onlar arasında mimari sanatı itibarıyla son derece güzel bir bahçe "Çaşmah-ě Şāhī" dir. Şah Cihan burada bir kameriye ve içinde fiskiye ve şelâlelerin bulunduğu bir de bahçe yaptırdı. Bu bahçe de diğer Türk bahçeleri gibi kademe kademedir. Bu kaynağın suyu Keşmîr'deki tüm kaynak sularından üstün kabul edilir. Üstteki kameriyede taş bir yapı içinde küçük bir kaynak bulunmaktadır. Kaynağın suyu buradan akıp en alt bölüme gider. Bu kameriyenin karşısına kare şeklinde ve iki bölümden alınmış güzel bir bahçe yapıldı. İkinci kademenin ortasında içinde sadece bir fiskiye bulunan bir havuz vardır. Bu bahçe Keşmir'deki bütün Türk bahçeleri arasında en küçük olanıdır. Ancak güzelliğinden bu gün dahi hiç birşey kaybolmamıştır*"⁶⁴.

Şah Cihan'ın emirleri de Kaşmîr'de pekçok bahçe yaptırmışlardır. Badşahnamah'de; "*saray mensubu yüksek derece ve mevkili pek çok emir ve memur bu ülkede derece ve mevkilerine göre, bahçeler yaptırdılar*" diye yazar⁶⁵.

64- Sâlik, 'Abd-ul-macîd, a.g.e., s. 350.

65- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 100.

Şah Cihan zamanında Kaşmîr'e ilaveten başka bölgelerde de birçok emir, biyografilerinde anlatılmış olan, bahçeler yaptırmışlardır. Şah Cihan'ın emirlerinden olan Allahvardî Hân, Delhi'de bir kervansaray ile bir de bahçe yaptırtmıştı⁶⁶.

66- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 101 (Maasir-ul-Umarâ', c.1, s. 215).

GENEL REFAH HİZMETLERİ

Kervansaraylar

Bu dönemde de Ekber ve Cihangir zamanlarındaki gibi, İmparatora bağlı emirler pek çok kervansaray yaptırırılar. Nitekim 'Azam Hân, İslâmâbâd Mithrâ'da bir kervansaray yaptırmıştı⁶⁷.

Ayrıca Hân-ê Davārân Nusrât Cank, Sarûne'dan Burhânpûr'a kadar, 10 ar kôs aralıkla, Kılıç Hân Turâni'de Lâhôr'dan Multân'a kadar, çok sayıda kervansaray yaptırdı⁸.

Aşevleri

Şah Cihan zamanında bir keresinde Dakan ve Guçrât da şiddetli bir kuraklık meydana geldiğinde O, Burhânpûr, Aḥmedabâd ve Surât'ta çok sayıda aşevi açmıştı. Ayrıca kendisinin de o günlerde ikâmet etmekte olduğu Burhânpûr'da, her pazartesi günü. (Şahcihan'ın tahta çıktığı gündür ve uğurlu sayılır) muhtaçlara 5.000 Rûpiye dağıtılmasını emreder. Bu şekilde beş ayda, ayda 20.000 hesabıyla, muhtaçlara 100 bin Rûpiye dağıtılmış oldu. Aḥmabad'da kuraklığın tesiri çok daha fazla hissedildiğinden, o eyaletin yöneticilerine kuraklıktan zarar göserlere ellibin Rûpiye daha verilmesini de emretmişti. Ayrıca iki yıl için 7 milyon Rûpiye arazi vergisinden de muaf tutuldular⁶⁸.

O dönemde bazı emirler de Şah Cihan'ı izleyerek aşevleri açtılar. Maaşir-ul Umarâ' yazarı Mîr Cumlah'dan bahsederken; "*Şu günlerde Mîr Cumlah, cömertlikte ün salıp. Burhânpûr'da, gece-gündüz hizmet veren bir aşevi hizmete soktu*" demiştir⁶⁹.

Bir keresinde Kaşmîr'i büyük bir sel basmış ve bütün mahsul mahvolmuştu. Hatta eski tahılları bile sel götürmüştü. Bu yüzden kıtlığa maruz kalmış otuz-

67- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 7.

68- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 10 (Bâdşâhnâmah, c.1, s. 363-364).

69- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 10 (Maaşir-ul-Umarâ', c.3, 5 - 416).

bin kişi başkente gelerek Őikayetçi olduklarında Şah Cihan han onlara 100.000 Rũpiye vererek bu kimseler için u dũrt yere aşevi kurulmasını emretti. bunun yanısıra gũ durumda bulunan KeŐmĩrlilere 30.000 Rũpiye daha ihsanda bulundu. Ayrıca Tarbiyat Hũn'ı da onlara yardım ve çalışmaların denetimine tayin etti. Ancak o, bu gũrevleri gerektiği gibi yapamadığından Őafar Hũn'ı KeŐmĩr'e eyalet valisi tayin edip muhtaç KeŐmĩrlilere 20.000 Rũpiye daha verdi. Daha sonraları Őafar Hũn'ın gũnderdiĐi rapordan bu yũzelli bin Rũpiyelik yardımla kıtlığın etkisinin tamamen giderilmiŐ olduğu anlaŐıldı. Dolayısıyla da bu gũnler bayram ve nevruz gũnũne dũnũŐtũ. Ancak 30.000 Rũpiye daha verilirse tahrip olmuş yerlerin bũtũnũyle bayındırlaŐtırılabilceĐi de sũylenmiŐti. Şah Cihan bu talebi de derhal kabul etti⁷⁰.

Pancũb'da meydana gelen Şiddetli kuraklık esnasında da Şah Cihan 10 yere 10 aşevi kurulmasını ve her aŐevine gũnde 2.000 Rũpiye harcanmasını emretmişti. Nitekim gũnde 2.000 Rũpiye harcanarak bu aşevleri açılmış ve yoksullara da 50.000 Rũpiye daĐıtılmıŐti⁷¹.

Yoksullara Yardım

Şah Cihan her gũn öğle namazı ve uykusundan sonra dul ve yaşlı kadınların ihtiyaçlarını nakit para ve mal, tarım arazisi ve aylık bağlamak suretiyle giderirdi. Ayrıca yoksul olduklarından hiç kimsenin evlenmek istemediği kız ve dullar da, Hast-un-niŐũ' Hũnım vasıtasıyla kendi huzuruna çıkartılarak evlilik masraflarını karŐılardı. Hatta giysi ve benzeri Şeyleri de onlara verirdi. Ayrıca bu iŐle gũrevli kimseler, Şah Cihan'ın emriyle onları, akran ve emsalleriyle evlendirirlerdi dolayısıyla bu hayır işine her gũn kũfi miktarda para harcanırdı⁷².

Şah Cihan zamanında sadaka ve hayırların dini niteliği daha da belirgin-

70- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 11 (Hũfi Hũn, c.1, s. 587).

71- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 11 (Hũfi Hũn, c.1, s. 620).

72- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 13.

leşti. Mh.Sâlih Kānbuh konuyla ilgili şöyle yazmıştır; *"yaşlılar, kötürümler, yaşlı kadınlar ve yaşlı askerlerin, her gün aldıkları gündelikler ile devlet hazinesinden bütün dünyadaki muhtaç kimselere hediye olarak ihsan edilenler o kadar çoktur ki, tahmin ve kıyasla diyebilirim ki İran ve Turan'ın vergisi kadar olan Hindistan ülkesinin Öşr'ü bilgin, salih, sarık sahipleri, sanatkârlar ve imamların vergiden muaf arazi ve maaşlarına tahsis edilmiştir. Buna ilaveten şu mübarek ramazanda Musvî Hân Şadr-uş-şudûr'a yeneden, yoksul ve muhtaçlara yardımı daimi olarak sürdürmesi yolunda emir verilmiştir. Billhassa bu ay ve genel olarak da her sene ramazanda perişan muhtaç kimseleri huzuruna kabul ederek otuzbin Rûpiye verecekti. aynı şekilde Hz. Muhammed'in doğum yıldönümünde 12 bin Rûpiye, Berat Kandili ve Miraç Kandili'nde de aynı miktarda para, muhtaçlara hayır olarak dağıtılacaktı"*⁷³.

Kanallar

'Alî Mardân Han, Şah Cihan'ın huzuruna çıkarak, *"yanımda kanal yapımında uzman birkaç İranlı var, emir buyurulursa Ravî nehrinden bir kanal açılıp şehre getirilsin ve şehrin tarım alanları ve bahçeleri gelişerek şehrin güzelliğiyle vergisi de artsın"* diye arzeder. Şah Cihan bu teklifi beğenip projenin giderleri için 100 bin Rupiye verir. Âlî Mardân'ın bu proje için tayin ettiği kişi Lahor ile Ravi ırmağı arasındaki 49 köslük mesafeye kanal yapımına başladı⁷⁴. Ancak açılan kanallardan su, Lâhōr civarındaki bahçelere gerektiği şekilde ulaşmadığından Şah Cihan 100 bin Rûpiye daha verir. Fakat bununla da kanal yapımı tamamlanamaz. Bu sefer matematik ve geometri biliminde uzman, su seviyesi konusuna da vakıf olan Mollâ Alâ-ul-mulk Tūnî, önceki kanalın 5 köslük kısmını olduğu gibi koruyup 30 köslük kısmını biraz daha derinleştirip dü-

73- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 18 (Amal-ē Sâlih, c.2, s. 638).

74- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 20 (Hâfî Hân, c.1, s. 571).

zeldir. İŖte bu düzeltme sonucunda Ŗehre bol su gelmeye baŖlar⁷⁵.

Göletler

Cihangir'den sonra Ŗah Cihan, bina ve bahçelerin imar ve geliŖimi için birçok havuz ve gölet yaptırır. Ekber zamanında Hafız Rağman'ın Sarand'da dik-tirdiği bahçenin hemen yanibaŖına Ŗah Cihan mkemmek bir gölet yaptır-tmıŖtı⁷⁶.

75- Bulu, Ŗevket, a.g.e., I, s. 21 (Maasir-ul-Umarā', c.2, s. 225).

76- Bulu, Ŗevket, a.g.e., I, s. 23.

YENİ ŞEHİR VE YERLEŞİM MERKEZLERİ

Şāh Cihānābād (Delhi)

Şah Cihan, Fīrūzābād'ın kuzey kısmını da içine alan ve Dīn panāh veya Şēr Şāh kentinin kısmen biraz kuzeyinde bulunan kenti yeni baştan kurmuş ve buna Şahcihanabad adını vermiştir. Bu gün Delhi burasıdır. O vakitten beri de Delhi'nin ikinci adı Şāh Cihānābād olur. Avrupalı seyyahlar Şāh cihānābād'ın çok geniş düz ve düzenli bir iki caddesinden bahsederler. Delhi Kalesi'nin (Ḳalāh-e Mu'allah) Delhi ve Lāhōr kapısı denilen iki kapıdan çıkıp Şāh Cihānābād kentinin içine giren iki büyük caddenin kesiştikleri noktada Cāmi' Mascid adını taşıyan Delhi'nin en büyük camisi bulunmaktadır. İmparator çoğunlukla cuma namazını orada kılarmış, oraya gidiş gelişi de olağanüstü debdebeli olurmuş⁷⁷.

Şah Cihan'ın bu kentte kendisinin yaptırdığı binalar şunlardır⁷⁸:

1- Ḳalāh-e Mu'allah (Muhteşem Kale) ile müştemilatı binalar. Kalenin sağ ve solunda Irmağın kıyısında bey ve şehzadelerin yaptırdıkları muazzam binalar sayılamayacak kadar çoktur;

2- 400 bin Rūpiye'ye yaptırtılan şehrin suru;

3- Bir milyon Rūpiye yaptırtılmış olan Cāmi' Mascid;

4- Ve bu kaleye kadar getirtilen kanal.

Bu kanalı ilk önce Fīrūz Ḥalcī Camnā ırmağında çektirerek avlak yeri olan Beyaz Saray'a kadar getirtmişti. Onun ölümünden sonra kanal kullanılmaz hale gelince Ekber zamanında Şihāb-ud-dīn Aḥmad Ḥān onu onartır ve kanal Şihāb Kanal adıyla meşhur olur. Ölümünden sonra kanal yine kullanılamaz hale geldiğinde Şahcihan onu onartır. Ayrıca Beyaz Saray'dan kaleye kadar 20 kos'luk yeni bir kanal daha yaptırarak ikisini birleştirir.

77- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 526.

78- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 78-81 (Maaşir-ul-Umarā', c.3, s. 462-463).

Sonraları başka hanım ve beyler bu kente başka bina ve camiler yaptırmaya devam ederler. Raûşan-ud-dâûlah ünvanıyla bilinen Zafar Hân, Çandî Çâûk (gümüş göbek veya dörtyol ağzı) adıyla meşhur bir kavşak inşa ettirmişti.

İbrâhîmabâd

Çanâb ırmağı kıyısında Sudhârah adında eski bir kasaba vardır. Şah Cihan zamanında beylerbeyi Mardân Hân, işte bu kasabanın hemen yanında oğlu İbrâhîm'in adına bir şehir kurdu. Bu şehre Şâlâmâr tarzında güzel bir bahçe ile birçok şahane binalar inşa ettirdi. Ayrıca Tuhî ırmağından bir kanal çıkartarak bahçeye kadar getirdi. Binalar, bahçe ve kanala 600 bin Rûpiye harcandı⁷⁹.

Aşrafâbâd

Mu'tamad Hân, Cihangir ve Şah Cihan'ın emirlerinden biriydi. Kardeşi Mh. Aşraf, Laknov garnizon kumandanlığı esnasında oraya, pek çok şmuhteşem binalar inşa ettirmişti. Ayrıca Aşrafâbâd adında bir de Pûrah (site) kurmuştu. Bu siteye yaptırmış olduğu bahçe, mesire yeri olarak kullanılırdı⁸⁰.

79- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 81 (Hulâsât-e Tâvârih, Zikr-ê Lâhôr).

80- Bulu, Şevket, a.g.e., I, s. 81.

SOSYAL VE EKONOMİK YAŞAM

SOSYAL KOŞULLAR

Toplum yapısı¹

Müslüman Hindistan'ın Türk yönetimi devri sosyal durumu çok ilginç, önemli ve çok saygındır. Toplum hükümdarın en tepede yer aldığı feodal bir örgütlenme görünümündeydi. Sıralamada hükümdardan sonra resmi görevli soylular gelmekteydi ki, bunların hiçbir zaman sıradan insanların seviyesine düşmeyen paye ve ayrıcalıkları bulunuyordu. Bu durum doğal olarak onların yaşam standartlarında bir farklılık yaratıyordu. Soylular zenginlik ve refah içinde yaşam sürüyor sıradan insanlar (halk) ise ancak ekmeğini kazanabilecek durumdaydı. Varlıkların yiyecek-ıçecekleri ve giyisileri pahalı ve zengindi. Yüksek ölçüde dekore edilmiş saray gibi binalarda oturup, açık hava sporları ve içeride de çeşitli oyunlarla eğleniyorlardı.

Soyluların altında kendilerini gösterişli harcamalara kaptırmış fakat memuriyet pozisyonlarına ve mesleklerine uygun bir standartta yarayan, küçük ve çok varlıklı olmayan, bir orta sınıf bulunuyordu. Genelde tüccarların yaşamı sade ve ılımlı ölçülerdeydi. Bazı batılı yazarların belirttiğine göre batı kıyısındaki tüccarlar, yüksek ticaret hacimleri nedeniyle, çok varlıklı hale gelip zengin bir yaşam sürüyorlardı. Daha aşağı sınıfların durumu, bu üst iki sınıfa kıyasla zordu. Yeterli giysileri yoktu ve yünlü giysilerle ayakkabılar imkânlarının öte-

---

1- K. Ali, A New History of Indo-Pakistan, since 1526, Book II, s. 172, Dacca 1968.

sindeydi. Diğer talepleri az olduğundan normal yiyecekler yönünden sıkıntıları yoktu, ancak kıtlık ve yokluk dönemlerinde de muhtemelen büyük acılar çekiyorlardı. Yedi yıllık tecrübesiyle Francisco Pelseart kendi döneminde; "*statü olarak farklı üç sınıf insan bulunduğunu ve bunların; işçiler, ayak işlerine bakanlar veya hizmetçiler ve dükkan sahipleri*" olduğunu yazmaktadır. İşleri gönüllü işler değildi, ücretleri düşük, gıdaları ve evleri fakirdi. Dükkan sahipleri kimi zaman zengin ve sayılan kişiler olmakla birlikte genellikle servetlerini saklı tutuyorlardı. Şah Cihan hükümdarlığından sonraki dönemler boyunca köylüler eyalet valilerinin yönetiminde perişan olmuşlardı.

Sosyal Adetler ve Uygulamalar

Hem Müslümanlar, hem de Hindular astrolojik tahmin ve kehanetlere çok inanıyorlardı. Dönemin belirgin sosyal uygulamaları Sati, küçük yaş evliliği ve çeyiz ya da başlık parası uygulamasıydı. Ekber evlilik akti için hem gelinle damadın rızası hem de iki tarafın ana-baba izni olmasını gerekli kılarak sosyal uygulamaları düzenlemeye çalıştı. Hangi taraf olursa olsun erginlikten evvel evlenmeyi, yakın akrabalar arası evliliği, yüksek çeyiz ya da başlık parası taleplerini ve çok eşliliği de kontrol altına almayı amaçlıyordu. Sosyal dertler 18. yy. süresince özellikle de Bengal'de çoğaldı. Bolts, Craufurd ve Scrafton gibi dönemin Avrupalı yazarlarının eserlerinde ve keza dönemin edebiyatında da bu dertlere sık sık değinilmiştir. 18. yy. ın ortasında Dakka Racası Racballabh, dul kadınların yeniden evlenmesi uygulamasını getirmek için başarılı olmayan bir girişimde bulundu. Kadınlar genellikle kocalarının isteklerine tabi olmalarına rağmen, politik işlerde etkin rol almalarının örnekleri de görülmüyordu².

Yüzyıllar boyunca süregelen sert siyasi çekişmelere rağmen Müslüman Hindu yaklaşması süreci bu devirde devam etmiştir. Keza her iki toplumun fert-

---

2- Datta, Kalinkar; Majumdar, R.C.; Raychaudhuri, H.C., An Advanced History of India, s.568, London 1948.

leri arasındaki dostça temaslar da. Ekber'in saltanatı Müslüman-Hindu uyumunu bakımından olağanüstü ölçüde önemli ve ibret vericidir. Müslüman yöneticilerin Hinduların eğitim ve öğrenimine pek çok katkıları olmuştur. Müslümanlardan önce Hindistan'da yaygın olan bilim ve sanatların sayısı oldukça sınırlıydı. Müfredat programlarında tarih öğrenimine hiçbir zaman yer verilmemişti. Coğrafya ise ismen vardı. Felsefe, astronomi, tıp, şiir, musiki vb. bilimler Hindistan da tabii ki önceden de mevcuttur; ancak büyük eksiklik onların sadece belli kişilere öğretilmesiydi. Bir diğeri ise Hindular'ın o bilimler hakkında dünyadaki diğer milletlerin araştırma ve ilmi gelişmelerden tamamen habersiz olmalarıydı. Müslüman bilginlerin onların müfredat programlarındaki bu eksikliği gidermişlerdir³.

Timur soyundan gelen hükümdarlar Hindistan'da çeşitli yollarla Hinduları eğitim ve öğrenime de teşvik etmişlerdir. Saraylarında Müslüman bilginler yanında Hindu bilgin ve bilgeler ve sanatın her dalındaki ustalara da yer vermişlerdir. Ekber döneminde saraydaki müslüman bilim adamı ve sanatçıların yanında pek çok Hindu ismine de rastlanmaktadır. (Konuyla ilgili ayrıntıları Ekber döneminde vermiştik).

Cihangir de Hindi bilimadamlarını taktir de babasından hiç de geri kalmamıştı. İlgili bölümde de bahsettiğimiz üzere Cadrup Gasâin, onun döneminin meşhur bir Panditiydi. Cihangir bizzat onunla görünmeye gider, saatlerce yanında kalır, sohbet ederdi onunla. Bunu gösteren ögeler Âurangzēb döneminde de mevcuttur. Alaval adındaki Müslüman şair Hindi şiiri Padmāvāt'ı Bangāl diline tercüme etmiştir, Vaishnāvā konuları üzerine bir çok şiir yazmıştır. Sayyid kardeşlerden biri olan Âbdullah H̄hān Basant ve Hōlī bayramlarına riayet ediyor, Sirāc-ud-dāulah ve mīr Cafer de dostları ve akrabalarıyla birlikte Hōlī bayramlarına katı-

---

3- Nadvī, Māulānā 'Abd-ul-salām, Hindūstān kē Musalmān H̄kumrānōn kē 'Ahd kē Tamaddūnī Karnāmē, Aẓamgarh 1963, Çev: Şevket Bulu (basılmamış çeviriler I), s. 152.

lyordu. Daulat Rao Sindhia ile memurları, Müslümanlar gibi yeşil giysileri içinde Muharram tören geçitlerine katılıyordu⁶. Müslümanlar ve Hindular, aileler arasındaki evliliği teşvik ediyorlardı ve her iki sınıfın da pardah (peçe) nizamı vardı⁴.

Giyimler⁵

Müslüman Hindistan'da Hint-Türk İmparatorluğu devrinde kılık kıyafet, mevki ve sınıflara göre değişiyordu. Hükümdar hanedan ve kadın ve erkekleri ve beyler genel olarak Orta Asya ve İslâm toplumundaki giyim tarzını devam ettirmişlerdir. Ancak etek son derece şeffaf bir tülüdür.

Hanedan kadınlarının minyatürlerinden anlaşıldığı üzere bunlar genel olarak kendi eski giyimlerini korumuşlardır. Mesela Racput olan Ekber'in bir karısı ve keza Rācpūt olan Cihangir'in Cūdh Bā'ī adı eşi minyatürlerde Sārī denilen ve vücuda sarılan tek bir kumaştan yapılmış olan yerli giyimi kullanmaktadır; halbuki Cihangir'in ünlü karısı Nūr Cihān ve Şah Cihan'ın eşi Mumtaz Maḥal minyatürlerinde Orta Asya'da genel olarak İslâm toplumundaki biçimde giyinmiş görünmektedir.

Yünlü kumaş, pamuklu ve ipekli seyrek dokunmuş kumaşlara göre kıyafetler yerli aristokratlarca tercih edilen moda kıyafet idi. Toplumun erkek üyeleri genellikle Pājāma ve Jāmāh (geniş pantolon) denilen kıyafeti kullanırlardı. Türkler Pagrī denilen popüler başlığın tanıtımı vasıtasıyla Hind giyimine bir katkı yaptılar. Kadınlar giyim olarak dar pantolon kullanırlar ve bellerine bağlanıp aşağıya kadar sarkan İzār (peştemal) ve bazan Sārī giyerlerdi. Kadın ve erkekler her ikisi de fevkalâde özel ziynet eşyaları kullanırlardı.

4- K. Ali, a.g.e., s. 172.

5- Bayur, Y. Hikmet, Hindistan Tarihi, c.2, s. 551-552, 2. baskı, T.T.K. Bas., Ankara 1987.; K. Ali, a.g.e., s. 173.

Kadının Konumu

Hint-Türk İmparatorluğu dönemi Hindistanında kadınların çok özel, saygın yerleri vardı toplum içinde. Bu edebi eserlerde pek çok yerde geçer.

Bütün Müslüman-Türk sultanlar öncelikle annelerine karşı büyük sevgi ve saygı beslerlerdi. Keza eşleri için de durum aynıydı. Kraliçe ve prenseslere ayrı ayrı Çağırer tahsis edilmiş; yıllık, aylık maaşlar bağlanmıştı. Müstakil ikâmetgâhlarının gösterişi padişaha yaraşır durumdaydı. Cami, bahçe yapımına büyük önem verirler; yoksul kızların çeyizi ve diğer hayır işlerine de gelirlerinden önemli miktarlarda para sarfederlerdi. Eşlere karşı düşkünlük bizzat Timur ile başlamıştır. Eşler erkekleriyle birlikte savaflara dahi katılıyorlardı. Ekber'den başlayarak son döneme kadar kraliçelerin ikâmetleri için ayrı ayrı saray ve bölümler bulunurdu. Kocaları herhangi bir yere gittiğinde eşleri de beraberlerinde olurdu. Kadınlar da onlarla birlikte aynı kaderi paylaşıyorlardı⁶.

Haremde kraliçelerin namus ve şerefine büyük önem verilirdi. Yabancı birinin başını kaldırıp onlara bakması ağır hakaret sayılırdı. Ekber döneminde sarayda beş bin kadın yaşardı. Onlar için ayrı ayrı mekânlar yapılmıştı. Denetimleri için güvenilir kadınlar tayin ediliyordu. Namuslu ve güvenilir bir kadın da onların sicillerini tutardı. Harem dairesinin içinde nöbet tutmakla görevli, Begni adı verilen bir kısım kadınlar bulunurdu. Ev işleri ve hizmetkârlık için de çok sayıda harem ağası ve cariyeler vardı⁷.

Kraliçeler sarayın tüm dekorasyonunu kendi zevklerine göre tanzim ederlerdi. Bu durum Nür Cihân'ın saraya gelmesiyle daha da önem kazanmıştır. Toplumun her kesiminde sosyal ve ekonomik düzeye göre değişen takı zevki yine Nür Cihân zamanında en üst derecesine ulaşmıştır. Hindistan'da artık gelenekselleşmiş olan takı, süslerdeki incelik ve zarafet de Cihangir'in bu çok sevdiği karısı

6- 'Abd-ur-Rahmân, Sayyid Sabâh-ud-Dîn, Hindüstân meñ Musalmân Hükumrânön kē 'Ahd ke Tamâddünî Calvê, Aşamgarh 1963, Çev: Şevket Bulu (basılmamış çevirileri II), s.134.

7- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 168., 171.

Nūr Cihān'ın büyük katkıları vardır⁸.

Bu dönem Hindistanında kölelik geçerliydi; fakat uygulamada devlet tarafından köleleri azad etmek teşvik edilirdi⁹.

Kadınlara has eğlenceler

Haremin içinde koca bir dünya yaşıyordu. Kraliçe ve prenseslerle birlikte o kadar çok kız arkadaş ve cariye kalırdı ki her türlü eğlence içeride yapılırdı. Bu nedenle harem dairesindekiler, dört duvar arasında yaşadıklarının farkına bile varmazlardı. İlgi duydukları her şey temin edilirdi¹⁰.

Mīnā Bāzār (İğne İşi Pazarı)

Kraliçelerin gönüllerince eğlence ve sosyal toplantıları ayda bir kurulan kadın çarşısında gerçekleşirdi. Abū-l-fazl; *"Kadınlar bu Çarşılarında büyük bir istekle alış veriş için toplanırlar, çeşitli yerlerden kaliteli sanayi ürünleri ve idğer eşyalar burada bir araya getirilirdi. Kraliçe ve prensesler ile beylerin eşleri burada alış veriş yaparlardı. Ekber de bazen oraya gidip bazı eşyalar satın alarak pazar fiyatlarını görürdü"* diye ifade etmiştir. Pazarın yönetimini kadınlar üstlenmişti. bu çarşı Feth pūr Sıkrī'de Cūdh Bāi'nin evinin önünden başlayıp Maryam Sarayının avlusu ve bahçesine kadar kurulurdu. Agra kalesinde ise Mīnā Mascid'in yanındaki avluda kuruluyordu¹¹.

Sarayın içerisindeki kadın çarşısının bittiği yerde, Ekber Bāzār adlı bir çarşı daha kurulurdu ki, kadınlar beğendikleri her şeyi oradan da satın aldirtırlardı. Bu şekilde tüccarlar doğrudan hükümdar ve haremiyle görüşme imkanı bulur; maruzat ve şikayetlerini hiçbir engellemeye maruz kalmadan sunarlardı. Hükümdar da memleket sanayiini doğrudan görme imkânını buluyordu¹².

8- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 172.

9- K. Ali, a.g.e., s. 173.

10- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 174.

11- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 174 (Ā'in-ě Akbarī, c.1, s. 142).

12- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 175.

Raks ve Musiki¹³

Haremin kraliçeleri için özel kadın rakkase ve müzisyenler bulunurd. Onlara genellikle; Lūlī (kadın dansöz), Horkani (Kadın köçek), Kaçnī (Kadın köle dansöz) ve Dōmnī (kadın müzisyen) denirdi. Bu kadınlar, muhtelif yerlerden çağrılarak sarayda alikonurlar, şarkı ve rakslarıyla hoşça vakit geçirtirlerdi.

Saklambaç¹⁴

Kraliçeler eğlenmek için saklanbaç da oynarlardı. Bu oyun için sarayın içerisine ayrı bir bina yapılmıştı. Fathpūr Sikrī'de bu bina, Kâhinler Kulübesi ile Dīvān-ē Hāş'a bitişikti. Agra'da ise Cahāngīrī Maḥal'in Harem Dairesi'nin yanındaydı.

Satranç (Paççisi)¹⁵

Fathpūr Sikrī'de Maḥal-ē Hāş ile Dīvān-ē Hāş arasındaki taş döşeme yere Paççisi alanı denirdi. Oraya satranç haneleri yapılmıştı. Hanelerin ortasında kırmızı kumtaşından bir de taht vardı ki Ekber o tahtta oturarak kraliçelerle paççisi oynardı. Paççāsī hanelerinde taşlar yerine cariyeler ayakta dururlar, işaret edildiğinde bir hanedan diğerine geçerlerdi.

Agra kalesinde Paççāsī alanı sekizgen burcun yanındadır, siyah ve beyaz taşlarla döşenmiştir.

İskambil (Gancīfah)

Kraliçeler iskambil de oynarlardı. bu bir tür kâğıt oynuydu. Ā'īn-e Ekberī'de bu oyunun ne şekilde oynandığı, ayrıntılarıyla yazılmıştır. Gulbaden Bēgam ise bu oyunun ayrıntısını şöyle yazmıştır. *"12 oyuncu olurdu. Her oyuncu 20 kart karşılığında Şāhruḥ (altın para) koyardı. Birisi 5 miskal eden 20 Şah-*

13- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 175.

14- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 175.

15- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 175.

ruha oynadığını bildirirdi. Oyuna ne kadar çok miktarla katılırsa kazanç da o ölçüde çok olurdu".¹⁶

Av¹⁷

Babur ile Humayun'un hayatı daha ziyade dağ ve ormanlarda dolaşmak suretiyle geçmişti. Dolayısıyla onların kraliçelerinde, Ekber dönemi ve sonrasında gelişmesini sürdüren konfor ve gösterişler oluşmamıştı. Babur ile Humayun'un haremdeki hanımlar, bahçe ve sarayları hiç çekinmeden gezerlerdi. Orduyla birlikte at sırtında yolculuk yaparlardı. Hâmîde Bēgam, avda da Humayun ile birlikte olup avlanma manzarasını mahmilinden seyrederdi.

Ekber de zaman zaman kraliçeleriyle birlikte giderdi ava. Nur Cihan av esnasında daima Cihangir ile birlikte bulunurdu.

EKONOMİK KOŞULLAR

Ekber Öncesi Ekonomik durumu

Timur hanedanının ilk iki hükümdarın saltanatları süresince Hindistan'daki ekonomik koşullar hakkında çok az bilgimiz bulunmaktadır. Gulbadan Begam'ın Humayunname'sinde Hindistan'daki yaygın düşük fiyatlardan bahseden tek tük örnekler vardır. Örneğin; Ekber'in doğum yeri olan Âmakôr'ta dört keçinin fiyatı bir Rûpiye idi. Şēr Şāh'ın çok geniş kapsamlı ekonomik reformları, yönetimindeki insanların ekonomik durumlarında bir gelişmeye, iyileşmeye yol açmış olmalıdır. Bu iyileşme en azından Sūr yönetimi gücünü koruduğu süreçte pek fazla bozulmamıştır¹⁸.

Ekber Döneminden Sonraki Ekonomik Durum

Ekber ve sonraki hükümdarların saltanatları döneminde ülkenin ekono-

16- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 175-176.

17- Bulu, Şevket, a.g.e., II, s. 176.

18- Datta, Kalikinkar; Majumdar, R.C., Raychaudhuri, H.C., a.g.e., s. 569.

mik durumu konusunda Āin-e Akbarī'den, Farsça yazılmış diğer bazı eserlerdeki konuyla ilgili bahislerden; dönemin batılı tüccarlarının, gezginlerinin ve yazarla anlattıklarından; Hindistan'daki Avrupa ticari üsleri kayıtlarından ve aynı zamanda dönemin literatüründen yeterince bilgi edinebilmekteyiz; dolayısıyla Türk yönetimi altındaki yy.larda Hindistan'ın ekonomik durumunun önemli yanlarının aşağıdaki sıralamasını da yapabiliriz¹⁹.

Zengin Şehirler

Yabancı seyyahlar Hindistan'ın Türk yönetimi devri ekonomik gelişmesini hararetle taktir etmişlerdir. Bu dönemde Hindistan'ın belli başlı şehirlerinde zenginlik ve bolluk hüküm sürmekteydi. M.1585 yılında Fitch'in gözlemlere göre; *"Agra ve Fetihpūr, her ikisi de Londra'dan daha büyük ve daha fazla nüfusu olan iki çok büyük şehirdi. Agra ile Fetihpūr'un arası 12 mīl olup tüm yol boyunca erzak ve benzeri satan dükkânlar vardı; dükkânlar o kadar çoktu ki, insan kendini halâ şehirde sanırdı. Ayrıca o kadar halk kalabalığı vardı ki, insanda pazar yerinde olduğu hissi doğardı"*. Terry; Pancāb'dan, büyük ve çok verimli, bir eyalet olarak bahsetmektedir. *"Orada Lāhōr en önemli şehirdir; çok büyük bir alana kurulmuştur, hem nüfusu hem de zenginlikleri boldur. Tüm Hindistan'da belli başlı ticari merkezlerden birisidir"* demektedir. 1581'de Monserrate, Lāhōr'un, Avrupa ve Asya'da hiçbir Şehrin gerisinde olmadığı, değerlendirmesinde bulunmaktaydı. Hāndaş'teki Burhānpūr çok büyük, zengin ve yoğun nüfusluydu. Guçrāt'daki Ahmadabad, Abū-l-fāzl tarafından, yüksek zenginlik seviyesinde olan soylu bir şehir ve ikliminin güzelliği ve tüm dünyadan en seçkin ürünleri sergilemesi nedeniyle hemen hemen ensalsiz, olarak tanımlanmaktadır²⁰.

Doğu Hindistan'da Banāras, Patnā, Rācmaḥal, Burdvān, Huglī, Daḳka ve Cit-

19- Datta, Kalikinkar; Majumdar, R.C., Raychaudhuri, H.C., a.g.e., s. 570.

20- Datta, Kalikinkar; Majumdar, R.C., Raychaudhuri, H.C., a.g.e., s. 570.

tāgong gibi zengin ve tanınmış refah kentleri vardı. Kentler eşsiz zengin ve refah içindeydi, ancak toplumsal ve ticari ilişkiler imparatorluğun himayesindeydi. Onlar dünyanın diğer ülkelerine ticareti taşıdılar²¹.

TARIM²²

Hükümdarlar, Hindistan'ın önemli hammaddelerini ve tarımı desteklerlerdi. Devletin gelir kaynaklarının başında tarım gelirdi. Devlet kıtlıktan zarar gören kimselere devlet ambarlarından yardım eder, bedava tahıl verirdi.

Zamanın zirai ürünleri de aşağı yukarı bugünün ürünleriyle aynıydı. Hindistan'ın pekçok bölgesinde şeker, çivit, pamuk ve ipek, afyon yetiştiriliyordu. Hindistan'da pek çok dolaşmış olan Tavernier bütün toprakların iyi işlenmiş olduğunu, tarlaların iyi yapılmış hendeklerle çevrilmiş bulunduğunu ve her birinin sulanılması için de bir havuzu bulunduğunu yazmaktadır.

Önemli ihracat maddesi olan bazı ürünler şöyleydi:

Baharat

Hindistan'ın Avrupa'ya ihraç ettiği başlıca tarım mahsülleri arasında baharat gelir. Avrupa'da bir yandan yemeklere tat vermek, öte yandan yazdan kışa saklanma gerekliliği olan büyük miktarda et ve sair yiyeceğin bozulmamasını sağlamak için baharata ve bilhassa bibere çok ihtiyaç vardı. 16. yy.ın ortasında Avrupa Hindistan'dan yılda 2000 tona yakın biber satın alıyordu²³.

Çivit

İhracaat bakımından büyük önemi olan başka bir tarım maddesi de çivittir. O, 17. yy. ın başlarında en önemli ihracat maddeleri arasındadır. Moreland'a göre 1618-1619'da Sūrāt Limanından kalkan, Royal Anne, geçmişinin taşıdığı

21- K. Ali, a.g.e., s. 174.

22- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 539-540.

23- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 540.

720.000 Maḥmūdi (280.000 rūpiye) değerinde maldan 630.000 Maḥmūdiliği çivit idi²⁴. Bu madde en çok Ganj (Gence ovası) Agra bölgesinde, Sind'de, Guçrāt'da ve Dakan'ın doğu kıyısında yetişiyordu. 17. yy. ın ortalarında yılda Avrupa'ya 400 tona kadar çivit ihraç edildiği olmuştur²⁵.

1633'de Şah Cihan döneminde hükümet çiviti tekeline almak ister ve mevcut fiyata %33 oranında bir artış getirir; ancak Avrupalı alıcıların alışverişi azaltmaları üzerine bundan vazgeçilir²⁶.

Uyuşturucu Maddeler

Afyon ve diğer uyuşturucu maddeler, daha az ölçülerde de olsa, önemli bir ihracat konusu teşkil ediyorlardı²⁷.

Madenler

Hint-Türk İmparatorluğu devrinde Hindistan, olağan madenlerin bir çoğu bakımından genel olarak kendi kendine yeter bir durumdaydı. Altın ve gümüş gibi değerli madenler ise çok önemli ölçüde yapılan ihracatı karşılığında elde ediliyordu; altın yok denecek kadar azdı ve gümüş de yeter ölçüde yoktu; bakır ise yeterli değildi. Elmas madenleri Dakan'da ve biraz da Çötā Nāgpūr bölgesinde bulunurdu²⁸.

Küherçele²⁹

17. yy. da ihracat bakımından Hindistan'ın en önemli madeni küherçele idi. O devirde barut yapmaya yarayan bu madde Avrupa'da yeterince bulunmadığından bu mala büyük talep vardı.

İlk ihracat Karamandel kıyısından (güney-doğu kıyısı, Madrās bölgesi)

24- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 540 (From Akbar to Aurangzib, s. 99).

25- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 540.

26- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 540.

27- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 540.

28- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 540.

29- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 541.

başlar; sonra Gucarat limanlarından Agra bölgesindeki küherçeceleler ihraç ediliyordu; ancak çok geçmeden en önemli küherçecele madeni bulunan bölgenin Bihar olduğu anlaşılır. 17. yy. ın ortalarında Bengāl ve Orisā Limanlarından yılda 100.000 Rūpiye değerinde 2.300 ton küherçecele çıkarılıyordu.

Şah Cihan devrinde, 1646'da, Gucerāt eyalet valisi bulunan şehzade Aurangzeb, bu küherçecele ile yapılan barutun Hıristiyanlarca Müslüman devletlere karşı kullanılabileceği için, bunun çıkarılmasını yasaklarsa da o, oradan çekildikten sonra ihracat yine başlar. Ancak onun hükümdarlığı zamanında böyle bir yasakta bulunduğu görülmeyecektir. 1655'de küherçecele devletin tekeline alınır, bu maden üzerindeki çok ağır vergiler daha da arttırılır.

ENDÜSTRİ VE EL SANATLARI³⁰

İncelediğimiz zaman bu dönem boyunca Hindistan'ın ekonomik tarihindeki en önemli faktörlerden birisi de insanların geniş ve değişik endüstriyel faaliyetleridir. Bu dönem Hindistan'ı önemli bir sanayi ülkesi idi. Zirai sanayinin başında şeker ve yağ sanayii gelirdi.

Kuyumculuk, altın, gümüş, fil dişi ve ince tahta işleri ve oymacılığı vb. çok ilerlemiş bir durumdaydı. Bu faaliyetler yerel aristokrasi ve tüccarların ihtiyaçlarını karşılamanın yanısıra Avrupa'dan ve Asya'nın diğer bölgelerinden gelen tüccarların taleplerine de cevap vermekteydi.

Bu dönem boyunca Hindistan'daki en önemli endüstri kolu pamuklu kumaş imalâtı idi. Belli başlı pamuklu imalât merkezleri ülkenin dört bir tarafına dağılmıştı. Örneğin; Gucarāt'ta Patan'da; H̄andeş'te, Burhānpūr'da; Birleşik vilayetler ve Bihār'da, Cūānpūr, Benāres, Patnā ve diğer bazı yerler ile Bengāl ve Orissā'da yer alan birçok şehir ve köyler gibi. Orissādan doğu Bengāl'e kadar tüm ülke büyük bir pamuk fabrikası ormanlığını andırıyordu. Dakka bölgesi de özellikle tüm

---

30- Datta, Kalikinkar; Majumdar, R.C.; Raychaudhuri, H.C.; s. 573.

Hindistan'da pamuktan yapılan en iyi ve en mükemmel kumaş olan kaliteli müs-lün kumaşlarıyla meşhurdu. Pelseart'ın belirttiğine göre doğu Bengāl'deki Cha-baspur ve Sonargāön'da tüm halk geçimini dokuma endüstrisinden sağlamaktaydı ve ürünler en üstün kalitede ve Şöhretteydi. Bernier ise şu gözlemde bulun-maktadır; *"Bengāl'de öylesine büyük miktarlarda pamuk ve ipek bulunmaktadır ki bu imparatorluk bu iki tür maddenin, sadece Hindistan ve Büyük Hint-Türk İmparatorluğu çapında değil, fakat tüm komşu devletler değil hat-ta Avrupa çapında ortak deposu olarak nitelenir"*.

Kumaş boyama sanayii de çok büyük çapta gelişmiş durumdaydı. Terry; da-ha kaba dokunmuş pamuklu kumaşların ya boyandığını ya da hiçbir suyla çık-mayacak şekilde kumaşa sabitlenmiş, muhtelif güzel denen ve renklerde çiçek ve figürlerle baskıdan geçirildiğini belirtmektedir. Pamuklu imaline kıyasla kap-sam olarak daha sınırlı olan ipek dokuma bir kısım halkın önemli ölçüde endüst-riyel faaliyetiydi. Abū-l-fāzıl'ın yazdığına göre; *"İmparatorluğun desteği nede-niyle bu endüstri kolu Akbar döneminde önemli bir hız kazandı. İpek doku-ma Lāhōr, Agra, Fatḥpūr Sikrī ve Guçarāt'da da yapılıyor olmasına rağmen Bangal ipek üretim ve işlenmesinde en önemli merkezdi ve Hindistan'ın di-ğer kısımlarından gelen Hint ve Avrupalı tüccarların taleplerini de karşıla-maktaydı"*. Tavernier'e dayanarak Moreland yaklaşık 17. yy ın ortalarında Ban-gal'deki toplam ipek üretiminin *"2,5 milyon pound civarında olup bunun 1 milyon Poundluğunun yerel olarak işlendiğini, 750 binliğinin ham olarak Hollanda'ya ihraç edildiğini ve geri kalan 750 binliğinin çoğu Guçarat'a git-mek ve bir kısmı da Orta Asya'lı tüccarlar tarafından alınmak üzere Hindis-tan'a dağıldığını"* yazmaktadır.

Şal ve halı dokumacılığı Akbar'ın hamiliğinde gelişmiştir. şal yünü Kaş-mir'den elde edilip Lāhōr'da üretiliyordu ve genellikle kıldan dokunuyordu. Halı ise Lāhōr ve Agra'da imâl ediliyordu. En başta kalın battaniyeler olmak üzere

yün malzemeler de dokunmaktaydı .

Hindistan'da gemi yapımı endüstrisi gelişmiş bir durumdaydı ve ülkenin önemli sanayii arasında yer tutmaktaydı. Bu büyük endüstrilerin yanısıra Türk yönetimi döneminde çok çeşitli el sanatları bulunduğu dair kanıtlar da bulunmaktadır. Hindistan'da Edward Terry, bir çok nadir kutu sandık, kalemlik, halı ve diğer ürünlerin birarada bulunabileceğine, dikkat çekmiştir. Pelsaert'de, Sindh'de işlemeli tabakların, çizim masalarının, divit kutularının ve benzer malzemelerin yerel olarak çok miktarda imal edildiğini; fildişi ve abanoz işlemeleleriyle çok haş olduklarını ve Goa ile kıyı şehirlerinden çok miktarda ihraç edildiklerini, yazmaktadır. İmalât devlet tarafından teşvik edilmekle birlikte dokumacılar çoğunlukla aracılar tarafından finanse ediliyordu ve muhtemelen bu aracılar, onların sırtlarından büyük paralar kazanıyorlardı.

DIŞ TİCARET³¹

Hint-Türk İmparatorluğu döneminin çok büyük bir kısmında Hindistan'ın, Asya ve Avrupa'nın değişik ülkeleriyle aktif, hatırı sayılır bir dış ticareti vardı. Ülkenin belli başlı ithal malları; külçe altın ve gümüş, ham ipek, at, madenler, fildişi, mercan, kehribar, değerli daşlar, kadife, işlemeli kumaşlar, ince yünlü dokuma, parfümler, ilâçlar, Çin porseleni ve Afrikalı kölelerdi. İhracatını ise muhtelif tekstil ürünleri, biber, çivit, afyon ve diğer uyuşturucular ile muhtelif eşyalar oluşturuyordu. Diğer kısımlarda da bir kaç güzergâh daha olmakla birlikte kuzey-batıda ihracat ticareti için iki ana karayolu vardı: Lahor-Kabil hattı ve Multân-Kandahâr hattı. Fakat bu güzergâhlar boyunca yolculuk kısıtlanmalı ve emniyetsizdi. Türkistan, H̱orāsān ve bir kısım İran ile olan ticaret bu güzergâhlardan deveyle yapılırdı. Avrupadan Uzak Doğu'ya gemiyle Ümit Burnu'ndan doğrudan doğruya gidilelidenberi Türkistan yoksullaşmış olduğundan

---

31- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 544.; Datta, Kalikinkar; Majumdar, R.C.; Raychaudhuri, H.C., a.g.e., s. 576.

17. yy. da ve ondan sonra, orasıyla Hindistan arasındaki ticaret fazla önemli değildir ve İran ticaretinin önemli bir kısmı da denizden yapılmaktadır. Lahordan yılda 3000 devenin geçtiği tahmin edilir. Ancak 1615'de Hint denizlerinde İngiliz ve Portekiz gemileri arasındaki çarpışmalar dolayısıyla İran'la Hindistan arasında deniz yolu kapalı kalınca Lāhōr'dan 12-14.000 deve geçmişti. Bu yoldan Hindistan'a geniş ölçüde Türkistan ve kısmen de İran'dan at ithal ediliyordu.

Ticari amaçlar bakımından denizyolu ve nehirler daha avantajlı idi. Hindistan'ın başlıca limanları Sindh'deki Lahōrī Bandar; Surāt, Broach ve Kamboy gibi Gucarat limanlar grubu; Bassein; Chaul; Ratnagari bölgesinde Dabul (şimdiki Dabhol); Goa ve Bhatkal; en önemlileri Kalicut ve Cochin olan Malābār limanları; doğu sahilinde Negapatam, Nasulipatom ve birkaç küçük liman; ve Bengāl'de Satgaon, Srīpūr, Chittāgong ve Sonargāon idi. Devlet tarafından belirlenen gümrük çok yüksek değildi; örneğin, Sūrāt'da tüm mal ithal ve ihracatında %3.5 ve altın ve gümüş parada %2 idi. Hiçbir tüccarın ülke dışına hiçbir şekilde gümüş çıkarmasına izin verilmiyordu. Ekber'in saltanatından itibaren Hindistan ticaretinin önemli özelliği, zaman içinde yavaş yavaş artarak geniş bir dağılım gösteren merkezlerde ticari üsler kuran. İngiliz ve Hollandalıların ticari faaliyetleriydi. Hint Türk İmparatorları yönetimi boyunca Hindistan'daki Avrupalı tüccarların, işlerinin kendi gönüllerince gitmediği, şeklindeki Moreland'ın iddiası; dönemin ticari üs kayıtlarındaki birçok bahis tarafından desteklenmektedir. Genellikle kurnaz ve zeki olan Hintli tüccar aracı ve ticari tekellerle iş yaparken zorluk çekseler de, önlerindeki esas engel yerel hükümetlerin ve üst düzey memurların müdahaleleriydi. Bir örnek olarak 1659'da yazılmış bir mektuptaki kanıt gösterilebilir. Bu mektupta, Mīr Cumlah'nın Cassīmbāzār'daki İngiliz ticari üssünün kapılarını kapattığı ve İngilizler kendisini resmen ziyaret edene dek hiç kimse'nin İngilizlerle ticaret yapmasına izin vermediğini, anlatmaktadır. Avrupalı tüccarlar bu memurları memnun ve tatmin etmek için her türlü zorluğa katlanıyor-

du; bazen amaçlarına ulaşabiliyorlar, bazen de hayal kırıklığına uğruyorlardı .

FİYATLAR

Abū-l-faẓl ve diğer bazı yazarlardan öğrendiğimize göre genel tüketim maddelerinin özellikle de pirinç, sebze, baharat, et, canlı hayvan ve süt gibi yaygın tüketim maddelerinin fiyatları çok düşüktü. Edward Terry şu gözlemde bulunmuştur; "*tüm ülkede tüketim maddelerinin çoğu büyük miktarlarda bulunuyordu; ...ve ülkedeki herkes kısıtlama olmadan ekmek yiyebiliyordu*". *Smith'in yazdığına göre de Akbar ve Cahangir dönemlerinde, işçi olarak çalıştırılan topraksız kesim muhtemelen şimdi sahip olduğu yiyecekten daha fazlasına sahipti*"³².

Fakat Moreland'ın fikrine göre; "*Geneli ele alınacak olursa halk kitleleri şimdikiyle aynı ekonomik düzeydeydi*". Hint-Türk İmparatorluğu döneminin, sıradan halk için bir bolluk çağı olmadığı kesindir, zira maddelerin fiyatı düşük olmasına rağmen ortalama gelirler de aynı oranda belki de daha fazla düşüktü. Yine de safalet içinde değillerdi ve memnuniyetsizlikten sızlanıyorlardı, çünkü ihtiyaçları da kısıtlıydı ve hayatın sorunları günümüzde olduğu kadar karmaşık değildi"³³.

Yiyecek fiyatlarına dair Âî'n-e Ekberi'den alınmış birkaç örnek veriyoruz³⁴.

Nesne	Ağırlık	Fiyat
Buğday	1 Man	12 Dam
İyi buğday unu	"	22 "
Adi buğday unu	"	15 "

32- Datta, Kalinkar; Majumdar, R.C.; Raychaudhuri, H.C., a.g.e., s. 574.

33- Datta, Kalinkar; Majumdar, R.C.; Raychaudhuri, H.C., a.g.e., s. 574.

34- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 538.

Mercimek	"	12 "
Arpa	"	8 "
Darı	"	6 "
Pirinç	"	Cinsine göre 20 Dam ile 100 Dam arasında oynamaktadır.
Nohut	"	16.5 Dam
Soğan	"	6 "
Koyun eti	"	65 "
Keçi eti	"	54 "
Yağ	"	80 ilâ 105 Dam arasında
Beyaz şeker	"	128 Dam
Esmer şeker	"	56 "

DARPHANELER VE PARA BİRİM

Daha önce Şer Şâh'ın yaptığı Ekber de devletin para birimini düzenlemeye çalışmıştır. 1577'nin sonuna doğru, Delhi'deki imparatorluk darphanesinin başına Şiraz'lı Hv. 'Abd-us samad'i atadı ve Bangâl, Lahôr, Caûnpur, Aşmadabad ve Patnâ'daki önemli vilayet darphanelerinin her birinin başına da önemli memurlar getirildi. Ekber altın, gümüş ve bakır paralar çıkararak farklı madeni parayı tedavüle soktu. Ekber, Calâlî, olarak bilinen kare bir gümüş Rûpiye de çıkardı. Şer Şah'ın para sisteminde olduğu gibi Ekber döneminde de esas bakır para, adına Pâisah veya Fulûs da denilen, Dâm idi ve 20.96 gr. ağırlığındaydı. Hem zenginlerin hem de fakirlerin her an kullandığı yaygın para buydu ve hesap tutma amacıyla, Cîtal, denilen 25'te birlik alt birimi bölünüyordu. Ekber'in saltanatında ve ondan sonra gelenlerin döneminde imparatorluğun ticari işlemleri yuvarlak altın Muhr, Rûpiye ve Dâm üzerinden gerçekleştiriliyordu. İmparatorluğun özellikle de Ekber'in (madeni) paraları metalinin saflığı, ağırlığının tamlığı ve sa-

natsal işlenmesi bakımından mükemmeldi. 1616 yılına kadar Rūpiye 40 Dām'a eşdeğerdeydi ve 1627 den itibaren de aşağı yukarı 30 Dām'a. Ekber'den sonra para biriminde önemli bir değişme olmamıştır. Yine de 1659'da İngiliz tüccarlar İngiltere'deki yetkililerce yeni hükümdar Aûrangzēb'in (gümüş) parasının ayarını eskisine göre %5/8 arttırdığını ve bunun da hükümet ile Sûrat'taki tüccarlar arasında birçok sorun ve münakaşaya yol açtığını, yazmıştır³⁵.

Ağırlık ve Uzunluk Birimleri³⁶

Aynı adı taşıyan birçok tartı vardı ki, yer yer değer değiştirirdi. Ençok özellikle Kuzey Hindistan'da kullanılan tartı, Man, denileniydi; 13-14 kilo kadar geliyordu.

Ekber 1 Sēr'i 30 Dām ağırlığına çıkarmıştır; ancak 15 kg. civarındaki, eski Man, en yaygın kullanılan olarak kalmıştır

Uzunluk ölçüleri de yer yer değişik boydadırlar. En çok kullanılanına, Gaz, denir. Ekber bunun türlü boylarını birleştirip, İlâhi Gaz, adında bir ölçü ortaya çıkarır; bu 78 cm. kadar ederdi. Ancak yer yer türlü boylarda birtakım Gaz'lar kullanılmaya devam edilegelmiştir. En çok kullanılanı 70 cm. kadar geliyordu.

35- Datta, Kalinkar; Majumdar, R.C.; Raychaudhuri, H.C., a.g.e., s. 574-575.

36- Bayur, Y. Hikmet, a.g.e., s. 550-551.

SONUÇ

Müslüman Hindistan kültürünü oluşturan Türk-Hint İmparatorluğu genel Türk tarihinin de ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Türkler'in Hindistan ile ilgilerinin çok eskilere dayanmasına rağmen yazılı belgeler de Gazneliler dönemiyle başladığı görülür (977-997). Delhi sultanları askeri ve siyasi faaliyetlerinde aynı anda başlatmışlardır. Babur'un Panipat'ta İbrâhîm Lōdhî'yi mağlub ederek kazandığı zaferle (1526) Türkler Hindistan'da yeniden iktidara gelirler. Babur ile hakimiyetleri başlayan Türk-Hint İmparatorları, devrin bütün padişahları gibi mutlak olup, hakimiyet ve idare selâhiyetinin, ülkenin ve üzerindeki insan topluluğunun tek sahibidir. Aynı zamanda askeri kuvvetlerin de başkumandanıdır. Baburlu hükümdarları tarihçiler genellikle "padişah ve hakan" unvanıyla anmalarına rağmen Türkçe unvanlar ve isimler ne yazık ki hem yerli (Hindistan-Pakistan), hem de batılılar tarafından bilinçli olarak hemen hemen tamamen kaldırmışlardır.

Hükümdar günümüz deyimiyile yasama, yargı ve yürütmenin başıdır. Resmi görevlilerin ücretleri ilk zamanlarda "Cāgīr" yani tımar usulü ile temin ediliyordu. Cagīrdarların mülkiyet hakları yoktu. Ekber döneminde "Cagīrdāri sistem" terkedilerek yerine "Manşabdārī" sistem'e geçilmiştir.

Manşab'ın kelime anlamı mevki, derece ve memuriyet demektir. Bu sistemde maaşlar nakit olarak hazineden karşılanmaktaydı. Manşab 10'dan başlardı. Ekber ve Cihangir dönemlerinde 10.000'e kadar yükselmişti.

Vilayetler de merkezi hükümet örnek alınarak teşkilâtlandırılmıştı. Baburlu devleti eyaletlere yani "subah (sube)"lere ayrılmıştı. Ekber devrinde 15 (bazı tarihçilere göre 18) eyalet vardı. Bunların başında hem vali hem kumandan olan bir "Subedār" ya da "Sipāhsalār, Na'zım" bulunuyordu. Ondan sonra "Dīvān", "Baḫşī", "Şadr" gibi yüksek düzeyli memurlar görev yapmaktaydı. Her görevli merkezdeki kendi ilgili bölümüyle haberleşmekte ve buranın kontrolü altında iş

görmekteydi.

Her eyalet bir çok Sarkār'a (vilâyet) bölünmüştü ve en üst düzeydeki yöneticisine Faûcdār (vali) denirdi. Her Sarkār da bir kaç Pargānah'ya (ilçe) ayrılmıştı. Devlet mekanizması özellikle Ekber'in reformları ve yönetim sistemine getirdiği değişikliklerle belirgin ve yararlı amaçlara yönelik, daha etkili ve daha rasyonel bir şekilde organize edilmişti.

Baburlu Devletinin başlıca gelir kaynağı tarım vergisine dayanıyordu. Güm-rük, tuz, darphane, hediyeler ve cizye de ikinci derecedeki gelir kaynaklarını teşkil ediyordu. Cizye büyük bir gelir kaynağı değildi. Ekber tarafından kaldırılmıştır. Baburluların zirai sistemleri dönemine göre en gelişmiş sistemdi denilebilir. Buna göre hangi mahsul olursa olsun hiç dinlendirilmeden ekilen topraklar ve az dinlendirilen topraklar çeşitli gruplara ayrılmıştı.

Baburlu devletinin başlıca zirai ürünleri hububat, darı, bakliyat, daha küçük ölçüde sebze, şeker ve baharatlardı. Avrupaya ihraç edilen tarım ürünleri arasında başta baharat gelir. ihracaat bakımından büyük önemi olan diğer bir tarım maddesi de çivit idi. Madenlerden ise o devirde barut yapmaya yarayan küherçile önemli bir ihracaat maddesiydi. El sanatları bir hayli çeşitliydi; kuyumculuk, fil dişi ve ince tahta işleri, oymacılık oldukça ilerlemiş durumdaydı. Pamuklu kumaşlar sahile yakın bölgelerden deniz aşırı ülkelere ihraç ediliyordu. XVII. yy. da Avrupa'ya yapılan Hint ihracaatı büyük bir gelişme göstermişti.

Baburlu hükümdarları ve hanedanı edebiyat ve güzel sanatlarla bizzat ilgilenmiş ve bu konuda gerçek birer hâmi olmuşlardır. Babur gerek edebiyat gerekse güzel sanatlar sahasındaki eserleri ile büyük bir dikkat çeker. O iyi saz çalar ve besteler yapardı, aynı zamanda Hatt-e Baburi adıyla yeni bir yazı icât etmişti. O, Çağatay edebiyatının en güzel ve orijinal eserlerini vermişti. Onun Çağatay Türkçesiyle yazdığı eserleri şunlardır: Baburname, Aruz risalesi, Mübeyyen, Risaleyi Validiye Tercümesi ve Divan. Humayun da şiirle yakından ilgilenmişti.

Astronomiye de özel bir ilgi duymaktaydı. Yine hanedandan Babur'un teyze çocuğu Mirza Mh. Haydar Daûlat "Tārīh-ē Raşīdī" adıyla bir tarih kitabı kaleme almıştı. Humayun döneminde pek çok kaynak eser yazılmıştı. "Tazkirāt-ul Vaqa'at" Humayun döneminin ünlü tarihidir. Astronomi ilmi üzerine yazılmış olan meşhur eser "Kānūn-ē Humāyūn" da bu devirde yazılmıştı. Yine Babur ve Humayun'un hizmetinde bulunmuş olan Bayāzıd Bayat, "Tārīh-ē Hūmāyūn veya "Muhtaşar ve Hatırat" adıyla bir eser yazmıştı.

Humayun'un kızkardeşi Gulbadan Bēgam da "Humāyunnāmāh" adıyla Farsça bir tarih yazmıştı. Ekber de gerek ilim adamlarını ve gerekse şairleri sarayında himaye etmiş, ilim ve edebiyatı öylesine yüce tutmuştur ki, dönemi ilim ve edebiyatın altın çağı olmuştur. Eğitim ve öğretimle ilgili köklü değişikliklerin yapılması da bu dönemde olmuştur. Ekber devrinin ünlü şairi Fezi olup; diğer ünlü şairler arasında Órfī Şīrāzī, Naẓīrī, Mollā Kāsim Kāşī, Şīrī Siyālkūti'nin adları geçmektedir. Baburlu hükümdarları çeşitli yollarla Hinduları da eğitim ve öğrenime teşvik etmişlerdi. Saraylarında Müslüman bilginler yanında Hindu bilgin ve bilgelere de yer vermişlerdir. Ekber döneminde Mahā Dēv, Bhīm Nāt, Rām Çandār, Narāin Şevcī, Devī Brahmañ v.d. gibi Hindu bilginlerin adları yer almaktadır. Ekber döneminin önde gelen tarihçileri; Abū-l-fazl, Hv. Nizām-ud-dīn Ahamad ve Abd-ul-kādir Badāyūni idiler. Abū-l-fazl; Akbarnāmāh ve Ā'in-e Akbarī adlarında iki değerli eser vücuda getirmiştir. Ayrıca Hicret'in 1000. yılı dolayısıyla Ekber'in emri ile bir heyet tarafından "Tārīh-ē Elfi" adıyla Farsça bir eser yazmıştır. Cihangir de kendisinden öncekilerin yolunu izlemiştir. Edebiyat ve sanat ustalarını sarayında himaye etmeye devam etmiştir. Her Cuma gecesi bilginlerle biraraya gelir, bilimsel toplantıları bizzat yönetirdi. Farsça olarak kaleme aldığı Otobiyografik eser Tuzūk-ē Cihangīrī (Tuzuk; Cihāngīrnāmāh) o devri günümüze taşıyan son derece önemli tarihi bir belgedir. Onun döneminin baş şairi Talib Amuli idi. Şah Cihan devrinde ise en meşhur tarihçi, Bādşāh nāmāh" yazarı Abd-

ul-ḥamīd Lahōrī"dir. Baburlu hükümdarlar Hint edebiyatının gelişmesinde çok büyük katkıları olmuştu. Özellikle Ekber ve Cihangir döneminde Hindulara büyük Müsamaha gösterilmiş; dolayısıyla Hindular tarafından çok değerli edebi ürünler ortaya konmuştur. Ayrıca Hint ve Sanskrit dillerinde birçok eser Farsça'ya tercüme ettirilmişti. Baburlular devrinde resim ve minyatür sanatı da büyük gelişme kaydetmişti. Özellikle Cihangir resme aşk düzeyinde bir tutkuyla bağlıydı.

Baburlu hükümdarların Hindistan'daki mimari ve bayındırlık faaliyetleri de dikkat çeken ve haykanlık uyandıran yönlerden biridir. Babur'un oldukça kısa süren hükümdarlığı yanı sıra o yine de bazı eserler yaptırmaya zaman bulabilmişti. Kābil Şāh Cami, Sambal Cami ve Agra Cami bunlar arasındadır. Humayun döneminde bu yönde çalışmalar yapılmışsa da bugün bunlardan pek azı ayakta. Ekber de uzun süren saltanatu zamanında Humayun Anıt mezarı, Ataka Han anıt mezarı, Agra Kalesi, Lāhor Kalesi, Fathpūr Sikrī şehri; bu şehirdeki Cāmi' Mascid, Şeyh Salīm Çiştī anıtmezarı, Buland Darvāzah, Mh. Gāus anıt mezarı, Cāunpūr Köprüsü, Cihangirī Maḥal gibi halen varlığını koruyan eserler yaptırtmıştır. Ayrıca Sikandara'daki anıt mezarını kendisi başlattırmuş, fakat bir takım değişikliklerle Cihangir döneminde tamamlanmıştır. Cihangir'in mimari alandaki faaliyetleri babasına oranla daha azdır. Onun en büyük eserleri Dakka'da inşa edilmiştir. Ayrıca Lāhōr'da Mōṭī Mascid'de onun dönemi eserlerindedir. Onun en meşhur eseri kayınpederi E'timād-ud-dāulah anıt mezarıdır. Şāh Darah'daki kendi anıt mezarı da kayınpederininkine benzemektedir, ancak ondan daha görkemlidir. Şah Cihan dönemi, Baburlu mimarisinin en parlak dönemidir. Sulama tesislerine de bu dönemde büyük önem verilmiştir. Onun ilk eserlerinden birisi karısı Mumtāz Maḥal için yaptırtmış olduğu eşsiz Tāc Maḥal'dir. Türk-İslam Mimarisinin şaheserlerinden biridir. Şah Cihan Agra ve Lāhōr kalelerinde de pek çok eserleri mevcuttur. Ayrıca Şāhchānābād (Delhi) adıyla yeni bir şehir inşa ettir-

mişti. Agra kalesinde yeniden İnşa ettirdiği Dīvān-ē Āmm ve Dīvān-ē Ḥāş bu devrin yapıları arasında yer almaktadır. Agra ve Delhi'deki Mōṭī Mascid'lerde ise mimari sanat ve güzel şekline ulaşmıştır. Lāhōr'daki Vazīr Ḥān Camii'de bu dönem anıtları arasındadır.

Yönetimdeki hoşgörölü tutumları, gerçekleştirdikleri reformlar, bilim ve güzel sanatları himayeleri, mimari ve bayındırlık faaliyetleri ile Hindistan'a Türk-Hint İmparatorluğu damgasını vuran Babur ve halefleri Müslüman Hindistan kültürü adlı yeni bir kültür ve medeniyet geliştirmişlerdir.

SUMMARY

The real Muslim empire began to gain ground with the conquest of India by *Mahmud of Ghazni* (d.1030). After seventeen successful assaults against India he ultimately succeeded to add important regions like Panjub and Sindh etc. to his empire. Soon after him *Mohammad Ghauri* (1173-1206) annexed India and cemented the Muslim rule in the Sub-Continent. There came the dynasties of the slaves, the *Balbans*, the *Khiljies* etc. But ultimately *Delhi Saltanete* began the fall with the ruthless reign of *Ibrahim Lodhi*. Babur came from Farghana and inflicted a crushing defeat upon him in the battle field of Panipat.

Zahir-ud-din Mh. Babur ruled India for a short period of 5 years (1526-1530), but he left a durable impression in the history of Muslim rule in India. He had in him, many unique qualities of head and heart, which made him a great warrior as well as cool-headed statesman. He also earned a good name due to his cultural activities and literary achievements. In fact the foundations of the Turk-Indo civilization in undivided India were laid down in his period. His elder son *Nasiruddin Humayun* (1530-40 / 1555-56) succeeded him after his death. Humayun was a tenderhearted man. No doubt luck turned against him and he lost his throne to Sher Shah Suri for a short period, but he didn't lose heart and after the death of Sher Shah he came back to India and recaptured his throne. He made commendable contribution in developing Turk-Indo culture, of which his father was a pioneer. Humayun died in 1556 and his son *Jalaluddin Mh. Akbar* (1556-1605) the great succeeded him to the throne at the age of 13. He was a real genius, who ruled over India for 50 years with great success. He expanded the boundaries of his great empire. He had a secular mind, so he developed reconciliatory relations among the Muslim and the Hindu. Being a very wise ruler, a great statesman and very bright person, he determined the needs of the region with great care and followed a balanced state policy according to the environment.

Nuruddin Mh. Jahangir (1605-1627) followed his great father. he was generous emperor with good education and pleasant disposition. He patronized arts and literature. He was meticulous to apply his laws in the farthest regions of the country. When he died in 1627 Shahabuddin Mh. Shah Jahan (1628-1659) succeeded him. He is called an *Emperur the Architect*. The artistic value and beauty of the architectural monuments of his time attract attention even today. Taj Mahal (Agra-India) wich immortalised the memory of his beloved wife Mumtaz Mahal, is one of the master pieces of the original architectural style of the period in general and of the Turkish-Islamic architecture in particular. He died in 1666.

نجیر منقسم ہندوستان میں مسلم سلطنت کی عمارت گنشت۔ اول محمود غزنوی نے رکھی۔ اُس نے ہندوستان پر سترہ حملے کیے اور آخر کار پنجاب اور سندھ جیسے اہم علاقے اپنی سلطنت میں شامل کر لیے۔ اُس کے بعد محمود غزنوی (1206-1173) نے ہندوستان کو فتح کیا اور مسلم سلطنت کی بنیادوں کو مضبوط کیا۔ اُس کے بعد دیگرے مختلف قائدانہ برسرِ اقتدار رہے۔ فاندان، غلامان، بلہن، خلجی — سب نے کامیابی کے ساتھ حکمرانی کی۔ ابراہیم لودھی کے دور میں فرغانہ کے حکمران بابر نے ہندوستان پر حملہ کیا اور پانی پتہ کے میدان میں لودھی کو شکست فاش دیکر عظیم تیموریہ سلطنت کی بنیاد ہندوستان میں رکھی۔ یہ سلطنت انگریزوں کے ہندوستان پر قبضے تک قائم رہی۔ بہادر شاہ ظفر کی معزولی کے بعد اس عظیم سلطنت کا خاتمہ ہو گیا۔

ظہیر الدین بابر نے اگرچہ مختصر عرصے کے لیے ہندوستان پر حکومت کی۔ لیکن تاریخ میں اپنا نام محفوظ کر لیا۔ وہ بے شمار خوبوں کا مالک تھا۔ وہ نہ صرف زبردست جزل تھا بلکہ مدبر سیاست دان تھا۔ تہذیبی سرگرمیوں اور ادبی کارناموں کی بدولت بھن اُس کا نام زندہ رہے گا۔ حقیقتہً یہ ہے کہ نجیر منقسم ہندوستان میں "ترک ہند تہذیب و ثقافت" کی بنیاد رکھنے والا بابر ہی ہے۔ اُس کی وفات کے بعد بڑا بیٹا نصیر الدین ہمایوں (56 - 1555 / 40 - 1530) تخت نشین ہوا۔ ہمایوں ایک نرم دل بادشاہ تھا۔ اگرچہ قسمت نے اُس کے ساتھ یاوری نہ کی اور شیر شاہ سوری نے اُس کا تخت بھین لیا تاہم اُس نے ہمت نہ ہاری اور پندرہ سال بعد اپنی کھوئی ہوئی سلطنت دو بارہ حاصل کی۔ ہمایوں نے "ترک ہند" ثقافت کو ترقی دینے میں کوئی کسر نہ چھوڑی۔ اُس کے عہد میں فنی اور ادبی سرگرمیاں بھی جاری رہیں۔ ہمایوں نامہ اُس دور کی یادگار ہے۔

ہمایوں کے بعد جلال الدین محمد اکبر (1605 - 1556) صرف تیرہ برس کی عمر میں حکمران بنا۔ اُس نے بیچاس برس نہایت کامیابی کے ساتھ ہندوستان پر حکومت کی۔ وہ سیکولر دین کا مالک تھا۔ اُس نے اپنی سلطنت کی حدود کو بہت وسعت دی اور ایک نہایت ذہنی، مدبر اور عظیم حکمران کی حیثیت سے ادبی اور ثقافتی سرگرمیوں کو بڑھ چڑھ کر ترقی دی۔ اُس نے وقت کی نزاکت کا ہمیشہ خیال رکھا اور ماحول کے مطابق متوازن پالیسی اختیار کی۔ اُس کا دور ادبی، فن اور تہذیبی لحاظ سے "سنہری عہد" کہلانے کا حق دار ہے۔

اکبر کے بھر نورالربین مصر جہانگیر (1627 - 1605) ہندوستان کے تخت پر بیٹھا۔ وہ ایک قیاض بادشاہ تھا۔ تعلیم یافتہ اور فوش طبع انسان تھا۔ اُس کی خود نوشتتے سراخ عمری "نوزک جہانگیری" ایک یارگار کتاب ہے۔ اُس نے ادب و فن کی سرپرستی بڑھ چڑھ کر کی۔ اُس کے دور میں تہزیب اور ثقافتی سرگرمیاں عروج پر رہیں۔ اُس نے اپنی سلطنت کے دور دراز حصوں میں بھن قانون کی حکمرانی قائم کی اور انصاف، کابول بالا کیا۔ اُس کی وفات کے بھر اُس کا نیک دل بیٹا شاہ جہان (1659 - 1628) تخت نشین ہوا۔ وہ "عمار بادشاہ" کہلاتا ہے۔ اُس کے دور میں فنی اور ثقافتی سرگرمیاں اپنے عروج کو پہنچی۔ اُس کے دور میں بے شمار شاندار عمارتیں تعمیر ہوئی۔ "تاج محل" آگرہ اُس نے اپنی محبوب بیوی ممتاز محل کی یاد میں تعمیر کرایا۔ یہ بے مثال نمونہ فن تعمیر اور ڈیزائن کے لحاظ سے دنیا بھر میں اپنی نظیر نہیں رکھتا۔ اُس کو دنیا کے بجائبات میں شمار کیا جاتا ہے۔ تاج محل محمود اُس دور کے تعمیری اسلوب کا اور خصوصاً نرک مسلم طرز تعمیر کا ایک مثالی نمونہ ہے۔ شاہ جہان 1666 میں فوتے پڑا۔

BİBLİYOGRAFYA

- Abay, Gülseren Halıcı, *Tūzuk-ē Cihāngīrī'deki Belli Başlı Konular*, Ankara 1989 (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Âbd-ur-raḥmān Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, *'Ahd-ē Moġolīyah (Musālmān-ō- Hindū muvarriḥīn kē nazār mēn)*, A'zamgarḥ 1967.
- Âbd-ur-raḥmān Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, *Bazm-ē Tīmūriyah*, A'zamgarḥ (Tarihsiz).
- Âbd-ur-raḥmān Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, *Hindūstān kē Bazm-ē Raftah kī Saççī Kahānīyān*, c.2, A'zamgarḥ 1968.
- Âbd-ur-raḥmān Sayyid Sabāḥ-ud-dīn, *Hindistān kē Musalmān Hukumrānōn kē 'Ahd kē Tamaddūnī Calvē*, A'zamgarḥ 1963.
- Ana Britannica*, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopedia Britannica, INC., İstanbul 1986-1987.
- Anvār, Hāşmī, *Tārīḥ-ē Pāk-ō-Hind*, 4. bas., Karāçī 1974.
- Babur, Gazi Zahirüddin Muhammad, *Vekayī Babur'un Hatıratı*, Türkçe'ye çev.: Reşit Rahmeti Arat, c.1, 2. bas., T.T.K. Yay., Ankara 1987.
- Babur, Gazi Zahirüddin Muhammad, *Vekayī Babur'un Hatıratı*, Türkçe'ye çev.: Reşit Rahmeti Arat, c.2, 2. bas., T.T.K. Yay., Ankara 1987.
- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, T.T.K. Bas., c. 1, 2. bas. Ankara 1987.
- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, T.T.K. Bas., c. 2, 2. bas. Ankara 1987.
- Beveridge, A. S., *The Emperor Akbar*, India 1973

- Bıyıktaş, Halis, *Timurlular zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, T.T.K. Bas., 2. bas. Ankara 1989.
- Brend, B., *Islamic Art*, Cambridge 1991.
- Brown, Percy, *Indian Painting under the Mughals 1550-1750*, Oxford 1924.
- Bulu, Şevket, *Hindūstān kē Musalmān Hükumrānōn kē 'Ahd kē Tamāddūni Calvē* (Çevirisi; Basılmamış).
- Bulu, Şevket, *Hindūstān kē Musalmān Hükumrānōn kē 'Ahd kē Tamāddūni Kār-nāmē* (Çevirisi; Basılmamış).
- Camīl Yūsuf, *Bābur sē Zāfar tak*, İslāmābād 1989.
- Craven, Roy, C., *A Concise History of Indian Art*, London 1976.
- Dahlavī, *Zakā'-ul-lah, Tārīh-ē Hind*, Alīgarh 1918.
- Datta, Kalikankar- Majumar R. C.- Raychaudhuri, H. C., *An Advanced History of India*, London 1948.
- Dehejia, Vidya, *Looking Again at Indian Art*, Calcutta 1978.
- Dowson and Elliot, *The History of India*.
- Erskine, W., *History of India (Baber and Humayun)*, Londen 1854.
- Foster, Sir William, *The Embassy of Sir Thomas Roe to India*, London 1926.
- Gladvin, Francis, *The History of Jahangir*, Madras 1930.
- Ġulām Cēlānī Maḥdūm, *İslāmi Hind kē Muslim Hükumrānōn kē Tahzībī āur Siyāsī Kār-nāmē*, Lāhōr (Tarihsiz).
- Gürün, Kamran, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1981, 1984.
- Ḥādī Ḥasan, *Mughal Poetry, its Cultural and Historical Value*, 1951.
- Havell, E. B., *Indian Architecture*, London 1927.
- India A Pictorial Survey*, The Publications Division Ministry of Information and Broadcasting, Government of India 1950.

İslâm Ansiklopedisi, İstanbul Milli Eğitim Bas., c.2, İstanbul 1961.

K. Ali, *A New History of Indo-Pakistan since 1526*, Dacca 1968.

Ḳuddīsī İ'cāz-ul-ḥak, *Tūzuk-ē Cihāngīrī*, c.1, Lahor 1968.

Ḳuddūsi, İ'cāz-ul-ḥak, *Tūzuk-ē Cihāngīrī*, c. 2, Lahor 1970.

Maclagen, Sir E., *The Jesuites and the Gread Mogul*, London 1932.

Majahan, V. D., *Mughul Rule in India*, New Delhi (Tarihsiz).

Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, T.T.K. Yay.,Ankara 1991.

Mh. Bâkir, *Lahore Past and Present*, Lahore 1952.

Mh. Sa'fd-ul-ḥak, *Mh. Bin Kāsım sē Aûrangzēb tak*, Lāhōr (Tarihsiz).

Moreland, W. H., *From Akbar to Aurangzab*, London 1923.

Moreland, W. H., *India at the Death of Akbar*, London 1920.

Mubārak 'Ali, *Moğol Darbār*, Lāhōr 1988.

Nadvī, Maûlānā 'Abd-us-salām, *Hindûstān kē Musalmān Ḥukûmrānōn kē 'Ahd kē Tamaddûnī Kārnamē*, No. 93, 'Aẓamgarḥ 1963.

Poole-, Stanly Lane, *Mediaeval India under Mohammedan Rule (A.D. 712-1764)*, Sang-e- Meel Publications, Lahore 1991.

Qureshi, I. H., *A Short History of Pakistan*, Karaçi 1984.

Qureshi, I. H., *Indian under the Mughols*, The Cambridge History of Islam I, Londen 1970.

Rogers, Alexander, *The Tuzuk-i- Jahangiri or Memoirs of Jahangir*, c. 1, London 1909.

- Rogers, Alexander, *The Tuzuk-ı- Jahangiri or Memoirs of Jahangir*, c. 2, London 1914.
- Saksena, Banarsi Prasad, *History of Shah Jahan of Dilli*, Allahabad 1932.
- Sâlik 'Abd-ul-macîd, *Muslim Sıkâfat*, Lâhør (Tarihsiz).
- Sarkar (Jadunant), *Mughal Administration*, Calcutta 1924.
- Sh. A. Rashid, *A Short History of Pakistan (Book Three, The Mughul Empire)*, Karachi 1967.
- Sibt-ë Hasan, *Pakistân men Tahzîb kâ İrtikâ'*, 5. bas., Karâçî 1984.
- Smith, V. A., *Akbar the Great Mughol*, Oxford 1919.
- Smith, V. A., *Oxford history of India*, 4. bas.
- Şeyh Mh. İkrâm, *Râud-ë Kaûsar*, 13. bas., Lâhør 1990.
- Tâuẓiyah, 'Ayyûb Sayyid, *'Ahd-ë Moğoliyah kâ Nizâm-ë Hükûmrânîyün Tahzîbî Kârnamê*, Lâhør (Tarihsiz).
- Yelgar, Abdürrab, *Humayunname*, giriş ve tarihi özeti yazan: Y. Hikmet Bayur, 2. bas. T.T.K. bas., Ankara 1987.
- Yetkin, Suut Kemal, *İslâm Mimarisi*, 2. bas., A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yay., : 2, Ankara 1959.
- Yurtaydın, Hüseyin G., *İslâm Tarihi Dersleri*, A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Yay., No. 154, 2. bas.,Ankara 1982.

DİZİN

A

- Ā'in-ē Akbarī XXXIII, 95, 96, 100, 110, 118, 128, 129, 131, 141, 155, 163, 301.
 Āzam Hān, 164.
 Āzīz-un-nisā', 249.
 Ābādī, Māulānā Şāh Mh, 106.
 Ābd-ul-baķī, XXXIII.
 Ābd-ul-lah, Hāfiż, 219.
 Ābd-ul-lah Hān, 64, 168, 253.
 Ābd-ul-lah Hān, Mirzā, 253.
 Ābd-ul-lah Kutb Şah, 239.
 Ābd-ul-vāsī, 76, 77.
 Ābd-un-nabī, 91, 92.
 Ābd-ur-raħīm, Hākīm Nūman, 99.
 Ābd-ur-raħīm Hān-ē Hānān, 62, 69, 70, 73, 99, 102, 105, 107, 108, 151, 153, 156, 157, 209, 248, 249.
 Ābd-ur-raħmān Sayyid Sabāh-ud-dīn, 11, 189.
 Ābd-us-salīm, 213.
 Ābdürrahīm Mirzā, 23.
 Abū-l vafā, 232.
 Abū-l-fath, Hākīm, 99, 232.
 Abū-l-faẓl, 74, 76, 77, 90, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 109, 111, 114, 125, 128, 129, 130, 141, 147, 151, 152, 155, 164, 178, 179, 237, 286, 289, 293, 296, 301.
 Abū-l-ħasan, 213, 214, 215.
 Abū-l-ķasım, 46, 61, 187.
 Acmīr, 65, 78, 80, 159, 198, 209, 229, 233, 233, 259, 270.
 Adan (Aden), XVII.
 Adham Hān, 62, 63.
 Ādil Hān, 52, 53, 55.
 Ādil Sultān, 12.
 Ādil Şāh, 4, 54, 55, 60, 154, 217, 239, 240.
 Ādil Şāh Şānī, İbrāhīm, 169, 217.
 Ādlī, 55.
 Ādilşah, II, İbrāhīm.
- Afgān, 9, 10, 11, 13, 14, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 38, 40, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 61, 62, 69, 70, 71, 171, 173, 206.
 Afgan, Şer 171, 173.
 Afganistan, XXII, 206.
 Afşār (Şāh), Mh. Kuli, 36, 150.
 Afşar, Mh. Kuli, 150.
 Āgā Maħmud, 128.
 Āgāçah, Gulnār, 19.
 Āgāçah, Nargul, 19.
 Āgārti, Rang Sin, 129.
 Āgrah (Agra), XXXII, 1, 12, 27, 50, 54, 55, 59, 65, 73, 80, 103, 104, 116, 136, 140, 141, 163, 223, 226, 228, 233, 238, 243, 244, 264, 289, 291, 292, 293.
 Ahdād, 72.
 Aħlāk-ē Nasīrī, 98.
 Aħmad Hān 55, 162, 279.
 Aħmad Mirzā, Sultān, 6, 7, 18.
 Aħmad, Māulvi Muīn-ud-dīn, 270.
 Aħmadābād, 29, 67, 80, 100, 228, 233, 259, 270, 289, 297.
 Aħmadnagār, 4, 72, 73, 80, 168, 169, 238.
 Aħmat, Şihāb-ud-Dīn, 279.
 Aħmed Hān, Sir Sayyid, 188.
 Aħrār, Hv. Ubeydullah, 178.
 Ahsi, 7.
 Akbar the Great Mogul, XXXIII.
 Akbar, Calāl-ud-dīn Muħammad, 58, 91.
 Akbarnāmah, XXXIII, 77, 95, 99, 101, 107, 116, 117, 215, 301.
 Akberābād, 164, 165, 166.
 Aksi, 7.
 Ālam (Alem) Şāh, XXIX, XXX, 10.
 Ālam Şāh.
 Ālī, Hāfiż Nād, 219.
 Ālīgarh, 188.
 Ālī Reis, Seydi 37.
 Ālī, Maksūt, 252.
 Ālī, Nizām-ud-dīn, 27.

Âlî, Yûnus, 12.
 Allahvardî Hân, 228, 274.
 Altûnî, Ehtiyâr-ud-dîn, XXIV.
 Âmal-ê Sâlih, 251.
 Âmarkõt 35, 58.
 Ambar, Malîk, 168, 169, 172, 231.
 Amîn, Ustâd Maḥmud, 130.
 Âmûlî, Tâlib, 187, 301.
 An Advanced History of India, XXXIII.
 Ananat, 213.
 Andhâ Nâk gölü, 200.
 Andîcân, 5, 7.
 Ankara, 24.
 Aquviva, Rodolf, 74, 113.
 Arabistan, XVIII.
 Arafat, XVII.
 Ârâm Şâh, XXIII.
 Arap denizi, XVII.
 Arat, Reşit Rahmeti, XXXII, 24.
 Arcün, Gûrû, 167, 176.
 Ardabilî, Allamah İyyâs, 46.
 Argun, Şah Hüseyin, 10, 38.
 Ârif Hân, 64.
 Arşar (Erşed), Aḥmad Âlî, 204.
 Aruz Risalesi, 20, 25, 300.
 Âşaf Hân, 66, 173, 174, 224, 225, 232, 233, 238, 245, 248.
 Âşaf Hân, Abd-ul-macid, 66.
 Aşgar, Mîr Muḥammad, 109.
 Âşkari, 18, 19, 27, 28, 30, 38, 41.
 Asram, Narâin, 104.
 Aşari, Abû Musâ, XVIII.
 Aşraf Hân, 109.
 Aşrafâbâd, 280.
 Aştî Barâr, 162.
 Atak nehri, 231.
 Atakâ Hân, Şams-ud-dîn, 140.
 Atkâ, Şams-ud-dîn Muḥammad, 63.
 Attack, 71.
 Augustine, St., 23.
 Âurangzeb (Alamgir), 135, 132, 141, 155, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 252, 253, 265, 268, 269, 283, 292, 298.

Avadh, 104.
 Avrupa, 87, 152, 185, 188, 247, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 300.
 Aybag, (Aybêg), Kutb-ud-dîn XXII, XXIII.
 Âzâd, Abû-l-Ḳalam, 182.
 Âzâd, Maûlvî Gulâm, Âlî 97.
 Âzâd, Mûlvî Mh. Hüseyin, 106.
 Azimcanova, S., 24.

B

b. Âbd-ul-malik, Valîd, XIX.
 b. Âmr, Âbd-ul-lah, XVIII.
 b. Âmr, Raşîd, XVIII.
 b. Âbd-ul-malik, Süleyman, XX.
 b. Abi-l-as Saḳâfî, Ôsmân, XVIII.
 b. Cabalah, Ḥakîm, XVIII.
 b. Ḳâsım, Mh., XIX.
 b. Salamah, Sinân, XVIII.
 b. Savvar, Âbd-ul-lah Abdî, XVIII.
 b. Tuğluk, Mh., XXVIII.
 b. Yûsuf, Haccâc, XIX.
 Bâ'î, Cadh, 161, 183, 233, 286, 144.
 Bâbur (Zahîr-ud-dîn Mh.), XXX, XXXIV, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 36, 37, 41, 43, 47, 59, 70, 124, 133, 135, 150, 156, 157, 164, 278, 288, 299.
 Babur-Name, 24.
 Bâburnâmâh (Bâburnâme), XXXII, 1, 2, 5, 20, 21, 22, 23, 24, 123, 124, 300.
 Bâburnâmâh (Tûzuk-ê Bâburî), 20, 102, 105.
 Bacasın Sûr, 104.
 Bacâur, 10.
 Bacque, J.L., 24.
 Bacvârâ, 10, 30.
 Baçattar Hân, 128, 129, 213, 254.
 Baççõ, 46.
 Badaşân, 6, 35, 38, 41, 222, 223, 238.
 Badalgarh 164.
 Badâyünî (Mollâ Âbd-ul-ḳâdir), 62, 89, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 203, 301.

Bādšāhnāmāh, XXXIII, 98, 251, 264, 273.
 Baglān 239.
 Bahadur Şah, 2, 28, 30, 31, 32, 33, 37, 67, 117.
 Bahādur, Bāz, 63, 65, 66, 128, 129.
 Bahādur, Mirān, 73.
 Bahan, 117.
 Bahāristān, 125.
 Bahbūd Mirzā, 209.
 Bahmānī, 3, 4.
 Bahr-ul-Aşmā, 106.
 Baḥrayn, XVIII.
 Bahri Bey, 236.
 Baḥşī, Niẓām-ud-dīn, 99.
 Baht-un-nisa, 41.
 Bahzad (Behzad), 118.
 Baḳal, Hīmūn, 100.
 Bakya, 219.
 Balāban (Balban), XXIV, XXV, XXVI, 12.
 Balh (Belh), XXII, 8, 9, 36, 38, 235, 236.
 Balūcistān, XVIII, XXII, 56, 59, 69, 70.
 Bamyan, 235.
 Banaras, 30, 171, 256, 289.
 Bandā, 235.
 Bandilā, Rām Čānd 184.
 Bandrāban, 128.
 Bangāl, XXVI, 1, 2, 14, 15, 28, 32, 33, 34, 48, 55, 59, 68, 69, 80, 100, 136, 164, 171, 174, 220, 245, 283, 293, 297.
 Bani Prasad, XXXIII, 65, 176.
 Bānū Bēgam, Ārām, 78.
 Bānū Bēgam, Baḥşī, 40.
 Bānū, Amīnah, 41.
 Bānū, Arcumand 174, 248, 260, 262.
 Bānū, Bahār, 183.
 Bānū, Kāsımah, 77.
 Bānū, Sakīnah, 41.
 Bār Bīl, 18.
 Barbey, XXX.
 Barīd Şāhī, 4.
 Barlas, 12, 40.
 Barlas, Gulbarg Bēgam, 40.
 Barmīn Ḥān, 130.

Barūdah, Şımlah, 117.
 Baryāb, 257.
 Basāvan, 115, 116, 124, 125.
 Basra körfezi, XVIII.
 Bassein, 295.
 Bayazid, 71, 720.
 Baykara, Hüseyin, 6, 41.
 Bayram Ḥān, 35, 36, 53, 58, 59, 60, 61, 62, 76.
 Bayur, Y. Hikmet, XXXIV, 6, 35, 43.
 Bedi'uz-zamān, 41.
 Bēgah Bēgam, 40.
 Bēgam, Cahānārā, 248, 250.
 Bēgam, Dildār, 19.
 Bēgam, Faḥr-un-nişā', 19, 41.
 Bēgam, Guharārā, 248, 250.
 Bēgam, Gulbadan, XXXII, 19, 42, 43, 45, 107, 287, 301.
 Bēgam, Gulruḥ, 18, 184.
 Bēgam, Hācī, 40, 139.
 Bēgam, Hamidah Banu, 40, 58, 62.
 Bēgam, Ladh, 171.
 Bēgam, Māh Çoçak, 41.
 Bēgam, Parvīz Bānū, 250.
 Bēgam, Raûşanārā, 248, 250.
 Bēgam, Salīmah Sultān, 75, 76.
 Bēgam, Sarhindī, 249.
 Bēgam, Sultānah Rukıyyah, 76, 145.
 Bēgam, Zēnap Sultān, 18.
 Behbūd Mirzā, 108.
 Behrām Şāh, Mu'izz-ud-dīn, XXIV.
 Belh, 9, 235, 236, 256.
 Berlin, 211.
 Beveridge, Annetta Susannah, 23.
 Bhakkar, 146.
 Bhakkarī, Mir Ma'sūm, 108, 146.
 Bharā, 1, 10, 11, 47.
 Bhāt, Damōd Bahār, 104.
 Bhat, Sīrī, 104.
 Bhatında, XXIV.
 Bhatkal, 295.
 Bhattā, Canardān, 258.
 Bhattah, Rā'ē Singh, 183.

Bhavānī,117.
 Bhīm, Ravāl 184.
 Bhīroç, XVIII.
 Bhōnsle, Şāhcī,239, 241.
 Bhōpat,49.
 Bıyıkıay, Halis,XXXIV.
 Biana,1.
 Bibhādrasār,104.
 Bībī, Dadu,31.
 Bībī, Mubarak,19.
 Bībī, Şad,41.
 Bīcāpūr,4, 72, 154, 219, 218, 238, 239,
 240, 241, 242.
 Bīdār,4, 241.
 Bihār,1, 14, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 68, 69,
 74, 80, 99, 104, 171, 228, 237,
 292.
 Birleşik Eyaletler, 104.
 Bisāvan,216.
 Biyānah,52, 57, 163.
 Biyanvī, Şeyh Alā'ī,57.
 Bkir Mācit,44.
 Blātī,44, 117.
 Blochmann, H.,XXXIII.
 Bolts,282.
 Bombay,124, 209, 217.
 Bōstān,98.
 Botelho, Baba Anthony,95.
 Brahman, Çandar Bhān,251.
 Brahmān, Dēvī,104, 301.
 Brahmanābād,XX.
 Broach,295.
 Brown, Percy,XXXIII.
 Budāk Hāç Kacār,36.
 Budāk Hān,38.
 Budhiyah,IX.
 Budhnavās,104.
 Buğra Han, XXV.
 Buğārā,113.
 Buğārī, Şeyh Farīd,202.
 Buğārī, Şeyh Farīd Murtażā Hān,228, 269.
 Bundalkhānd,55.
 Bundēlā, Bīr Singh,237.
 Bundelkhānt,50.

Burdvān,289.
 Burhānpūr,3, 169, 172, 238, 248, 275,
 289, 292.
 Büst,270.

C

Cafer, Mir,283.
 Cagan,115, 258.
 Cagannāth,115, 258.
 Caghat, Calāl Hān,12.
 Cahān,124, 173, 183, 233.
 Cahān Ārā,124.
 Cahān, Hān,68.
 Cahandār,184.
 Calāl,70, 72.
 Calāl Hān,12, 31, 32, 53.
 Calalābād,XXI.
 Calām b. Şaybānī,XX.
 Caldecott,24.
 Calūm (Celūm), 10, 174.
 Camāl Hān,30,31.
 Cāmī' Raşīdī,106.
 Cāmī'ut-Tavārīh, 124.
 Camnā,11, 12, 45, 232.
 Camşīd,117.
 Cān, Mēvah,40.
 Cān, Mirzā,97.
 Canī, Mollā,98.
 Cank, Hān-ē Davārān Nuşrat,275.
 Canūbī,42.
 Cassīm bāzār,295.
 Caūnpūr,1, 29, 30, 31, 51, 56, 61, 64, 65,
 99, 130, 157, 158, 297, 302.
 Caūnpūrī, Sayyid Mh.,55, 56.
 Cavnā, Faḥr-ud-dīn,XXVII.
 Cayamāl,66.
 Caypāl,XXI.
 Cēpūr,50, 64.
 Cēpūr Köprüsü,158.
 Chabaspūr,293.
 Chaitanya,89.
 Chakdārā,71.

Chāul,295.
 Chāuragaḥ,66.
 Chausa,34.
 Chişter Bētī Kolleksiyonu,116, 211.
 Chittagong,295.
 Chota,237.
 Cici Enege,140.
 Cidde,XVII.
 Cihāngīr,XXXI, 7, 15, 43, 65, 77, 78, 83,
 94, 95, 110, 135, 137, 138, 139,
 142, 150, 154, 159, 161, 162, 164,
 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171,
 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178,
 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186,
 187, 188, 189, 190, 196, 201, 202,
 203, 204, 205, 206, 207, 209, 210,
 211, 213, 214, 215, 216, 217, 219,
 220, 221, 222, 223, 224, 227, 228,
 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235,
 236, 237, 238, 248, 249, 254, 255,
 269, 273, 275, 278, 280, 283, 284,
 285, 288, 299, 301, 302.
 Cihāngīrnāmāh,189, 301.
 Cochin,295.
 Cooch Bihār,237.
 Courteille, A. Pavet de, 24.
 Craufurd,282.
 Crooke, Mr.,W. 51.
 Cudhpūr,50.
 Cumlah, Mīr,240, 275, 295.
 Cumnā (Camnā),11, 12, 32, 265, 268.

Ç

Çaḥnāmāh,XIX.
 Çahār Çaman,251.
 Çahcū, Malīk,XXVI.
 Çāk, Şams-ud-dīn,77.
 Çakrī,207.
 Çampanīr,29.
 Çanāb ırmağı,47.
 Çānd Bībī,41.
 Çānd Hān,128, 129, 132.
 Çānd, Ānūp,254.

Çānd, Faḥ,254, 256.
 Çānd, Nahāl,104.
 Çandar, Rām,104, 301.
 Çanderī,14, 48, 49.
 Çanderi, Medīnī Rāō,2.
 Çattar,116.
 Çattar Hān,219.
 Çēlah, Hāfiz,219.
 Çin,XVII, XIX, 225, 294.
 Çingiz Hān (Cengiz Han),5, 77.
 Çiştī, Hv. Mu'īn-ud-dīn, 77, 138, 159, 233.
 Çittor,29, 49, 50, 66, 168.
 Çōl,XVII.
 Çota Nagpūr,291.
 Çugtāī, Sa'īd Hān,228.
 Çunār,32, 33, 55.

D

Dabul,295.
 Dād, Cihāngīr,219.
 Dād, Hūrram,219.
 Dād, Parvīz,219.
 Dahad,248.
 Dahlavī, Şeyḥ 'Abd-ul-ḥak Muḥaddīş,187.
 Dahlvī, Ḥasan,202.
 Daina,213.
 Dakānī, Tāhir,42.
 Daḳḳa,282, 289, 292.
 Dakkān (Dakan),XXVII, 3, 59, 72, 73, 74,
 80, 99, 102, 151, 162, 169, 170,
 171, 172, 231, 233, 234, 238, 239,
 240, 275, 291.
 Daḳḳānī, Ḥudāvand Hān,145.
 Dāl gölü,152, 224.
 Dalhī,(Delhi) XXIII, XXIV, XXV, XXVI,
 XXVIII, XXIX, XXXV, 1, 3, 12, 13,
 24, 27, 28, 34, 37, 39, 44, 45, 49,
 58, 80, 104, 140, 156, 210, 243,
 244, 259, 265, 269, 270, 272, 297,
 303.
 Dāman,176.
 Dānyāl,78, 166.
 Dārā Şukōh,172, 236, 240, 242, 243, 244,

246, 250, 251, 254, 270.
 Darāb, Mirzā,107.
 Darabnāmah,125.
 Daryā Bulhās,183.
 Dās (Dāsī), Rām,129.
 Dās, Bişan,201, 213, 215, 216.
 Dās, Rā'e Manāhar,163.
 Dastān-ē Āmīr Ḥamzah,45.
 Dasūnat,115.
 Dattā, Kalikakar,XXXIII.
 Dāūd,68.
 Dāulat,213.
 Dāulat Bēgam, Aisān, 5, 8.
 Dāulat Şād,77.
 Dāulat Şāh,78.
 Dāulat, İhsān,18.
 Dāulat, Mirzā Mh. Ḥaydar,XXXII,51, 301.
 Dāulat-un-niṣā',183.
 Dāulatābād,238.
 Dāurah,29.
 Dāver, Zemīn,270.
 Dehlvī, Maūlānā Ābd-ul-ḥaḳ Muḥaddis
 (dehlevi),99.
 Dehlvī, Maūlvi Gulām Mh. Haft Ḳalam 107.
 Devānī, Mīr Muhakkīḳ 97.
 Dhālpūr,145.
 Dhānū,117.
 Dhārī, Mollā Sahak,129.
 Dhārī, Şeyḫ Dāūd,130.
 Dhōlpūr,155.
 Dialpūr,10.
 Dīlēmī, Āḳā Ābd-ur-raşīd,251, 252.
 Diu adası,30.
 Dīvān 20, 25, 99, 108, 251.
 Dōgrē, Ranbir Singh,227.
 Dowsen,XXXII.
 Duperron, Anquetil,246.
 Durgā,213.
 Durgavātī, Rānī,65.

E

Early Travels in India,XXXIII.

Ebūl-Ḥayr,6.
 Edwards,4.
 Eḫmad,(Ahmet), Hv. Nizām-ud-dīn XXXIII,
 107, 301.
 Ekber (Calāl-ud-dīn Mh.),XXXI, XXXIV,
 XXXV, 19, 35, 38, 40, 41, 46, 52,
 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66,
 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75,
 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 85, 87,
 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,
 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110,
 11, 112, 113, 114, 115, 116, 118,
 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129,
 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136,
 137, 138, 139, 141, 142, 143, 145,
 146, 147, 150, 151, 152, 153, 154,
 155, 156, 157, 159, 160, 162, 163,
 164, 165, 166, 168, 173, 177, 178,
 179, 183, 184, 185, 187, 203, 204,
 205, 206, 222, 230, 233, 246, 254,
 259, 269, 275, 278, 279, 282, 283,
 285, 286, 287, 288, 297, 298, 299,
 300, 301, 302.
 Ekberābād (Akbarābād),264.
 el-Gurduvānī, Ābd-ul-ḥālīḳ,178.
 el-Hemedānī, Ḥoca Yūsuf,178.
 Elias, N.,XXXII.
 Elliot,XXXII.
 Emānet Ḥān,264.
 Erkli Ḥān,XXVI.
 Erskine, W.,17, 23, 24, 39.

F

Faḫīm, Miyan,209.
 Faḳīr-ul-lāh, Mh.,254.
 Fāl, Farruḫ,41.
 Fargānah (Fargāna),5, 6, 7, 8, 26.
 Farīd,30, 31.
 Faridābād 156.
 Farruḫ Bēg 213, 217, 218.
 Faruḳī, 'Ādil Ḥān 3.
 Faṭḥ Ḥān 238.
 Faṭḥa, Ḥāfiż Kēb,219.

Fathpūr Sikrī, 67, 90, 99, 100, 109, 110,
113, 114, 136, 137, 140, 142, 144,
146, 159, 162, 197, 204, 222, 249,
260, 261, 287, 293, 302.

Fatma, 204.

Fażilat, Ġāzī, 48.

Fetiḥpūr Sikrī, 78, 165, 289.

Fēz Bāzār, 249.

Fēzī (Fayzī), 74, 90, 94, 100,
101, 102, 106, 301.

Firiştah, XXX.

Firōzşāh, 157.

Firūz Şāh, XXVI, XXVIII, 54.

Fīrūz, Rukn-ud-dīn, XXIII.

Firūzābād, 45.

Fitch, 289.

Foster, XXXIII.

From Akbar to Aurangzab, XXXIII.

Furmālī, Sulēmān, 12.

Furmālī, Valī Bēg, 12.

G

Gaffārī, Kadı Aḥmad, 203.

Gandhavā, XVIII.

Gandvānā, 59, 65, 66.

Gani Bēg, Mirzā, 70.

Ganj ovası, XXII.

Ganūr, Bībī, 40.

Garret, 4.

Gasāin, Cadrūp, 201.

Gasāī, Cagat, 233.

Gāur, 33, 34.

Gāus, Mh., 140, 302.

Gavalyār, 29, 54, 61, 65, 132, 140, 238.

Gavalyārī, Hargayan Ḥān, 129.

Gavalyārī, Hz. Gōs, 128.

Gavalyārī, Miyān Çānd, 129.

Gavalyārī, Natak Çarcō, 129.

Gavalyārī, Şahāb Ḥān, 130.

Gavalyārī, Ustād Ḥān, 130.

Ġazān Ḥān, 125.

Ġazīpūr, 188.

Ġazne, XXI, 8, 36, 48, 70, 72.

Ġelānī, Hakim Abd-ul-fath, 99, 104.

Ġelānī, Mīr Ab-ül-ķāsım, 187.

Ġelānī, Sayyid, 187.

Ghakar, 47, 48.

Ghakar, Sultan Ahmad, 38.

Gıyāş Bēg, Mirzā, 173, 174, 187.

Gıyas-ud-dīn, Mir, 97.

Gibbon, 23.

Ġilānī, Ḥakīm Abū Ālī, 99.

Gīrāmī, 207.

Goa, 74, 113, 294, 295.

Gobardhān, 213.

Golkandah (Golkanda), 55, 56, 72, 171,
238, 239, 240.

Gōrī Nāth, 104.

Gönültaş, 8.

Gucrāt (Gucarat), XVII, 1, 2, 29, 30, 33, 35,
37, 49, 59, 67, 99, 100, 136, 151,
153, 159, 164, 174, 201, 234, 244,
245, 289, 291, 292, 293, 295.

Gucrātī, Mukammal Ḥān, 106.

Ġulām, Mirzā, 213.

Gulçahrah, 19.

Gulistān, 98.

Gulrang, 19.

Gulzār, 19.

Gumtī Irmağı, 158.

Gürün, Kamuran XXXIV.

H

Haband, Sir Frans Young, 152.

Ḥabib-uş-Şıyer, XXXII.

Hacānd, 18.

Ḥacī Ḥān, 49.

Haddad, Ābd-ül-bakī, 252.

Ḥādī Ḥān, Mirzā Mh., 188.

Hadrup, Sadho Sarsati, 104.

Ḥāfız, 124.

Ḥāfī Ḥān, 135.

Ḥakīm, Mh., 41, 59.

Ḥakīm, Mirzā Mh., 69.

- Haksle, Prof. Aldus,273.
 Halcî (Kalaç), Firuz,XXV, 279.
 Halcî, İhtiyâr-ud-dîn Mh.,XXVI.
 Halîl Mirzâ,209.
 Hamsah-ê Nizâmî,45, 125.
 Hamzah,219.
 Hân (-ê Hânân), Âbd-ur-raḥîm, 62, 69, 70, 73, 99, 102, 105, 107, 108, 151, 153, 156, 157, 209, 248, 249.
 Handêş,1, 3, 72, 80, 151, 184, 239, 289, 292.
 Handmîr,XXXII, XXXII.
 Hânım, Hast-un-nişâ,276.
 Hanîf, Muhammed,264.
 Hâr Bans,115.
 Harât,6, 108, 124.
 Haratî, Farigî,42.
 Hâravî, Âkâ Rızâ,115, 213, 215.
 Haravî, Mîr Âlî,109.
 Hardî, Baḥram Kalî,130.
 Hari Bâs,106.
 Harî Dâs, Bâbâ,128.
 Harvî, Ustâd Yûsuf,130.
 Hasan Abdal,223.
 Hâth, Bişan,104.
 Havâs Hân,48, 53.
 Havell, E.B.,XXXIII.
 Havva,XVII.
 Hawkins ,William,176.
 Hayber,10.
 Haydarâbâd,240.
 Hayratî, Mollâ,42.
 Haysam,XX.
 Hazân, Valî,12.
 Hazâra,9.
 Hazdâr, XVIII.
 Hîrad Âfzâ,106.
 Hızır Hân,XXVI, XXVIII, XXIX, 48, 184.
 Hicâz,178.
 Hîlcî, Sultân Alâ-ud-dîn,XXVI, XXVII.
 Hilment Irmağı,35.
 Himalaya,73.
 Hîmû,59, 60.
 Hind denizi,37.
 Hindâl,19, 27, 28, 41.
 Hindâl, Mirzâ,76.
 Hindistân (Mamâlik-ê Maḥrusah),XXIX, XXX, XXXIV, 1, 9, 13, 20, 21, 22, 30, 37, 44, 51, 52, 55, 58, 108, 135, 142, 146, 150, 151, 152, 157, 159, 173, 175, 176, 179, 188, 189, 193, 211, 213, 222, 235, 248, 252, 253, 261, 286, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 298, 303.
 Hindistân kē Baz m-ê Raftah kî Saççî Kahânîyañ,189.
 Hindistân kē Musalmân Hukumrânân kē 'Ahd kē Tamaddûnî Calvê,189.
 Hindistan tarihi,XXXIV, 264.
 Hindû Bêg,30.
 Hindûstân mēñ Muselmânön kî Hükûmat, 17,
 History of Jahangir,XXXIII.
 History of Shah Jahan of Dihli,XXXIII.
 Holden, Dr.,94.
 Hōrāsân,XXII, 6, 18, 35, 41, 133, 136, 222, 223, 235, 259, 294.
 Huglî,289.
 Hülâşat-ut-Tavâriḥ,157.
 Humâyûn (Naşîr-ud-dîn Mh.),XXXIV, 10, 12, 15, 18, 19, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 53, 58, 59, 76, 117, 133, 288, 301, 302.
 Humâyûn Şâh, Naşîr-ud-dîn,99.
 Humâyûn, 'Â zam,49.
 Humâyûn, Cāuhar,XXXII, 42.
 Humâyunnâmah (Humayunname),XXXII, 42, 107.
 Hurrâm (Şâh Cihân),XXXII, XXXIV, 76, 136, 142, 152, 164, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 183, 184, 188, 198, 216, 227, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 291, 292, 301.
 Hüsâyîn, Ustâd Maḥmud,130.

Husrav,166, 167, 170, 174, 182, 202, 214, 233.
 Husrav Hân,XXVII.
 Husrav, Âmir,98.
 Hüseyin Mirzâ, Muza'ffar,71.
 Hüseyin Şâh,238.
 Hvâil, Yûsuf,33.
 Hvâspûr,30, 31.
 Hz. Adam (Adem),XVII.
 Hz. İbrâhîm,179.
 Hz. İsa,113.
 Hz. Muḥammad,103, 179, 204.
 Hz. Osman,XVIII.
 Hz. Ömer,XVIII.

I

India under the Mughals,XXXIII.
 Indian Architecture,XXXIII.
 Indian Miniatures Of D. Moghol School
 124, Indian paintings Under the
 Mughals 1550-1750,XXXIII.
 Irak,XVIII, 46, 178.

İ

İ'tibâr Hân,228.
 İ'timâd Hân,145, 157.
 İ'timâd-ud-da'ulah (Mirzâ Ğiyas Bêg),173,
 220, 221.
 İ'timâdpûr,157, 162, 163.
 İbn Kuteybe,XVII.
 İbn-ë Kaşîm, Âbd-uş-şathar, 106.
 İbrâhîm Hân,55, 60.
 İbrahîm, Hâcî,106.
 İbrahimâbâd,280.
 İhtiyâr Hân,228.
 İkbâl,182.
 İkbâlnâmah-ë Cihângîrî,XXXIII, 187, 219.
 İlahâbâd,80, 228.
 İltutmuş,XXIII, XXVI.
 İmtiyazî, Çatarman,254.
 İnâyat Hân,251.

İfâc, Mirzâ,107.
 İran,XVIII, 8, 35, 38, 46, 127, 152, 156,
 190, 191, 201, 206, 208, 209, 214,
 235, 236, 252, 253, 277, 295.
 İsa Bey,243.
 İsa Efendi, Üstad Mh.,263.
 İsa, Kâzî,77.
 İsfahân,109, 138, 146.
 İsfahânî, Bâbâ Tâlib,187.
 İslam Mimarîsî,XXXIV.
 İslam Tarihi Dersleri,XXXIV.
 İslâm Şâh 52, 54, 57.
 İslâmâbâd,227.
 İsmail Efendi,237, 262, 264.
 İstaclî, Âlî Kûlî Bêg,173, 174, 175.
 İstâlîf,222.
 İstanbul,265.
 İtimâd Hân,67.
 İyâr-ë Dâniş,101, 106.

J

J. Sartar,270.

K

Kabaca, Naşîr-ud-dîn,XXIII.
 Kabakçı, Tâş Bêg,130.
 Kâbîl,XXI, XXII, 6, 8, 9, 15, 18, 19, 27, 36,
 59, 80, 150, 173, 174, 222, 259,
 294, 302.
 Kabîr,89.
 Kabûlî, Baqî Billah,118, 179.
 Kabûlî, Kâhî,42.
 Kâbüsnâmah,98.
 Kaçvâhah, Râ'e Lafunkirân,163.
 Kaçvâhah, Râe Manôhâr Laûn Kirân
 Tâuşînî,110.
 Kadam, Kuçluk,12.
 Kâdir Hân,49.
 Kâfur, Malik,XXVI.
 Kaisar, A.,23.
 Kalaç, Alâ-ud-dîn,76.

Kalan Mh., Mirzā Hv.,12.
 Kalāūnūr,58.
 Kalicut,295.
 Kalīlah-ō-Dimnah (Kelile Dimne),125.
 Kalīlah-o-Dimnah (Kelile ve Dimne),106.
 Kalīm, Ābū Tālīb,251.
 Kalincār,29, 50, 52.
 Kalliyān,XVII.
 Kalmaz, Farrah,115.
 Kalyānī,241.
 Kambay,29.
 Kambay limanı,295.
 Kāmran,10, 18, 19, 27, 28, 38, 41, 61.

 Kāmran, Mirzā,25, 184, 202.
 Kamrup,237.
 Kandahār,9, 36, 69, 70, 71, 170, 171, 173,
 210, 235, 237, 248, 259, 270, 294.
 Kanuac,34.
 Kānūn,104.
 Kānūn-e Humāyūn,42, 301.
 Kanvāhah (Kanvāha),13, 14.
 Kārā,XXVI.
 Karamandel,291.
 Karāmsī,183.
 Karrānī, Süleyman,68.
 Karrānī, Tāc Hān,55.
 Kāsım Bēg, Mollā Aḥmad Taṭṭavī,106.
 Kāsım, Mh.,209.
 Kāsım Hān,8, 130.
 Kāşī, 'Alī Aşgar,214.
 Kāşī, Mīr Ma'sūm,187.
 Kāşī, Mīr Mh.,252.
 Kāşī, Mollā Kāsım,104, 301.
 Kaşmīr,1, 59, 99, 152, 153, 169, 175, 200,
 211, 215, 223, 224, 226, 227, 259,
 272, 273, 275.
 Kaşmīrī, Aḥmad,117.
 Kaşmīrī, Mh. Hüseyin,252.
 Kaşmīrī, Mīr Mh.,253.
 Kaşmīrī, Mollā Bākır,187, 252.
 Kaşmīrī, Mollā Hüsayin,108, 109.
 Kathāvār,245.
 Kayḥusrav,XXV.

Keene,51.
 Kerimdat,8.
 Kēsū,115.
 Keykubad, Mu'izz-ud-din,XXV, XXVI.
 Kılıç Hān,178.
 Kifāyet Hān,251, 253.
 Kimyā-yē Şaadat,98.
 King, Sir Lucas,24.
 Kirān, Khēm,115.
 Kirān, Laūn,201.
 Kirkī,169.
 Kişān, Rām,104.
 Kitāb-ul-Ḥadiş,103.
 Kōkah, Mirzā 'Azīz,69, 178.
 Kōkah, Zēn Hān,108, 184.
 Konkan,XVII.
 Korfundhā,27.
 Krishnā Devā,4.
 Krşancī,106.
 Kuetta,70.
 Kulī Hān, Murşīd,240.
 Kuşī, Raḥmān,213.
 Kulī, Ustād Huda,140.
 Kulū, İmām,235.
 Kumnī, Māulānā Şāh Giyās,110.
 Kunduz,9.
 Kuran-ı Kerim, 72, 102, 202, 252.
 Kutb Şāh,171.
 Kutb-ud-dīn, Hv. 12.

L

Lahārī, Baraḥman,251.
 Lāhōr,XXII, 10, 47, 48, 74, 80, 104, 140,
 142, 145, 151, 152, 163, 167, 170,
 175, 178, 183, 220, 221, 223, 228,
 231, 259, 260, 265, 268, 269, 270,
 272, 279, 293, 294, 295, 297, 302,
 303.
 Lahōrī Bandar limanı,295.
 Lahōrī, 'Abd-ul-ḥamīd,XXXIII, 251, 302.
 Lahōrī, Ab-ül-barkat Munīr,251.
 Lāk,115.

Laknōv,280.
 Lāl Hān,258.
 Lamgan,XXI.
 Leipzig,23.
 Lēlāvātī,106.
 Leyden, John,23, 24.
 Life of Baber,24.
 Lōdhī Hān, Cihān ,234.
 Lōdhī, Bahlūl,XXIX, XXX, 30, 55.
 Lōdhī, Burhān,37.
 Lōdhī, Dāulat Hān,1, 3, 10.
 Lōdhī, Dāulat Hān,XXVIII.
 Lōdhī, İbrāhīm,1, 2, 3, 10, 11, 12, 13.
 Lōdhī, Skandar,30, 97, 163.
 Lōhānī, Bahār Hān,31.
 Lōhānī, Daryā Hān,1.
 London,24.
 Londra,117, 188, 289.
 Louis XIV., 135.
 Luknā (Seylan),XVII.
 Lutf-ul-lah, Hān Bahādūr Faẓl-ul-lah,
 XVII.

M

Ma'asir-ē Cahāngīrī,187.
 Ma'sūm, Mīr,70.
 Maasir-ē Raḥīmī,XXXIII, 107.
 Maasir-ul-Kīrām,97.
 Maasir-ul-Umarā,145, 146, 158, 162, 203,
 275.
 Maclagen, Sir E.,XXXIII.
 Madan-ul-Afkār, 108.

 Madhū, 104, 115, 117, 209, 213.
 Madīnah, Amīr 'Ayn-ud-dīn Rayḥān,XIX.
 Madsudān,104.
 Mahā Dēv, 104, 301.
 Maḥabat Hān,171, 172, 174, 175, 233, 238.
 Mahabhārāt, 103, 104, 117.
 Mahabharāt,117.
 Mahabharātā,103.
 Mahādēyū,153.

Maḥal, Kandhārī,248.
 Maḥal, Mumtāz,174.
 Maḥam Anāgā,62, 63.
 Mahāpattar,258.
 Mahdī Hv.,27.
 Maḥeş,115.
 Maḥmud Hān,7.
 Maḥmud Lōdhī,28.
 Maḥmud Māusun,128.
 Maḥmud Şāh,32, 48.
 Maḥmud Şāh, II. Sultan, 2.
 Mahmūd Şāh, Naşir-ūd-din,XXV.
 Maḥmud, Ğazneli,XXI, XXII, XXIX.
 Maḥmūd, Ğiyaş-ud-dīn, XXIII.
 Maḥmut Mirzā, Sultān,18.
 Majumdar, R.C.,XXXIII.
 Makdīsī,XVII.
 Makhū,219.
 Makkah (Mekke),XVII, 61, 62, 237.
 Makran,XVIII, 71.
 Makrāna,259.
 Maktūb Hān,201.
 Maktūbāt',98.
 Māl, Bahārī, 64, 65, 76, 77.
 Māl, Kalyān,183.
 Māl, Purān,48, 49.
 Malābār limanları,295.
 Malābār,XVII.
 Mallū Hān,48.
 Mālva,1, 2, 29, 48, 49, 50, 59, 63, 65, 80,
 129, 151, 234.
 Mān Bā'ī,182.
 Mandal, Şēr,44.
 Mandasōr,29.
 Mandū,29, 45, 48, 171.
 Manērī, Şeyḥ Yahyā,179.
 Manōhar, Rā'e,201.
 Maṣābal gölü,226.
 Maṣūr,97, 208, 211, 213, 215.
 Maṣūr, Halife,XX.
 Maṣūrah,XX, XXI.
 Maṣaat-ē Braḥman,251.
 Manūhar,213, 216, 254.

Mardān Hān, Ālī,152, 245, 256, 277, 280.
 Maryam-ē Zamānī,154.
 Mas'ūd Şāh, Alā-ud-dīn, XXIV.
 Masr, Basdeu,104.
 Maşhadī, Ġazzālī,102, 104.
 Maşhadī, Ḥafiz Hv.,'Alī 129.
 Maşhadī, Sultān Ḥāfīz Husayn,129, 130.
 Mâulâ, Sayyidī,XXVI.
 Mavât,27, 53.
 Mehmet,IV. 237.
 Mehmet İsa Efendi,264.
 Memoires de Baber (Zahir-ed-din),24.
 Memoirs of Babur,23.
 Memoirs of Zehir-ed-din Muhammed Baber,
 24.
 Merçil, Erdoğan,XXXIV.
 Meryem,113.
 Mesnevi,98.
 Mēvar,1, 2, 67, 167.
 Mevlevi Mu'īn-ud-dīn Aḥmad,263, 264.
 Mh. Ādil,54.
 Mh. Akbar,253.
 Mısır, XX.
 Mihr-un-nişâ',173, 184.
 Mihrcân,18.
 Mīr 'Abd-ul-lah ,130.
 Mīrak,117.
 Mīran Mh.,3.
 Mirs. Stuart,225.
 Mirzā Han,153.
 Mirza Mużaffar Hüseyin,70, 183, 203.
 Mirzā Naşireddīn Ḥaydar,24.
 Mirzā, İbrāhīm Hüseyin,184.
 Mirzā, Mh.,213.
 Mirzā, Mh. Zamān,41.
 Mirzā, Naşır,41.
 Mirzā, Ömer Şeyḥ,5, 6, 7, 26.
 Mirzā, Suleyman,31, 38, 41.
 Mirzā, Uluğ Bey,6.
 Mirzā, Yedigār Nāşır,41.
 Miskīn,116, 117, 125, 215.
 Mitī, Rūp,129.
 Mo'takid Hān,228.

Mōhan,213.
 Molinov, Lady,213.
 Molmanōhār Nagār,163.
 Monghīr,33.
 Monserate, Antonia Baba, 74, 113, 289.
 Monserrate,289.
 Moreland, W.H.,XXXIII, 290, 293, 295, 296.
 Moskova,216.
 Mu'īz-ul-mulk, Mīr, 117.
 Mu'īzz-ed-din, (Şihāb-ed-Dīn) Mh. XXII,
 XXIII.
 Mu'tamad Hān,XXXIII, 187.
 Muamma, Mv. Şihāb-ud-Dīn Aḥmet,43.
 Muaviye, Āmīr, XVIII.
 Mubārak Hān,XXVII.
 Mubārak Şāh, Mirān,77.
 Mubārak,XXIX.
 Mubārak, Mollā,99.
 Mughal Administration,XXXIII.
 Muğīrah b. Abī-l-as,XVIII.
 Muḥarram, Şāh Kulī Hān,145.
 Muhlişpūr,270.
 Mukānd,115.
 Multān,XIX, XX, XXI, XXIV, 47, 49, 80, 245,
 275, 294.
 Mufmīn Hān,68.
 Mumtaz Mahal,XXXII, 246, 248, 262.
 Munīrī, Şeyḥ Şaraf,98.
 Muntaḥāb-ut-Tavāriḥ,107.
 Murād,36, 77, 78, 166, 256.
 Murād,IV. 172.
 Murādbaḥş,242, 243, 244, 248, 250, 269.
 Murtazā, Şeyḥ Farīd,156.
 Muslim Şakāfat,189.
 Musvī Hān,277.
 Muşfik, İbrāhīm,209.
 Mużaffar Şāh,67.
 Mübāris Hān,54.
 Mübeyyen,20, 25.
 Müslüman Türk Devletleri Tarihi,XXXIV.

N

Nā'ī, Ustad Mh.,219.

Na'im, Mh.,252.
 Nadim, Miyān,209.
 Nādir Şāh,211, 213.
 Nagūr,100.
 Nagūrī, Şeyh Mubārak,100, 101.
 Nakīb Hān,187.
 Nakşbend, Bahāddīn,178.
 Nal Daman (Nal-ö-Daman),102, 106, 125.
 Nanak,89.
 Nanhā,213.
 Narāyīn,117.
 Narmada,73.
 Narnavāl,145.
 Nārsingh,104.
 Nasīrā,219.
 Nasulipatom limanı,295.
 Nāth, Bhīm,104.
 Navāz, Ustād Şāh Mh.,130.
 Nayak,117.
 Nazir Mh.,235.
 Nazr Mh.,256.
 Negapatam limanı,295.
 Nevāī, Ālī Şir, 25, 37.
 Newton,23.
 Nifmat-ul-lah, 187.
 Nigār, Kutluğ,5.
 Nihavāndī, Mollā Ābd-ul-bāķī,107.

Nişapūrī, Nāzirī,102, 103, 104, 187, 301.
 Niyāzī, Āzam Hūmayūn,53.
 Niyāzī, Ābd-ul-lah, 57.
 Niyāzī, Hēbat Hān,48, 49.
 Niyāzī, Mh. Hān,162.
 Nizām,30.
 Nizām Hān,XXIX.
 Nizām Şāh,73.
 Nizāmşāh,II.
 Noar, Von,94.
 Nūr Cihān (Cahān),170, 172, 174, 175,
 184, 199, 202, 206, 221, 225, 285,
 286, 288.
 Nūr-ud-dīn,166.
 Nuşrat Şāh,2.

O

Orissa,59, 171, 292.
 Orta Asya,293.
 Oxford,24.
 Oxford History of India,XXXIII, 188.
 Özbek, Ābd-ul-lah (Özbek), 101,95.

Ö

Ömer Hān,30.
 Ömer, Şihāb-ud-Dīn, XXVII.

P

Pākistān,188, 189.
 Pākistān Mīn Tahzīb kā İrtikā,189.
 Pancāb,XXII, XXIV, XXV, XXVII, XXXV, 1, 3,
 10, 27, 34, 43, 47, 53, 55, 58, 60,
 64, 146, 151, 174, 228, 243, 276,
 289.
 Pandit, Kişān,104.
 Panīpāt,XXX, 10, 12, 13, 14, 47, 59, 60,
 116.
 Paraşad, İşvari,17.
 Parendā,238, 241.
 Paris,24, 215.
 Parvīz,172, 174, 183, 202, 233.
 Paşāvar,72.
 Paţan,292.
 Paţnā,228, 289, 292.
 Paţyāla, Halīfah Sayyid Mh. Hasan Dīvan,
 106.
 Pelsaert,294.
 Pelseart, Francisco,282, 293.
 Phūl, Şayh,216.
 Pīr Mh.,XXVIII.
 Poole, Lane,16, 18, 23, 39, 94, 186.
 Portekiz,74.
 Prasad, Rānā,35.
 Pratap, Rānā,67.

Pūrī, ʿAbd-ul-lah Sulṭān,100.

Q

Qureshi, I. H.,XXXIII.

R

Rāʿē, Nūp,255, 256.

Rāʿesingh,49.

Rāca Āmar Singh,168.

Rāca Annār Pal,44.

Rāca Bhagvān Dās,76.

Rāca Bhagvān Dās,182.

Rāca Bhārī Mal,76.

Rāca Birbal,145.

Rāca Çaç, XVIII, XIX.

Rāca Dāhir, XIX.

Rāca Mān Singh,75, 182.

Rāca Mān Singh Gavālyārī,128.

Rāca Parvā Sīnā,224.

Rāca Raghūnānth,245.

Rāca Silhadī,48.

Rāca Toḍār Māll,68, 69, 240.

Rāca. Bhāngunt Das,145.

Rāca. Kēsū Dās Rathūr,183.

Rāca. Toḍār Māl Khaṭrī,110.

Rācballah, 282.

Racīstān,259.

Rācmaḥal,68, 289.

Rācputānā,29, 49, 67.

Raḥman, Ḥafīz,278.

Raḥmat-uş-şamad,129.

Rām,115.

Ramāʿīn (Rāmāyānā),103, 123.

Rāmpūrī, Māulvī Aḥmad,ʿAlī 189.

Rānthambūr,49, 50.

Rāō, Mēdīnī,14, 17.

Ratnagārī,295.

Raūzat-ul-Alibbā,201.

Ravi ırmağı,277.

Raychaudhuri, H.C.,XXXIII.

Raẓiyah (Raziye),XXIII, XXIV.

Rāzmnāmah,117, 118.

Renaldz, Sir Cosha,254.

Revā,52.

Reyhān, Efnād-ud-dīn,XXIV.

Rıza Bēg, Mh.,190.

Risale-i Validiyye Tercümesi,20, 26.

Roe, Sir Thomas,95, 176, 213.

Rogers, A.,XXXIII, 188.

Rogers, Alexander,188.

Ross, E. Denison,XXXII.

Rotasgarh,33.

Rothakhīran,145.

Rothās,53.

Rousseau,23.

Rūb Bās,199.

Rūmī Ḥān,29.

Rūmī, Mv.,98.

S

Şaʿd-ul-lah Ḥān,256.

Saʿīd Ḥān,184.

Saçdanad, Dr.,153.

Şadık Mh. Ḥān Harevī,145, 155.

Şādmān,164.

Şādmānpūr,164.

Şadr-ud-dīn, Mir,97.

Safāī, Sayyid,108.

Safarnāma,42.

Safavī, Mirzā Hüsayn,255.

Safavī, Mirzā Mh.,248.

Sahēlī, Anvār,125, 214.

Sahsarām,30, 31.

Sakhar, 108, 146.

Sakkhar kalesi,XIX.

Saksēnā, Banarsī Prasad,XXXIII, 256.

Sali, M.,24.

Sālīḥ, Mh.,251, 277.

Sālīḥ, ʿAbd-ul-macīd,189.

Salīm,75, 77, 101, 116, 142, 165, 166,
167, 184, 214, 255.

Salīmgarh adası,269.

Sām Mīrza,236.

- Samarat-ul-Falāsafah,106.
 Samarkānd (Semerkant),8, 9, 18, 55, 264.
 Samarkāndī, Nādir,254.
 Samarkāndī, Nādirī,42.
 Sambar gölü,259.
 Samurthi Irmağı,154.
 Sanbhāl,27, 103.
 Sancar, Mirzā,184.
 Sanghā, Rānā,2, 3, 13.
 Sanvālā,115.
 Sarand,278.
 Sarangpūr,49.
 Sarcū,117.
 Sarhīnd,38.
 Sarhīndī, Fayzī (Fezī), XXXIII, 90, 94, 99,
 100, 101, 102, 107, 143, 301.
 Sarkār, XXXIII.
 Satgaon limanı,295.
 Saṭīr, 213.
 Sauth Kansagın ke Victoria and Albert
 Museum,116.
 Savati-i-İlhām,102.
 Scrafton,282.
 Sēf Hān,224, 226.
 Sevüktekin,XXI, XXII.
 Seyhun,6.
 Sharma, S.R.,4, 94.
 Sıbt-ē ḥasan,189.
 Siālkot,10.
 Sikandar,60.
 Sina, İbn-i,104.
 Sindh,XVIII, XIX, XX, XXI, XXIV, XXV, 1, 21,
 35, 47, 59, 69, 108, 226, 245, 291,
 295.
 Sindhīā, Daūlat Rāō,284.
 Singh, Cachar,237.
 Singh, Cagat,184, 195.
 Singh, Casvānt,244.
 Singh, Māmūn,182.
 Singh, Mān,66, 75, 184, 195.
 Singh, Mata Rācah Ūdē,183.
 Singh, Rānā Karān,168.
 Singh, Rānā Sangram,1, 13.
 Singh, Rānā Udāī,66.
 Sinhā, Dr.,153.
 Siwistan (Sehwan),70.
 Siyalkūṭī, Māulānā Ābd-ul-ḥakim,251.
 Siyalkūṭī, Mollā ‘Abd-ul-hakim,187.
 Skandara,220, 302.
 Smith, Sir V.A.,XXXIII, 59, 62, 87, 255.
 Sonargāōn,295.
 Sopārā,XVII.
 Srīnagār,153, 224, 226.
 Srīpūr,295.
 Stewart,XXXII.
 Studies in Mughal India,270.
 Sūleman (Süleyman) dağı,XVIII.
 Sultān Bēgam, Aışah,18.
 Sultān Ebū-Saīd,6.
 Sultān İskender,XXX.
 Sultān Nizām Şāhī,238.
 Sultān Sikandar,12.
 Sultān, Mh.,12, 240.
 Sultān-un-nisā’, 182.
 Sultāna, Çānd,73.
 Sūr Dās, Bābā,129.
 Sūr, Harcī,104.
 Sūr, Ḥasan,31.
 Sūr, İbrāhīm,58.
 Sūr, Salīm Şāh,38, 269.
 Sūrac Ḥān,132.
 Sūracgarh,32.
 Sūrat,176, 275, 298.
 Sūrat Limanı,290, 295.
 Sūrī, Şēr Şāh,XXXIV, 28, 30, 31, 32, 33, 34,
 36, 40, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52,
 53, 55, 58, 76, 136, 269, 297.
 Suriye,178.
 Survānī, Bahār Ḥān,57.
 Süleyman Paşa, Hadım,37.
 Süleyman, Kanuni Sultan,36, 135.
- Ş
- Şāfī, Mh. 202.
 Şāh ‘Abbaş,170, 210, 215, 236.
 Şāh Beğ,71.

Şāh Cahānnāmāh,251.
 Şāh Cihān, Şihāb-ud-dīn Muḥammad,233.
 Şāh Cihānābād (Delhī),260, 270, 279, 302.
 Şāh İsmāīl,9, 214.
 Şāh Maṣṣūr,12, 68.
 Şāh Sāfī,236.
 Şāh Şucā',9, 45, 242, 243, 244, 245, 248, 250.
 Şāh Tahmasb,19, 35, 36, 38, 214.
 Şāh Terken,XXIII.
 Şāhdarah,220, 302.
 Şahīd, Sarmad,251.
 Şāhnāmāh,98, 209.
 Şāhnavāz,248.
 Şahriyār,171, 174, 175, 184, 233.
 Şāhruh, XXIX, 19.
 Şarīf, Muḥammed,264.
 Şāşī, Maḥmud,26.
 Şattarī, Kāzī Nūr-ul-lah,187.
 Şaybek,7.
 Şaydā'ī, 'Abd-ur-raḥman,201.
 Şevcī, Narāīn,104, 301.
 Şeybānī,9.
 Şeyḥ 'Abd-ur-raḥīm,153.
 Şeyḥ Abū-l-kāsım Curcānī,46.
 Şeyḥ Aḥmad Sarhīndī (İmam Rabbani),179, 180, 181, 182.
 Şeyḥ Dānyāl,78.
 Şeyḥ Ferīd,179.
 Şeyḥ Macīd,5.
 Şeyḥ Mh. Abū-l-faẓl,XXXIII.
 Şeyḥ Mubārak,90, 91, 94, 101.
 Şeyḥ Munavvar,106.
 Şeyḥ Nizām-ud-dīn,12.
 Şikār, Parī Bēg Mīr,208.
 Şirāz,108, 264.
 Şirāzī, Hv. 'Abd-uş-şamad,45, 116, 203, 213, 297.
 Şirāzī, Maūlānā Faṭḥ-ul-lah,99, 102.
 Şirāzī, Mīrzā Faṭḥ-ul-lah,108.
 Şirāzī, 'Orfī 103, 301.
 Şīrī Siyalkūṭī (Sialkūṭī),103, 301.
 Şīrī, Māulānā,106.
 Şīrīn Kalam, Maḥmud Şarīf,117.

Şīrīn Raqam, Muḥammad Şarīf,203.
 Şivācī,118.
 Şiybānī,7.
 Şucā',108.
 Şuca'at Ḥān,49.
 Şūkoh, Sūleman,244, 269.
 Şukr-un-Niṣā',78.

T

Tabkāt-ē Akbarī, XXXIII, 107.
 Tabrīz,45, 108, 146.
 Tabrīzī, Mīr 'Īmād,252.
 Tabrīzī, Mīr Sayyid 'Alī,45, 115, 116, 130.
 Tabrīzī, Mollā Rūz Bahā'e,187.
 Tacak,106.
 Tafriḥ-ul-'Īmārat, 99.
 Tahrān,211, 214, 257.
 Talbot, F.G. 24.
 Tān Tarang Ḥān,128.
 Tanda,30.
 Tānsīn, Miyān,117, 128.
 Tarang Ḥān, Dāūd,129.
 Tarbiyat Ḥān,276.
 Tardī Bey,61.
 Tārīḥ-ē Da'ūdī,54.
 Tārīḥ-ē Elfī, 103, 301.
 Tārīḥ-ē Firiştah,157.
 Tārīḥ-ē Humāyūn (Muḥtaşar, Hatırat) 301.
 Tārīḥ-ē Kaşmīr (Rāc Tarangī),106.
 Tārīḥ-ē Raşīdī,301.
 Tārīḥ-ē Sindh,108.
 Tārīḥ -ē Raşīdī,XXXII.
 Tasfīr-ē Kaşşāf,201.
 Taşkent,7, 18, 24.
 Tavernier,290, 293.
 Tazkirah,107.
 Tazkirah-ē Hüşnavīsān,108.
 Tazkirat-ul Vaḳa'at,301.
 Tazkirat-ul-Vaka'at,XXXII, 42.
 Tebrīzī, Asūtī,128.
 Telingana,XXVII, 239.
 Tercüme-i Tüzük-i Baburī,24.

Terry, 289, 293, 294, 296.
 Tetimme-i Vaki'at-i Cihangiri, 188.
 Thāth, 56.
 The Cambridge History of India, 188.
 The Jesuites and the Great Mogol, XXXIII.
 Tīmūr, XXVIII, XXIX, 5, 6, 8, 10, 36, 41, 55,
 56, 89, 133, 209, 283, 285, 288.
 Timurlular zamanında Hindistan Türk
 İmparatorluğu, XXXIV.
 Tirāth, Ram, 104.
 Tuğluk, Fīrūz, 1.
 Tuğluk, Gāzī Malik, XXVII.
 Tuğluk, Ğiyās-ud-Dīn, XXVIII.
 Tuğlukābād, XXVII, 12.
 Tūhī ırmağı, 280.
 Tūnī, Mollā Alā-ul-mulk, 277.
 Turan, 277.
 Turānī, Hafız Nazār, 128.
 Turānī, Kılıç Hān, 275.
 Turbātī, Muzaffer Hān, 68.
 Turkī, Sayyid Ālī, 42.
 Tūzuk, 21, 77, 137, 150, 161, 177, 183,
 215, 186, 187, 189, 190, 207, 210,
 214, 222, 229, 231, 232, 301.
 Tūzuk-ē Bāburī, 20, 43, 102.
 Tūzuk-e Cihangirī, (Cihāngīrnāmah) XXXIII,
 42, 211, 214, 215, 301.
 Türkistan, XXVIII, 6, 7, 41, 76, 133, 136,
 142, 150, 206, 222, 247, 259, 261,
 294, 295.
 Türkiye, 37, 264.
 Türkler ve Türk Devletleri Tarihi, XXXIV.

U

Ubeydullah Ahrār, 26.
 Ucceyn, 244.
 Ummān, XVIII.
 Usta Ali, 9.
 Usta Mustafa, 9.
 Ustād Hüseyin, 213.
 Utbī, XXI.
 Utharvād, 106.

Uzak Doğu, 247, 294.
 Uzun Hasan, 6.

Ü

Ümit Burnu, 294.

V

Va'az, Mollā Hüseyin, 106.
 Vaka'at-ē Cihangirī, XXXIII.
 Vakiāt-ē Bāburī, 20.
 Valī, Şah Nīfmat-ul-lah, 109.
 Valīd, Halife, XIX.
 Varangal, XXVII.
 Vāriş, Muḥammad, XXXIII.
 Varoneo, Jeronimo, 264.
 Vekayi, 24.
 Vindhya dağları, XXIII.

W

Washington, 123.
 Williams, R.B., 13.

Y

Yākub-ul-ḥamāvī, XVII.
 Yākut, Camāl-ud-dīn, XXIV.
 Yelgar, Abdürrap, XXXII, 43.
 Yemen, XX.
 Yesevi, Ahmad, 178.
 Yetkin, Suut Kemal, XXXIV.
 Yıldız, Tāc-ud-dīn, (Yulduz) XXIII.
 Yūnus Hān, 6.
 Yurtaydın, Hüseyin G., XXXIV.
 Yūsuf ile Zulēhā, (Yusuf ile Züleyha) 209.

Z

Zafar Hān, 276, 280.

Zafarnāmah,125.
Zāin Hān,71.
Zamān, Hān 64.
Zuhrah 213.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ